

Slovenskega etnološkega društva
Bulletin of the Slovene Ethnological Society

GLASNIK

49 | 3,4 2009

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (*Glasnik SED*):

Strokovno-znanstvena revija Slovenskega etnološkega društva
49 | 2009, št. 3–4

Bulletin of the Slovene Ethnological Society.

Scientific Journal
49 | 2009, Issues 3–4

Revija izhaja od leta 1956 kot *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*, od leta 1959 (XV letnikov) kot *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, po letu 1976 pa kot *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*. | The Bulletin had been published under the name *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* (Institute for Slovene Ethnology Bulletin) until 1956; as *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (XV volumes); and as *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izidejo štiri številke. | 4 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO **E**tnološko DRUŠTVO
SLOVENE **E**thnological SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©:

Slovensko etnološko društvo
Zanj | Represented by Helena Rožman

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address:

Slovenski etnografski muzej
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38
Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35
Elektronska pošta | E-mail: sed-drustvo@sed-drustvo.si
Spletna stran | Website: <http://www.info@sed-drustvo.si>

Uredniški odbor | Editorial Board:

Irena Destovnik: glavna urednica | Editor-in-Chief
Adela Ramovš: odgovorna urednica | Editor-in-Charge
Helena Rožman, Tadej Pungartnik in Tita Porenta: člani | Members

Prispevke so recenzirali uredniški odbor in zunanji recenzenti. Redakcija št. 3–4, 49 | 2009 je bila končana 15. 11. 2009. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on the 15th of November 2009.

Za znanstveno in strokovno vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Lektorica | Language Editor:

Irena Destovnik

Prevodi angleških povzetkov in izvlečkov | Translation into English:

Nives Sulič Dular

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification:

Breda Pajsar

Oblikovanje | Design:

Ana Destovnik

Računalniški stavek | Computer Typesetting:

Franc Jagodic, s. p. – Jagraf

Tisk | Printed by:

Franc Jagodic, s. p. – Jagraf

Naklada | Circulation:

550 izvodov | 550 copies

Spoštovane bralke in spoštovani bralci!

Uredniška ekipa, ki je krmilo prevzela sredi leta 2007, je pripravila že peto številko *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*. Najbrž ste opazili, da sta bili do sedaj že dve fotografiji z naslovnice posneta v krajih, kjer v Italiji in Avstriji živijo Slovenci, tokratna pa je bila v čast letošnji Murkovi nagrajenki Mariji Kozar-Mukič posneta v Porabju. Nekaj več besed o fotografu, ki jo je posnel, porabskemu Slovencu Karlu Holcu, ki ni samo fotograf, temveč tudi pisatelj in novinar, je napisala Katalin Munda Hirnök v svojem članku o obisku krajev, od koder sta doma tako nagrajenka kot fotograf.

Pismo Janeza Lombergarja, ki je v uredništvo prispelo namesto recenzije knjige Jerneje Ferlež *Stanovati v Mariboru*, za katero je avtorica prejela letošnjo Murkovo priznanje, objavljamo v rubriki Odmevi. Naj omenim še, da je letošnjo Murkovo listino prejelo Društvo za oživiljanje dediščine aleksandrink iz Prvačine, da smo letošnje Murkove nagrade podelili 12. novembra v eni najlepših evropskih knjižnic, Knjižnici Ivana Potrča na Ptuju, in da je dan po podelitvi Slovensko etnološko društvo prav tam pripravilo dvodnevno mednarodno konferenco Živeti z dediščino / Living with Cultural Heritage. Na Društvenih straneh objavljamo sklepe, predloge in usmeritve konference, prav tako pa tudi razpis za vpis v register žive dediščine. O tem, zakaj se mladi, predvsem študenti, v tako pičlem številu udeležujejo tovrstnih dogodkov, razmišljata študentki etnologije in kulturne antropologije Ana Beno in Ana Bezek.

Aleš Gačnik, nekdanji predsednik Slovenskega etnološkega društva, lastnik Art and Heritage Hotela na Ptuju, se ni izkazal le kot prijazen gostitelj udeležencev Murkovanja in mednarodne konference ter kot eden od soorganizatorjev obeh dogodkov; v tej številki namreč objavljamo tudi poročilo Adele Ramovš o dveh prejetih nagradah. Pri najboljši vinski knjigi, ki jo je napisal dr. Dušan Terčelj, nagradil pa Mednarodni urad za trto in vino s sedežem v Parizu, je bil udeležen kot urednik, pri drugi, nagradi za najboljši nacionalni projekt na področju kulturne dediščine na Hrvaškem, mednarodnem projektu CRAFTATTRACT, pa kot vodja projekta na slovenski strani.

V rubriki Razglabljanja objavljamo sedem znanstvenih člankov, dva strokovna članka in intervju. Vito Hazler piše o kulturi vinskih kleti na Slovenskem, Jerneja Ferlež se na primeru Hutterjeve vile sprašuje o pričevalnosti različnih virov za raziskovanje bivalne kulture, Boštjan Kerbler pa o vlogi in pomenu tradicije pri nasledstvu na slovenskih hribovskih kmetijah. Maja Lamberger Khatib piše o migracijskih procesih iz arabskih držav, o antropološkem pogledu na spletna družbena omrežja pa Dan Podjed. Jaka Repič je napisal članek o metodologiji etnografskega raziskovanja migracijskih in transnacionalnih procesov, Aleš Lamut pa o življenju tovornjakarjev. Vito Hazler je prispeval še članek o muzejih na prostem, Peter Fister pa o identiteti kot vrednoti arhitekturne dediščine. Objavljamo tudi intervju Polone Šega s tržaškim slovenskim pisateljem Borisom Pahorjem.

Med zanimivostmi, objavljenimi v rubriki Poročila, naj omenim stoletnico rojstva prof. dr. Vilka Novaka in odkritje spominske plošče na njegovi rojstni hiši v Beltincih – objavljamo govor njegovega učenca in naslednika Janeza Bogataja – ter dvodnevni simpozij o njegovem delu in življenju, o katerem piše Monika Smodiš. Že tretjič pa v decembrski številki objavljamo poročila udeleženk in udeležencev poletne raziskovalne etnološke delavnice v organizaciji Muzeja novejšje zgodovine Celje.

Za članka o nastajanju njunih razstavah smo zaprosili Marka Freliha, ki je o misijonarju Knoblecharju pripravil razstavo v Slovenskem etnografskem muzeju, in Ivico Križ, ki je v Dolenjskem muzeju pripravil razstavo o »Keramiki Novo mesto« in umetnikih. O razstavah in zgodovinskih učnih poteh, povezanih z nekdanjo slovensko-italijansko mejo, ki jih pripravlja Goriški muzej, pa piše Andrej Malnič.

Še naprej spremljajte delo svojih kolegic in kolegov in nas obveščajte o svojem!

Irena Destovnik,
glavna urednica

		Razglabljanja	Reflections
5	Vito Hazler	O kulturi vinskih kleti na Slovenskem Slovene Wine Cellars	
14	Jerneja Ferlež	Pričevalnost različnih virov za raziskovanje bivalne kulture: primer Hutterjeve vile v Mariboru The Hutter Villa in Maribor as a Source for the Research of Dwelling Culture	
21	Boštjan Kerbler	Vloga in pomen tradicije pri nasledstvu na slovenskih hribovskih kmetijah Succession on Slovene Mountain Farms: The Importance of Tradition	
28	Maja Lamberger Khatib	Migracijski procesi iz arabskih držav: zgodovinski kontekst na primeru Združenih držav Amerike, Evrope in Slovenije Migration Processes from the Arab Countries: A Historic Context Using the Example of the USA, Europe, and Slovenia	
38	Dan Podjed	Po sledih požigalca: antropološki pogled na spletna družbena omrežja Following the Trail of an Arsonist: An Anthropological Perspective on Social Networking Websites	
47	Jaka Repič	Metodologija etnografskega raziskovanja migracijskih in transnacionalnih procesov The Methodology of Ethnographic Research of Migration and Transnational Processes	
54	Aleš Lamut	Mobilno življenje tovornjakarjev, transnacionalnost in kozmopolitstvo The Life of a Trucker: Mobility, Transnationality, and Cosmopolitanism	
64	Vito Hazler	»Ne sprašujte, kaj vaša dežela lahko stori za vas, vprašajte, kaj vi lahko storite zanjo«: o muzejih na prostem, ki postajajo utopija državnih uradnikov »Ask Not What Your Country Can Do for You – Ask What You Can Do for Your Country«: Reflections on Open-Air Museums That Are Becoming the Utopia of Civil Servants	
67	Peter Fister	Identiteta kot vrednota arhitekturne dediščine Identity as a Valuable Component of Architectural Heritage	
71	Polona Šega	»Gre mi za skupnost, kateri pripadam«: Intervju z Borisom Pahorjem »I Care about the Community I Belong to«: An Interview with Boris Pahor	
		Poročila	Reports
74	Janez Bogataj	Slavnostni govor ob odkritju spominske plošče prof. dr. Vilku Novaku ob stoletnici njegovega rojstva Inauguration Speech at the Unveiling of a Plaque Dedicated to Professor Vilko Novak on the Hundredth Anniversary of His Birth	
76	Monika Smodiš	Posvet ob stoletnici rojstva prof. dr. Vilka Novaka A Conference Celebrating the One Hundredth Anniversary of Professor Vilko Novak's Birth	
77	Adela Ramovš	Od prestižne mednarodne nagrade za najboljšo vinsko knjigo na svetu do nagrade za projekt CRAFTATTRACT From the Prestigious International Award for the World's Best Wine Book to an Award for the CRAFTATTRACT Project	
79	Sebastjan Weber	Muzeji in turizem: poletna šola muzeologije Piran Museums and Tourism: The Summer School of Museology in Piran	
81	Tatjana Vokić	Drugi forum o evropski dediščini: dediščina, ustvarjalnost in inovativnost. Ljubljana in/and Brdo pri Kranju, 22.–23. september 2009 The Second European Heritage Forum: Heritage, Creativity and Innovation	
83	Tatjana Vokić	Najboljši v dediščini. Dubrovnik, 24.–26. september 2009 The best in Heritage	
85	Andrej Šumer	Management, izobraževanje in turizem: kreativno v spremembe. Portorož, 22.–23. oktober 2009 Management, Education and Tourism: Creative in Changes Scientific Conference	
86	Tanja Roženberger Šega	Urbani fenomeni Celja v perspektivah Muzeja novejšje zgodovine Celje The Perspective of the Museum of Recent History Celje on Celje's Urban Phenomena	
87	Sebastjan Weber	Zgodbe taksistov Taxi Drivers' Stories	

88	Ana Beno in Ana Bezek	Taksisti – urbani ribiči Taxi Drivers as Urban Fishermen	
90	Maša Zavrtanik in Sandra Jazbec	Taksisti – zgodovinski in sodobni (v) pogled Taxi Drivers: Historic and Modern Perspectives	
92	Tadeja Valentan in Tjaša Kunst	Celjski taksisti in njihove stranke The Taxi Drivers of Celje and Their Clients	
			Book Reviews
94	Kaja Širok	Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž (ur./Ed.): Krila migracij: po meri življenjskih zgodb Dressed to Go: Women Stories on Migration	
96	Katarina Šrimpf	Bojan Knific: »Ko v nošo se odenem ...«: vprašanje pripadnostnega kostumiranja s posebnim pogledom na kostumiranje narodno-zabavnih ansamblov »When I Put on My Folk Costume ...«: Adherence of Costuming to a Community and Polka Music Band's Dress Code	
97	Jasna Paladin	Vigenjc, Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi. 20. stoletje: zapisi o lovu, življenju in ljudeh v Lipniški dolini (ur./Ed. Kaja Beton) Vigenjc, the Iron Forging Museum Gazette, in the 20 th Century. Notes on Hunting, Lifestyle, and People in Lipniška Dolina	
98	Nina Vodopivec	Andrej Studen (ur./Ed.): Zgodovina alkohola in tobaka na Slovenskem The History of Alcohol and Tobacco in Slovenia	
100	Iztok Ilich	Novi tiski na kratko Briefly on New Releases	
			Exhibitions
102	Andrej Malnič	Razstave o življenju ob meji in zgodovinska učna pot: od Vrtojbe do Nove Gorice Exhibits on Life along Slovenia's State Borders and the Historic Trail Leading from Vrtojba to Nova Gorica	
103	Marko Frelih	Med ljudstvi južnega Sudana: razstava v Slovenskem etnografskem muzeju Among the Peoples of Southern Sudan: An Exhibit at the Slovene Ethnographic Museum	
105	Ivica Križ	Razstava »Keramika Novo mesto« in umetniki: pogled avtorice The Exhibit Titled »Keramika Novo Mesto« and Artists: Author's Perspective	
			Ethnographic Film
109	Naško Križnar	Dnevi etnografskega filma – DEF 2009 Days of Ethnographic Film – DEF 2009	
110	Naško Križnar	Vizualna antropologija v raznoliki Evropi – NAFA 2009 Visual Anthropology in Diversified Europe – NAFA 2009	
			Ethnology is Everywhere
111	Tita Porenta	Srečanje z dediščino rudarskega revirja Zabukovica-Liboje An Encounter with the Heritage of the Zabukovica-Liboje Mining Area	
			Society Pages
113	Marko Terseglav	23. podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine 23 th Murko Awards	
115	Vito Hazler	Spomin in opomin: slavnostni govor ob Murkovanju 2009 Reminiscences and a Word of Caution: 2009 Murko Awards Address	
117		Sklepi, predlogi in usmeritve, oblikovani na mednarodni konferenci Slovenskega etnološkega društva Živeti z dediščino/Living with Cultural Heritage The International Conference Živeti z dediščino/Living with Cultural Heritage, Organized by the Slovene Ethnological Society: Conclusions, Suggestions, and Directives	

119	Ana Beno in Ana Bezek	Kje smo mladi? Udeležba na konferenci kot priložnost za mlade But Where Are the Young? Participation in the Conference <i>Živeti z dediščino</i> /Living with Cultural Heritage as an Opportunity for the Younger Generation
121	Jelka Pšajd in Katalin Munda Hirnök	V Prlekiji in Prekmurju ter pri porabskih Slovencih Roaming around Prlekija and Prekmurje, and a Visit with Slovenes Living in Porabje
		Odmevi Echoes
124	Janez Lombergar	Pismo ob izidu knjige Jerneje Ferlež <i>Stanovati v Mariboru</i> A Letter Received upon the Publication of Jerneja Ferlež's Book <i>Stanovati v Mariboru</i> (To Dwell in Maribor)
		Razpisi, vabila, obvestila Tenders, Invitations, Notices
129		Register žive kulturne dediščine: vabilo k sodelovanju The Register of Intangible Cultural Heritage in Slovenia: An Invitation for Cooperation
130		Navodila za avtorje Instructions for Authors

O KULTURI VINSKIH KLETI NA SLOVENSKEM

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: O vinskih kletah je izšlo že nekaj monografij in še več strokovnih člankov. Čeprav se s pričujočo tematiko ukvarjajo strokovnjaki različnih strok, jih še vedno obravnavajo bolj obrobno, največkrat v povezavi z vinogradništvom in s kletarstvom. Med humanisti dostojno pozornost kletem namenjajo tudi etnologi, o njih pa že dobro desetletje pišejo tudi novinarji in publicisti, ki jih zanimajo tako atraktivne sestavine vinogradništva, vinskih trt in vina kot tudi same kleti v vseh njihovih značilnih pojavnih oblikah. Vsekakor so vinske kletne stavbe in kletni prostori obsežen in zanimiv kulturni pojav, ki zahteva širok interdisciplinarni raziskovalni pristop. Kleti so namreč pomembno središče gospodarskega in družabnega življenja, zato je njihova obravnava z arhitekturnega, s časovnega, socialnega, z gradbenorazvojnega in tudi s funkcionalnega zornega kota nujna in pomembna.

Ključne besede: vinske kletne stavbe, vinski kletni prostori, vinogradne stavbe, družabno življenje, kulturna dediščina, dediščina kulture vinogradništva, les, kamen, opeka, slama

Uvod

Stavbarstvo je gradbeniški in ustvarjalni dosežek sedanjih in nekdanjih prizadevanj ljudi, da si zagotovijo ustrezne pogoje za bivanje, delo in eksistenco nasploh. Ljudje so stavbe od nekdanj gradili v tesni odvisnosti od splošne gospodarske in kulturne razvitosti sočasne družbe. Ne glede na socialno poreklo so stanovanjske, gospodarske in vse druge stavbe in naprave postavljali za vnaprej, od njihove dejanske gmotne zmogljivosti pa je bilo odvisno, kakšna gradiva bodo uporabili, koliko prostorov bosta imela bivališče ali delovni prostor, ali bodo stavbe vsebovale arhitekturno in likovno vznemirljive zamisli, in tudi to, kje bo stala bodoča stavba. Družbeno privilegirani sloji so si lahko lokacije gradenj izbirali bistveno svobodnejše kot recimo večinsko prebivalstvo, zato se je že vsaj od začetkov oblikovanja današnje stalne poselitvene strukture razvijala tudi izrazita oblikovna diferenciacija bivališč glede na družbeni položaj njihovih graditeljev, lastnikov in uporabnikov.

Dandanes se z vse bolj globaliziranim svetom tako močno podirajo meje pojmovanja lokalnega in regionalnega, da se tudi na področju stavbarstva rahljajo povezave s tradicijo in ni več ovir za uveljavljanje vseh vrst »modnih« svetovnih stavbarskih praks in modernizmov tudi v donedavnega še izrazito zaprta in za novosti manj dovzetna okolja. Značilen primer takšnih ravnanj so pri nas na primer preneseni ideali lesenih skeletnih hiš iz daljne Japonske ali pa rustikalna skandinavska gradnja lesenih hiš. Ta je ljudem vse bolj ljuba menda zaradi enostavne zasnove in vgrajenega masivnega lesa, kar obenem kaže na prislovično slovensko navezanost na les in tudi na naročnikov trdnejši gmotni položaj. Ob tem prav nikogar ne moti, da v naše okolje vstopata skandinavski ali japonski gradbeni tradiciji, tamkajšnje tehnologije, večšine in znanja obdelave lasa. Skandinavski gradbeni

Abstract: Wine cellars have been the focus of several monographs and even more articles and essays. Although this is the subject that interests professionals from several disciplines it is generally treated rather marginally, usually in connection with viticulture and wine-making. Ethnologists have investigated this topic in some depth, and journalists have been writing for over a decade about the more attractive segments of wine-growing, vines, wine, and also about wine cellars and their many types. Wine cellars as well as other buildings and cellar rooms used for the manufacture of wine are certainly a complex and interesting cultural phenomenon that needs a broader, interdisciplinary investigation. Representing an important focus of economic and social life, wine cellars deserve a thorough investigation of their building process, architectural elements, function, development through time, and social aspects.

Key Words: wine cellars, buildings connected with viticulture, social life, cultural heritage, wine-growing heritage, wood, stone, brick, straw

tradicija je očitno v svetu prepoznana kot visoko cenjena vrednostna kategorija, saj si drugače ni mogoče pojasniti dejstva, da temu stavbarstvu primerljive domače stavbarske izvedbe danes še v ničemer niso konkurenčne. Niso konkurenčne tako na ravni vsakdanjega življenja niti v miselnosti projektantskih podjetij, ki ponavadi takšne in podobne domače poskuse označijo za izraziti diletantizem, brezidejni historizem, zatohli nacionalizem ali romantiko brez podlage. Pri nas so očitno v projektiranju bolj v čislih arhitekturni objekti povsem nevtralnih in prečiščenih oblik ter linij, saj je menda to edini način, da bi naša arhitekturno-razvojni prizadevanja dvignilo iz zatohlega provincializma in nebodigatreba tradicionalizma. V maniri takšnih ustvarjalnih zamisli pridobiva naše bivalno okolje kockasto arhitekturo v steklu in betonu, do skrajnosti racionalizirano arhitekturo trgovskih središč pa tudi v ustvarjalni omejenosti »lego kock« oblikovano gradnjo večstanovanjskih stavb, kjer se zadnje čase trdovratno prepletata le siva in opečnata barva.

V podoben tehnično sicer vrhunsko dovršen, a likovno skrajno suhoparen racionalni funkcionalizem sili tudi današnja gradnja vinskih kleti. Ta se še zlasti uveljavlja pri gradnji velikih kleti za vinarska podjetja in zasebnike, kjer nastajajo kleti – aseptični laboratoriji, saj je proizvodnja vrhunskih vin menda mogoča le v takem okolju. Zato se je nekoč prevladujoča podoba vinskih kleti z zbito zemljo, ravnimi lesenimi ali obokanimi zidanimi stropi, lesenimi sodi in različnimi lesenimi in steklenimi kletarskimi napravami že zdavnaj poslovila s seznamov sodobnega načrtovanja in je danes uporabljena le še kot idealizirani kletni oglaševalski dodatek.

Večtisočletna vinogradniška tradicija na slovenskem ozemlju je sooblikovala tudi podobo vinske kleti. Tako kot se spreminja odnos do vina in se razvija vinarstvo, tako se spreminjata tudi razvoj kletarstva in arhitekturna podoba kleti. Klet v najširšem

* Izr. prof. dr. Vito Hazler, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., izredni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: vito.hazler@gmail.com

pomenu je shrambni prostor, kjer je pod vplivom naravne temperature zgornje zemeljske plasti vedno primerno hladno in so vzpostavljeni ugodni pogoji za shranjevanje vina pa tudi drugih pijač in živil. Kleti namreč niso gradili samo za shranjevanje vina, ampak je bila njihova namembnost večstranska. Na primer v Spodnji Savinjski dolini poznajo pod stavbami shrambne prostore za živila – *keudre*, v Ribniški dolini *keudrčke*, itd. Kleti so v tem širokem pomenu pogosto vgrajene pod stanovanjskimi hišami, ponekod (vzhodna Slovenija) pa tudi pod marofi in skednji pa tudi pod kaščami in kozolci. Ponekod imajo pod stavbami dve kleti – eno za trtna ali sadna vina, drugo za živila in živalska krmila.

Pogled na vinogradništvo

Vinogradništvo, vinarstvo in kletarstvo so dejavnosti, tesno povezane s kulturo vina oziroma z vinsko kulturo, kot jih skušajo v tem najširšem pomenu besede opredeliti in umestiti strokovnjaki s področja biotehniških (Terčelj 2007) in tudi humanističnih ved (Valencič 1970; Bogataj 1995). Nekateri so označitev kulture vina želeli nadgraditi z imenom »vinologija« (Gačnik 1990) v sodobnejšem pojmovanju Vertovčeve »vinoreje« (Vertovec 1845), a se izraz ni splošno uveljavil, čeprav je po svoje zanimiv.¹

O vinu in vinski kulturi so tako pri nas kot po svetu izšli že številne knjige in članki, ki z različnih zornih kotov obravnavajo to izjemno dediščino človeštva. Večina se strinja, da so vino začeli pridelovati v Egiptu pred več kot 5.000 leti in da so imeli pomembno vlogo v širjenju vinske trte in vinske kulture predvsem Rimljani, ki so latinsko ime *vinum* posredovali vsem romanskim, slovanskim in germanskim jezikom, torej celotni evropski kulturi, vse tja do Bližnjega vzhoda. Pomembno središče vinarstva je bila tudi Gruzija, kjer so v velikih in v zemljo vkopanih amforah negovali vino na drožeh.²

V naše kraje so vinsko kulturo prinesli Rimljani in jo razširili na Kras, v Istro, Goriška brda, Vipavsko dolino in na nekatera območja osrednje Slovenije (Celea/Celje z okolico) ter na svet med Slovenskimi goricami in Halozami, o čemer pričajo arheološke najdbe. Vinogradništvo se je nato uspešno obdržalo tudi skozi zgodnji in visoki srednji vek in se uveljavilo predvsem po zaslugi razvoja cerkvene uprave in širjenja samostanskih postojank, ki so vino potrebovali za svojo duhovno in gospodarsko dejavnost. Že takrat se je na nekaterih mestih razvila slikovita vinogradniška krajina, in če verjamemo legendi o poimenovanju Jeruzalema v Slovenskih goricah, je kraj ime dobil prav po navdihu malteških viteзов, ki so podobo kraja enačili z lepotami verskega središča Svete dežele.

Vinogradništvo je v poznem srednjem in zgodnjem novem veku močno zaznamovalo večino slovenskih pokrajin. Vinska trta je bila zasajena v okolici Ljubljane na Rožniku in Brdu, na apnenčastih osamelcih Ljubljanskega barja, v Horjulski dolini (Mavserjev hrib, Hazler 2008), v Polhograjskem hribovju, v

Škofjeloškem hribovju (Ledinica pri Žireh, Mihelič 1992: 9), na Šmarjetni gori pri Kranju, okoli Škofje Loke in Bleda, v bližini Kamnika, Tunjic, okoli Izlake in Zagorja ob Savi, v zahodnem delu Ribniške doline (Vinica, Sodražica), na nekaterih območjih Notranjskega, na avstrijskem Koroškem v celovški kotlini in v Podjuni in drugod (Valencič 1970: 291–292). Po neki navedbi (Hazler 2005) pa bi naj stoletna trta rasla celo na območju Planine pod Golico nad Jesenicami.

Nekdanje in tudi sedanje gojenje vinske trte se ohranja v krajevnih in ledinskih imenih, ki so na Slovenskem dokaj pogosta. Med kraji so znana na primer Vinarje (o. Slovenska Bistrica), Vinec (o. Rogaška Slatina), Vinica (o. Črnomelj), Vinica pri Šmarjeti (o. Novo mesto), Vinička vas (o. Lenart), Vinja vas (o. Novo mesto), Vinji Vrh (o. Novo mesto, o. Brežice), Vinski Vrh pri Šmarju (o. Šmarje pri Jelšah), Ivančna Gorica (o. Ivančna Gorica), Sinja Gorica (o. Vrhnika), Pijava Gorica (o. Škofljica) in v več občinah kraji z imenom Brda, Brdo in Brdce. Tudi zaselkov v povezavi z vinom je kar nekaj, med drugimi Vinski Vrh (o. Kamnik), Vinšak (pri Rotmanu v o. Juršinci), Vinščak, Vinšek (pri Bodislavcih v o. Ljutomer), Vinški (pri Hočkem Pohorju v o. Hoče-Slivnica) in drugi. Tudi hribov in gora, povezanih z vinom, je kar nekaj, med drugimi Vinska Gora (519 m, Z nad Pilštanjem v o. Kozje), Vinograd (567 m, JZ od Ribnice na Dolenjskem), Vinska Gora (806 m, SV nad Vinsko Goro v o. Velenje) in Vinski Vrh (448 m, SZ nad Polzelo v o. Polzela, ki ga domačini bolj poznajo pod imenom Vimperk; 557 m, nad Vinsko Gorico v o. Dobrna; 616 m, SZ nad Zagorjem ob Savi v o. Zagorje ob Savi³). V pomenu večjih vinorodnih pokrajinskih enot pa so poznana Vipavska brda, Goriška brda, Slovenske gorice, Dravinjske Gorce in druga.

Iz množice poimenovanj krajev, zaselkov, ledinskih imen, gora in pokrajinskih enot je razvidno, da so bili prebivalci današnjega slovenskega ozemlja tesno povezani z vinogradništvom in s pridelovanjem vina. Če so že Rimljani širili vinsko kulturo po naših tleh, pa je treba prvenstvo za umno vinogradništvo v visokem srednjem in zgodnjem novem veku pripisati raznim zemljiškim gospodarstvom, še posebno gospodarsko močnim samostanskim in cerkvenim ustanovam, fevdalcem vseh vrst in tudi nekaterim bogatim meščanom, na primer iz Gradca, Maribora, Ptuja in drugod. Vsekakor so bili v tej pomembni gospodarski dejavnosti vodilni meniški redovi, ki so morali imeti v okviru samostanskih postojank (Mlinarič 1996: 29; Kuljaj 2003: 23–26; Kuljaj 2001: 31) in številnih njim pripadajočih pristav (dvorcev, hofov) že tudi urejene vinske stavbe in kleti v podobi, kot jih poznamo danes.⁴ Vinogradniško posest in kleti so imeli skoraj vsi kontemplativni in tudi nekateri minorni meniški redovi. Dominikanski in minoritiski red na Ptujju sta imela na primer vinograde v Halozah in okrog Rogatca, od koder sta prejemale dajatve v vinu. Nič manj vinogradniški ni bil Žički samostan, ki je imel obsežne vinograde v okolici Počehove pri Mariboru, na Mestnem Vrhu pri Ptujju, pod Pohorjem in v bližini samostana (Mlinarič 1996: 29).

1 Nekako spominja na izraz heritologija, ki so ga prvi uveljavili na Hrvaškem (Tomislav Šola) in bi naj posebej vse znanstveno interpretiranje premične in nepremične kulturne dediščine.

2 Ta (pra)stari način negovanja vina so pred leti prevzeli tudi nekateri vinarji s Krasa, iz Goriških brd in Brd (Collio) na italijanski strani. Iz Gruzije so uvozili nekaj starih ovinjenih amfor, jih povsem vkopali v svoje kleti in sedaj vino zori na drožeh. Vino, negovano po tej stari podkavkaški tradiciji, je prvovrstno in se na vinskih tekmovanjih odlično odreže.

3 V okolici Vinskega Vrha v občini Zagorje ob Savi so še kraji Zavine, Vine z znamenito cerkvijo Janeza Krstnika in zaselki Spodnje Zavine, Zgornje Zavine.

4 O pojavu prvih vinskih kleti pri nas nimamo zanesljivih podatkov. Zgotovno so nekakšni shranjevalni prostori za vino morali nastajati sočasno s pojavom načrtnega gojenja vinske trte, torej vsekakor v rimskem ali celo v predrimskem obdobju.

Kletne stavbe in kletni prostori

Do današnjega časa so se ohranili številne gradbeno imenitne vinske stavbe in kletni prostori, bodisi v sestavu primarnih bivališč bodisi pod mestnim tlakom ali sredi vinogradov. S kletmi so bili na primer opremljeni številni renesančni in baročni gradovi (Bizeljski grad, Brežiški grad, Šrajbarski turn pri Leskovcu, idr.) in gosposki dvorci, ki so jih gradili v 17., 18. in tudi še v 19. stoletju. Veliko takšnih dvorcev so na Štajerskem zgradili na najboljših vinorodnih legah. Med gradovi s kletmi je še zlasti zanimiv leta 1241 prvič v virih omenjeni stari Attemsov grad Štatenberg (Stopar 1982: 515) v vasi Stari Grad, ki v razvalinah stoji na vrhu 487 m visokega hriba. A tudi novi grad Štatenberg iz leta 1720, ki stoji le slab kilometer SV od Makol, so Attemsi izdatno opremili s povsem vkopanimi kletmi, ki se širijo pod vsemi trakti mogočnega grajskega kompleksa.⁵

Razkošne kleti in samostojne kletne stavbe najdemo tudi v živiljenjskem okolju premožne mestne in trške gosposke ter tudi v okolju fevdalnih spon osvobojenega bogatega kmečkega prebivalstva. Kleti omenjenih družbenih slojev so v mestih, trgih in vaseh nastajale zlasti ob koncu 18. in skoraj vse 19. stoletje. Podobno je bilo tudi na primer na zelo vinogradniško razvitem slovenjebistriškem območju, kjer še danes stoji več imenitnih vinogradniških dvorcev nekdanje zelo premožnih dunajskih, graških in bistriških trgovcev in industrialcev. Prostorne obokane kleti so bile pogosto v sestavu teh gosposkih vil oziroma *štokov* (na primer Eglsdorferjev štok, Visole 40), kot jim pod jugovzhodnim Pohorjem pravijo domačini, pa tudi v sestavu počitniških hiš (Smertnikova hiša, Visole 106). Z manj atraktivnimi kletnimi prostori so bile opremljene stanovanjske hiše tamkajšnjih vinogradnikov (Vrhole pri Laporju 15 in 18, Stari Grad 35), viničarske hiše (Hrastovec 46, Stari Grad 6) in kmečke *gorce* v vinogradih (kletne stavbe), ki so imele ponavadi v pritličju poleg prešnice (prostora s prešo za stiskanje grozdja) še bivališče (Hrastovec 44, 45), večinoma z dvema prostoroma.

Podoben vzorec povezave kletnih prostorov s prostori za predelavo grozdja in z bivališčem poznajo tudi po Dolenjskem (Lisec pri Žužemberku) in Štajerskem, kjer se je ohranilo kar nekaj *zidanc* (zidanic), kot kletnim stavbam pravijo na območju Malega in Velikega Vrha v občini Šmartno ob Paki. Letnice na prečnih tramovih lesenih stropov tamkajšnjih zidanic in tudi slogovna analiza stavb dokazujejo, da se je na tistem obrobju Spodnje Savinjske doline vinogradništvo razvilo že v poznem srednjem veku in se je kontinuirano ohranilo vse do današnjih dni. Zaradi nekajdesetletne umiritve vinogradniškega razvoja zaradi prevlade hmeljarstva so se tamkajšnjim kmetijam ohranile zidanice, ki jih danes uvrščamo med najstarejše kletne stavbe na Slovenskem. Nekatere med njimi so ohranile prvobitno obliko z delno vkopanim kletnim prostorom in prešnico v pritličju, od koder se je iz odprtega ognjišča kurilo v edini bivalni prostor s pečjo. Kmečke zidanice so bile le občasno naseljene. Pogostejša je bila stalna naselitev kletnih stavb pri gosposkih lastnikih, kjer je bila

poleg osrednjega (najemniškega) stanovanja tudi soba – *salon* za občasno bivanje lastnika (Mali Vrh 55). Podobno dvojno obliko bivanja so poznali tudi na viničarijah bogatih kmetov (Vinogradniški muzej Kebl na Slatini pri Svečini) in gosposkih dvorcev v večini območij Slovenskih goric.

Vendar je ta oblika poseljevanja vinogradov sekundarna glede na prvotno lego kletnih prostorov. Različni pisni viri navajajo, da so bili prvi kletni prostori sprva v sestavu stalnih bivališč. V večjem delu slovenskih vinogradniških pokrajin se je šele z intenzivnim razvojem vinogradništva pojavilo postopno poseljevanje vinogradov oziroma celotnih vinogradniških območij, kar je najbolj ohranjeno v razloženih (Svečina) in raztresenih vaseh (Špičnik) severozahodnih Slovenskih goric, kjer se vinogradi držijo vinogradniških domov. Podobna oblika vključenosti kletnih prostorov v sestav vinogradnikovega doma je splošno razširjena na našem sredozemskem območju (vinorodna dežela Primorska), in sicer na Goriškem, Vipavskem, Krasu in v Istri (kolonat v Pivolu pri Izoli). Dandanes se ta oblika umeščanja kletnih prostorov vse bolj širi tudi drugod po Sloveniji, zlasti med velikimi proizvajalci vina (na primer območje Šentjerneja na Dolenjskem), ki vse grozdje stisnejo na domu in ga tam tudi negujejo. Zato postajajo kletne stavbe v vinogradih marsikje odveč in propadajo ali pa v njih shranjujejo le še škropila in vinogradniško orodje.

Kjer pa so lastniki vinogradov še vedno srednji in mali vinogradniki, se bodo *zidanice*, *gorce*, *kleti* in *hrami* v vinogradih gotovo ohranili tudi v prihodnje. Ta večstoletna oblika vinogradne poselitve je prepoznavna podoba večine vinogradniških krajin Štajerskega, Dolenjskega in Bele krajine. Trdno je zasidrana v vrednostnih predstavah večine tamkajšnjih vinogradnikov, saj kletna stavba v vinogradu omogoča tudi delovno sprostitev, preživljanje prostega časa in ohranjanje različnih oblik družabnega življenja. Lasten vinograd s kletjo je še vedno splošno razširjen in visoko cenjen posestni ideal, ki se zadnjih petdeset let prepleta še z vikendaštvom in občasno in stalno selitvijo mestnega prebivalstva na podeželje.

Znanja in vplivi

Z načrtovanjem in zasnovi kleti se že več kot dve stoletji načrtno ukvarjajo razni vinogradniški in vinarški strokovnjaki⁶ ter tudi ljubiteljski svetovalci. Ti so pogosto izhajali iz vrst duhovščine (Jančar 1867), učiteljstva (Ivan Kryl, glej Makovec 1997) in takratnih narodnobuditeljskih izobražencev (Vošnjak 1873). Večina jih je delovala neposredno med ljudmi in so bili seznanjeni z gospodarskimi težavami večinskega kmečkega prebivalstva, ki so ga v razvoju umnega vinogradništva in kletarstva najbolj bremenili zaverovanost v družinsko izkustveno prakso pridelave in predelave grozdja, zadržanost pred uvajanjem novosti, nepoznavanje vinskega trga in zato boleča odvisnost od spretnih vinskih prekupčevalcev,⁷ prezadolženost posestva (Belec 1964: 103–114), zastarelost predelovalnih ter kletnih naprav in orodja, pomanjkljiva skrb za red in snago v predelovalnih in kletnih prostorih in od druge polovice 19. stoletja tudi večletno neuspešno

5 V preteklosti raziskovalci grajske in samostanske arhitekture kletem niso namenili posebne pozornosti. Omenjali so jih največkrat le posredno, a tako kot na primer na prepogosto spregledanih starih konstrukcijah ostrešij se tudi v kletih ohranja vrsta dragocenih sestavin – členov, ki sami po sebi pričajo o starosti in razvoju obravnavane arhitekture. Kleti pod dvorcem Štatenberg so dobro ohranjene, a so le v manjšem delu dostopne javnosti. V njih ima Društvo vinogradnikov Makole svojo vinoteko.

6 Na primer iz nekoč vodilnega avstrijskega Klosterneuburga, kjer so svoje znanje pridobivali tudi slovenski vinogradniki in kletarji (Haushofer 1985).

7 V tej dejavnosti so bili zlasti v 19. stoletju zelo dejavni nekateri gostilničarji, premožni kmetje in obrtniki z manj razvitih vinogradniških območij, na primer Gorenjskega in Idrijsko-Cerkljanskega.

spopadanje z uničujočo trtno ušjo. Zato je na nekaterih prej razvitih vinogradniških območjih kmečko prebivalstvo dejavnost zmanjšalo ali celo opustilo in se preusmerilo v druge donosnejše panoge, kot sta postala od srede 2. polovice 19. stoletja hmeljarstvo v Spodnji Savinjski dolini, v ravninskih krajih Prlekije pa predvsem reja kasaških konj.

Kljub vsem naštetim težavam se je vinogradništvo na (še danes) razvitih vinogradniških območjih ohranilo. Pomembno spodbujevalno vlogo so imeli prav omenjeni ljubiteljski svetovalci in zgledni vinogradniki (Makovec 1997: 50), ki so z različnimi nasveti in predvsem s publiciranjem v splošno dostopnih knjižničnih zbirkah (na primer Slovenske večernice Mohorjeve družbe) objavljali navodila za vinogradnike in kletarje. Takšen spodbujevalec je bil na primer France Jančar, kaplan iz Negove pri Radgoni, ki je leta 1867 izdal priročnik *Umni vinorejec*, kjer je sicer na kratko pisal tudi o pomenu dobrih kletnih prostorov, ki jih povzeto po narečju severovzhodne Slovenije imenuje *pivnice* (Jančar 1867: 55). Bralcem sporoča več koristnih nasvetov o legi kleti, pomenu zasaditve brajd in dreves ob vinskih stavbah, o škodljivih tresljajih v hišah »pod kterimi so pivnice ali kleti« in tudi o škodljivostih hranjenja aromatičnih živil v vinskih kleteh, o čemer se je »v neki hiši sam prepričal« (Jančar 1867: 55).

Iz navedenega primera je mogoče sklepati, da je bilo kletarsko znanje marsikje slabo in da se je večinsko prebivalstvo v tem le postopoma približevalo znanju naprednih vinogradnikov, ki so vsaj že v 18. stoletju sredi vinogradniških območij postavljali arhitekturno prestižne vinogradne stavbe z najsodobnejšimi kletmi in razkošnimi bivalnimi prostori. A očitno je bil razkorak med stanovsko zaprto gosposko in večinskim kmečkim prebivalstvom ter kmečkim proletariatom⁸ vendarle zelo globok. Do prenašanja znanj vinogradniških in kletarskih znanj je prihajalo le postopoma in še to le tam, kjer je bilo večinsko prebivalstvo kot najeta delovna sila vključeno v vinogradništvo družbene elite. Tak razkorak se je marsikje obdržal vse do konca druge svetovne vojne, ponekod pa še do konca 80. let 20. stoletja,⁹ ko se je kultura vina in predstav o vrednosti kletne higijene dvignila predvsem po zaslugi izšolanih vinarških strokovnjakov in vse številčnejših vinogradniških društev.

Vinogradna poselitev in vrste kleti (kletnih stavb in prostorov) po socialnem poreklu (prvotnih) lastnikov

Družbena elita je že v preteklosti spoznavala vrednost najkakovostnejših vinogradniških območij na Slovenskem in si tam postavljala svoje dvorce in razkošne vile s kletmi. Geograf Borut Belec za Jeruzalemske gorice navaja, da so izredno »ugodne razmere za gojenje vinske trte ... že zgodaj privabile ne le kmečko prebivalstvo okoliških ravnin, temveč tudi pripadnike drugih družbenih slojev (Belec 1997: 38). Zato so na teh najboljših legah širili obseg vinogradov in »tako so že leta 1824 vinogradi zavzemali okoli 1.500 ha ali četrtno površine. Pri nastajanju te posesti je imel zelo pomembno vlogo kapital meščanov, gospo-

ščin in cerkvenih ustanov« (Belec 1997: 38), ki je med drugim omogočil gradnjo vrste imenitnih vinogradnih stavb.¹⁰ Te so bile po svoje tudi nuja, saj so posesti različnih gosposčin znašale leta 1824 v povprečju 4,15 ha, cerkvene 2,35 ha, meščanske 1,83 ha, nedomače kmečke posesti 0,40 ha in približno prav toliko tudi domače kmečke posesti (Belec 1997: 38).

Takšna posestna struktura je v Jeruzalemskih gorinah vplivala na obliko poselitve, ki se je redčila premosorazmerno z rastjo obsega vinogradniške posesti in zgoščala tam, kjer so prevladovale manjše vinogradniške posesti. Zato so tako Jeruzalemske gorice kot številne druge prvovrstne vinogradniške lege (Ljutomerske gorice, Jareninski Dol, Ritoznoj, deli Bizeljskega, najboljši deli Goriških brd na območju Dobrovega in Vipolž) obdržale redko vinogradno poselitev, saj je bil interes najvplivnejših in najpremožnejših lastnikov ves čas ohranitev velikih strnjanih površin. To dediščino relativne nepozidanosti je po drugi svetovni vojni podedoval socialistični družbeni red, ki je te najboljše vinogradniške površine nacionaliziral in po večkratni menjavi upraviteljske pristojnosti za upravljavca postavil kmetijske zadruge (Hazler 2006, 2008, 2009).

Na drugih manj kakovostnih vinorodnih območjih zanimanje velikih posestnikov po gojenju vinske trte ni bilo tako izrazito kot na jugovzhodnih predelih Slovenskih goric. Zato je drugod večinoma prevladovala srednje velika (ocenjeno do dva ha) in drobna vinogradniška posest (pod 0,5 ha), ki je bila predvsem v lasti kmečkega prebivalstva (Haloze, Dravinjske Gorce, Lisec pri Žužemberku), tržanov (Trška Gorca nad Rogatcem in pri Šentjurju pri Celju), meščanov (Trška Gora pri Novem mestu), veleposestnikov (Virštanj) in ponekod tudi samostanov (Trška Gora in Sevnjo pri Novem mestu). Vendar je bila po omenjenih območjih vzhodnega Štajerskega in Dolenjskega struktura posesti izrazito mešana, tako da ni mogoče govoriti o družbeno elitnih ali izrazito kmečkih vinorodnih območjih. Posledica takšnih posestnih razmer je bila heterogena in bolj zgoščena poselitve z vinogradnimi stavbami, ki je razvila vsaj tri dokaj izrazite poselitvene oblike. Za prvo je značilna razporeditev kletnih stavb ob serpentinasto dvigajočih poteh,¹¹ za drugo poselitev vinskih kleti ob poteh, ki so speljane po slemenih vinogradniških hribov,¹² tretja, domnevno najbolj razširjena oblika pa je raztresena poselitev vinskih kleti ob poteh, ki so v »nepravilnih« mrežah razpletene po vinorodnih legah.¹³

10 Večina vinogradnih stavb takratne družbene elite je še ohranjena, čeprav je marsikatera posodobljena ali v slabem gradbenem stanju (na primer območje Koga). Postajajo predmet zanimanja umetnostnih zgodovinarjev (Curk 1998: 57–60), etnologov (Hazler 2007: 72–75), nosilcev turistične dejavnosti (Vodušek 1998) in tudi arhitektov, ki pa vsaj na severovzhodnem slovenskem območju ostajajo v okolju t. i. ljudskega stavbarstva (Moškon 1982: 130; Fister 1986: 291), ker identiteto regionalnega stavbarstva prepoznajajo predvsem v vinogradnih stavbah večinskega prebivalstva.

11 Ta oblika se je razvila na bolj ali manj novotih prisojnih pobočjih hribovja nad levim bregom zgornje Krke v okolici Žužemberka, na območju Lisca, v Kamenju in Homu pri Šentrupertu na Dolenjskem in drugod.

12 Ta oblika se je na primer razvila na Vini Gori nad Plesom ob Sotli, po nekaterih gričih v okolici Šentruperta in Mokronoga na Dolenjskem, ponekod v Halozah in drugod.

13 Ta oblika se je razvila na območjih z razgibano konfiguracijo terena, ki je ponekod bolj izrazita in prepletena še z drugimi kmetijskimi površinami (na primer Mali Vrh, Veliki Vrh, Gavce v občini Šmarno ob Paki), dru-

8 To socialno skupino vsaj v severovzhodnih predelih slovenskega ozemlja sestavljali predvsem viničarji in mali obrtniki.

9 Tudi danes je še marsikje med starejšimi kmečkimi vinogradniki razširjeno prepričanje, da za »pristo in dobro domače« vino veljata šmarnica, ki menda odlično odžeja izkušene pivce na Goričkem (Hazler 2007: 39), in amerikan (Hazler 2007: 106), s katerim se še vedno slastijo na vinorodnem Lisecu pri Žužemberku.

Eglsdorferjev štok (vinogradna vila) z delno vkopano obokano kletjo.
Foto: Vito Hazler, Visole 40, 12. 7. 2008

Korezova hiša z delno vkopano kletjo.
Foto: Vito Hazler, Jelovec pri Makolah 48, 3. 7. 2008

Na vseh omenjenih in številnih drugih vinogradniških območjih so se razvile specifične poselitvene prvine in oblike, ki so se večinoma ohranile vse do današnjih dni. Skupaj z njimi pa se je razvila tudi značilna podoba vinogradniških¹⁴ ali bolje rečeno vinogradnih stavb,¹⁵ velikih vinskih kleti v sestavu velikih podjetij in zadrug¹⁶ in kletnih prostorov v ožjem pomenu besede klet.¹⁷ Monografija z naslovom *Vinske kleti na Slovenskem* (Hazler 2007) je med prvimi opozorila na različne vrste kletnih stavb in kletnih prostorov, saj so bile pred tem kleti obravnavane v

god pa manj, in se vinogradniška poselitev razteza po blago »valujočih«
gričih. Skoraj po pravilu je navezana na viničarske domove in kmečke
domačije (na primer Špičnik, Slatina, Svečina, Ciringa v občini Zgornja
Kungota).

14 Pod pojmom **vinogradniška stavba** razumem vse tiste gospodarske in
gospodarsko-stanovanjske stavbe, ki so povezane z vinogradniško dejavnostjo, torej tudi tiste, ki stojijo zunaj vinogradov, bodisi na domačijah
vinogradnikov bodisi kje drugje. V to kategorijo uvrščam tudi stalna bivališča lastnikov oziroma domačije vinogradnikov, ki ležijo neposredno ob
vinogradih (na primer kmečki domovi sredi vinogradov na območju
Svečine, Ciringe v občini Zgornja Kungota).

15 Pod pojmom **vinogradna stavba** razumem predvsem tiste gospodarske
in gospodarsko-stanovanjske stavbe, ki stojijo ob lastniško pripadajočih
vinogradih ali sredi njih in so namenjene predvsem za predelavo grozdja
in skladiščenje vina (na primer območje Dolge Gore v občini Šentjur
pri Celju) ter ponekod tudi za občasna (med delom v vinogradu) in stalna
bivališča za daljše obdobje najete delovne sile (viničarski domovi v
Zgornjem Porčiču v občini Lenart, na območju Haloz in Jeruzalemskih
goric in drugod).

16 Pod pojmom **velika vinska klet** razumem predvsem gospodarsko-poslovne
objekte v lasti velikih podjetij, poslovnih združenj in kmetijskih
zadrug, kot so na primer Vinska klet »Goriška brda« z. o. o., Dobrovo,
Kmetijska zadruga Metlika z. o. o. – Vinska klet Metlika, Vinakoper d.
o. o., Vinska klet Krško – Kmečka zadruga Krško z. o. o., Vinska klet
Jeruzalem Ormož VVS d. d. in druga.

17 Pod pojmom **kletni prostor** ali kratko **klet** razumem notranje prostore
v ravnini zemljišč in delno ali povsem vkopane prostore, namenjene izključno
negi in hranjenju vina. Narečna imena zanje so lahko *pivnica* (SV
Slovenija), *klet* (večji del Slovenije vključno z Goriškimi brdi), *hram* (Vipavska
dolina, Kras, Gabrska Gora pod Gorjanci, del Bizeljskega), *keuder*
(vinogradniška območja na obrobju Spodnje Savinjske doline, v okolici
Žužemberka, *keudar* (območja na obrobju Mirenske doline, Krško gričevje),
kieuder (v okolici Šentjerneja, pod severnimi pobočju Gorjancev).

kontekstu etnološkega raziskovanja vinogradništva (Dular 1990, 1994), le z zornega kota enega socialnega okolja (Vilfan 1952) ali le obrobno ob splošnih pregledih vinogradništva (Baš 1080) in v kletarskih (Šikovec 1985) ter vinarjskih priločnikih (Judež 1981), kjer so avtorji osrednjo pozornost namenili predvsem vinu (Simčič 1989).

Omenjena monografija o vinskih kletih na Slovenskem (Hazler 2007) je obravnavala kletne stavbe in kletne prostore (v monografiji združeni pod enotnim pojmom kleti) po njihovih geografskih, gradbenih in družbenih razsežnostih ter nakazala pomen celovitega raziskovanja kleti glede na njihov prvotni socialni izvor. Predstavila je samostanske kleti, kleti samostanskih pristav, grajske kleti, gosposke in veleposesniške kleti, gostilniške kleti, mestne kleti, kmečke kleti, kleti v viničarijah (vseh družbenih slojev: fevdalne, cerkvene in kmečke), zadrugne kleti, sodobne kleti vinarjev in kleti ljubiteljskih vinogradnikov.

Drugi, imenujmo jih primarni nosilci¹⁸ razvoja vinogradništva in kletarstva, so se vprašanjem podobe in zasnove kleti posvečali bolj obrobno, saj sta jih zanimala predvsem tehnologija predelave grozdja in negovanje vina. Vlogo strokovnih načrtovalcev podobe kleti so že v preteklosti prevzemali stavbeniki in danes projektanti, ki (so) skupaj z naročniki oblikovali podobo kletnih stavb (*Vinska klet* 2009) in kletnih prostorov (Moškon 1982).

V sosednjih vinorodnih deželah je po dostopnih podatkih nekaj več obravnav kleti. Sistematično so se s to problematiko srečevali na Hrvaškem (Šestan 1998), Moravskem v Republiki Češki (Matuszková 2004) in tudi na Gradiščanskem (in na Štajerskem v Gomilici/Gamlitz v Republiki Avstriji, kjer so leta 1988 pripravili poučno deželno razstavo o kulturi vina). Na Moravskem se med drugim lahko pohvalijo še s pregledno konservatorsko in muzeološko analizo in interpretacijo vinogradniške stavbne dediščine, ki je ponekod predmet učinkovitega varstva *in situ* (Matuszková 2004) ali pa so kletne stavbe prenesene v muzeje na prostem (Kovářu – vodnik brez letnice; Jančář 1993). Tradicionalna in sodobna kletna arhitektura sta vključeni tudi v nekatere svetovne monografije o vinu, ki med drugim poročajo tako o tra-

18 V tem pomenu razumem predvsem strokovnjake s področja kmetijstva, vinogradništva, kletarstva, enologije, idr.

diciji kletarstva in vinarstva, predvsem pa tudi o prepoznavnih nacionalnih vinskih kulturah (na primer Dominé 2007: 42–43).

Gradiva kleti in dediščina znanj

Za gradnjo vinskih kleti, torej kletnih stavb in kletnih prostorov, so graditelji že v preteklosti uporabljali različna gradiva, predvsem pa takšna, ki so bila bolj ali manj na dosegu rok, se pravi v njihovem neposrednem življenjskem okolju. Tako so na sredozemskem območju za zidavo uporabljali kamen (apnec in peščenjak), za kritje streh prvotno kamen in pozneje opečne korce, na osrednjeslovenskem območju sta bila prvotno splošno razširjena les in kamen (največ apnec) ter od 19. stoletja žgana opeka, za kritje streh pa sprva slama in les, v 20. stoletju pa različne vrste doma izdelanih ali kupljenih glinenih in cementnih opek. V severovzhodnem, večinoma panonskem delu Slovenije, so za gradnjo kleti večinoma uporabljali les, v osrednjih delih Slovenskih goric tudi kamen (peščenjak), ob slovensko-hrvaški meji pa so za gradnjo kleti uporabljali tudi zbito glino (t. i. *nabijanice*) in na soncu sušene glinene zidake. Razširjena je bila tudi opečna gradnja, vendar sprva le med družbeno elito, od druge polovice 20. stoletja pa je industrijska opeka postala osnovni gradbeni material. Sprva so bile tam kleti prekrite s slamo in le najbolj elitne stavbe tudi z žgano opeko.

Z zornega kota geneze in razvoja stavbarstva so posebno pomembne lesene kletne stavbe, bodisi zgrajene iz ogrodja in vejnih opletov ali iz kladne konstrukcije brun, kjer so bila bruna na vogalih povezana z utori na križ. Nekatere kleti so bile le pritlične in je bil kletni prostor v ravnini pritličja, ponavadi med bivalnim hlevskim prostorom, druge so imele *pivnico* (klet) povsem vkopano pod temelji. Takšne kleti danes še stojijo na primer na Goričkem, na območju med Savinjo, Voglajno in Sotlo, na Bizeljskem, v Beli krajini in drugod. V njih še zori dobro hišno vino (lesene kleti na Strehovskem in Filovskem bregu na južnem robu Goriškega). Bolj pogoste so vrhkletne stavbe z lesenim pritličjem in delno vkopanim kletnim prostorom (največkrat le eden, zelo redko dva). Takšne kletne stavbe so bile splošno razširjene med kmečkimi vinogradniki na območju Spodnje Savinjske doline (Mali in Veliki Vrh, Grajska vas) in po večjem delu vzhodne in jugovzhodne Slovenije.

Precej razširjena je bila tudi gradnja lesenih kleti s sohami, oziroma v t. i. skeletni konstrukciji, ki je bila na našem ozemlju splošno razširjena že med pozno bronasto in starejšo železno dobo (Vojaković 2009: 17–20), dandanes pa se je kot prežitek druge polovice 19. stoletja ohranila predvsem na območju Obsovelja, Krškega gričevja, Gabrovske Gore in drugod.

Lesene kletne stavbe severovzhodne Slovenije so bile po pravilu zunaj in znotraj ometane z ilovico in pobeljene (Hazler 2007, 30–31, 64–65). V nekoliko poglobljenih kletnih prostorih je bila po tleh zbita zemlja, stropi so bili leseni in s podstrešne strani prekriti s senom ali slamo, tako da so bili kletni prostori tudi v vročih dneh prijetno hladni in se je vino dobro obdržalo vse do nove trgatve. Na tem območju so kletne stavbe gradili še iz zbite ilovice (vinogradniška območja ob slovensko-hrvaški meji vse do Dolgovaških Goric) ali iz velikih, na soncu sušenih zidakov (okolica Rogatca), ki jih je povezovala ilovnatata malta. Tudi stene teh kleti so graditelji poravnali z ilovnatimi ometi in jih osvežili z apnenimi beleži.

Povsem drugače so bile zgrajene kletne stavbe zemljiške gosposke in bogatih meščanov. Nekateri vinogradniški dvorci teh

družbenih privilegirancev segajo še v čas pozne renesanse (Mali Vrh 33; gl. Hazler), zgodnjega baroka (18. stoletje) in v klasično obdobje (19. stoletje), ki mu sledi dokaj priljubljena gradnja v t. i. historičnih slogih (druga polovica 19. stoletja). Za gradnjo so sprva uporabljali predvsem kamen, pozneje pa žgano klasično glineno opeko. Danes se za gradnjo kletnih stavb uporabljajo predvsem industrijska glinena ali betonska opeka, v vinorodni deželi Primorski pa je ponovno zelo priljubljena gradnja s kamnom (Hazler 2007: 170–171) in vsaj delno klesanje kletnih prostorov v živo skalo (Hazler 2007: 150).

Kletni prostori po obliki, zasnovi in namembnosti

Kletni prostori so praviloma osrednja privlačnost kletnih stavb in vseh vrst vinskih kleti, kot so na primer *repnice* na Bizeljskem ali pod površino mesta vkopane kleti velikih vinarskih podjetij (Maribor, Ptuj). Strokovnjake zanimata predvsem njihova zasnova in oblika, zato jih skušajo razporediti v posamezne tipološke skupine. Na podlagi njihovih najrazpoznavnejših značilnosti¹⁹ in predvsem načinov umestitve kletnih prostorov v kletno stavbo v razmerju do obdajajočega zemljišča ločimo: *vkopane kleti* (povsem vkopani kletni prostori, praviloma pod ravno obdajajočega zemljišča – na primer Vinagova klet v Mariboru, Kovačeva klet na Strehovskem bregu na Goričkem v o. Dobrovnik), *delno vkopane kleti* (približno od polovice do največ dveh tretjin vkopani kletni prostori v razmerju do obdajajočega zemljišča – zelo razširjena oblika povsod po vinorodnih deželah, na primer kleti (*hrami*) v Gočah v o. Vipava), *komajda vkopane kleti* (kletni prostori so le nekoliko poglobljeni pod raven obdajajočega zemljišča – na primer lesene stavbe in kleti na Filovskem bregu na Goričkem v o. Moravske Toplice) in *nevkopane kleti* (kleti, ki niso vkopane pod raven obdajajočega zemljišča, predvsem vse lesene kletne stavbe, zlasti kleti (*hrami*) na Vinjem Vrhu nad Tomažjo vasjo v o. Škocjan, na Orešju v o. Brežice, na Dolgi Gori v o. Šentjur pri Celju, kletni prostori v *hisih* v Beli krajini).

Zelo raznolika je tudi zasnova kletnih prostorov, ki je tesno povezana z načini rabe gradiv. V glavnem ločimo *lesene kleti z ravnimi lesenimi stropi* (takšni so predvsem kletni prostori v lesenih *hramih* po Dolenjskem in v lesenih *gorcah* na območju porečja Voglajne na Štajerskem), iz kamna in opeke (Ponekod v Prekmurju) *zidane kleti z ravnimi lesenimi stropi* (takšni so kletni prostori v starejših zidanih (predvsem) kmečkih kletnih stavbah po večjem delu Štajerskega, Dolenjskega in tudi Goriških brd in Vipavske doline), iz kamna in opeke *zidane kleti z betonskimi stropi* (takšni so kletni prostori v posodobljenih kletih, ki so sprva imeli lesene ravne stropne in so splošno razširjeni skoraj povsod tam, kjer so bile kletne stavne zidane iz opeke, kamna in tudi nežgane glin), iz kamna in žgane opeke *zidane obokane kleti* (obokane kleti so razširjene v Vipavski dolini, ponekod na Krasu, v Goriških brdih, na območju Jeruzalemskih goric in drugod, predvsem pa v okoljih višjih družbenih plasti) in v *zbito mivko vklesane obokane kleti v podobi nepravilnih rovov* (te kleti so kot *repnice* poznane predvsem na Bizeljskem; nekoliko so jim podobne v breg vkopane in predvsem iz opeke in tudi kamna pozidane obokane kleti na Moravskem (Matuszková 2004:

¹⁹ Treba je poudariti, da gre le za poskus, saj bodo le temeljite nadaljnje raziskave vseh pojavnih oblik kleti potrdile ali ovrgle spodaj predstavljene strukturne modele.

Večina traktov grajskega poslopja je podkletenih, vse kleti pa so obokane in globoko vkopane.

Foto: Vito Hazler, Grad Štatenberg pri Makolah, 17. 8. 2007

251–255) in Gradiščanskem, ki so kot samostojni objekti zasute z zemljo in se navzven odpirajo le z reprezentančno čelno steno in likovno poudarjenim vhodnim portalom).

Raba kleti kot posebnih shrabskih prostorov je raznolika in v marsičem odvisna od gospodarske usmeritve agrarnega obrata in tudi od lastnikovega in uporabnikovega dojemanja pomena kletnih prostorov. V primerih prevladujoče vinogradniške dejavnosti lastniki (uporabniki) v kletih hranijo izključno vino. Negujejo ga bodisi v vzdanih (Hazler 2007: 60, 138), poliuretanskih (Hazler 2007: 58) ali kovinskih cisternah (Hazler 2007: 105), lesenih sodih (Hazler 2007: 104–105) ali različnih kovinskih in steklenih posodah in steklenicah (Hazler 2007: 84–85). V takšnih *enonomenskih kletih* vinarji lahko uspešno uvajajo sodobnejše tehnološke postopkom zorenja in negovanja vina ter skrbijo za urejenost, snažnost in tudi atraktivnost kletnih prostorov z dejavnostmi, ki uskladiščenemu vinu menda ne škodijo. Poleg teh so na vinorodnih kot tudi drugih območjih razširjene *večnamenske kleti*, kjer poleg vina hranijo še druge pijače in živila, kar pa v našem primeru že presega obseg obravnave.

Kleti – središča družabnega življenja

Kletne stavbe in kletni prostori so ključni povezovalni člen vinogradnikovih celoletnih dejavnosti. Povezani so s predelavo grozdja, s shranjevanjem in z negovanjem vina in tudi z različnimi oblikami družabnega življenja, ki so redne sestavine vinogradnikovega življenja po delu v vinogradu, prešnici ali vinski kleti. Že od nekdaj v kletnih stavbah in prostorih potekajo različne oblike srečanj z gosti in obiskovalci, ki imajo v prvi vrsti namen promovirati vinsko klet in prepričati gosta, da bo morda postal porabnik njihovih proizvodov. Danes so takšne oblike srečanj nekaj povsem vsakdanjega, te oblike pa so se še okrepile, ko so veliki vinarji začeli urejati še degustacijske prostore, namenjene predvsem organiziranim skupinam obiskovalcev. Tam gostom predstavijo klet, izpeljejo postopek degustacije in poskrbijo še za nakup vina v hišni vinoteki (na primer Vinakoper, Vinska klet Goriška brda v Dobrovem, Ptujška klet in druge). Polekod v degustacijskih prostorih ponujajo tudi kuhano hrano (Vinska klet Santomas v Šmarju pri Kopru, Vipavski hram v Vinski kleti Vipava 1894) ali vsaj sirove in mesne narezke.

Kovačeva gorca z obokano kletjo, kjer lastnik pripravlja degustacije in prireditve v povezavi z vinogradniškim prazničnim letom.

Foto: Vito Hazler, Prihava, Hrastovec 63, 17. 8. 2007

Veliki proizvajalci vina omogočajo redne obiske kletnih prostorov predvsem za organizirane skupine obiskovalcev – »za en avtobus ljudi« je predvsem v času sezonskih izletov vsakdanjik največjih vinarških podjetij. Seznanjanja s kulturo vina v vinskih kletih, opremljenih z več tisočlitrskimi lesenimi sodi in s kovinskimi cisternami so poučne oblike izobraževanja. Ponekod so kletna doživetja dopolnili še z zvočnimi in s svetlobnimi učinki (na primer Vinska klet Ptuj) in z misterioznostjo kletnih prostorov in izbranih sort vin (Vinagova klet v Mariboru, ki hrani letnike izbranih vin petstoletne modre kavčine z Lenta).

Vinske kleti so bile od nekdaj tudi prizorišča različnih družinskih in prijateljskih srečanj ter prizorišča večjih (na primer *furenga* na Bizeljskem; Berkovič 1997: 26–28) ali manjših nakupov vina, kjer hišni gospodar kupca vedno podkrepi z izdatno malico (na primer vinogradniki z Žičke gorce v o. Slovenske Konjice). S kletmi so povezane tudi vinogradniške šege in navade, ki spremljajo delovne in praznični cikel vinogradnikov. Pitje vina in uživanje izbrane hrane spremlja hišne družabnosti na Urbanovo (25. maj, po prenovljenem seznamu svetnikov 19. maj), ko cveti vinska trta in Urban povsod preganja muhe, na Martinovo (11. november), ko mošt postane vino, in na Šentjanževo (27. december), ko vino dozori in ga v cerkvah blagoslovijo, da je kot *šentjanevc* (Dravinjska dolina) pripravljeno na predpustno ženitev za uživanje in prodajo.

Kletna stavba v vinogradu ali počitniška hišica s kletjo postajata vse bolj priljubljeni okolji za preživljanje prostega časa za številne vinogradnike in tudi mestne ljudi, ki se v takem okolju spočijejo po napornem delovnem tednu in si »napolnijo baterije«. Veliko lastnikov kleti preživi konec tedna »na svojem drugem domu« in delo v vinogradu in kleti združijo s srečanji s sorodniki, prijatelji (Hazler 2007: 129) in sosedi. Značilno tedensko »vinogradniško migracijo« nekateri podaljšajo v letni dopust in se v kletno stavbo po upokojitvi za daljši čas celo preselijo. Današnje kletne stavbe so praviloma pomanjšani posnetki udobnih stanovanjskih hiš in bivalno nadvse primerne.

Med posebne oblike družabnega življenja, povezane s kulturo vina, sodijo tudi obiski gostilniških vinskih kleti, bodisi pod gostilniško stavbo (na primer Gostilna Rajh v Bakovcih, Hiša kulinarike Jezeršek v Sori pri Medvodah, Dvor Jezeršek v Zgornjem

Brniku) ali neposredno v vinogradu (Gostilna Žolnir v Kostanjevici na Krki), ki jih gostilničar pripravi za izbrane goste. Tam nazdravljajo s posebnimi vini in predstavijo novodobne šege, povezane z odpiranjem steklenic z mečem, iztekanjem zadnjih kapljic vina in podobno.

Kulturo vinskih kleti širijo tudi nekatera velika trgovska podjetja (Leclerc), ki imajo v trgovinah zgledno urejene arhivske kleti ali pa računalniško podprt način seznanjanja z vinsko kulturo (Mercator center v Šiški v Ljubljani). Tudi vinoteke so pogosto umeščene v vkopane kletne prostore in prodajo vina dopolnjujejo še s ponudbo hrane (Vinoteka na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani; Vinoteka Brda v grajski kleti v Dobrovem).

Kleti so torej pomembna okolja družabnosti, trgovine in tudi navezovanja poslovnih stikov. Zato so pomembno polje etnološkega raziskovanja ne le materialnih, temveč tudi družbenih in duhovnih sestavin kulture.

Viri in literatura

BAŠ, Franjo: K vprašanju štajerske preše. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, Knjiga 5*. Beograd, 1930, 6–16.

BELEC, Borut: Prispevek k zemljiškoposestni strukturi v Ljutomersko-Ormoških gorah leta 1924 in 1961. *Časopis za zgodovino in narodopisje* n. v. 1. Maribor, 1965: 103–114.

BELEC, Borut: *Razvoj vinogradniških površin v SR Sloveniji v zadnjih sedemdesetih letih: prispevek k problematiki socialnogeografskega spreminjanja slovenske pokrajine*. Ljubljana: Inštitut za geografijo SAZU, 1972, 136 str.

BELEC, Borut: Vinogradništvo kot dejavnik prostorske preobrazbe v Sloveniji. *Časopis za zgodovino in narodopisje* n. v. 9. Maribor, 1993.

BERKOVIČ, Bojan (ur.): *Spominska izdaja ob 100-letnici razstave grozdja in vina na Bizeljskem*. Bizeljsko: Turistično društvo Bizeljsko in Vinogradniško društvo Bizeljsko, 1997.

BOGATAJ, Janez: »Še bog bi dobre volje bil, če bi vino pil!« V: Drago Medved, *Najlepše trte na Slovenskem*. Maribor: Založba obzorja Maribor, 1995, 10–20.

BRAČIČ, Vladimir (ur.): *Gorice in vino*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 1976, 112 str.

CURK, Jože, 1993: O samostanih in samostanski arhitekturi po letu 1200 na Slovenskem Štajerskem (gradbeno-zgodovinski oris). *Časopis za zgodovino in narodopisje* n. v. 29. Maribor: 131–163.

CURK, Jože: Ormož in okolica. V: Nataša Vodušek (ur.), *Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož*. Ormož: Založba Veritas, 1998: 3–64.

DOMINÉ, Andre (ur.): *Wein*. Mönchengladbach: Tandem Verlag GmbH, 2007.

DULAR, Andrej in Nives Sulič: Vinogradništvo in zidanice v KS Semič. V: *Mladinski raziskovalni tabor Bela krajina – Semič*. Ljubljana: Zveza organizacij za tehniško kulturo Slovenije, 1983.

DULAR, Andrej: Vinogradništvo na Slovenskem v 19. stoletju. V: *Slovenski etnograf* 33–34, 1990: 61–81.

DULAR, Andrej: *Pij, kume moj dragi! Vinogradništvo in vinogradniki v Beli krajini*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto in Dolenjska založba, 1994, 231 str.

FISTER, Peter: *Umetnost stavbarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.

GAČNIK, Aleš: *Vinologija – mogoče in nemogoče v raziskovanju ljudi in vina*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1990 (diplomsko delo).

GOMBAČ, Franc: *Umno kletarstvo*. 2. pomnožena in popravljena izdaja. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga, 1927, 80 str. (prva izdaja 1900).

HAUSHOFER, Hans: 125 Jahre Schule und Forschung an der Klosterneuburger Anstalt. *Mitteilungen Klosterneuburg* 35(5), 1985.

HAZLER, Vito: Terenski zapiski, 2005.

HAZLER, Vito: *Vinske kleti na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Kmečki glas, 2007.

HAZLER, Vito: Vinske kleti na Slovenjebistriškem. V: Stanislav Gradišnik (ur.), *Zbornik občine Slovenska Bistrica III: svet med Pohorjem in Bočem*. Slovenska Bistrica: Občina Slovenska Bistrica in Zavod za kulturo Slovenska Bistrica, 2009: 205–253.

HAZLER, Vito: Terenski zapiski, 2008.

HERNJA-MASTEN, Marija (ur.): *Trta in vino skoti čas: katalog k razstavi Trta in vino skozi čas*. Ptuj: Zgodovinski arhiv, 1991.

JANČAR, France: *Umni vinorejec*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1867 (Slovenskih večernic 16. zvezek).

JUDEŽ, Miško: *Klasično in sodobno vinarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1981.

KOMZAK, Wolfgang: *Bauen im Burgenland: Gestern, Heute, Morgen*. Burgenländischen Landesregierung (katalog razstave, brez paginacije, kraja in leta izdaje).

KOREN, Vlasta: Kmečko vinogradništvo v vzhodnih Slovenskih gorah. V: *Etnografija Pomurja 1*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1967, 67–106.

KOREN, Vlasta: Vinogradništvo. V: *Vprašalnice 1: etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, 111–128.

KOSI, Anton: *Umni kletar*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1901.

KOTNIK, France: Martinov nasad. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24(1–2). Maribor, 1929, 95–99.

KULJAJ, Ivo (ur.): *Cviček*. Ljubljana: Založba Magnolija, 2001.

KULJAJ, Ivo: *Zidanice: vinske kleti in hrami na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Magnolija, 2003.

KUKIČ, Ana in Petra Dichlberger: Hisi: stavbna dediščina Bele krajine. Seminarska naloga II na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2006.

LOKAR, Janko: Belokranjska hiša. *Carinthia 3*. Ljubljana, 1912, 1–27.

LOŽAR, Rajko: Pridobivanje hrane in gospodarstvo: Vrtnarstvo, sadjarstvo in vinogradništvo. V: *Narodopisje Slovencev 1*. Ljubljana, 1944, 98–216 (184–191).

MAKOVEC, Juš: Ivan Kryl je bil vzoren vinogradnik. V: *Zbornik društva vinogradnikov in prijateljev vina Ljutomer*. Ljutomer, 1997, 50–51.

MATUSZKOVÁ, Jitka in Vera Kovařu: *Vinohradnické stavby na Moravě/ Viticultural Buildings of Moravia*. Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně, 2004.

MEDVED, Drago: *Najlepše trte na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja, 1995, 235 str.

MEDVED, Drago: *Vinski brevir: kako razumeti vino*. Ljubljana: Založba Rokus, d. o. o, 1997.

MIHELIČ, Darja: Urad v Žireh, Prevod. *Žirovski občasnik* 12(18), 1992, 9.

MLINARIČ, Jože: Gospodarska dejavnost cistercijanskih samostanov in kartuzij na Slovenskem. V: Jerneja Batič (ur.), *Kulturna dediščina meniških redov*. Ljubljana: Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1996 (Dnevi evropske kulturne dediščine), 23–49.

MOŠKON, Dušan: Arhitektura naših vinorodnih krajev včeraj in danes: varujte stare zidanice in hrame – kako graditi, prenavljati in obnavljati. V: Anton Skaza, *Ljubiteljsko kletarstvo*. Maribor: Založba Obzorja, 1982, 117–145.

NOVAK, Vilko: Kmečko vinogradništvo v Prekmurju. V: *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901–1951*. Beograd: 1953, 70–76.

NOVAK, Vilko: *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1960.

PEČELIN, Jasna: *Ledinica pri Žireh*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo 2003 (Seminarska naloga I).

RITARIČ, Jože in Jože Rogan: *150 let zlate radgonske penine*. Gornja Radgona: Zgodovinsko društvo Gornja Radgona, 2002.

SIMČIČ, Zvonimir: *Vino med ljudsko modrostjo in sodobno znanostjo*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1987.

SIMONIČ, Monika: *Čušev tekst o viničarjih, Mickina zgodba viničarstva*. Ljubljana: Diplomatska naloga na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1997.

SIMONIČ-ROŠKAR, Monika: *Viničarstvo v Halozah in Slovenskih goricah v drugi polovici 19. stol. do prenehanja viničarstva v letih po koncu druge svetovne vojne*. V: Andrej Brenc (ur.), *Zbornik Pokrajinskega muzeja Ptuj I*. Ptuj: Pokrajinski muzej Ptuj, 2003, 138–150.

SKALICKÝ, Bohuslav: *Kletarstvo*. Ljubljana: Zvezna tiskarna in knjigarna, 1924.

SKAZA, Anton: *Ljubiteljsko kletarstvo*. S prispevkoma prof. Dušana Moškona »Arhitektura naših vinorodnih krajev včeraj in danes« in Dionizija Amfore »Umni vinogradnik in vinska kultura«. Maribor: Založba Obzorja, 1982.

STOPAR, Ivan: *Gradovi, graščine in dvorci na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1982.

STOPAR, Ivan in Primož Premzl: *Joseph Franz Kaiser, Stara Kaiserjeva suita 1824–1833: litografrane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999 (več vrst paginacij).

ŠESTAN, Ivan: *Vino i tradicija*. Katalog razstave. Zagreb: Etnografski muzej u Zagrebu, 1998.

ŠIKOVEC, Slavica: *Sodobno kletarstvo*. Ljubljana: Časopisno založniško podjetje Kmečki glas, 1985.

ŠTABI, Snežana in Igor Kramberger (ur.): *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879*. 29 zvezkov rokopisa v treh knjigah. Ljubljana: Krt, 1987.

TERČELJ, Dušan: *Kultura vina na Slovenskem*. Ptuj in Ljubljana: Tovarna tradicij in Slovenski etnografski muzej, 2007.

VALENČIČ, Vlado: *Vinogradništvo*. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog. I. zvezek Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.

VERTOVEC (VERTOVZ), Matija: *Vinoréja*. Ljubljana: natisnil Joshef Blaznik, 1845.

VILFAN, Sergij: *Od vinskega hrama do bajte (Prispevek k zgodovini bajtarstva in gostaštva v dolenskih vinogradih)*. *Slovenski etnograf* 5. Ljubljana, 1952, 107–142.

VILFAN, Sergij: *Delavci v agrarnem gospodarstvu*. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: zgodovina agrarnih panog. Zvezek II*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 355–402.

VINSKA KLET Jeruzalem-Ormož, http://sl.jeruzalem-ormoz.si/o_nas/blagovna_znamka_jeruzalem_ormoz, 25. 10. 2009.

VODUŠEK, Nataša (ur.): *Vodnik po kulturni in naravni dediščini občine Ormož*. Ormož: Občina Ormož, 1998.

VOJAKOVIČ, Petra: *Gradbeni materiali v prazgodovini: primer arheološkega najdišča Ljubljana – nova soseska Tribuna*. Ljubljana: Oddelek za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009 (seminar podiplomskega študija, mentor V. Hazler).

VOŠNJAK, Josip: *Umno kletarstvo: Slovenskim vinorejcem v poduk*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu, 1873.

ŽONTAR, Josip: *Soseski (cerkveni) »hisi« v Beli krajini*. V: *Slovenski etnograf* 10, 1957: 77–80.

Slovene Wine Cellars

Architecture is the result of past and present endeavors to create satisfactory conditions for living and working. Together with buildings equipped with a cellar and other cellar storage rooms used for wine-making purposes, wine cellars are an important segment of architecture. Their structure and shapes are the result of several thousand years of the tradition of wine-growing in Slovenia. The time and place of their origin; their building materials and methods; their purpose; and particularly the social background of their owners are very diverse. Very old wine cellars, which have been preserved to the present, represent an important step toward our understanding of the development of architecture. In certain areas such as the vineland in the municipality of Šmartno ob Paki, the still-preserved buildings connected with viticulture and wine-growing are particularly significant because of their original structures combining living quarters, which were comprised of one or two rooms, and the simply designed rooms intended for the production of wine. Such buildings were namely not designed solely for the production of wine from grapes and for further wine storage but also served, either periodically or permanently, as housing accommodations for the vineyard's owner, his family and relatives, or for hired laborers.

Due to their interesting design and shape, a number of wine cellars represent a tourist attraction in viticultural areas and in places with a well-developed wine trade. Erected next to the home of the wine-grower and his family, some of these cellars, also known as the *repnice*, are in the form of tunnels dug out of firmly packed river sand and situated in the centre of vineyards in Bizeljsko. A remarkable feat of architecture, some wine cellars have been dug out underneath towns such as Maribor and Ptuj.

Wine cellars also present an opportunity for socializing and for strengthening business ties. Situated in the middle of a vineyard, such cellars have become an increasingly popular location for leisure activities. In addition to their »weekend vineyard migrations«, some people spend their entire holidays there, or even move there after retirement. Modern wine cellars are usually miniature versions of comfortable family houses and a popular destination for their owners and friends.

PRIČEVALNOST RAZLIČNIH VIROV ZA RAZISKOVANJE BIVALNE KULTURE: PRIMER HUTTERJEVE VILE V MARIBORU

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V besedilu avtorica opisuje bivalne razmere družine tekstilnega industrialca Josipa Hutterja v Mariboru v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja, predvsem v pritličju in prvem nadstropju družinske vile ob Mestnem parku. V ospredju prispevka sta raba in primerjava pričevalnosti treh različnih virov – zaplembnega zapisnika, gradbenega načrta in ustnega vira. Ob poskusih interpretacije bivalne kulture po vsakem od virov prikaže pomen rabe različnih virov, opozori na nevarnost napačne interpretacije ob rabi izključno arhivskih virov in poudarja poseben pomen ustnih virov za etnološko raziskovanje bivalne kulture.

Ključne besede: bivalna kultura, etnologija, viri, kritika virov, metodika

Abstract: Investigated is the dwelling culture of Josip Hutter and his family in the period spanning the 1930s and the 1940s. A textile mill owner, Hutter and his family lived in a residential one-family villa on the edge of Maribor's City Park. Focusing particularly on the ground and on the first floor of the residence, the text analyzes the use of three sources and compares them to one another, namely the record of villa's confiscation, its building plan, and an oral source. By attempting to interpret the Hutters' dwelling culture according to each of the sources the text emphasizes the importance of interpretation of different sources, warns against misinterpretations when only archival sources are used for research, and emphasizes the relevance of oral sources for an ethnological study of the dwelling culture.

Key Words: dwelling culture, ethnology, sources, critical evaluation of sources, methods

Uvod

Tekstilni industrialec Josip Hutter je leta 1927 v takratni Badlovi, danes Marčičevi ulici ob mariborskem Mestnem parku, dal podreti stanovanjsko vilo in na njenem mestu postaviti novo. Vila je bila namenjena bivanju njegove petčlanske družine in poslov, ki so z družino živeli v hiši. Nekateri posli – šivilja, šofer, likarica, perica so namreč v hišo prihajali občasno, pogosto pa so jih obiskovali tudi družinski prijatelji. Družina se je naselila v vilo v zgodnjih tridesetih letih in v njej živela do leta 1945, ko jim je bila zaplenjena.¹

Ureditev vile je odsevala Hutterjevo življenjsko filozofijo. Bila je prostorna, udobna, funkcionalna, sodobno in estetsko opremljena, na nek način pa je izkazovala tudi osebno skromnost in nebahavost, o katerih pripovedujejo ljudje, ki so bili z industrialcem osebno povezani. Vila je bila opremljena praktično in s sodobno opremo – tipični elementi so bili vgradno pohištvo, električni gospodinjski aparati, tudi velik električni štedilnik ter večje število sanitarij, kopalnic in umivalnikov v vseh nadstropjih vile. Podobne poteze – težnja po udobju in funkcionalnih sodobnih tehničnih rešitvah, zaradi katerih je bivanje prijetnejše – se kažejo ne le v bivališču Hutterjeve družine, ampak tudi v Hutterjevem bloku v središču Maribora in Hutterjevi delavski koloniji na Pobrežju, ki ju je Hutter kot investitor zgradil za svoje zaposlene proti koncu tridesetih in v začetku štiridesetih let 20. stoletja.

Viri

Relativno natančno rekonstrukcijo Hutterjeve vile, njenega tlorisa, notranje opreme in deloma načina bivanja v njej omogočajo trije izredno povedni, a zelo različni viri. V besedilu želim na

primeru poskusa rekonstrukcije nekaterih sestavin bivalne kulture Hutterjevih v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja v treh korakih pokazati, kako pomembno je za pravilno interpretacijo podatkov o bivalni kulturi v nekem okolju iskanje in vključevanje različnih virov. Zlasti želim pokazati na pomen vključevanja ustnih virov in opozoriti na pasti napačne interpretacije v primerih, ko drugi viri ne obstajajo.

Izhodiščni vir rekonstrukcije je zaplembni zapisnik² iz avgusta leta 1945, ko so Josipu in Elizabeti Hutter zaplenili vso premično in nepremično imovino, vključno z vilo in njeno notranjo opremo. Iz zaplembe je bilo izvzetih le nekaj osebnih predmetov in nekaj kosov notranje opreme. Zaplembni zapisnik je izredno natančen vir; popisuje prostore v vili in ob njej, našteva materiale, s katerimi je bila vila zgrajena in notranje opremljena, in notranjo opremo, ki je bila predmet zaplembe. Notranjo opremo načeloma našteva po prostorih, kjer je stala v trenutku zaplembe. Našteva tudi gospodinjske aparate, nekatere osebne predmete, oblačila ter osebno in posteljno perilo – vse, kar je bilo predmet zaplembe ali je bilo iz nje izjemoma izvzeto. Omogoča torej izredno natančno rekonstrukcijo bivalnih prostorov in notranje opreme vile avgusta leta 1945. Pri tem se moramo seveda zanašati na popisovalčeve ocene in poimenovanja tako prostorov kot opreme. Hkrati se moramo zavedati, da nam natančen popis pove, kakšna je bila vila in kaj je bilo v njej, s čimer sugerira tudi interpretacijo namembnosti posamičnih prostorov in kosov notranje opreme. Ker pa to le sugerira, ne pa tudi dejansko dokazuje, lahko v marsičem zavaja.

Drugi vir so načrti³ za gradnjo vile iz leta 1927. Pričujoči vir je za raziskovalca neke vrste dopolnitev zaplembnega zapisnika,

2 Prav tam.

3 PAM, Uprava za gradnje in regulacijo MA/628.

1 PAM, Okrajno sodišče Maribor 1945–1969, AŠ 240, 672/46.

* Dr. Jerneja Ferlež, doktorica znanosti s področja etnologije in univ. dipl. bibliotekarka, vodja Izposojevalne službe Univerzitetne knjižnice Maribor. 2000 Maribor, Gospejna 10, E-naslov: jerneja.hederih@uni-mb.si

saj natančen tloris vile po nadstropjih s poimenovanji predvidene namembnosti posamičnih prostorov popolnoma natančno pove, kako je bila vila vnaprej načrtovana in kako je bila najverjetneje tudi zgrajena. Seveda pa tudi ta vir – čeprav jo ponovno sugerira – ničesar ne pove o dejanski rabi prostorov v tridesetih in štiridesetih letih. Prav primerjava obeh virov, ki se v nekaterih podrobnostih razlikujeta, odpre vprašanje odstopanj med načrti, popisanim stanjem in dejansko rabo.

Tretji vir je – ustni. Temelji na daljšem polstrukturiranem intervjuju⁴ s sinom Josipa in Elizabete Hutter, z Josipom Hutterjem mlajšim, ki se je rodil leta 1929 in je v vili živel od začetka tridesetih let 20. stoletja do leta 1946, ko jo je kot sedemnajstletnik zapustil in se vanjo nikoli več ni vrnil. Njegova bivalna izkušnja obsega manj kot desetletje trajajoče predvojno bivanje v vili, kakršna je bila prvotno načrtovana, pa tudi krajši, vojnimi in zlasti povojnimi razmerah prilagojen način bivanja. Zlasti zadnji del izkušnje se je izkazal kot bistven za pravilno interpretacijo nekaterih arhivskih podatkov. Kot drugi ustni vir pripoved z nekaterimi podatki dopolnjuje intervju⁵ z Irmo Vračko, šiviljo družine Hutter v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Ker je šivala zlasti tekstil, povezan z notranjo opremo vile, je dobro poznala tako zgradbo in njeno notranjo opremo kot njene prebivalce.

Prvi korak: vila – po zaplembnem zapisniku iz leta 1945

Ker želim v pričujočem besedilu poudariti zlasti pričevalnost posamičnih virov za interpretacijo dejanske bivalne prakse, ne bom rekonstruirala celotne ureditve vile. Omejujem se na pritličje in prvo nadstropje, opuščam pa opis bivalnega podstrešja, kleti in prostorov ob vili.⁶

Pritličje

Popisovalec v zaplembnem zapisniku navaja naslednje prostore: hodnik, sobo, jedilnico, igralno sobo, vežo z umivalnikom, stranišče, kuhinjo, shrambo, *pripremljo*.⁷

Iz natančnega popisa je mogoče podrobno rekonstruirati tudi notranjo opremo posamičnih prostorov avgusta leta 1945. Iz popisa notranje opreme je deloma razvidna namembnost prostorov, žal po so prostori v delu, kjer so popisane premičnine, poimenovani tako nenatančno, da včasih ni mogoče vedeti, za kateri prostor gre.

V eni od pritličnih sob je bila naslednja notranja oprema: velika knjižna omara z raznimi knjigami, *otoman*, umivalna miza z ogledalom, miza na kolesih, lesteneč, čipkasta zavesa, dve preprogi, nizek stolček, dve postelji iz trdega lesa z žičnima vložkoma, *celima madracoma*,⁸ prešitima odejama in blazinama, nočna

4 TZ 2008 – Josip Hutter ml.

5 TZ 2007 – Irma Vračko.

6 Za natančnejšo rekonstrukcijo celotne vile glej Ferlež 2008.

7 *Pripremlja* ali pripravljavnica je prostor, ponavadi med kuhinjo in jedilnico, namenjen finalizaciji obrokov tik pred strežbo. Pripravljavnice so razmeroma redke, najdemo pa jih v vilah najvišjih slojev mariborskega prebivalstva – ob Hutterjevi vili recimo še v vili trgovca Majerja v Vilharjevi ulici in v Vili Transilvaniji – vili arhitekta Fritza Friedrigerja v Mladinski ulici.

8 V primerih, ko se poimenovanje katerega od kosov notranje opreme v viru ne ujema s knjižnim poimenovanjem, sem zaradi nazornosti in pričevalnosti kljub temu večkrat v kurzivi zapisala poimenovanje, ki ga navaja vir.

omarica z marmorno ploščo, dva stola, tapeciran dolgi stol za *glasovir*, okrasna blazina, nizka mizica s kamnito ploščo, mizica s predalom in polomljen tapeciran stol. V tej sobi je, glede na notranjo opremo, nekdo spal. V drugi sobi je bil *glasovir sistema Brandl*, enonožna velika miza, dva naslonjača, sedem steklenih električnih svetilk in okrasna blazina. V tretji je bilo deset z usnjem tapeciranih stolov, bife, okrasna blazina, velik stropni senčnik in štiri okrasne stenske svetilke. V četrti sobi so popisovalci našli stojalo za note, šest čipkastih zaves, sobno lestev, stojalo za cvetlice, globus, namizno električno luč in tridelno omaro.

V kuhinji so bili hladilnik in električni štedilnik, umivalnik iz *pajančevine*, vzdana kuhinjska omara, vzdana miza z marmorno ploščo in še ena velika kuhinjska miza. V tem prostoru so bili še trije *stolci*, kavni mlinček, razna aluminijasta, emajlirana, steklena in prevladujoča porcelanasta posoda, enajst bal belega papirja, pločevinasta skleda za umivanje in – tako so poročali popisovalci – telefonski aparat. V *pripremlji* so bile vzdane omare in vzdani štedilnik na trda goriva, v predsobi tri preproge in vzdani umivalnik z ogledalom, na stopnišču pa trije tekači, stensko ogledalo in tridelna omara.

Prvo nadstropje

V prvem, po stopnišču dostopnem nadstropju, so bili: soba s kopalnico in *priprembno sobico*, kopalna soba, ženska spalnica, moška spalnica, družinska spalnica z izhodom na balkon, dnevna soba, kopalnica, stranišče. Oprema prostorov v tem nadstropju je opisana nekoliko manj natančno, pove pa, da so bila tla v prostorih obložena s parketnimi ploščicami, da so bile v njih vzdane omare, da je bila v eni od sob kljub centralni kurjavi še lončena peč, da so bili kopalniški elementi iz *pajančevine*, kopalniške stene pa so bile obložene s ploščicami.

V dnevni sobi je bila dolga kotna klop z blazinami, dva naslonjača, štiri tapecirani stoli, dve viseči električni *lampi*, dve okrasni blazini, stoječa ura, en mali bife in en veliki bife s precej porcelana, dve mali mizici, miza s *plišastim pregrinjalom*, naslonjač, fotelj, preproga in štiri zaves. V eni od spalnic, glede na opremo očitno v spalnici staršev, je bila *poročna postelja*, dve nočni omarici, psiha z ogledalom in s šestimi predali, dva tapecirana *stolca*, dve stenski svetilki, na posteljah po dva vzmetna vložka, enodelna *madraca*, dve prešiti odeji, blazini, predposteljna preproga, kavč, fotelj, dve okrasni blazini, viseča električna luč in mala omara s tremi predali. V njej je bilo v trenutku popisa sedem rjuh, dvanajst preoblek za odeje, pet namiznih prtov, osem prevlek za blazine, štiri brisače in šest *serviet*. V dveh stenskih omarah je bilo – v eni sedem ženskih oblek in dva ženska plašča, v drugi pa – domača suknja, lovska obleka, dolga suknja, dežni plašč, plišasti klobuk in dva para ženskih čevljev. V eni od otroških spalnic je bila postelja z dvema nočnima omaricama, mizica, naslonjač, tapeciran in navaden stol, preproga, pisalna miza z dvema knjižnima omarama, vzmetni vložek, tridelna *madraca*, prešita odeja s prevleko, pregrinjalo za posteljo in po ena stenska in stropna električna luč.

V drugi spalnici so bili – postelja z dvema nočnima omaricama, vzmetni vložek, prešita odeja, blazina, kavč, naslonjač, *otroška šola (gajba)*, stropna in stenska električna svetilka, okrasna blazina, pisalna miza, preproga, čipkasta zavesa in vzdani omari – tri *civilne obleke*, dva para moških čevljev ter več kosov moškega in ženskega perila. V naslednji spalnici sta bili dve postelji z

Hutterjeva vila ob mariborskem Mestnem parku.
Foto: Zasebna last Josipa Hutterja ml.

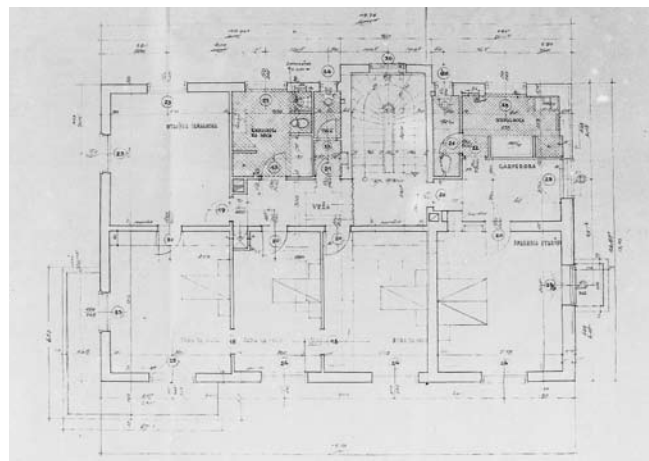
vzmetnima vložkoma in s prešitima odevjama, posteljno pregri-njalo, okrasna blazina, dve nočni omarici, fotelj, več električnih svetilk, visok otroški stol, psiha z ogledalom in štirimi predali, tapeciran stolček, stol, mizica za šivanje, mizica, pisalna miza z električno svetilko in čipkasta zavesa. V predsobi je bila okrogla miza s stekleno ploščo, *električno višinsko sonce*, stoječa svetilka, vzdana psiha s tremi ogledali, stol, tekač, viseča električna svetilka, čipkasta zavesa in zidna omara. V njej so bile tri ženske obleke, osem ženskih klobukov, trije ženski plašči, tri kombine-že, eno krilo, moška srajca, moški pulover, tri prevleke za bla-zino, nočna srajca in nekaj otroškega perila. V eni od kopalnic so popisali dvosedežno klop za perilo in mizico za previjanje, v drugi pa klop za perilo, stolček in tekač. Od nepremičnin so v kopalnici naštetih banja, umivalnik in *ženska klozetna školjka*,⁹ vse iz *pajančevine*, posebni del kopalnice pa je bil *moderno opremljen s tušem*.

Drugi korak: vila na načrtu za gradnjo iz leta 1927

Pred gradnjo vile izrisan gradbeni načrt pove, kako je bila vila vnaprej načrtovana. Natančno prikazuje, kateri prostori so bili predvideni in kje naj bi se kateri od njih nahajal. Ponavadi se načrti tudi uresničijo, ni pa povsem zanesljivo, da je predvide-na namembnost prostorov v vseh primerih identična z njihovo poznejšo rabo. Načrt iz leta 1927 v pritličju Hutterjeve vile predvideva naslednje prostore: vežo, WC, garderobo, kuhinjo, shrambo, *pripravljalnico*, cvetličnjak, jedilnico, *gospejno sobo* in *gospodovo sobo*. Načrti prvega nadstropja pa delijo ta nivo vile na večji del, namenjen otrokom, in manjši, namenjen staršem. V večjem delu so poimenovani: veža, WC, *kopalnica za deco*, *otroška igralnica*, tri *sobe za deco* in balkon. V manjšem pa: stranišče, kopalnica, garderoba in spalnica staršev.

Primerjava dveh virov in vprašanja, ki se ob tem porajajo

Zlasti načrt vile pa tudi popis prostorov v zaplembnem zapisniku in notranja oprema, popisana v posamičnih prostorih, ponujajo jasno sliko pritličja vile kot nekakšnega dnevnega, javnosti bolj dostopnega bivalnega okolja, in prvega nadstropja kot prostora

Tloris prvega nadstropja – prostorov za starše in otroke.
Vir: PAM, UGR 1840–1963, Ma/628

za prenočevanje in zasebnejši del bivanja. Pritličje je očitno rabilo kuhi, prehranjevanju, dnevne zadrževanju, sprejemanju obiskovalcev in prehajanju med notranjostjo in zunanostjo. V nadstropju so spali vsi družinski člani, ne pa tudi posli. Otroci so imeli vsak svoj prostor, starša pa zakonsko spalnico. Otroci in starša so imeli v nadstropju dve kopalnici. Ločeni prostori za vsakega od otrok in še en dodatni prostor pa so bili verjetno namenjeni temu, da se je vsak od njih lahko umaknil drugim, učenju in otroški igri na eni strani ter zakonski intimi staršev na drugi.

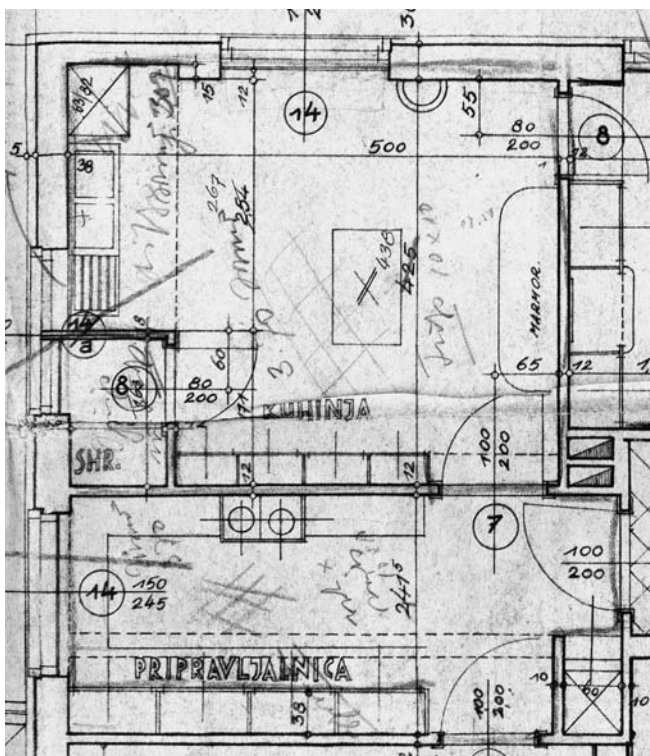
Primerjava navidez nedvoumnih informacij, ki jih je mogoče brati iz obeh virov, pa sproža nekaj vprašanj:

- Drži, da je bilo nadstropje tudi dejansko funkcionalno razdeljeno na otroški del in del za starše? Kako so Hutterjevi dejansko uporabljali prostore v nadstropju? Zakaj se poime-novanje prostorov na načrtu in v popisu tako izrazito razlikujeta?
- Sta *gospejna* in *gospodova soba* z načrta soba in igralna soba s popisa? Čemu sta bili ti dve sobi namenjeni, za kaj so ju Hutterjevi dejansko uporabljali?
- Ali je bil v pritličju tudi na načrtih predvideni cvetličnjak?
- Kje so Hutterjevi jedli?
- Kakšna je bila natančna funkcionalnost kuhinje in pripravljalnice?
- Zakaj so v eni od pritličnih sob ob popisu zabeležili dve postelji, če je bilo v nadstropju pa tudi na podstrehi toliko spal-nih prostorov za družinske člane in posle?
- Zakaj so med kosi notranje opreme v nadstropju previjalna miza, otroški stolček, *otroška šola (gajba)* in nekaj otroških oblačil, če je bil najmlajši Hutterjev otrok leta 1945 star 16 let?
- Kakšna je bila nasploh notranja oprema vile?

Tretji korak: vila v spominu stanovalca in šivilje ter – odgovori na vprašanja

Josip Hutter ml. je tretji otrok Josipa in Elizabete Hutter. Rodil se je leta 1929 v Mariboru in se kot otrok v začetku tridesetih let s starši, starejšim bratom in sestro preselil v novo domovanje družine – v vilo ob parku. Tu je živel do leta 1946, ko je bila vila zaplenjena – torej dobro desetletje. Nato je še kako leto živel v

⁹ Očitno bide.

Del pritličja Hutterjeve vile – kuhinja in pripravjalnica.
Vir: PAM, UGR 1840–1963, Ma/628.

Zakonca Hutter v *gospejni* sobi.
Foto: Zasebna last Josipa Hutterja ml.

stanovanju v Hutterjevem bloku, kamor sta se z mamo preselila po zaplembi, nato pa se je iz rodnega mesta izselil.¹⁰

Irma Vračko je bila pri Hutterjevih šivilja. V vili sicer ni prebivala, je pa vanjo zelo pogosto prihajala. Odgovorna je bila za vsa s šivanjem in tekstilom povezana dela. Šivala je v sobici na podstrehi, včasih je v vili tudi obedovala. Dobro je poznala vso hišo pa tudi družinske člane in posle, saj je bila z vsemi v pogostem stiku.¹¹

Tako Josip Hutter ml. kot Irma Vračko sta prispevala številne informacije o vili, razporeditvi in rabi prostorov, odnosih med ljudmi, kontekstu časa in družinskih okoliščinah v tridesetih in štiridesetih letih 20. stoletja. Hutterjev sin je dragocen vir informacij zlasti o družinski zgodovini, šivilja pa o podobi in stilu opreme vile in Hutterjevih kot delodajalcih. Iz obeh intervjujev sem izluščila tiste informacije, ki pojasnjujejo vprašanja, izhajajoča iz primerjave obeh arhivskih virov:

- Nadstropje vile je bilo tudi dejansko, kot je predvideval načrt, razdeljeno na del za starše in del za otroke. V otroškem delu so bile tri sobe, za vsakega od otrok ena, in še ena skupna otroška soba, imenovana igralnica. Otroci so imeli tudi svojo kopalnico. Starša sta spala in se umivala v drugem, manjšem delu, ki je bil prostorsko res nekoliko umaknjen od otroškega dela. Leta 1945, takoj po koncu vojne, so Josipa Hutterja zaprli, starejši sin je umrl v nesreči, sestra pa se je z družinico kmalu izselila iz Maribora. Še pred zaplembo vile so se vanjo vselile nekatere državne službe, ki so zasedle pritličje, Hutterjevi – zdaj pravzaprav samo še Elizabeta in

Josip ml.¹² – pa so se morali umakniti v nadstropje. Ta je bil poslej tako njihov dnevni kot nočni bivalni prostor, zato so ga nekoliko preuredili, najbrž so vanj prenesli tudi nekaj notranje opreme iz pritličja. To je razlog, da so prostori ob popisu leta 1945 poimenovani precej drugače kot na načrtu ob gradnji. Dejanska raba je bila od tega leta namreč drastično spremenjena. A desetletje, ko so v njej živeli Hutterjevi sami, je bila funkcionalnost posamičnih prostorov skoraj identična tisti, ki jo je predvidel načrt. Bistveno se je spremenila šele ob koncu vojne leta 1945.

- Pritlični sobi sta se tudi dejansko imenovali *gospejna* in *gospodova soba*. Za *gospejno sobo* je bil v rabi še izraz *Damenzimmer*.¹³ Bili sta lepi, reprezentativni sobi, v kateri so Hutterjevi med drugim sprejemali obiske in prirejali družinska praznovanja. Sami so se podnevi veliko zadrževali v pritlični dnevni sobi, ki so jo tudi tako imenovali, čeprav na načrtu imena tega prostora ne najdemo. V dnevni sobi so sprejemali obiske najbližjih prijateljev, tam pa so vsak dan tudi jedli.
- Cvetličnjaka v pritličju vile ni bilo. Hutterjev sin se ne spominja prostora s tem imenom ali opreme, ki bi ga upravičevala, čeprav ga je načrt predvideval.
- Hutterjevi so kljub temu, da je bila v pritličju jedilnica, tam obedovali samo izjemoma – ob obiskih in prazničnih priložnostih, vsak dan pa so jedli v dnevni sobi. Šivilji, ki je prihajala v hišo šivat in tam večkrat ostajala več ur, so obrok postregli v podstrešni sobici, kjer je šivala.

¹⁰ TZ 2008 – Josip Hutter ml.

¹¹ TZ 2007 – Irma Vračko.

¹² Klicali so ju Betka in Pepko.

¹³ TZ 2007 – Irma Vračko.

- Kuhali so v kuhinji, v kateri je bil velik električni štedilnik. V *pripravljalnici*, kjer je bil vzdian štedilnik na trda goriva, dejansko niso ne kuhali ne finalizirali dnevnih obrokov, čemur naj bi bila *pripravljalnica* namenjena. V spominu Hutterjevega sina je bil prostor nekakšna rezervna kuhinja, ki bi jo uporabljali ob morebitnih izpadih elektrike.
- Postelji v enem od pritličnih prostorov sta adaptaciji iz leta 1945. Hutterjevi so prej spali izključno v nadstropju, posli pa na podstrehi. Ko je pritličje leta 1945 dobilo novo namembnost, sta se v enem od pritličnih prostorov znašli tudi dve postelji, ki pa ju niso uporabljali Hutterjevi, ampak novi uporabniki pritličja.
- Nenavadno dejstvo, da je bilo v nadstropju leta 1945 popisanih nekaj otroških igrac, obleke in celo previjalna miza, čeprav so Hutterjevi otroci do takrat že zrasli, pojasni dejstvo, da je leta 1943 prvega otroka rodila Hutterjeva hči Eva.
- Vila je bila po šiviljinih spominih opremljena sodobno, moderno, brez težkih temnih tkanin, značilnih za opremo nekaterih drugih takratnih vil. Vse je bilo lepo, usklajeno, iz dobrih materialov, hkrati pa je dajalo videz preprostosti in nebahavosti. »Nič pretirano, nič čičke-čičke, vse herclih,« je nazoren šiviljin opis stila notranje opreme.

Sklep: bivalna kultura, viri, interpretacija in kontekst

Arhivski viri so lahko izreden vir za raziskovanje bivalne kulture. Hiše, čeprav ne tako hitro kot nekateri drugi materialni viri, izginjajo, stanovanja se skozi čas bistveno spremenijo. Ohranjeni gradbeni načrti ob gradnji ali adaptaciji hiš pa prikazujejo zamrznjeno stanje nekega trenutka, iz katerega lahko dobesedno beremo, kaj je bilo ljudem na določenem mestu in v določenem trenutku za bivanje na voljo. Z nekaj spretnosti pri kombiniranju virov lahko tudi za bolj oddaljena obdobja relativno natančno določimo socialni status lastnikov hiš in njihovih stanovalcev. To so za raziskovanje bivalne kulture izredno dragoceni podatki. Na podlagi določenih prostorov in njihovi umeščenosti v prostoru raziskovalci sklepajo o razvoju načinov bivanja, celo o pojavu in širjenju konceptov, kot so zasebnost, individualnost, ločevanje sfer sorodstveno in produkcijsko povezanih stanovalcev v istem bivališču, nastanek in razvoj najemnega razmerja, družinska razmerja in podobno. Načrti omogočajo vpogled v razvoj komunalnih rešitev, ogrevalnih tehnik, spreminjanje načinov kuhe, pranja in vzdrževanja osebne higiene. Prisotnost ali odsotnost določenih prostorov v bivalnih okoljih – spomnimo se samo sobic za služkinje – priča celo o takih ali drugačnih družbenih razmerjih v času nastanka hiš in stanovanj. Z nekaj dodatnimi podatki je na podlagi načrtov mogoče statistično povsem natančno izračunati število kvadratnih metrov, s katerimi je v trenutku določenega popisa razpolagal en stanovalec.

Zaplembni zapisniki, ki so nastali v izjemnih razmerah po drugi svetovni vojni, so neprecenljivi na drug način. Ob tem, da precej natančno naštevajo prostore v stanovanju ali hiši, pogosto popisujejo tudi premično notranjo opremo. Če načrti večkrat nakazujejo nepremičnine – recimo vzdiane štedilnike, peči in morebitne banje, zapisniki v nekaterih primerih popisujejo prav vse – materiale, s katerimi so obdelane stene prostorov, talne obloge, pohištvo, drobni inventar, zelo pogosto celo posteljnino na posteljah, perilo v omarah, slike na stenah, gospodinjske aparate v stanovanju in posodo v omarah in vitrinah. V popisovalčevem interesu je bilo namreč popisati pa tudi oceniti vrednost vsakega

kosa opreme, in to izredno natančno, saj je vse, kar je bilo popisano, postalo predmet zaplembe.¹⁴ Tako natančne razporeditve prostorov, kot ga omogoča gradbeni načrt, in tako natančnega popisa notranje opreme, kot ga omogoča zaplembni zapisnik, ponavadi ni mogoče pridobiti iz nobenega drugega vira. Celo ljudje z izrednim prostorskim spominom, ki so dolgo živeli v nekem stanovanju, se vseh teh podrobnosti ne spominjajo tako natančno.

Po drugi strani pa imajo arhivski viri tudi svoje omejitve in prinašajo nekaj pasti. Nujno jih je upoštevati v kontekstu njihovega nastanka. Gradbeni načrti so načeloma zelo natančni pa tudi dokaj zanesljivi. Načrti so morali biti natančni – če naj bi hiša res stala. Seveda pa se je treba zavedati, da načrti nastanejo vnaprej. Do predvidene gradnje včasih sploh ne pride, čeprav arhivi tudi te načrte skrbno hranijo. Pogosteje zgradbe zrastejo na predvideni način. Tudi dejanska razporeditev prostorov se načeloma ujema z načrtovano. Zgodi pa se, da je kaka stena postavljena drugače, da so vrata drugje, da je v prostoru drugačna peč, predvsem pa – da se namembnost načrtovanega prostora spremeni že takoj ob vselitvi. Še pogosteje pa se namembnost prostorov spreminja z leti, s spreminjanjem števila in strukture stanovalcev in s spreminjajočimi se predstavami o bivanju. Ljudje smo namreč v odnosu do prostora po eni strani nagnjeni k sprejemanju bivalnih okoliščin, v katere smo postavljeni, in prilagajanju bivalnega vedenja danim okoliščinam, po drugi strani pa postanemo slej ko prej do prostora tvorni (Ferlež 2009: 290–296). Spreminjati ga začnemo po svojem okusu, željah in možnostih. K spreminjanju bivalnega okolja veliko prispevata tudi komunalni in tehnični razvoj, ki vzpodbujata nenehno preurejanje bivalnega okolja.

Tako načrt iz zadnjega desetletja 19. stoletja z veliko verjetnostjo povsem natančno prikazuje prostore, ki so jih uporabljali prvi stanovalci, a že desetletje, kaj šele stoletje pozneje, je lahko to okolje povsem drugačno. Soba za služkinjo se spremeni v delovni kabinet, nekje v stanovanju je kopalnica, ki je sprva ni bilo, vzdian štedilnik se je umaknil električnemu ali plinskemu, celo stene so lahko pregrajene in prostori premaknjeni. Načrt je vedno natančna slika izključno tistega trenutka, v katerem je nastal. Ne daje veliko podatkov o uporabljenih materialih, ne popisuje premične notranje opreme, in seveda – ničesar ne pove o stanovalcih, njihovem dojetanju prostora, njihovih premikih po prostoru ne v trenutku izrisa načrta ne kdaj pozneje.

Načrt za Hutterjevo vilo recimo predvideva cvetličnjak, stanovalec pa trdi, da ga v vili ni bilo. Načrt nikjer ne omenja dnevne sobe, a je prostor v pritličju družina imenovala in uporabljala kot dnevno sobo. Celo izris in poimenovanje posamičnih prostorov, ki se zdita na prvi pogled tako neproblematična, lahko vodita do napačnih sklepov. Raziskovalci razvoja pojmovanja zasebnosti in ločevanja sfer sorodstveno povezanih stanovalcev in njihovih poslov pojav ločenih prostorov za služinčad pogosto razlagajo kot dokaz pojava izrazitega ločevanja obeh sfer. A ohranjeni pisni vir o prenočevanju v eni od londonskih hiš v neki noči v 18. stoletju je pokazal, kako prostor sam po sebi še ni dokaz, da je služinčad dejansko prenočevala ločeno. Vir namreč dokazuje, da sta v podstrešni sobici za služkinjo prenočevali tako služkinja kot gospodarjeva sorodnica. Avtor opozarja, da je z arhitektur-

¹⁴ Manjši deli premične imovine so bili včasih izločeni iz zaplembe in dodeljeni v rabo dotedanjim lastnikom. Seveda je bila ta praksa uporabljena le, če so dotedanji lastniki še prebivali v mestu.

nim determinizmom, kot ga imenuje, treba biti zelo pazljiv (Mel drum 1999: 32–33). Ujamemo se lahko namreč v lastne prehitre sklepe.

Zaplembni zapisniki, ki so zaradi natančnosti in izčrpnosti zelo dragoceni, so lahko pogosto še bolj zavajajoči. Izredno pomembno se je zavedati, da so zaplembni zapisniki nastali takoj po drugi svetovni vojni v izrazito nevsakdanjih razmerah. Številni lastniki so v trenutku njihovega nastanka že odšli iz svojih hiš ali stanovanj, nekateri celo iz mesta in države, nekateri so takrat umrli. Pogosto je v hišah ob popisovanju zato manjkalo tudi del notranje opreme. Marsikaj je bilo ob morebitni novi rabi premaknjeno, umaknjeno ali celo odnešeno. Popisovalci so bili lahko zlasti pri poimenovanju prostorov nenatančni, saj natančno poimenovanje prostorov zanje ni bilo bistveno. Namembnost prostorov se je v trenutku popisa lahko tudi že bistveno razlikovala od prejšnje namembnosti. Zlasti v večja stanovanja in hiše, in prav ta so bila ponavadi predmet zaplembe, se je v takšnih razmerah pogosto vseljevalo večje število stanovalcev, saj so jih stari stanovalci zapustili.

Nekaj podobnega se je izkazalo tudi v primeru pritličja Hutterjeve vile. Popis predmetov se zdi izjemno natančen, hkrati pa odpira nekaj vprašanj – zlasti nelogičen je popis postelj v eni od pritličnih sob. Čeprav načrt jasno kaže, da so bili spalni prostori v nadstropju in na podstrehi, se je po popisu sprva zdelo, da je bil prenočevanju namenjen tudi eden od pritličnih prostorov.¹⁵ K takemu sklepu sta pač vodili omenjeni z vso posteljnino opremljeni postelji. Šele po vključitvi ustnega vira se je pojasnilo, da družina pritličja od konca vojne ni več uporabljala, ker so ga takrat zasedle državne službe. S tem se je bistveno spremenila namembnost pritličnih prostorov in seveda tudi njihova vsakodnevna raba. Kontekst časa in dogajanja je narekoval spremembo opreme in rabe prostorov. Brez znanega konteksta, ki ga je pojasnil šele ustni vir, je bilo pravilno sklepanje nemogoče. Tudi drugo zanimivo vprašanje, ki ga je odprl popis – zakaj je bilo v hiši nekaj predmetov, očitno povezanih z majhnim otrokom,¹⁶ ko pa so bili vsi Hutterjevi otroci že odrasli, se je razjasnilo šele iz ustnega vira. Hutterjeva hči je v tem času že imela otroka.

Iz navidez morda nebistvenih primerov je mogoče izluščiti, kako pomembni so kritika virov, poznavanje konteksta in okoliščin njihovega nastanka, in zlasti – vključevanje ustnih virov, če je to le mogoče. Ne le da so v mnogih primerih edini vir, ki lahko verodostojno pojasni izredno pomembne sestavine bivanja, kot so načini rabe prostorov in predmetov, odnos do njih, občutke v prostoru, vrednote, povezane z bivanjem, razmerja med stanovalci, odgovorijo lahko tudi na mnoga vprašanja, ki jih odpirajo arhivski viri.

¹⁵ Ena od možnosti je bil sklep, da so tu prenočevali gostje. Tak sklep bi bil mogoč, a bi bil – napačen.

¹⁶ Mogoča sta bila tudi sklepa, da so Hutterjevi dolgo hranili predmete, kot so igrače in previjalne mize, čeprav jih niso več uporabljali, ali da je otroka morda imela kuharica, sobarica ali kdo drug. Oba sklepa bi bila – napačna.

Raziskovalec bivalne kulture se mora tako zavedati, da je tudi ob izredno dobrih arhivskih virih v nevarnosti, da sklepa napačno. Ko se ukvarja s preteklostjo, je ob tem še v nenehni nevarnosti, da pri sklepanju izhaja iz svojih izkušenj in vrednot, a na to dejstvo raziskovalci sami večkrat opozarjajo in se tovrstnemu napačnemu sklepanju poskušajo zavestno izogniti.

Redkeje se zavemo, da nas tudi navidezno natančni in nedvoumni pisni in arhivski viri lahko zavedejo, če nimamo na voljo tudi ustnih virov. Vsekakor nas lahko pustijo tudi nekje na robu tistega, kar smo želeli odkriti. Zgodovinar Andrej Studen, ki je kot bistveni vir pri raziskovanju stanovanjske kulture Ljubljane pred prvo svetovno vojno uporabil naznanilnice in ovojne pole, nastale ob popisih prebivalstva, je samokritično opozoril, da ga narava gradiva lahko pripelje samo do pomanjkljivega in nepopolnega mozaika stanovanjske kulture v letih pred prvo svetovno vojno. Vir namreč ne nudi nikakršnega vpogleda v zunanjo in notranjo ureditev stanovanj, skupno bivanje oseb različnih nagnjenj, značaja, starosti in spola, odnos imetnikov stanovanj do poslov ali podnajemnikov, medsosedske odnose in občutke stanovalcev v stanovanjih – skratka manjka tako rekoč vse, kar presega odkrivanje količin, ki jih je mogoče meriti (Studen 1991: 131–132).

Povedano drugače – bolj ko gremo v preteklost, manj je seveda ustnih virov in večja je raziskovalčeva omejenost v interpretaciji tistih sestavin bivanja, ki so povezane s stanovalčevimi vrednotami, z bivalnim vedenjem in občutki. Vsaj za etnološki pogled na bivalno kulturo je taka omejenost – omejenost pri bistvenem.

Literatura

AJDINOVIČ Barbara, Urška Mavrič in Andreja Štancer, *Josip Hutter – osebnost in podjetnik*. Maribor (raziskovalna naloga), 1999.

FERLEŽ, Jerneja: *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2008.

FERLEŽ, Jerneja: *Stanovati v Maribor: etnološki oris*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 2009.

KRŽIČNIK, Ermin: *Gospodarski razvoj Maribora: gradivo k zgodovini industrializacije mesta Maribora*. Maribor: Obzorja, 1956.

MELDRUM, Tim: Domestic service, privacy and the eighteenth-century metropolitan household. *Urban History* 26, 1999(1), 27–39.

STUDEN, Andrej, Zgodovinar in raziskovanje stanovanjske kulture urbanih naselij v preteklosti. *ČZN* 27=62, 1991(1), 128–133.

Arhivski viri

PAM, *Mikrofilmi*, TE 596/2326, 2327 (Gospodinjiska kartoteka).

PAM, *Okrajno sodišče Maribor 1945–1969*, AŠ 240, 672/46.

PAM, *Uprava za gradnjo in regulacije 1840–1963*, MA/ 628; MA/614, 616, 618, 621.

Ustni viri

Josip Hutter ml., 1929 (Hutter, Hutterjeva vila).

Irma Vračko, 1911 (Hutterjeva vila).

The Hutter Villa in Maribor as a Source for the Research of Dwelling Culture

Together with his family and servants, Maribor's textile industrialist Josip Hutter lived in the 1930s and the 1940s in a residence built next to Maribor's City Park. The dwelling culture of the family can be reconstructed accurately enough from the villa's building plan from 1927 and the record of its confiscation that took place in 1945. Along with the rest of Hutter's real estate and movable property, it was confiscated together with its furnishings. The two sources mention the number of rooms, their position, their intended function, the building material used for the villa's construction, and its interior decoration at the time of its construction as well as confiscation. In this manner, the wealth of data and information not only enables a relatively exact reconstruction of the way the family lived there, but can also lead to false conclusions.

Based on the two archival sources, the text describes the arrangement of rooms and furnishings on the ground and on the first floor of the residence. In view of certain discrepancies between the data and their vagueness the comparison of the two sources raises a number of questions about the actual living style of the residents. These questions were solved by including in the investigation certain oral sources, namely interviews with a son of Josip Hutter and with the family's seamstress. Along with the fact that the family had to relinquish the ground floor to governmental offices these interviews also helped to clarify the somewhat surprising arrangement of the villa's furniture. It has also turned out that despite slight discrepancies most of the rooms initially planned according to the building plan were actually used as described.

Case studies such as the one above indicate the importance of the use and interpretation of sources used in the research of the dwelling culture. They show that it is not only the architecture that is relevant, but also the context of its origin and its actual function in an environment. Oral sources are of particular importance. If they do not exist and a researcher is forced to rely solely on archival sources, he or she needs to be aware of the limitations of the latter.

VLOGA IN POMEN TRADICIJE PRI NASLEDSTVU NA SLOVENSКИH HRIBOVSKIH KMETIJAH

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V prispevku avtor izhaja iz domneve, da tradicija pomembno vpliva na nasledstvo na hribovskih kmetijah v Sloveniji. Da bi hipotezo dokazal, je izbral dejavnike, v katerih se kažejo tradicija oziroma tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj, njihove vplive na nasledstvo pa je ugotavljal s pomočjo verjetnostnih modelov. Izkazalo se je, da ima tradicija pri nasledstvu na slovenskih hribovskih kmetijah sicer pomembno vlogo, vendar ima poleg pozitivnega, vzpodbudnega vpliva na prevzeme in predaje hribovskih kmetij tudi negativnega, kar ogroža nadaljnji razvoj in obstoj hribovskih kmetij v Sloveniji.

Ključne besede: kmetijstvo, nasledstvo na kmetijah, hribovske kmetije, tradicija, Slovenija

Abstract: The author suggests that tradition is a significant factor in the process of succession on Slovene mountain farms. In order to confirm this hypothesis elements have been selected that reflect traditional patterns of thinking and acting. Their impact on succession was established through the application of probability models. It has been ascertained that tradition is indeed an important factor in this process; its role, however, is not always positive and stimulating but can be rather negative and may jeopardize further progress and existence of Slovene mountain farms.

Key Words: agriculture, farm succession, mountain farms, tradition, Slovenia

Uvod

Kot navaja Hribernik (1994a: 32), je »kmečko prebivalstvo edini del družbe, ki sam zagotavlja svojo socio-profesionalno reprodukcijo«. Na kmetijah se namreč 'nadzor nad upravljanjem' (angl. *managerial control*) in 'lastništvo kmetij' (angl. *farm ownership*) medgeneracijsko prenašata znotraj družine (Gasson in Errington 1993). Laband in Lentz (1983) ugotavljata, da so nasleditve na kmetijah petkrat pogostejše kot pri drugih poklicih ter da so najboljši primer medgeneracijskega 'prenosa fizičnega in človeškega kapitala' (angl. *transfer of physical and human capital*). Tak pomen pripisujejo nasledstvu strokovnjaki z različnih raziskovalnih področij – ruralni sociologi (npr. Gasson in Errington 1993), agrarni ekonomisti (npr. Pesquin, Kimhi in Kislev 1999) in socialni geografi (npr. Potter in Lobley 1996a, 1996b). »Ko se večina mladih šele prične poklicno usposabljanje, kmečki otroci, zlasti tisti, ki so določeni ali predvideni za naslednike, že usvojijo številna znanja za delo na kmetiji in njihovo vodenje« (Laband in Lentz 1983: 311). Pri prenosu človeškega kapitala gre za prenos splošnih veščin kmetovanja, kot na primer upravljanje s kmetijskimi stroji, in za prenos specifičnih znanj, ki so značilna za vsako posamezno kmetijo – navedena avtorja to v angleškem jeziku imenujeta *soil-specific human capital*. Rosenzweig in Wolpin (1985) pa *land-specific experience*, kar bi v prenesenem pomenu lahko prevedli kot 'človeški kapital oziroma znanja, ki so vezana na kmetijo'. Prenos človeškega kapitala med generacijami v isti družini pomeni tudi njegovo plemenjenje, hkrati pa se s tem povečuje tudi vrednost fizičnega kapitala, tako njegova dejanska vrednost kot tudi zavedanje o njegovi vrednosti (Laband in Lentz 1983).

Zaradi omenjenih značilnosti nasledstva je mogoče domnevati, da so pri nasledstvu na kmetijah pomembni tradicija oziroma tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj. Prav tradicija je namreč po Hriberniku (1993) še vedno zelo močan dejavnik tudi za vztrajanje mlajše generacije pri kmetovanju. Zaradi predanosti tradiciji, ki je za kmečko populacijo značilnejša kot za druge dele prebivalstva, naj bi bilo po njegovem mnenju zapuščanje kmetijstva

manjše, kot bi ga lahko pričakovali glede na marginalni položaj kmečkega poklica v slovenski družbi. Sklepati je mogoče, da to v Sloveniji še posebno velja za kmetije na hribovskih območjih, ki so imele v primerjavi z dolinsko-ravninskimi predeli več stoletij specifičen razvoj, ki je temeljil predvsem na avtarkičnosti kmetij in zaprtosti kmečke družbe.

Namen prispevka je preveriti postavljeno hipotezo, in če se bo izkazala kot resnična, tudi oceniti, kakšen pomen ima tradicija za obstoj in prihodnji razvoj slovenskih hribovskih kmetij.

Metoda

Vlogo tradicije pri nasledstvu sem ugotavljal na podlagi vpliva izbranih dejavnikov na *stanja glede nasleditev na kmetijah in odločitve, povezane s prevzemi/predajami kmetij*. Prvo pomeni, ali je na kmetiji že oziroma ali bo kot naslednik določena/predvidena oseba, ki bo za gospodarjem zagotovo v celoti prevzela nadzor nad upravljanjem in vodenjem kmetije ter bo postala tudi gospodar in lastnik kmetije. Drugo se nanaša na to, ali se je ta oseba že odločila, da bo gospodarja nasledila, in ali se je tudi odločila, da bo nadaljevala kmetovanje po prevzemu kmetije, ter na odločitev gospodarja, kdaj namerava predati kmetijo določenim/predvidenim naslednikom.

Značilnost izbranih dejavnikov je, da izvirajo s kmetij in da se v njih kaže tradicija oziroma tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj. Dejavniki, za katere sem preučil njihove vplive na stanja in odločitve glede nasleditev na kmetijah, so:

- število otrok v gospodarjevi družini;
- število otrok moškega spola v gospodarjevi družini;
- število generacij družine, ki so imele v lasti kmetijo pred sedanjim gospodarjem;
- prepričanje gospodarja, ali bi se še enkrat odločil, da bo prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to možnost;
- gospodar je prevzel kmetijo od predhodnega gospodarja;
- naslednik živi na gospodarjevi kmetiji;
- spol naslednika;
- sorodstveno razmerje naslednika do gospodarja;

* Dr. Boštjan Kerbler, prof. geogr. in zgod., znanstveni sodelavec, Urbanistični inštitut Republike Slovenije, 1000 Ljubljana, Trnovski pristan 2, E-naslov: bostjan.kerbler@uir.si

- formalna kmetijska izobrazba naslednika;
- tržnost živinorejske proizvodnje;
- delež, ki ga viri s kmetije prinašajo k celotnemu letnemu prihodu na kmetiji.

Dejavniki, za katere sem preučil njihove vplive na odločitve gospodarjev glede časa prodaje kmetij naslednikom, pa so:

- število otrok (moškega spola) v gospodarjevi družini;
- starost gospodarja;
- velikost kmetije.

Da bi nova spoznanja lahko imela svojo pravo vrednost, sem za ugotavljanje vplivov izbranih dejavnikov oblikoval ciljno skupino hribovskih kmetij, ki so si morale biti med seboj čim bolj podobne. Izbral sem jih na podlagi naslednjih kriterijev:

- nahajati so se morale v alpski ali predalpski Sloveniji;
- njihova glavna proizvodna usmeritev je morala biti živinoreja – reja pašne živine ali mešana živinoreja;
- gospodarji kmetij so morali biti stari vsaj 45 let.

Slednji kriterij sem izbral, ker postanejo vprašanja glede nasledstva na kmetiji pomembna za gospodarjeve načrte, ko je gospodar star 45 let. Sklepati je tudi mogoče, da so predvideni nasledniki gospodarja, če so njegovi potomci, takrat že stari toliko, da se do načrtov in predvidevanj gospodarja do nasledstva na kmetiji lahko sami opredelijo in glede tega sprejemajo odločitve. Na podlagi raziskave iz leta 1992 Potter in Lobley ugotavljata, da mlajši gospodarji večinoma pričakujejo, da bo na njihovih kmetijah v prihodnosti prišlo do nasleditve, ne glede na to, ali za to že obstajajo realne osnove. Hkrati pa ista avtorja (Potter in Lobley 1996a) v raziskavi iz leta 1996 ugotavljata, da večina gospodarjev, mlajših od 45 let, meni, da je o nasledstvu na kmetijah in načrtih v zvezi s tem še prezgodaj govoriti. Kot ugotavljajo Weiss (1999b), Kimhi in Bollman (1999) ter Juvančič (2002), se verjetnost opustitve kmetije do 43., 44. oziroma 45. leta gospodarjeve starosti celo zmanjšuje, nato pa se stalno povečuje. Weiss (1999b) povezuje to z 'učinkom življenjskega cikla' (nem. *der Lebenszykluseffect*). Te ugotovitve potrjujejo, da je bila odločitev, da se v vzorec vključi samo gospodarje kmetij, ki so stari 45 let in več, pravilna.

Na podlagi vseh treh kriterijev in po izločitvi nekaterih kmetij, za katere niso bili na voljo podatki o starosti gospodarja, je ciljna skupina obsegala 6.801 hribovsko kmetijo. Ker statistične službe ne nudijo vseh podatkov, ki sem jih potreboval za raziskavo, sem jih pridobil z anketiranjem. V ta namen sem med hribovskimi kmetijami ciljne skupine naključno izbral 3.000 kmetij in junija 2005 njihovim gospodarjem po pošti poslal anketne vprašalnike. Vprašalnike je vrnilo 821 gospodarjev. Med prejetimi vprašalniki sem iz nadaljnje analize izključil vse, ki niso bili izpolnjeni v celoti. Končni raziskovalni vzorec za preučitev vplivov na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetijah tako zajema 789 hribovskih kmetij oziroma 11,6 odstotka vseh hribovskih kmetij, ki sem jih na podlagi kriterijev opredelil kot ciljno skupino. Povprečna starost gospodarjev na teh kmetijah znaša nekaj manj kot 61 let, 75 odstotkov gospodarjev pa je moškega spola.

Vzorec za preučitev vplivov na čas prodaje kmetije naslednikom zajema 605 kmetij, kar je 8,9 odstotka vseh kmetij ciljne skupine. V tej skupini so bile v analizo vključene tako kmetije, na katerih bo do nasleditve in nadaljnega kmetovanja zagotovo prišlo, kakor tudi kmetije, kjer se oboje zagotovo ne bo zgodilo.

Vplive izbranih dejavnikov na nasledstvo na hribovskih kmetijah sem ugotavljal s pomočjo 'modelov diskretne izbire' (angl.

discrete choice models) – izraz sem prevzel po Greenu (2003). Modeli diskretne izbire omogočajo analizo odnosov med odvisno spremenljivko (v moji raziskavi so bila to stanja in odločitve glede nasleditve na hribovskih kmetijah ter časovna opredelitev prodaje kmetije nasledniku) in pojasnjevalnimi spremenljivkami (v moji raziskavi so bili to izbrani dejavniki) na ravni posamezne kmetije. V primerjavi s konvencionalnimi regresijskimi metodami je mogoče s temi modeli odnose analizirati tudi če niso znane zvezne, kvantitativne vrednosti odvisne spremenljivke in je znano le končno število izidov, ki zavzemajo diskretne, kvalitativne vrednosti (Maddala 1999, Wooldridge 2002, povzeto po Juvančiču 2002).

Ugotovljene vplive dejavnikov na nasledstvo na hribovskih kmetijah sem primerjal in povezal z mnenji in razmišljanji gospodarjev o teh vplivih; njihova mnenja in razmišljanja sem pridobil z intervjuji. Ker je bilo anketiranje anonimno, kmetij, na katerih bi lahko izvajal intervjuje, nisem mogel izbrati na podlagi rezultatov anketiranja, ampak sem jih moral izbrati naključno. Številčno kmetije zaradi tega sicer niso bile zastopane uravnoteženo glede na različna mogoča stanja in odločitve glede nasleditve na njih ter odločitve glede njihovega prevzema/predaje, vendar pa so bili intervjuji kljub temu izvedeni na kmetijah z vsemi mogočimi stanji nasledstva in zelo zgovornimi sogovorniki. Izvedel sem 16 nestrukturiranih intervjujev. Prednost takšnega tipa intervjuja je bolj sproščeno vzdušje, kar je pri občutljivosti obravnavane tematike nujno. Med intervjuji v glavnem nisem zastavljal vmesnih vprašanj, ampak sem intervjuvancem s pritrdilnicami in z gestami le nakazoval, da z zanimanjem sledim njihovim pripovedim, ki so bile predvsem življenjske izpovedi. Poleg skladnosti z rezultati empirične analize sem z intervjuji ugotovil tudi povezave med vzroki za stanja in odločitvami glede nasleditve na kmetijah ter predvidenim časom prodaje kmetij naslednikom. Pri preučevanju s kvantitativnimi metodami so ti namreč ostali zabrisani. S pomočjo intervjujev sem ugotavljal tudi občutke in ravnanja gospodarjev v zvezi z nasledstvom na hribovskih kmetijah, kar je dodatno potrdilo tradicionalne vzorce.

Rezultati in razprava

Iz rezultatov empirične analize je jasno, da vsi izbrani dejavniki, ki potrjujejo tradicionalne vzorce, vplivajo tako na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetijah kot tudi na predviden čas prodaje kmetij naslednikom. Kot je razvidno iz Preglednice 1, je njihov vpliv zmeren, velik ali izrazit, pri čemer je jakost vpliva vsakega posameznega dejavnika določena na podlagi t -vrednosti izračunanih modelov diskretne izbire.¹ Vsi prikazani vplivi so tudi statistično značilni vsaj pri 95-odstotnem intervalu zaupanja.

Število otrok v gospodarjevi družini

Glede na to da kmečko prebivalstvo samo zagotavlja svojo samoobnovo, so nasledniki na kmetijah po tradiciji običajno člani

1 V celotno raziskavo je bilo vključeno 45 dejavnikov. Njihove izračunane t -vrednosti sem zaradi večje razumljivosti razvrstil v štiri skupine: dejavniki z najnižjimi t -vrednostmi so določeni kot dejavniki, ki imajo majhen vpliv, skupina dejavnikov, katerih t -vrednosti so se glede na vse izračunane t -vrednosti gibale okoli povprečja, ima zmeren vpliv, sledijo dejavniki z velikim vplivom in dejavniki, ki imajo izrazit vpliv. V peto skupino so bili razvrščeni dejavniki, ki nimajo vpliva oziroma njihov vpliv ni statistično pomemben.

Dejavnik	Jakost vpliva
Stanje in odločitve glede nasleditve na hribovskih kmetijah:	
Število otrok v gospodarjevi družini	izrazit
Število otrok moškega spola v gospodarjevi družini	izrazit
Število generacij družine, ki je imelo v lasti kmetijo pred sedanjim gospodarjem	zmeren
Odločitev gospodarja, ali bi se še enkrat odločil, da bo prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to možnost	izrazit
Gospodar je prevzel kmetijo od predhodnega gospodarja	zmeren
Naslednik živi na gospodarjevi kmetiji	zmeren
Spol naslednika	zmeren
Sorodstveno razmerje naslednika do gospodarja	zmeren
Tržnost kmetijske proizvodnje	izrazit
Čas predaje kmetije nasledniku	
Število otrok (moškega spola) v gospodarjevi družini	izrazit
Starost gospodarja	zmeren
Velikost kmetije	velik

Preglednica 1: Jakost izračunanih vplivov izbranih dejavnikov na stanje in odločitve glede nasleditve na hribovskih kmetijah in na predviden čas predaje kmetij naslednikom.

gospodarjeve družine (Wilstacke 1990). To je razvidno tudi iz rezultatov moje raziskave, saj ima število otrok v gospodarjevi družini pozitiven vpliv na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetiji, kar pomeni, da več ko je otrok, večja je verjetnost, da bo kdo od njih prevzel kmetijo. Podobne ugotovitve izhajajo tudi iz raziskav Weissa (1999a, 1999b), Fasterdinga (1999), Glaubena in drugih (2004). Vendar pa večje število otrok v družini podaljša tudi čas predaje kmetije nasledniku, kar potrjujejo rezultati empiričnih raziskav Kimhija (1994) ter Kimhija in Nachlielija (2001). Vzrok za to naj bi bilo večje število potencialnih naslednikov v družinah z več otroki, zaradi česar si gospodar pri odločitvi za naslednika običajno vzame več časa (Nerlov idr. 1987, povzeto po Kimhiju 1994). To pa pomeni, da ni izključeno, da zaradi zavlačevanja gospodarjev z natančno določitvijo naslednikov in časa predaje kmetij do nasleditve sploh ne bo prišlo. Kot navaja Južnič (1984, povzeto po Hriberniku 1993), so se namreč tradicionalni vzorci prevzemanja kmetij zelo spremenili. »Če naj bi v tradicionalni kmečki družbi veljalo načelo primogeniture kot prevladujoč in razumljiv vedenjski vzorec, postaja zdaj vse manj pomembno, kdo bo prevzemnik (prvi ali zadnji otrok), temveč je vse aktualnejše, ali bo kmetija sploh imela naslednika« (prav tam: 256). Kljub nespornim specifičnostim kmečkega poklica v slovenski družbi prevladuje več stereotipov o trdem in umazanem delu, nizkem prihodku, življenju brez dopusta in razvedrila, kar naj bi bilo povezano z nerazumevanjem načina življenja in dela na družinski kmetiji pri drugih družbenih slojih (Barbič 1993).

Število otrok moškega spola v gospodarjevi družini

Kot ugotavljata Kimhi in Nachlieli (2001), imajo gospodarjevi sinovi pri nasleditvi že po tradiciji prednost pred hčerkami. Čeprav se je, kot navaja Hribernik (1994b: 41), »pomen tradicij

in tradicionalizma (zlasti patriarhalnosti in konzervativizma) tudi na podeželju in med kmečkim prebivalstvom v marsičem pomembno zmanjšal, ne gre spregledati, da se vedenjski vzorci pri intergeneracijskem prenosu kmetovanja razmeroma zelo dobro ohranjajo. Kmetije še vedno prevzemajo v pretežni meri moški, ženske pa bistveno redkeje, in še to, če ni druge možnosti.« To so potrdili tudi rezultati moje raziskave, iz katerih je razvidno, da ima število otrok moškega spola pozitiven vpliv na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetiji. To izhaja tudi iz razmerja med številom gospodarjev in gospodaric na preučevanih kmetijah – večina (75 odstotkov) gospodarjev je moškega spola – ter razmerja med določenimi oziroma predvidenimi nasledniki in naslednicami – prvih je več kot 80 odstotkov. Vendar pa je treba pri interpretaciji upoštevati, da čeprav je vpliv tega dejavnika pozitiven, tak tradicionalni vzorec ogroža obstoj kmetij, saj zavira proces nasledstva in pravočasen prenos kmetij na naslednike.

Spol naslednika in sorodstveno razmerje naslednika do gospodarja

Če je za prevzem kmetije določena ali predvidena naslednica, zlasti če je to gospodarjeva hči, je verjetnost, da bo kmetijo res prevzela in nadaljevala kmetovanje na njej, manjša, kot če bi bil za to določen gospodarjev sin. Podrobnejša analiza je pokazala, da gospodarji običajno izberejo hčerke za prevzem kmetije zato, ker nimajo moških potomcev. Gospodarji skoraj 65 odstotkov preučevanih kmetij, na katerih so za prevzem kmetije izbrane hčerke gospodarjev, nimajo moških potomcev. Hkrati so hčerke za prevzem kmetije navadno le predvidene, takih je 84,6 odstotka izbranih naslednic, in niso zagotovo določene. Glede na to, da so skoraj vse naslednice, predvidene na preučevanih kmetijah, stare manj kot 40 let, večina jih je starih do 30 let, lahko sklepam, da nekateri gospodarji še vedno upajo, da bodo lahko

moškega naslednika izbrali med vnuki ali pa bodo za to vlogo določili zete. Glede tega tudi Tietje (2004) ugotavlja, da gospodarji za naslednike raje kot svoje hčerke določijo zete.

Zanimivo je, da je določitev sina za naslednika večinoma povsem samoumevna. To je mogoče razbrati tudi iz razmišljanj enega od gospodarjev, ki je sodeloval v raziskavi:

.../ Imam eno hčerko in samo enega sina, ki je zdaj končal srednjo šolo. Rad dela na kmetiji in če mu ne bom dal hitro kmetije, se lahko zgodi, da bo zgubil veselje, pa bo šel. Potem ne bom imel nikogar več, da bi mu lahko kmetijo predal. Veliko je takih primerov v naših hribih .../

Te ugotovitve se ujemajo z rezultati raziskav, ki sta jih izvedla Variyam in Kraybill (1994, povzeto po Weissu 1999a in 1999b) v majhnih (nekmetijskih) podjetjih. Avtorja namreč ugotavljata, da v takih podjetjih med vodilnimi kadri v precejšnji meri prevladujejo moški. Kot navaja Weiss (1999b), naj bi Hisrich in Brush (1984) ter Loscocco idr. (1991) celo dokazali, da so banke manj naklonjene dajanju posojil majhnim podjetjem, ki jih vodijo ženske, vendar pa tega za Slovenijo nisem preverjal. Stiglbauer in Weiss (2000) se navezujeta na ugotovitve sociologov – Goldbergerja (1984), Watkinsa in Watkinsa (1983) – da je po družbenih predstavah in pričakovanjih glavna obveznost ženske (žene in/ali matere) skrb za dom, kar naj bi jo oviralo pri morebitnem urejanju poslovnih zadev. To naj bi bil tudi glavni vzrok za to, da so ženske v primerjavi z moškimi pri prevzemanju vodilnih položajev v podjetjih v slabšem položaju. Glede na rezultate empirične analize je mogoče sklepati, da je na kmetijah, zlasti na hribovskih, kjer so družina in odnosi v njej veliko bolj tradicionalni kot drugje na podeželju, to še izraziteje. Navedeno potrjujejo tudi izsledki Majde Černič Istenič (2003), po katerih naj bi bila na slovenskih kmetijah še vedno zelo zakoreninjena patriarhalna ideologija, vendar pa kmečke žene, ki so sodelovale v njeni raziskavi, takšnih odnosov v svojih družinah niso označile kot problematičnih. »Kmečke žene so namreč s svojo družino čustveno povezane in so ji zaradi tega tudi vdane« (prav tam: 61). Vendar pa rezultati njene raziskave kažejo tudi, da kmečke žene svoje (neizraženo, potlačeno, nepriznано) podrejanje pogosto kompenzirajo s tem, da svojih hčera ne spodbujajo za delo in življenje na kmetiji. Da mlada dekleta zavestno zavračajo življenje na kmetiji kot nepriljavno življenjsko možnost, se po Hriberniku (1996) izraža tudi v izraziti omejenosti ženitvenega trga in posledičnem velikem številu samskih moških na slovenskih kmetijah.² »Številni kmečki fantje tako ostajajo kot nasledniki kmetij brez pravih možnosti si ustvariti družinsko življenje ter pravočasno zagotoviti generacijsko kontinuiteto« (prav tam: 32).

Število generacij na kmetiji, nasleditev predhodnega gospodarja in odločitev gospodarja glede ponovnega prevzema kmetije

Glede na moje ugotovitve na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetiji spodbudno vplivajo trije dejavniki: čim več generacij, v katerih je kmetija v rokah gospodarjeve družine; dejstvo, da

2 »Omejenost ženitvenega trga je še razumljivejša, če vemo, da se na kmetijo praviloma poročajo le mladi, ki so na kmetiji odraščali in dobro poznajo pomanjkljivosti in prednosti kmečkega življenja« (Barbič 1993: 265).

je trenutni gospodar kmetije nasledil predhodnega gospodarja, ter gospodarjevo prepričanje, da bi se še enkrat odločil, da bo prevzel kmetijo in na njej gospodaril, če bi imel to možnost. Do podobnih ugotovitev so prišli tudi drugi avtorji, ki so v svoje raziskave vključili navedene dejavnike: Pfeffer (1989) ter Glauhen in drugi (2004) glede števila generacij, Laband in Lentz (1983) ter Kimhi in Lopez (1999) glede nasleditve prejšnjega gospodarja, ter Fasterding (1995, 1999) in Tietje (2004) glede pomembnosti prepričanja gospodarja, ki naj bi imelo po njunem mnenju velik motivacijski učinek pri pripravah in odločitvah določenega ali predvidenega naslednika za prevzem kmetije. Kot po Neldertu in drugih (1981) navaja Tietje (2004), se usmerjenost staršev pogosto prenaša na otroke. Po Hriberniku (1993: 254) se »isti socialni sistem reproducira zlasti, če je tradicionalna kmečka družba notranje socialno slabo diferencirana in če prevladuje patina preteklosti nad sedanostjo in prihodnostjo, ki se v procesu socializacije nenehno reproducira, kmečka kultura pa neposredno prenaša iz roda v rod«. Iz natančnejše empirične analize rezultatov moje raziskave je razvidno, da je navedeni dejavnik povezan tudi z drugima obravnavanima dejavnikoma. Za prevzem kmetij bi se namreč ponovno odločili gospodarji, ki so več kot tretja generacija naslednikov na kmetiji, oziroma tisti, ki so nasledili prejšnjega gospodarja kmetije, kar kaže na privzgojeno dolžnost do ohranjanja družinske tradicije kmetovanja. To se da razbrati tudi iz razmišljanj enega od gospodarjev:

.../ Zelo me skrbi za mojo kmetijo. Ko sem jo prevzel, je bila čisto v propadlem stanju. 30 let garanja, da smo postavili novo hišo, gospodarsko poslopje, ohranili ostalo kulturno dediščino. Nikoli dopusta, nikoli morja, dvomim, če bodo mladi z izobrazbo danes hoteli ali zmogli tako živeti .../

Naslednik živi na gospodarjevi kmetiji

Tudi bivanje naslednika na kmetiji spodbudno vpliva na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetiji. Če živi naslednik na kmetiji, ima natančen vpogled v delo gospodarja in kmečki način življenja nasploh, pridobi si neposredne izkušnje in medgeneracijsko posredovana znanja, hkrati pa si izoblikuje spoštljiv odnos do zemlje kot primarnega vira za preživetje kmetije in tradicije kmetovanja.

Ugotovitev potrjuje tudi mnenje oziroma razmišljanje mladega gospodarja na hribovski kmetiji. Je prevzemnik in bo nadaljeval kmetovanje. Star je 24 let, ima srednješolsko kmetijsko izobrazbo, v prihodnje želi povečati število živine, in načrtuje, da bo kmetijo opremil z novimi stroji in napravami. Čeprav se na kmetiji trenutno ne ukvarjajo z dopolnilno dejavnostjo, si želi, da bi jim to uspelo uresničiti v prihodnosti. K anketi je mladi gospodar pripisal:

.../ Na tej kmetiji se dela z veseljem in vztrajno že mnogo let. Zato sem se odločil kot mlad fant za nadaljnjo kmetovanje. Obdelujemo vse, tudi najbolj strme površine. V kolikor se razmere do kmeta ne bodo preveč zaostrole, bom z veseljem nadaljeval. Preveč pod prste gledati kmetu se mi ne dopade in suženj ne mislim postati .../

Tržnost kmetijske proizvodnje

Na kmetijah z nizko tržnostjo proizvodnje zlasti starejši gospodarji vztrajajo pri kmetovanju, saj jim to pomeni način življenja

Na kmetijah, ki so že mnogo generacij v rokah ene družine, imajo nasledniki močnejše privzgojeno dolžnost do ohranjanja družinske tradicije.

Foto: Boštjan Kerbler, Rovte, 12. julij 2009

in ohranjanje tradicije. O tem govori že Kerbler (2002) za gospodarje nasledstveno nevitnih kmetij na Pohorju. Ugotavlja, da so gospodarji kljub nizki stopnji trženja in načrtovani nizki intenzivnosti živinoreje najemali kmetijska zemljišča, in sicer ne zaradi ekonomskih, temveč zaradi estetskih (vzdrževanje videza kulturne krajine) in emocionalnih razlogov (spoštovanje svojega dela, dela predhodnih generacij in tradicionalnih vrednot).

Vztrajanje pri kmetovanju zaradi tradicije je značilno tudi za preučevane kmetije. Gospodarica neke kmetije je na koncu anketnega vprašalnika dopisala: »/.../ Pri nas obdelujemo te kotanje s spoštovanjem do staršev /.../ Kljub navedenemu pa zaradi majhnosti kmetije glede nadaljnega kmetovanja ni gotova: »/.../ Čeprav upam, da bo sin obdeloval naprej, pa nisem povsem prepričana v to. Če se bo vodila takšna politika naprej, se bojo te majhne kmetije kmalu vse zarasle po teh hribih. Škoda naše lepe dežele /.../« Taka negotovost se potrjuje tudi v ugotovitvah Ane Barbič (1993: 265), ki navaja, da »mladi, ki ostajajo v kmetijstvu, počnejo to vse manj iz emocionalnih in vse bolj iz ekonomskih razlogov«.

Starejši gospodarji pogosto pričakujejo, da bodo tudi njihovi potomci vztrajali pri kmetovanju. Rezultati raziskave namreč kažejo, da je skoraj 60 odstotkov gospodarjev, starejših od 65 let, naslednike določilo ali predvidelo, kar ponazarja, da se jim zdi povsem samoumevno, da bodo njihovi nasledniki nadaljevali njihovo pot. Čeprav je glede na podatke, pridobljene z raziskavo, očitno, da se določeni ali predvideni nasledniki kmetij z nizko tržnostjo proizvodnje za prevzeme najpogosteje ne bodo odločili ali pa kmetovanja ne bodo nadaljevali.

Velikost in ekonomska moč kmetije

Glauben in drugi (2004) za velike in finančno sposobne nemške kmetije ugotavljajo, da jih določeni ali predvideni nasledniki želijo čim prej prevzeti, da bi s svojim znanjem in z idejami oplemenitili kapital kmetije ter izboljšali svoj življenjski standard. Pri tržni ekonomiji morajo namreč kmetije kmetijsko proizvodnjo prilagajati tržnim zahtevam in proizvajati produkte, za katere je na trgu povpraševanje in ki so primerne kakovosti, v takih razmerah pa se po Vrišerju (1995) najbolje znajdejo dinamični

Gospodarji pogosto zavlačujejo s predajo iz strahu pred izgubo s tradicijo pridobljene pravice, moči, vrednosti in poslušnosti družine.

Foto: Boštjan Kerbler, Radlje ob Dravi, 10. 8. 2008

in mlajši ljudje. Tako želijo gospodarji velikih nemških kmetij svoje kmetije čim prej predati mladim naslednikom, saj se zavedajo, da se ob zavlačevanju predaje lahko zgodi, da se bo pri naslednikih zmanjšal interes za prevzem. Tudi Hribernik (1995: 210) meni, da je »ponovna vrnitev na kmetijo, potem ko si je 'pregnani' potomec že uredil lastno življenje drugod, vsekakor manj pogosta«.

V nasprotju z »nemškim« vzorcem časa predaje velikih kmetij se je za slovenske kmetije izkazalo prav nasprotno – gospodarji velikih kmetij predajo te naslednikom pozneje kot gospodarji manjših. Podrobnejša analiza kaže, da pomenijo dohodki, ki izvirajo iz kmetije, na večjih kmetijah večji oziroma prevladujoči delež v celotnem letnem prihodku. Iz tega je mogoče sklepati, da so gospodarji velikih kmetij tesneje povezani z delom in življenjem na kmetiji, tesnejša je tudi čustvena navezanost na kmetijo. Čeprav bi bilo treba za podrobnejše poznavanje te problematike izvesti podrobnejše raziskave v slovenskem okolju, menim, da so za mnoge slovenske gospodarje kmetije še vedno način in smisel življenja – življenjski projekt – ne pa kapital, ki ga je treba nenehno oplajati. Na velikih kmetijah lahko zaradi kapitalne sposobnosti sicer v kratkem času povečajo prihodke, ki izvirajo s kmetije, vendar pa ni nujno, da te naložbe prinašajo dolgoročne koristi. Kot je razvidno iz rezultatov empirične analize, po katerih dejavniki ekonomske strukture pozitivno vplivajo na stanja in odločitve glede nasleditve na kmetijah, velikost kmetij in naložbe na njih potencialne naslednike spodbudijo, da se odločijo za prevzem kmetije in nadaljevanje kmetovanja. Vendar pa je očitno, da gospodarji, potem ko začnejo nasledniki usmerjati svojo energijo v delo na kmetijah, s predajo kmetij pogosto zavlačujejo. Lucija Pinterič idr. (2006) menijo, da daje gospodarju vodene kmetije moč, pravice, vrednost in s tem poslušnost družine ter tistih, ki delajo na kmetiji. Gospodarji se zato bojijo, da bodo te, s tradicijo pridobljene pravice, s predajo kmetije izgubili. Tudi taki tradicionalni vzorci mišljenja in ravnanj lahko ogrozijo nadaljnji obstoj in razvoj kmetij, kar je še posebno zaskrbljujoče, ker so velike kmetije vitalna žarišča za gospodarski, ekološki in socialni razvoj v hribovskem svetu.

Starost gospodarja

Iz rezultatov empirične analize je razvidno, da namerava skoraj 44 odstotkov gospodarjev svoje kmetije predati naslednikom po svojem 65. letu starosti. Na slovenskih hribovskih kmetijah so torej še vedno zelo zakoreninjeni vzorci glede časa predaje kmetij. Gospodarji s predajo zavračajo in kmetije pogosto (formalno) obdržijo v svojih rokah vse do smrti oziroma jih predajo šele, ko jim opešajo moči ali ko zbolijo in niso več zmožni voditi kmetije. Takrat je pogosto že prepozno, saj si naslednik, ki ga določi gospodar, in tudi drugi potencialni kandidati namesto namenjene vloge že poiščejo druge zaposlitve v nekmetijskem sektorju in izoblikujejo drugačne načrte. Ugotovitve se ujemajo s spoznanji Kimhija in Lopeza (1999), ki menita, da gospodarji kljub negativnim posledicam posvečajo pozornost vprašanjem glede nasleditve običajno šele v poznejših letih, v veliko primerih pa s predajo zavračajo vse do smrti.

V zvezi s starostjo gospodarjev in časovno opredelitvijo prenosa kmetij naslednikom Glauben idr. (2002) govorijo o pojavi 'časovne poti prenosa kmetij' (angl. *time path for farm transfers*). Po njihovem mnenju se z daljšanjem načrtovanega časa predaje kmetije nasledniku podaljšuje dejanski čas prenosa, saj naj bi gospodarji, ki načrtujejo, da bodo kmetije predali naslednikom v petih letih, to tudi dejansko storili, če pa nameravajo kmetije predati po več kot petih letih, jih dejansko predajo pozneje, kot so načrtovali. Starejši ko postaja gospodar, težje preda kmetijo nasledniku, saj se z leti povečuje tudi čustvena navezanost nanjo. Glede na ugotovitve je mogoče sklepati, da bo več kot 56 odstotkov gospodarjev preučevanih hribovskih kmetij, ki nameravajo kmetije predati naslednikom v petih letih, svoje namere tudi uresničilo. Med temi gospodarji jih je bilo več kot 40 odstotkov starih med 50 in 60 let. Zaskrbljujoče pa je, da namerava tretjina gospodarjev, starejših od 60 let, predati kmetije naslednikom čez več kot pet let – v povprečju čez 10,5 leta. Pri takih kmetijah se zelo poveča verjetnost, da bodo prešle v roke naslednikov šele po smrti sedanjih gospodarjev, seveda če bodo ti nasledniki kmetije sploh še pripravljene prevzeti in na njih nadaljevati kmetovanje. S podrobnejšo analizo se je potrdilo, da obstajajo med mlajšimi in starejšimi gospodarji razlike glede časovne opredelitve prenosa kmetij, kar se kaže v njihovem odnosu do kmetij in kmetovanja oziroma razumevanju pozitivnih in negativnih posledic, ki jih prinašajo tradicionalni vzorci mišljenj in ravnanj. Izkazalo se je, da mlajši gospodarji bolje poznajo zakonitosti tržne ekonomije, zlasti mehanizme za učinkovitejšo akumulacijo kapitala, kakor starejši, zato predajo kmetije naslednikom prej kot starejši gospodarji – po Kimhiju (1994) običajno, preden začne produktivnost kmetij upadati oziroma kmalu po tem (avtor takšne gospodarje opiše kot altruiste). Podrobnejša analiza podatkov preučevanih hribovskih kmetij je pokazala, da namerava skoraj 95 odstotkov gospodarjev, starih med 45 in 54 let, do svojega 65. leta predati kmetije naslednikom, ki so se že odločili, da jih bodo prevzeli in bodo na njih tudi nadaljevali kmetovanje. Na kmetijah, katerih gospodarji so stari med 50 in 55 let, je tudi največ naslednikov, ki so že določeni in tudi trdno odločeni, da kmetije zagotovo prevzamejo in nadaljujejo kmetovanje. Po Pfefferju (1989) je namreč kmečka družina v tem času 'v obdobju življenjskega cikla' (angl. *the stage in the family life cycle*), ki se imenuje 'obdobje generacijskega prehoda' (angl. *the stage of generational transition*). Gospodarji bi morali izkoristiti ta ugodni trenutek in predati

kmetije naslednikom, tudi če čutijo, da so še polni življenjske energije, zanosa, načrtov in idej. S povečevanjem starosti gospodarjev se namreč prične povečevati tudi število kmetij, na katerih do nasleditve ne bo prišlo oziroma na njih po prevzemu ne bodo več kmetovali. Delež teh kmetij preseže delež tistih, na katerih bo prišlo do nasleditve in nadaljnega kmetovanja, ko so gospodarji stari med 60 in 64 let, torej ob koncu njihove aktivne delovne dobe.

Ugotovitve potrjuje tudi primer kmetije, na kateri je naslednik že natančno določen in bo tudi nadaljeval kmetovanje. Gospodar je star 52 let in namerava kmetijo predati nasledniku čez štiri leta, ko bo ta dopolnil 24 let. Gospodar je glede časa predaje kmetije nasledniku poudaril pomen starosti gospodarja, pri kateri pride do predaje kmetije nasledniku:

./.../ Sina, ki me bo nasledil, smo vzgojili v poštenega in pridnega človeka. Veliko mi pomaga, o marsičem že odloča in takoj, ko bo končal s študijem agronomije, mu bom kmetijo predal. Čeprav sem še mlad, smo taki za našo mladino že stari. Na mladih svet stoji, pravijo ./.../ Ne pa tako, kot na mnogih naših kmetijah, ko držijo gospodarji kmetije v svojih rokah do svoje smrti, mladi pa do takrat že obupajo ./.../

Sklep

Z rezultati in razpravo se je potrdila domneva, da so na slovenskih hribovskih kmetijah še vedno zelo zakoreninjeni tradicionalni vzorci razmišljanj in ravnanj in da je tradicija pri nasledstvu na hribovskih kmetijah zelo pomembna. Vendar pa se je izkazalo tudi, da tradicija nima le pozitivnega, vzpodbudnega vpliva na prevzeme in predaje hribovskih kmetij, temveč tudi negativnega. Nekateri tradicionalni vzorci namreč v spremenjenih družbenih razmerah delujejo zelo okorelo ter zavirajo proces nasledstva in odvrtačo potencialne naslednike od prevzemov. Taka vzorca sta predvsem dajanje prednosti naslednikom moškega spola in prelaganje predaje kmetij, zlasti velikih, na poznejši, pogosto nedoločen čas v prihodnosti. Da bi bila na slovenskih hribovskih kmetijah zagotovljena večja verjetnost ohranjanja medgeneracijske kontinuitete in da bi se potencialni nasledniki pogosteje odločali za prevzem hribovskih kmetij, gospodarji pa bi jim jih hitreje predali, bi morali na hribovskih kmetijah poleg ohranjanja tradicionalnih vzorcev razmišljanj in ravnanj prepoznati in preseči tudi tiste, ki ogrožajo nadaljnji razvoj in obstoj hribovskih kmetij. Na kmetijah bi tako zlasti med gospodarji moralo prevladati predvsem spoznanje, da so lahko tudi ženske dobre in sposobne gospodarice, zavedati bi se morali, da lahko svojim otrokom zaupajo in da jim lahko brez strahu predajo to, kar so sami s trudom ustvarili.

Viri in literatura

- BARBIČ, Ana: (Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji. *Sodobno kmetijstvo* 26/6, 1993, 258–266.
- ČERNIČ ISTENIČ, Majda: Potential of farm women in Slovenia for rural development. V: Anita Silvana Ilak Peršurić (ur.), *Perspektive žena u obiteljskoj poljoprivredi i ruralnom razvoju*. Poreč: Institut za poljoprivredu i turizam, 2003, 52–67.
- FASTERDING, Ferdinand: Hofnachfolge in Westdeutschland. *Landbauforschung Völknerode* 45/1, 1995, 48–66.
- FASTERDING, Ferdinand: Nachfolge in landwirtschaftlichen Betrieben in Deutschland. *Berichte über Landwirtschaft* 77/2, 1999, 165–183.

- GASSON, Ruth in Andrew Errington: *The Farm Family Business*. Wallingford: CAB International, 1993, 290.
- GLAUBEN, Thomas, Hendrik Tietje in Christoph R. Weiss: Intergenerational Succession on Family Farms: Evidence from Survey Data. 2002, <http://www.food.econ.uni-kiel.de/Workingpaper/Ewp0202.pdf>, 12. 9. 2003.
- GLAUBEN, Thomas, Hendrik Tietje in Christoph R. Weiss: Succession in Agriculture: A Probit and Competing Risk Analysis. 2004, <http://www.food.econ.uni-kiel.de/Workingpaper/FE0406.pdf>, 7. 7. 2004.
- GREENE, William H.: *Econometric analysis*. Prentice Hall: Pearson Education International, 2003, 1026.
- HRIBERNIK, Franc: Vpliv vrednotenja izobraževanja in vrednotenja poklicev na šolanje kmečke mladine. *Sodobno kmetijstvo* 26/6, 1993, 251–258.
- HRIBERNIK, Franc: Proces zapuščanja kmetijstva se nadaljuje. *IB revija* 28/3–4, 1994a, 26–34.
- HRIBERNIK, Franc: Sklepanje in razveljavljanje zakonskih zvez v Sloveniji s posebnim ozirom na kmečko prebivalstvo. *IB revija* 28/12, 1994b, 34–45.
- HRIBERNIK, Franc: Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji. *Socialno delo* 34/3, 1995, 203–216.
- HRIBERNIK, Franc: Ali lahko kmetije v Sloveniji zagotavljajo primerno socialno varnost kmečkemu prebivalstvu? *Socialno delo* 35/1, 1996, 15–30.
- JUVANČIČ, Luka: *Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za zootehniko, 2002, 130.
- KERBLER, Boštjan: *Geografske značilnosti hribovskih kmetijskih gospodarstev v občini Ribnica na Pohorju*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2002, 204.
- KIMHI, Ayal: Optimal Timing of Farm Transferal From Parent to Child. *American Journal of Agricultural Economics* 76, 1994, 228–236.
- KIMHI, Ayal in Ray Bollman: Family farm dynamics in Canada and Israel: The case of farm exits. *Agricultural Economics* 21/1, 1999, 69–79.
- KIMHI, Ayal in Ramon Lopez: A Note on Farmers' Retirement and Succession Considerations: Evidence from a Household Survey. *Journal of Agricultural Economics* 50/1, 1999, 154–162.
- KIMHI, Ayal in Noga Nachlieli: Intergenerational Succession on Israeli Family Farms. *Journal of Agricultural Economics* 52/2, 2001, 45–58.
- LABAND, N. David in Bernard F. Lentz: Occupational Inheritance in Agriculture. *American Journal of Agricultural Economics* 65/2, 1983, 311–314.
- MADDALA, G. S.: *Limited-dependent and qualitative variables in econometrics*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press, 1999, 401.
- PESQUIN, Claudio, Ayal Kimhi in Yoav Kisley: Old age security and inter-generational transfer of family farms. *European Review of Agricultural Economics* 26/1, 1999, 19–37.
- PFEFFER, Max J.: Part-time farming and the stability of family farms in the Federal Republic of Germany. *European Review of Agricultural Economics* 16, 1989, 425–444.
- PINTERIČ, Lucija, Majda Čeranič Istenič in Jernej Vrtačnik: Kmečka družina na prehodu od tradicionalnosti k post-modernosti. *Acta agriculturae Slovenica* 88/2, 2006, 101–116.
- POTTER, Clive in Matt Lobley: Ageing and Succession on Family Farms: The Impact on Decision-making and Land Use. *Sociologia Ruralis* 32/2–3, 1992, 317–334.
- POTTER, Clive in Matt Lobley: Unbroken Threads? Succession and its Effects on Family Farms in Britain. *Sociologia Ruralis* 36/3, 1996a, 286–306.
- POTTER, Clive in Matt Lobley: The Farm Family Life Cycle, Succession Paths and Environmental Change in Britain's Countryside. *Journal of Agricultural Economics* 47/2, 1996b, 172–190.
- ROSENZWEIG, Mark R. in Kenneth I. Wolpin: Specific Experience, Household Structure, and Intergenerational Transfers: Farm Family Land and Labour Arrangements in Developing Countries. *Quarterly Journal of Economics* 100, 1985, 317–334.
- STIGLBAUER, Alfred, M. in Christoph R. Weiss: Family and Non-family Succession in Upper-Austrian Farm Sector. *Cahiers s'conomie et sociologie rurales* 54, 2000, 5–26.
- TIETJE, Hendrik: *Hofnachfolge in Schleswig-Holstein*. Kiel: Institut für Ernährungswirtschaft und Verbrauchslehre der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel, Lehrstuhl für Ernährungswirtschaft und Ernährungspolitik, 2004, 229.
- VRIŠER, Igor: *Agrarna geografija*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1995, 218.
- WEISS, Christoph R.: Farm Growth and Survival: Econometric Evidence for Individual Farms in Upper Austria. *American Journal of Agricultural Economics* 81, 1999a, 103–116.
- WEISS, Christoph R.: Zum Ausscheiden landwirtschaftlicher Betriebe: Eine empirische Analyse. *Agrarwirtschaft* 48/50, 1999b, 202–209.
- WILSTACKE, Ludger: Berufs- und Hofnachfolgeentscheidungen im Kontext betrieblicher Gegebenheiten in Niedersachsen. *Agrarwirtschaft* 39/1, 1990, 17–24.

Succession on Slovene Mountain Farms: The Importance of Tradition

One of the characteristics of family farms is that they are being handed down to another member of the family. This is why tradition or, better yet, traditional patterns of thinking and acting, represent an important factor in farm succession. However, their role can be either positive or negative. On the one hand several children denote a higher probability that one of them will in the future take over the family farm; on the other, this prolongs the time until the farm is handed over to one of them. If the head of the family protracts his decision on who, and when, will inherit the farm it may happen that succession will not take place at all. The time of succession is usually prolonged on larger farms that bring more profit and whose income represents the largest proportion of the farm's total annual income. Householders are therefore more tightly linked with farm life and work and thus emotionally very attached to the family farm. This attachment increases with age, and as the householder gets older he finds it increasingly difficult to hand over the farm to his successor. There is yet another traditional pattern that hinders the process of succession and a timely transfer of the farm, and which represents a significant threat to the farm's existence – namely the fact that sons traditionally take precedence over daughters. A daughter generally takes over the family farm only if there are no male descendants in the family. In order to strengthen the positive significance of succession on Slovene mountain farms householders have first to recognize and then reject such traditional patterns. They need to understand that a woman can manage a farm just as well as a man, and realize that they can trust their children and safely hand over to one of them the farm for which they had worked so hard.

MIGRACIJSKI PROCESI IZ ARABSKIH DRŽAV

Zgodovinski kontekst na primeru Združenih držav Amerike, Evrope in Slovenije

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V pričujočem prispevku avtorica predstavlja zgodovino migracijskih procesov iz arabskih držav v Združene države Amerike, Evropo in Slovenijo. Tri destinacije predstavljajo tri različne procese, kontekste, motive in različna migracijska ozadja. Združene države Amerike je avtorica izbrala kot prostor, kjer zunaj arabskih držav živi največ etnično opredeljenih Arabcev z Bližnjega vzhoda, Evropo kot primer migracij, nastalih na tradiciji kolonializma, in Slovenijo kot primer migracij v času politike neuvrčenosti. Študija primera arabskih priseljencev v Sloveniji temelji na empirični raziskavi, vsebina članka pa na analizi poglobljenih intervjujev, ki jih je avtorica s posamezniki arabskega porekla, ki so po študiju ostali v Sloveniji, opravila med letoma 2006 in 2009.

Ključne besede: zgodovina arabskih migracij, Arabci v Združenih državah Amerike, Arabci v Evropi, Arabci v Sloveniji, Arabski klub v Sloveniji

Abstract: Presented is the history of migration processes from Arab countries to the United States of America, Europe, and Slovenia. The three destinations denote three different kinds of processes, contexts, motifs, and migration backgrounds. While the USA is a country with the highest Middle Eastern Arab population outside the Arab countries Europe is an example of migrations based on colonial tradition; migration to Slovenia, on the other hand, was connected with the Non-Aligned Movement. A case study of Arabian immigrants in Slovenia is based on empirical research. This article is the result of an analysis of in-depth interviews between 2006 and 2009 conducted with Arabs who upon having completed their studies decided to remain in Slovenia.

Key Words: history of Arab migration, Arabs in the USA, Arabs in Europe, Arabs in Slovenia, the Arab Club of Slovenia

Uvod

Vloga antropologije v migracijskih študijah je nedvoumna, če je razumemo kot vedo, ki dokumentira in interpretira različnost in raznolikost kulturnih pojavov ter se od drugih humanistično-družboslovnih ved razlikuje predvsem po metodi dolgotrajnega in poglobljenega terenskega raziskovanja. Ob tem seveda ne pripisujem antropološkemu pristopu ekskluzivne vloge, saj migracije zaradi svoje kompleksnosti zahtevajo interdisciplinaren pristop. Na tem mestu se pridružujem mnenju alžirsko-francoskega sociologa Sayada (2002; Lipovec Čebren 2002: 11), ki migracije razume kot totalno družbeno dejstvo, ki ga brez poznavanja politično-gospodarskih, pravnih, religioznih, družbenih in kulturnih aspektov – tako v državi bivanja¹ kot državi izvora – ni mogoče celovito interpretirati. Pri preučevanju migracijskih procesov iz arabskih držav sem v celoti sledila njegovemu raziskovalnemu načelu, po katerem je migrant/ka, preden postane imigrant/ka, najprej emigrant/ka. Torej se študije migracij začnejo pri raziskovanju zgodovine in struktur v državi izvora in ne v državi sprejema. Migracije si kot raziskovalni predmet različnih disciplin delijo isto paleto vprašanj: zakaj se ljudje selijo, kdo se seli in kaj se zgodi po preselitvi. Kot antropologinja sta me načeloma zanimala oba konca verige oziroma migracijskega procesa, začetek v državi izvora z vprašanji, kaj je posameznika spodbudilo k temu, da je zapustil določeno skupnost, nato pa sem mu sledila v državo, v katero je migriral. Zanimalo me je, kaj se v njej po-

zneje z njim dogaja, predvsem pa, ali in kako je ostal povezan s svojim izvornim okoljem.

V nadaljevanju prispevka prikažem zgodovino migracijskih procesov iz arabskih držav na tri geografska območja: ZDA, Evropo in Slovenijo, in jih povežem s posebnostmi zgodovinskega razvoja in strukturami v državi izvora. Na primeru migracij v Evropo prikažem migracije kot produkt historičnih odnosov mednarodnih dominacij, ki materialno in simbolično potlačijo odnos kolonizirane države v odnosu do dominantne države, kar migrant nezavedno rekapitulira v svojih osebnih strategijah in izkušnjah (več v Sayad 2002; Bourdieu in Wacquant 2000: 176). Ta bilateralni odnos je v vsakdanjem življenju zanikan, in to prav na političnem polju, zato se v Evropi še danes obravnava samo kot stvar države sprejemnice, njenih zakonov, administrativnih predpisov in birokracijskih diktatov, in velja za notranje-politično zadevo,² kar pa seveda ni. Je prav tako stvar države izvora, od koder migranti prihajajo. Te pa ostajajo le nemočne neme priče emigracije svojih državljanov, brez prave aktivne migracijske politike. Študije migracij so okrnjene in ujete v past z umetnim ustvarjanjem problematike o pomanjkanju in stiski ali primanjkljajih, ki jih avtorji razlagajo z nekimi ritualiziranimi referencami, nižjimi razrednimi pripadnostmi migrantov, s slabimi življenjskimi razmerami ali pa se posvečajo svojski kulturi migrantov. Študije bi se morale oddaljiti od opisane etnocentričnega pristopa, ki v ospredje postavlja migracijsko problematiko na primer zaposlovanja, izobraževanja, zdravstva, morale pa bi se osredotočiti na dinamične odnose med sistemom emigrantove dispozicije in garnituro njim lastnih mehanizmov.

1 V terminologiji različnih avtorjev za državo, v katero imigrirajo posamezniki, obstajajo različni izrazi: 'država sprejema' (*receiving country*), 'država gostiteljica' (*host country*), 'država destinacije' (*country of destination*). Poimenovanje država bivanja se mi zdi primernejše, zato ga uporabljam tudi sama.

2 Predvsem kot grešni kozel za vse »bolezniki«, nevednosti na področju notranjih zadev države.

* Maja Lamberger Khatib, prof. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antropol., doktorska kandidatka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, koordinatorica projekta ESS. 2331 Pragersko, Kolodvorska 3, E-naslov: maja.lamberger@guest.arnes.si

Imigracija tukaj in emigracija tam sta dve neločljivi strani iste realnosti, ki sta ena brez druge nerazločljivi. To spoznanje nam omogoči nepriznavanje (na empirični in teoretični ravni) kano-nične opozicije med »delovnimi« in »naselitvenimi« migracijami, ki so še vedno predmet razlikovanj imigracijskih politik.

V naslovu članka sem poudarila migracije iz arabskih držav, čeprav imam v mislih skupino ljudi, ki prihaja iz arabskih držav in se deklarira kot Arabci. Beseda Arabec je v sodobnem kontekstu kulturna, jezikovna, v širšem smislu pa lahko tudi politična označba in se ne nanaša le na etnične korenine. Z njo se identificirajo številne nacionalne in regionalne skupine, prav tako pa številne nemuslimanske verske manjšine.

Na poti proti

... Ameriki ...

Po statističnih podatkih in akademskih ugibanjih je v Ameriki približno milijon do tri milijone arabskih priseljencev (Abraham bnl), ki se etnično identificirajo z Arabci iz ene od petindvajsetih arabskih držav, ki sestavljajo sodobni arabski svet.³ Statistika se od podatkov s »terena« raznih raziskovalcev razlikuje predvsem zaradi standardizacije Arabcev, ki mnoge vodi k zatajevanju svojega etničnega ali nacionalnega porekla.⁴ Že tradicionalna sumničavost državnih oblasti (ZDA) do ljudi z Bližnjega vzhoda, o katerih zbirajo informacije osebne narave, ta problem še dodatno povečuje. Večina arabskih Američanov ima ameriško državljanstvo, okrog 60 odstotkov se jih je rodilo v ZDA. Arabske skupnosti so skoncentrirane v večjih urbanih naseljih in metropolah Detroit, Los Angeles, Boston, New York in Čikago (več v Suleiman 1999; Abu-Leban in Suleiman 1989; Othman 1974). Palestinci, Libanonci in Egipčani predstavljajo največji delež med arabskimi Američani glede na državo izvora (El Badry 1994), zato v nadaljevanju članka podrobneje obravnavam libanonsko, palestinsko/jordansko in egipčansko skupnost.

Prvi Arabci so prišli v Ameriko⁵ s španskimi osvajalci v 15. stoletju.⁶ Konec 18. stoletja so v južni Karolini razpravljali o Arabcih iz Maroka in se odločili, da jih bodo obravnavali po zakonih za belce, in ne po za afriške črnce veljavnih zakonih. Arabski trgovci so bili že konec 19. stoletja dobro predstavljeni na dveh velikih svetovnih razstavah v Filadelfiji in Čikagu. Prvi časopis v arabskem jeziku je začel izhajati leta 1892. Do konca 90. let 19. stoletja so bile v New Yorku tri arabske cerkve, prva mošeja je bila zgrajena leta 1923 v Detroitu. Časopisi in verske institucije so prav gotovo znak, da je imigrantska skupina postala dovolj velika za osnovanje skupnosti (Cainkar 2000).

3 Številno držav t. i. arabskega sveta se razlikuje glede na vir; nekateri namreč ne priznavajo Zahodne Sahare kot samostojne države, temveč kot del Maroka. Arabski svet danes predstavlja približno 350 milijonov ljudi na območju Severne, severovzhodne in severozahodne Afrike ter jugozahodne in zahodne Azije.

4 O vzrokih pišem v nadaljevanju.

5 V Severno in Latinsko Ameriko. Od držav Latinske Amerike je zlasti v današnje države Honduras, Gvatemalo, Belize, El Salvador, Nikaragvo, Čile, Brazilijo idr. v času t. i. velikih migracij (1880–1920) migriralo največ Palestincev in Libanoncev. V obdobju po letu 1980 so se zaradi negativne propagande ZDA in Izraela, ki jih je kolektivno označevala kot teroriste, raje identificirali kot 'Arabci' (*Arabe*) (več o palestinskih migracijah v države Latinske Amerike v González 1992).

6 Kot izhodišče za pot čez Atlantik so ponavadi izbrali eno od glavnih mediteranskih pristanišč (Marseilles).

Arabsko govoreči imigranti so prispeli v ZDA v treh glavnih fazah. Prva je bila med obdobjem od konca 19. stoletja do prve svetovne vojne, v t. i. obdobju velikih migracij. Imigranti so prišli predvsem z območja, takrat imenovanega Velika Sirija,⁷ večina je bila članov krščanske manjšine. Iz Velike Sirije naj bi migriralo približno sto tisoč ljudi, večina samskih mladih moških. Imigranti iz Jemna, Iraka, Maroka in Egipta so bili v manjšini. Imigrantom iz Velike Sirije so kmalu po naselitvi množično sledile tudi družine. Leta 1910 je bilo 32 odstotkov arabskih imigrantov iz Velike Sirije žensk, kar je precej višji odstotek kot v katerikoli imigrantski skupnosti v tistem času (Cainkar 2000). Interpretacije njihovih razlogov za emigracijo se razlikujejo; nekateri pisci vztrajajo, da je šlo za verske in politične razloge, drugi se sklicujejo na ekonomske prilike v ZDA.

Skupine zgodnjih naseljencev so se naselile v urbanih centrih ameriškega severovzhoda in srednjega zahoda, kjer so nastale imigrantske etnične soseske. Mnogi so se zaposlili v industrijskih in tekstilnih tovarnah, ki so poganjale ameriško ekonomijo v prvi polovici 20. stoletja. Nekateri so izbrali poklic potujočega trgovca, prodajali suho robo in druge izdelke. Ljudje, ki so živeli zunaj urbanih centrov, so bili odvisni od arabskih potujočih trgovcev vse do 30. let 20. stoletja, ko so se ustanovila poštna podjetja, kot je Sears, in so ljudje laže dostopali do dobrin brez posredovanja arabskih potujočih trgovcev – krošnjarjev. Zaradi narave njihovega poklica najdemo družine arabskega porekla tudi zunaj velikih imigrantskih centrov, na podeželju, kamor se sicer migranti niso naseljevali (Cainkar 2000). Do leta 1924 naj bi v ZDA živelo približno dvesto tisoč Arabcev.

Izjema v omenjeni skupini iz zgodnjega obdobja so bili arabski pisatelji, pesniki in umetniki, ki so se naselili v urbanih centrih, kot sta New York in Boston; med njimi tudi pozneje svetovno znani Khalil Gibran. Literarni krog, ki mu je pripadal, se je kmalu poimenoval 'Pisateljska liga' (*al Rabita al Qalamija*). Močno so vplivali na zgodnjo arabsko skupnost v ZDA in na umetnost in literaturo v Libanonu, Egiptu in drugih arabskih državah.

V obdobju med obema vojnama (oziroma med letoma 1924 in 1965) so se imigracijska gibanja upočasnila, saj je bilo obdobje preplavljeno s protiimigracijskimi čustvi,⁸ število imigrantov pa je omejeval kvotni sistem.⁹ Vsaka arabska država je dobila kvoto sto novih imigrantov letno. Iz kvotnega sistema so bili izvzeti žene in mladoletni otroci. Imigracija je postala ponovno množičnejša po drugi svetovni vojni, med letoma 1950 in 1960. V drugi fazi se je priselilo mnogo več muslimanov, med njimi tudi palestinski begunci, pregnani s svojih domov med arabsko-izraelsko vojno leta 1948 z razglasitvijo države Izrael. To migracijsko obdobje je najbolj zaznamoval prihod Palestinecev, ki so v ZDA prvič presegli število Sircev in Libanoncev. V večjem številu so imigrirali že leta 1936, ko se je v Palestino priselilo

7 Arabska provinca v otomanskem imperiju, obstajala do konca prve svetovne vojne. Po razpadu otomanskega imperija je bila provinca Velika Sirija razdeljena na politične enote Sirijo, Libanon, Palestino in Transjordanijo. Večina je bila libanonskih in sirskih imigrantov iz pokrajine Mt. Lebanon, ki je danes del države Libanon. Tretja večja skupina arabskih imigrantov so bili Palestinci, večina prav tako kristjani, najpogosteje zaposleni v trgovinski dejavnosti.

8 V tem obdobju so na primer ameriške ženske, ki so se poročile s tujci, izgubile ameriško državljanstvo (Cainkar 2000).

9 Predpisan leta 1924 z dokumentom Immigration act.

mного pripadnikov sionističnega gibanja, ki so Palestince razlastili in pregnali z njihovih domov. Naraščajoče sionistično gibanje je onemogočalo življenje Palestincev in ti so bili primorani migrirati. Leta 1953 je ameriški kongres izdal prvi imigracijski zakon,¹⁰ v katerem so bili begunci posebej omenjeni kot vrsta imigrantov. V nekaj letih po sprejemu omenjenega zakona so ZDA omogočile prihod približno tri tisočim Palestincem. V tem obdobju so prihajali tudi številni arabsko govoreči strokovnjaki in študenti, ki so po koncu študija ali usposabljanja in specializacije pogosto ostali v ZDA. Naselili so se tam, kjer so se lahko zaposlili, v novih predmestjih okrog velikih industrijskih mest ali podeželskih mestih.

Sredi 60. let 20. stoletja se je začel tretji val arabskega priseljevanja v ZDA. Leta 1965 je bil z novim imigracijskim zakonom ukinjen kvotni sistem.¹¹ Do srede 90. let je v ZDA migriralo približno pol milijona ljudi iz arabskih držav, večina iz Libanona, Jordanije, Palestine, Sirije, Egipta, Jemna in Iraka. Vidno se je povečalo število Jordancev – ti so bili v 80. odstotkih Palestinci, ki jih ameriški zakoni, ker nimajo svoje države, ne obravnavajo kot Palestince. Palestinci niso vstopali v ZDA samo z jordanskim potnim listom, temveč tudi z izraelskim, s sirskim, z libanonskim, oziroma odvisno od države, kamor so migrirali po razselitvi iz Palestine.¹² Imigranti so bili različnih poklicev, od podjetnikov, nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, svojo državo izvora pa so želeli zapustiti predvsem zaradi politične nestabilnosti v Libanonu, Palestini, Iraku. Iz Jordanije, Sirije, Egipta ter iz Jemna so prišli z namenom iskanja boljših ekonomskih možnosti. V nasprotju s prvima dvema fazama so v glavnem migrirale celotne družine, moški, ki so finančno podpirali svoje družine v državi izvora, so bili v manjšini. Po letu 2001 sta za ljudi iz arabskih držav, ki se jim nagnjenost do terorizma pripisuje *že a priori*, prihod in vstop v ZDA zaradi političnega vzdušja ponovno omejena in otežena.

V tem še trajajočem obdobju bi poudarila tri številčno največje imigrantske arabske skupnosti, libanonsko, jordansko/palestinsko in egipčansko. Libanon, ki je izrazito emigracijska država, v svoji novejši zgodovini beleži dva vrhunca emigracije, in sicer v letih 1976/77 in 1983. V prvem primeru je emigracija povezana z državljansko vojno,¹³ ki je dramatično zaznamovala Libanon, in nato leta 1982 še z vdorom izraelskih vojaških sil na ozemlje Libanona in dalj časa trajajočim bombardiranjem libanonskih mest. Mnogi emigranti, ki so migrirali v ZDA, so imeli tam sorodnike že iz prvega migracijskega obdobja, drugi so začeli nanovo, nekaj jih je migriralo s statusom begunca. Palestinci in Jordanci so v tem migracijskem obdobju druga najštevilnejša skupina iz arabskih držav. Migracije iz Jordanije v celotnem obdobju zaznamuje uravnoteženost brez posebnih viškov, kot na primer migracije iz Libanona. Zmerno povečanje so zabeležili le

konec 80. let, ko se je začela palestinska intifada, devalvacija jordanskega dinarja, ki je otežila ekonomsko preživetje, ter izguba delovnih mest v bogatih naftnih državah,¹⁴ ki so bila izrednega pomena za Palestince in celotno palestinsko ekonomijo. Večina je namreč finančno podpirala svoje družine in sorodstvo v okupirani Palestini. Jordanci, v glavnem kristjani z območja Keraka, Salta in Adžluna, so začeli migrirati šele po letu 1950. Egipčani so številčneje imigrirali v ZDA v 50. letih 20. stoletja. Izrazito se je število povečalo po letu 1967 (arabsko-izraelska vojna), leta 1970 (Naserjeva smrt) ter nato ponovno po letu 1991 po Zalivski vojni.¹⁵ Večina egipčanskih imigrantov je visoko izobraženih, doktorjev, pravnikov, stomatologov, znanstvenikov in profesorjev, ki so skupaj s svojimi družinami iskali boljše ekonomske možnosti. Visok odstotek jih je vstopil v ZDA zaradi potreb ameriškega trga delovne sile po določenih poklicih. Na podlagi svoje usposobljenosti so pridobili tudi vize, ki jih je bilo sicer mogoče pridobiti le preko sorodnika z ameriškim državljanstvom (več v Abraham in Abraham 1983; Abu-Laban in Suleiman 1989).

Odnosi z oblastmi in drugimi naseljenci so bili za imigrante iz prvega in drugega vala precej neopazni in neproblematični. Priseljenci so se večinoma spojili s svojo okolico. Za imigrante iz tretjega obdobja so se stvari zaostrele zlasti po izraelsko-arabskih vojnah leta 1967 in 1973, po naftni krizi, ko so arabske naftne države dale embargo na nafto, temu pa je sledil izjemen dvig cene nafte (cene so se početverile). Arabce in muslimane so po tem mediji, politiki in politični komentatorji v Ameriki ožigosali kot krvi željne teroriste, pohlepne naftne šejke in verske fanatike.

Če veljata prvo in drugo obdobje za obdobje asimilacije ameriških Arabcev v novo okolje, pa je stopnja vključenosti imigrantov tretje faze zelo različna. Arabski imigranti iz zgodnjega migracijskega obdobja so se iz več razlogov hitreje asimilirali v ameriško družbo: večina je bila kristjanov, ki so se priselili v večinsko krščansko okolje, migrirali pa so v obdobju, ko je bil arabski svet še pod otomansko oblastjo, arabska nacionalna zavest pa se je šele razvijala. V drugem obdobju je bil arabski svet v procesu osvobajanja izpod evropske kolonialne oblasti, v 50. in 60. letih pa soočen z rastočo arabsko nacionalno ideologijo, poln obljub in upanja, zlasti kar se tiče vprašanja Palestine in arabske nacionalne unije. Te ideologije so globoko vplivale tudi na imigrante v ZDA, ki pa so se uspeli integrirati v ameriško družbo brez večjega odpora. Večina novih imigrantov je bila muslimanov z razlikujočo se kulturno identiteto, zato so ohranjali določene simbole etnične in verske preteklosti (več v Abu-Laban in Suleiman 1989). V porastu je bilo ustanavljanje kulturnih društev, političnih komitejev, arabskih jezikovnih šol, ki so pomagale pri vzdrževanju in ohranjanju kulturne identitete in politične zavesti. Arabski imigranti so v 70. in 80. letih v ameriški družbi doživeli predvsem negativen sprejem. Ostajali so na obrobju družbe ali pa so popolnoma sprejeli ameriške kulturne vzorce (Abraham bnl). Kolektivno se mnogi arabski Američani soočajo s kulturno marginalizacijo. Arabci, muslimani ali kar *Middle Easterners* so negativno predstavljeni tako v ameriških medijih in hollywoodski produkciji kot političnem diskurzu. Na margi-

10 Refugee Relief Act.

11 Zakon je bil izdan v obdobju, ko je v 60. letih naraščal vpliv gibanja za državljanske pravice za odstranitev etnične in rasne diskriminacije, ki je zaznamovala imigracijski zakon iz leta 1924.

12 Ameriški organi štejejo imigrante po kraju rojstva, kar mnogokrat ne označuje njihove dejanske etnične ali nacionalne pripadnosti. Ker je mnogo Palestincev zaradi razselitve po letu 1948 rojenih zunaj matične dežele, jih uvrščajo pod države, kjer so jim ponudili potni list (v največ primerih jordanski).

13 Državljska vojna je trajala od leta 1975 do 1990.

14 Recimo v Kuvajtu po letu 1991. Po vdoru iraške vojske v to zalivsko državo se je PLO postavila na iraško stran, kar je bilo usodno za pol milijona tam živečih in delujočih Palestincev.

15 Številni Egipčani so živeli v Kuvajtu, od koder so po Zalivski vojni migrirali nazaj v Egipt, druge arabske države, Evropo in ZDA.

naliziranost se odzivajo na različne načine: zanikajo svojo etnično identiteto, zaprejo se v svoje etnične enklave ali angažirajo večinsko družbo s svojimi informativnimi kampanjami v medijih, šolah, pri založnikih, politikih, ipd. Teme tovrstnih kampanj so nepravilnost stereotipizacije Arabcev in muslimanov ter vseh *Middle Easterners*, z njimi pa želijo doseči družbeno sprejetje arabskih Američanov in postati integralni del ameriške kulturne pluralnosti.

Čeprav so arabski Američani tudi politično marginalizirani, so se že od 60. let združevali zlasti na področju zunanje politike. V ta namen je bila leta 1967 po arabskem porazu z Izraelom ustanovljena prva nacionalna organizacija – Združenje univerzitetno izobraženih arabskih Američanov (AAUG). AAUG se je angažiral zlasti pri informiranju Američanov o arabski oziroma palestinski razlagi konflikta z Izraelom. V zgodnjih 70. letih je bila ustanovljena prva arabsko-ameriška organizacija za lobiranje v zunanji politiki, imenovana Nacionalno združenje arabskih Američanov (NAAA), ki z namenom izboljšanja arabsko-ameriških odnosov še vedno politično lobira v Washingtonu. Po desetletjih naraščanja stereotipov o Arabcih je skupina arabskih Američanov ustanovila Ameriško-arabski antidiskriminacijski komite (ADC), ki o tem kontaktira zlasti v mediji. Na politični ravni so za večjo udeležnost arabskih Američanov v volilnem procesu (kot volilni kandidati, delegati strank ali kandidati v administraciji) ustanovili Arabsko-ameriški inštitut (AAI). Posamezniki, ki so se zavzemali za boljše razumevanje med Američani in Arabci, so se združili v Ameriško-arabsko organizacijo, ki deluje predvsem na dobrodelnem in humanitarnem področju; palestinske in libanonske dobrodelne organizacije podpirajo z donacijami za bolnišnice, šole, idr. V kulturi se za ohranjanje arabsko-ameriške zgodovine, umetnosti in dediščine zavzema Arabsko-ameriško zgodovinsko združenje, ki izdaja tudi svojo revijo *Arab American Historian*. Med drugimi časopisi, ki objavljajo akademske, politične in kulturne teme o arabskih Američanih, bi omenila predvsem *Arab Studies Quarterly* (teme z bližnjega vzhoda in iz drugih arabskih držav, ameriška zunanja politika), *Jusoor: The Arab American Journal of Cultural Exchange in News Circle / Halqat al-Akhhbar* (arabsko-ameriška skupnost in arabski svet) (Abraham bnl). Med vsemi arabsko-ameriški akademiki pa je Edward Said,¹⁶ izhajajoč iz tradicije postmodernizma in postkolonializma, prav gotovo najbolj prepoznaven s svojimi deli, kot so *Orientalism* (1978), *Covering Islam* (1981), *Question of Palestine* (1979), *Culture and Imperialism* (1993), *Reflections on Exile and Other Essays* (2000), *From Oslo to Iraq and the Road Map* (2004) in drugimi deli iz humanistike, literarnega kritizizma in komparativne literature.

... Evropi ...

Migracije v zahodnoevropske države imajo že večstoletno tradicijo. Od konca srednjega veka sta razvoj evropskih držav in kolonizacija pretežnega dela sveta dala nov zagon mednarodnim migracijam različnih oblik. Bile so pomembna stran socialnega življenja in politične ekonomije, imele pa so tudi vitalno vlogo v procesu modernizacije in industrializacije, predvsem v Veliki Britaniji in Nemčiji. Francija se je med industrializacijo soočala

z manjšim obsegom čezmorskih migracij. Zgodnja oblika delovnih migracij so bile deportacije ljudi z osvojenih ozemelj ter tudi migracije v obratni smeri (predstavnikov kolonialnih držav, Evropejcev na osvojena ozemlja v Afriko, Azijo in nato v obe Ameriki). V večjem obsegu so potekale migracije iz Alžirije, ki jo je Francija zasedla leta 1830. Delovna sila iz Alžirije in Maroka je po letu 1880 igrala vitalno vlogo v razvoju industrije in konstituiranju delavskega razreda. Imigracija je bila pomembna tudi iz vojaških razlogov.

Migracijska sistemska teorija razlaga migracijska gibanja v povezavi s tesnim sodelovanjem držav izvora in držav sprejema, ki temelji na kolonizaciji, političnih stikih, trgovinskih investicijah in kulturnih vezeh (Castles in Miller 1998: 24). Po tej teoriji lahko razložimo migracije iz Alžirije v Francijo in ne v Nemčijo, in sicer zaradi francoske kolonialne prisotnosti v Alžiriji. Migracijski sistemski pristop pomeni, da lahko migracijska gibanja razumemo kot rezultat interaktivnih makro- in mikrostruktur. Makrostrukture zajemajo politično ekonomijo in prakse, ki jih uvaja država, meddržavne odnose, pravne strukture, skratka institucionalne dejavnike. Mikrostrukture zaobjemajo mreženje, prakse in vedenje, prepričanje migrantov samih (neformalne socialne mreže med migranti, domačini, družinami, skupnostmi – t. i. migracijske verige). Makro- in mikrostrukture se med seboj povezujejo na vseh ravneh; skupaj jih predstavljamo kot t. i. migracijske procese. Koncept povezuje različne dejavnike in interakcije, ki pripeljejo do mednarodnih migracij. Nikoli ne more samo en dejavnik razložiti, zakaj se ljudje odločijo zapustiti državo izvora in se naseliti v drugi.

Na začetku novega tisočletja je v Evropi živelo približno deset milijonov ljudi iz arabskih držav, in sicer največ v zahodnoevropskih državah, predvsem v Franciji, Španiji, Nizozemski, Italiji, Belgiji, Nemčiji, Švedski, Danski, Avstriji, Veliki Britaniji, itd. (Al-Shahi in Lawless 2005: 10). Tradicionalne migracijske poti proti kolonialnim državam so vodile predvsem iz *Magreba*, sodobni trendi pa kažejo na povečanje migracijskih tokov tudi iz *Mašreka*,¹⁷ kar bi bila lahko posledica zmanjšanja povpraševanja po delavcih v arabskih *zalijskih* državah kot glavni destinaciji večine migrantov iz *Mašreka*. V Franciji, Belgiji in Nizozemski predstavljajo skoraj polovico vseh priseljenih. Največ jih prihaja iz Maroka, Alžirije in Palestine. Alžirci so bili pionirji delovnih migracij v Evropo, saj je bila Alžirija integralni del Francije vse do njene osamosvojitve leta 1962. Že po prvi svetovni vojni je Francija novačila Alžirce in druge prebivalce Magreba za zaposlovanje v francoskih tovarnah ali za rekrute v francoski vojski,¹⁸ ki so jih poimenovali kar kolonialni delavci. Do naslednjega večjega vala priseljevanja je prišlo v 50. letih, ko so v Franciji in drugih zahodnoevropskih državah zaradi hitre ekonomske rasti naraščale potrebe po delavcih. V 70. letih je število delavcev iz Magreba preokračilo število milijon, kar je predstavljalo 35 odstotkov vse tuje populacije v Franciji. Alžirija je po osamosvojitvi spodbujala reintegracijo Alžircev v domače gospodarstvo, medtem ko sta Maroko in Tunizija delovne migracije razumela kot ključni element ekonomske strategije za zmanjševanje brezposelnosti in ekonomske koristi od remitend. V 60. in 70. le-

¹⁷ Arabski vzhod, tj. Bližnji vzhod.

¹⁸ Več o priseljevanju v Francijo v Lamberger Khatib 2008; Bennoune 1975; Lloyd in Waters 1991; Péchu 1999; itd.

¹⁶ Rojen v Jeruzalemu, odraščal med Jeruzalemom in Kairoem ter nato v ZDA, šolal se je v Kairu, Aleksandriji, na univerzah Princeton in Harvard.

tih sta zato podpisovali številne delovne sporazume z drugimi državami EU (Francijo, Nemčijo, Belgijo, Nizozemsko), česar Alžirija ni storila (Al-Shahi in Lawless 2005: 12).

Do tega obdobja so se priseljevali izključno samski ali poročeni moški, ki pa so morali družino pustiti doma. Večina je izhajala iz ruralnega okolja, bili so slabo izobraženi, zaposlovali so se kot nizkokvalificirana delovna sila v tovarnah in rudnikih, kjer so opravljali vsa tista težka fizična dela, ki jih domači prebivalci niso bili pripravljene opravljati. Tuja delovna sila je reševala akutne potrebe po delavcih, do katere je prišlo zaradi visoke ekonomske rasti, in ki bi jih lahko odpustili, ko jih ne bi več potrebovali. Za migrante same pa sta to bili kratkoročna strategija preživetja in možnost ustvarjanja prihrankov za obdobje po vrnitvi domov. Mnoge tovarne so si ustvarile pomembne migracijske verige. Že zaposleni migranti so za delavce priporočali svoje sorodnike, prijatelje in znance, ki so jih nadomestili v primeru vrnitve v državo izvora.

V 70. letih se je večina zahodnoevropskih držav soočila z recesijo, ki sta ji sledila ekonomsko prestrukturiranje in z njim brezposelnost. Druga za drugo so države unilateralno odstopale od delovnih rekrutacij in sporazumov. Čeprav je leta 1973 Alžirija po številnih rasističnih napadih na Alžirce odstopila od politike emigracije v Francijo, pa je število imigrantov iz Severne Afrike in z Bližnjega vzhoda naraščalo. Pritisk migracij je ostajal močan, rojevale so se celo nove oblike, dežele izvora in dežele sprejema pa so postajale vedno bolj raznolike. V tradicionalnih deželah imigracije (Franciji, Nemčiji) so se migracijam zaradi združevanja in oblikovanja družin pridružile še »delovne«¹⁹ migracije kot temeljna oblika legalnega vstopa za migrante iz Magreba. Združevanje družin je bilo do srede 80. let praktično končano, formiranje družin²⁰ pa najpomembnejša oblika legalnih migracij. Zaradi visokega naravnega prirastka je število populacije iz Magreba stalno naraščalo. V Franciji se je število Maročanov med letoma 1975 in 1990 več kot podvojilo. Od leta 1980 beležimo naraščanje prisilnih migracij²¹ zaradi vojn, političnega nasilja in nestabilnosti, represij ter etnične in verske diskriminacije. Število prošelj za azil se je v državah članicah EU več kot podvojilo. Po letu 1992 je bilo na primer 70 tisoč Alžircev zaradi državljanske vojne prisiljenih zaprositi za azil v raznih evropskih državah, največ v Franciji. V Evropo jih je prišlo veliko več (po ugibanjih približno pol milijona, med njimi veliko izobraženih strokovnjakov), a so nedokumentirani.²² V 90. letih je naraščalo tudi število Iračanov, ki so zaradi režima Sadama Huseina zaprosili za azil v Evropi. Irak do tedaj sicer ni spadal med države z visoko stopnjo emigracije; tradicija izseljevanja je bila značilna le za manjšinsko krščansko skupnost, ki je praviloma emigrirala v Severno Ameriko, Avstralijo in Veliko Britanijo. Migranti so prihajali iz zelo različnih socio-ekonomskih skupin, kar je bil

prav tako nov trend v primerjavi s tradicionalnimi »delovnimi«²³ migranti. Mnogi so namreč prihajali iz urbanih predelov in so bili zelo dobro izobraženi: zdravniki, pravniki, učitelji, poslovneži. Največja iraška skupnost v Evropi se je razvila v Nemčiji, sledijo ji skandinavske države, zlasti Švedska, ki je priljubljena tudi med Libanonci. V Franciji je odstotek odobrenih prošelj za azil nizek, status begunca jih dobi manj kot 20, v Nemčiji celo manj kot 10 odstotkov (Al-Shahi in Lawless 2005: 15), zaradi česar evropski imigracijski sistem velja za sistematično diskriminatoren. Temelji namreč na zastraševanju in oteževanju tako pristopa do zaprositve za azil kot oteževanju življenja v EU.²³ Eden od učinkov tovrstnega političnega etosa je ogrožen odnos zaupanja med begunci, begunsko skupnostjo in člani države gostiteljice.

V zadnjih dvajsetih letih so se države Španija, Grčija in Italija²⁴ zaradi visoke ekonomske rasti iz tradicionalno emigracijskih transformirale v države imigracije. Za vse tri velja, da je v njih »lahko živeti«²⁵ (predvsem v Italiji) zaradi cvetoče sive ekonomije, ki od migrantov ne zahteva dovoljenj in dokumentov (kar bi težko trdili v času Berlusconijeve vlade, ki je uzakonila gonjo proti tujcem in vsem priseljencem). V zadnjem desetletju so predvsem v Italiji beležili izrazit porast migrantov iz držav Magreba (naraslo je število Maročanov in Tunizijcev). Med letoma 1992 in 2000 je tam nastala tudi največja egipčanska skupnost v Evropi. V Španiji pa so se zlasti v zadnjih dveh desetletjih naselili številni Maročani (do leta 1991 vstop brez vize), ki sestavljajo največjo imigrantsko skupnost. Z Bližnjega vzhoda je migrantov zelo malo (pod sedem tisoč do leta 2000), število pa vključuje tako nekdanje študente Palestine, Sirce, Libanonce in Egipčane, ki so se po univerzitetnem izobraževanju za stalno naselili v Španiji in se integrirali v špansko skupnost. Podobna situacija je nastala v Sloveniji, o čemer pišem v nadaljevanju.

Posamezne skupnosti so nastajale več desetletij, ko so migranti kljub visoki stopnji nezaposlenosti ostajali v Evropi, sledili pa so jim družinski člani (ožji ali širši). Krožne migracije so se tako razvile v stalno naselitev (v Nemčiji tako več kot 30 odstotkov Tunizijcev in tudi Maročanov stalno živi že več kot 20 let). Za Slovenijo natančnih podatkov ne beležim,²⁵ večina predstavnikov arabske skupnosti pa živi v Sloveniji med dvajset in trideset, najstarejša generacija že več kot štirideset let. V drugih evropskih državah je združevanje družin povzročilo tudi prihod večjega odstotka žensk. Tako je v Nemčiji, Franciji in drugih tradicionalnih državah imigracije razmerje med moškimi in ženskami približno med 40 in 50 odstotki. Na Danskem je Iračank le 10 odstotkov, medtem ko je Libanonk skoraj polovica. V Španiji je približno tretjina migrantov žensk, ki so migrirale z namenom zaposlitve in ne združevanja družin. Tudi v Italiji in Grčiji, ki beležita visoko stopnjo nedokumentiranih migracij, je proces

23 O imigracijskem sistemu in prisilicah za azil v Sloveniji v Lipovec Čebrown 2001.

24 Italija je še pred dvajsetimi leti veljala za državo emigracije, od koder so Italijani zapolnjevali ekonomske potrebe drugih zahodnih držav; simbolični prelom se je zgodil po letu 1973, ko je prvič število italijanskih povratnikov presegló število tistih, ki jo zapuščajo. Imigracija se je povečevala v 80. in 90. letih, najprej iz katoliških dežel (Filipini, El Salvador), nato pa pretežno iz držav Magreba in subsaharske Afrike ter nazadnje še z Bližnjega vzhoda, iz Latinske Amerike ter vzhodnoevropskih držav (Allievi 2005: 46–47).

25 Podatke sem pridobila z intervjuji in osebnimi stiki.

19 Delovne dajem pod narekovaj, ker so jih tako poimenovali uradni organi, sama se izogibam etiketiranju, ki je za posameznike z migracijsko izkušnjo zelo moteče.

20 Ko so se mladi iz Magreba, ki so živeli ali se pogosto tudi že rodili v Evropi, poročali z izbrankami iz dežele izvora.

21 Prisilne migracije se nanašajo na osebe, ki so prisilno zapustile državo izvora iz rasnih, verskih, narodnostnih ali drugih političnih razlogov ter tudi zaradi okoljskih katastrof ali razvojnih projektov (Castels 1998).

22 Med avtorji, zlasti v javnih medijih, se zanje uporablja tudi izraz ilegalni migranti ali ilegalci, ki pa ima peyorativni predznak.

združevanja družin še vedno zelo šibek. V Sloveniji je po mojih osebnih evidencah, ki sem jih pridobila v pogovorih, od maloštevilnih žensk, ki so v času politike neuvršenih tukaj študirale, ostala le ena. V novejšem času pa so ženske del družinskih migracij, le izjemoma migrirajo v lastni režiji.

Zaradi političnega nasilja in izvajanja genocida s strani Izraelcev je samo z območja Palestine v zadnjih petdesetih letih prisilno migriralo več kot milijon ljudi (danes živi v diaspori približno devet milijonov Palestincev, v Palestini²⁶ samo okrog štiri milijone). Palestinci so tudi v uradnih evropskih statistikah²⁷ redko klasificirani kot Palestinci. Beležijo jih po uradnih dokumentih, s katerimi so prišli v državo, to pa so libanonski, sirski, jordanški ali le kot *stateless*, 'državljanke brez države'. Po statistiki je okoli 200.000 Palestincev v državah EU, od tega več kot polovica v Nemčiji. Tudi v Slovenijo je prihajalo študirat največ Palestincev, ki na splošno veljajo kot najbolj izobražen narod med vsemi Arabci, kar ne preseneča glede na družbeno-politično situacijo, v kateri so se znašli po razglasitvi države Izrael, in vsakodnevno nasilje, ki so mu bili po tem izpostavljeni. Večina Palestincev je zato izbrala študij kot sredstvo za izboljšanje življenjskih razmer. »Palestinci nismo imeli države, zato je edina stvar, ki smo jo videli pred sabo, študij. Če bi imeli tovarno, bi šli delat v tovarne; tako pa je bil cilj študij. Ampak vsi Palestinci so tako.«²⁸

Ker so izobraževalne ustanove v izvornih skupnostih delovale v izrednih okoliščinah ali pa sploh niso, so Palestinci odhajali študirat v tujino, največ v ZDA, Evropo in v druge arabske države. Večina Palestincev v diaspori živi v urbanem okolju, počutijo se diskriminirane in brez doma, in se zavedajo, da je v zahodnem kapitalizmu najlaže uspeti z izobrazbo.

Moja družina, vse palestinske družine, oni z veseljem pošljejo otroke na študij, ker vejo, zemlje nimajo, živine nimajo, dela ni, edina stvar, ki ti jo lahko dajo, je, da greš študirat. Kamorkoli, samo da boš potem lahko pomagal. Ogromno mladih je šlo. Takrat²⁹ je bila relacija Tito–Naser, vse je bilo zastonj, zdravstvo, tako da v tistem obdobju smo bili privilegirani.³⁰

Poleg nestabilnih političnih razmer so razlog za emigracijo tako visok odstotek aktivnega prebivalstva kot slabe ekonomske razmere. Naravni prirastek so v večini arabskih držav z državnimi ukrepi po letu 1980 sicer zmanjšali, a se v tem trenutku soočajo z največjim številom aktivnega prebivalstva v vsej sodobni zgodovini nacionalnih držav. Poleg vprašanj, povezanih z demografsko politiko, pa največjo skrb povzroča ekonomska situacija oziroma velika brezposelnost (med 10 do 30 odstotki po posameznih arabskih državah (Fargues 2004: 1352) po uradnih statistikah, neuradno je delež brezposelnosti še višji). Hkrati je na trgu delovne sile tudi vse več žensk, ki so v preteklosti zaposlitev iskale v manjšem deležu.

Restriktivna evropska migracijska politika izvira že iz 70. let, ko so velika naftna kriza, nato pa še arabsko-izraelske vojne, povzročile velik skok cen nafte. Velike industrijske države, kot

sta Francija in Nemčija, so začele regulirati delovne migracije. Omejevanje je povzročilo, da so sečasne delovne migracije spremenile v stalno naselitev, saj je bilo migrantom onemogočeno gibanje v državo izvora in iz nje. Edina legalna oblika migracij je bila reunifikacija družin, zato so praviloma moškim migrantom sledili žene in otroci, kar pa se v Sloveniji praviloma ni zgodilo.

... Sloveniji ...

V tretjem delu sem pregled migracij v Slovenijo strnila predvsem na podlagi empiričnih podatkov, ki sem jih z osebnimi stiki s sogovorniki arabskega porekla z migracijsko izkušnjo pridobila v obdobju med letoma 2006 in 2009.

Zanimanje jugoslovanske vlade³¹ za bližnjevzhodno politiko se je začelo v desetletju po drugi svetovni vojni. To se je izražalo tudi v jugoslovanskih publikacijah in medijih, ki so dnevno poročale o Bližnjem vzhodu (od eksotičnih potopisov do političnih analiz bližnjevzhodne problematike). Sprva bilateralne odnose z bližnjevzhodnimi državami je Jugoslavija po letu 1950 nadgradila, se tesneje povezala z novim egiptovskim predsednikom Naserjem ter se tako odmaknila od blokovske politike veselil. Bližnji vzhod je s spremenjeno dinamiko v mednarodnih odnosih postal namreč samo središče hladne vojne. Jugoslavija je s kritiko tovrstne politike vse bolj zagovarjala načela aktivne miroljubne koeksistence, ki kritizira blokovsko tekmovanje, vmešavanje v notranje zadeve drugih držav, oboroževanje in regionalne vojaške integracije. Z zavzemanjem za omenjena stališča je Jugoslavija redefinirala svojo zunanjo politiko in se približevala blokovski neangažiranim državam, kot so bile Indija, Egipt, Indonezija, in drugim nekdanjim kolonialnim ozemljem, ki so po vojni postale samostojne države. Konec 50. let je Jugoslavija stopila iz ozadja in zavzela pomembno mesto v mednarodnih odnosih; z Indijo in Egiptom je bila pobudnica in ustanovna članica gibanja neuvršenih. Za cilj svojega delovanja so si zadali angažiran boj proti blokovski politiki, imperializmu, rasizmu, sionizmu in kolonializmu ter povezovanje z vsemi deželami v razvoju na gospodarski in kulturni ravni. Ti cilji so povzročili tesnejši stik Jugoslavije z arabskimi deželami.

Jugoslavija se je v Egiptu, Libiji in Iraku predstavljala s svojimi podjetji, želela pa je tudi navezovati stike z univerzami, o čemer pričča bogata korespondenca v arhivu ljubljanske univerze. Prav tako je jugoslovanska politika poudarjala pomembnost medkulturnega povezovanja. Medsebojne odnose so države razvijale na podlagi sporazumov o kulturnem in prosvetnem sodelovanju (Alžirija, Tunizija, Maroko, Sudan, Egipt, Sirija, Libanon, Irak, Kuvajt). Oblikovane so bile komisije za znanstvene in kulturne stike s tujino, ki so spodbujale meduniverzitetne stike. Meduniverzitetno sodelovanje pa je moralo biti usklajeno z gospodarskim sodelovanjem (za kar je skrbel Komite za ekonomske odnose s tujino).

Jugoslavija je s svojo politiko neuvršenosti in štipendijami omogočala prihod arabskih študentov na jugoslovanske univerze³² (v njihovem sklopu so se tuji študentje, ki so prihajali v te-

26 Zahodni breg, Vzhodni Jeruzalem in Gaza.

27 Kot sem omenila že pri ameriških statistikah.

28 Iz terenskih zapiskov; pogovor s Palestincem v Sloveniji (oktober 2008).

29 Od srede 50. let do leta 1970.

30 Iz terenskih zapiskov; pogovor s Palestincem v Sloveniji (junij 2007).

31 V prvem obdobju migracije iz arabskih držav v Slovenijo so posamezniki prihajali v času, ko je bila Slovenija še del Jugoslavije.

32 V začetku, do 60. let 20. stoletja, so se arabski študenti izobraževali samo na beograjski in zagrebški univerzi.

dajo Jugoslavijo, lahko vpisali tudi na Univerzo v Ljubljani in na mariborske fakultete oziroma višje in visoke šole – po letu 1975 na Univerzo v Mariboru). V okviru Univerze v Ljubljani je bila ustanovljena Komisija za študij zamejskih Slovencev in tujih državljanov, ki je urejala zadeve tujih študentov v zvezi z vpisom na dodiplomski in podiplomski študij in jim posredovala tolmače. Pregledovala je njihovo dokumentacijo, ugotavljala resničnost in ustreznost dokumentov, pomagala pri organizaciji jezikovnih tečajev in spremljala študijsko problematiko ter učinkovitost študija tujih državljanov. Posebno pozornost je posvečala študentom iz neuvrščenih držav (največ jih je prihajalo iz Palestine, Jordanije, Iraka, Egipta, Sirije, Libanona, Jemna). Študentje so v Jugoslavijo prišli na tri načine: kot štipendisti svojih držav, kot jugoslovanski štipendisti ali na lastne stroške. Njihov namen je bil, da v Jugoslaviji dosežejo fakultetno izobrazbo, se nato vrnejo domov ter pomagajo pri izboljšanju težavnih političnih in gospodarskih razmer.

Štipendije v Jugoslaviji je od leta 1967 dodeljeval Zvezni zavod za mednarodno znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje. Na območju Slovenije je v tem okviru deloval Zavod SR Slovenije za mednarodno znanstveno, tehnično, prosvetno in kulturno sodelovanje (ZAMTES), ki je pripravljal meddržavne programe kulturnega sodelovanja z deželami v razvoju. Organiziral je študijska potovanja strokovnjakov in njihovo specializacijo ter organiziral in nadziral potek strokovnega izobraževanja štipendistov iz dežel v razvoju. Glede tujih štipendistov je ZAMTES tesno sodeloval z univerzo. Poleg štipendistov so študenti iz arabskih držav v Jugoslaviji (Sloveniji) študirali tudi na lastne stroške; ti so bili denarno popolnoma odvisni od doma. Študenti, ki jih je štipendirala država, in tisti, ki so študirali na lastne stroške, so bili bolj odmaknjeni od študentskega življenja. Po več skupaj si je poiskalo zasebna stanovanja oziroma sobe. Zamtesovi študentje so živeli v študentskem naselju in so imeli kot začasni stanovalci iste dolžnosti in pravice kot drugi. Sobe so si največkrat opremili in okrasili s predmeti, ki so jih spominjali na dom (slike, posterji s pokrajinami iz domačih dežel,³³ z verskimi izpisi iz korana, zemljevidi Palestine, s koledarji, z arabskimi leposlovnimi deli, arabskimi revijami, albumi, s koranom, ki je imel posebno mesto, saj so ga praktično vsi študenti ob odhodu od doma dobili za srečno popotnico, ipd). Sprva so se hranili predvsem v študentski menzi, saj niso obvladali načina kupovanja živil. Pozneje so se menze izogibali, veliko raje so kuhali sami in svoj jedilnik prilagajali domači hrani. Skupaj z drugimi arabskimi študenti, prebivalci naselja, s prijatelji in z domačini so kuhali v svojih sobah. Pripravljanje hrane, izmenjava receptov med arabskimi študenti in domačini je bila ena glavnih oblik družabnega življenja in priložnost za druženje med seboj in z domačini. Prve medsebojne stike so študentje vzpostavili na tečaju slovenskega jezika, nekateri pa so že skupaj potovali v Ljubljano.³⁴

Druženja med arabskimi študenti so bila pogostejša kot pa navezovanje stikov z domačimi študenti, saj jih je povezala po-

treba po govorjenju maternega jezika. Med seboj so si sposojali knjige, revije, kasete z domačo glasbo, delili so skupne poglede na novo okolico, nov način življenja in s tem povezane tegobe, si izmenjavali izkušnje, pomagali pri študiju. Vlogo učiteljev/mentorjev so prevzele starejše generacije, ki so mlajše vpeljevale v družbo. Po podatkih sogovornikov so se med sabo tesneje družili posebej študentje z zahodnega in posebej z vzhodnega dela arabskega sveta (Bližnji vzhod/ Severna Afrika). Vzroke za to so pripisali vplivu kolonizacije in s tem različnim kulturnim elementom: jeziku, prehrani. Maročani in Alžirci so se v Sloveniji sporazumevali v dialektu ali kar v francoščini. Med vzroke za nedruženje so prištevali še zgodovinske in politične razlike ter študentske klube, ki so delovali po posameznih državah. Študenti so se organizirali v zveze glede na nacionalno pa tudi politično pripadnost, kar je zametek pozneje oblikovanega Arabskega kluba, ki je začel delovati v osamosvojeni Sloveniji in je premagal politično razdrobljenost zvez. V času jugoslovanske države so delovale Zveza palestinskih študentov, Zveza iraških študentov, povezovali so se tudi sirski študenti.

Zveza iraških študentov s sedežev v Beogradu je delovala povsod po Jugoslaviji, kjer so študirali iraški študenti, Zveza palestinskih študentov (ZPŠ) pa je delovala na podoben način in je povezovala palestinske študente. Zvezo palestinskih študentov so ustanovili študentje, ki so tukaj študirali, in ambasada PLO, ki se je nahajala v Beogradu. Glavni sedež zveze je bil v Beogradu. Vzroki za ustanovitev ZPŠ so bili: povezava študentov, ki so študirali na različnih fakultetah, reševanje problemov palestinskih študentov, obveščanje o političnih novicah in dogodkih ter lažji stik z domom. Navezovali so stike z drugimi državljani, mednarodnim klubom tujih študentov, OZN in z RK SZDL (Republiška konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva). To je bil pogoj za njihov obstoj in lažje delovanje. Klubskih prostorov niso imeli, dobivali so se v sobah v študentskih domovih in se največ pogovarjali o politiki. Financirali so se tako, da so prispevali denar v blagajno ZPŠ, finančno so jih podpirali nekateri starejši Palestinci, ki so po študiju ostali v Sloveniji, prodajali so nacionalne rute in značke. Temeljni pogoj za včlanitev v ZPŠ je bila palestinska narodnost ne glede na državljanstvo, versko pripadnost ali politično prepričanje. Predavali so po osnovnih šolah in ljudi seznanjali s palestinskim problemom. Mesečno so prirejali kulturni palestinski večer. S tako pridobljenim denarjem so želeli odpreti šolo arabskega jezika za tukaj rojene palestinske otroke. V Sloveniji je bilo v tem obdobju (konec 80. let) več kot 30 nekdanjih palestinskih študentov, ki so si tu ustvarili družine. Praviloma so vse družine do danes kulturno mešane (s Slovenkami, tudi s partnerkami iz drugih delov nekdanje Jugoslavije). Družine vzdržujejo stike, največkrat pripravljajo skupna kosila z arabsko-palestinsko hrano (makluba, mluhija, kufta ...). Naročeni so bili na več politično obarvanih glasil, osrednja je bila revija PLO (*Filistini altaora*). Tudi revije, ki so jih izdajali v Sloveniji, so pošiljali po vsem svetu. V okviru društva so praznovali tudi nekatere politično ali kulturno oziroma versko motivirane praznike. Spoštovali in praznovali so verske praznike, muslimanske, krščanske ali židovske; v teh trenutkih so se spominjali palestinskih Judov, ki so jih Izraelci obravnavali kot Palestine. V okviru društva so prilagojeno tukajšnjim razmeram praznovali tudi rojstne dneve ali poroke. Večina študentov in članov ZPŠ je kot simbolni izraz pripadnosti Palestini nosila značke s palestinsko zastavo in z okrog vratu ovito nacionalno ruto. Vsaka zveza

33 Predvsem stereotipizirane podobe krajin, ki veljajo za arabski svet: puščave z beduini, mesta z mošejami, itd.

34 Pot je potekala preko Turčije do Beograda, tam so jih pričakali predstavniki organizacije, ki je bila odgovorna za tuje študente, ter predstavniki ambasad. Peljali so jih na večerjo, nato pa so se z vlakom pripeljali v Ljubljano.

je imela svojega predstavnika v Mednarodnem klubu (MK), ki je združeval vse tuje študente in je nastal leta 1961. Njegova naloga je bila reševanje problemov in združevanje tujih študentov iz različnih držav in kontinentov.

Z razpadom Jugoslavije in osamosvojitvijo Slovenije, ki se ni opredelila za politiko neuvrščeniosti, temveč za evropske integracije, so arabski študenti prenehali prihajati na slovenske univerze. V Sloveniji je ostalo približno sto petdeset³⁵ posameznikov iz različnih arabskih držav, največ je Palestincev. Leta 1992 so se odločili, da se bodo povezali v Arabski klub, ki deluje kot kulturno društvo s sedežem v Ljubljani. Člani so večinoma slovenski državljani arabskega porekla iz številnih arabskih držav (največ jih prihaja iz Palestine, Jordanije, Sirije, Libanona, Iraka, Egipta, Jemna) različnih veroizpovedi (večina muslimani) in v glavnem diplomanti slovenskih univerz. Praviloma govorijo najmanj dva jezika in so si organizirali življenje v dveh družbah. Nekateri avtorji bi jih poimenovali kulturno bifokalni ljudje (Portes, Guarnizo in Landolt 1999). Kot rezultat transnacionalnih družbenih prostorov nastanejo namreč hibridni ali sinkretični življenjski običaji (Faist 2000). Njihova bifokalnost in sodelovanje v globalnem transmigracijskem procesu pa ne briše lokalnih identitet in značajskih posebnosti. Nasprotno, transnacionalizem se z namenom, da bi obdržal transnacionalne vezi, naslanja prav nanje, zato je namen kluba predvsem povezovalen. Za člane je klub družbeno polje, na katerem vzdržujejo kulturne prakse, lokalne identitete ter jezik kot element ohranjanja »skupne« kulture. Delujejo z namenom krepitve medsebojnih vezi vseh pripadnikov arabske narodnosti in članov njihovih družin ter krepitve kulturnih in društvenih vezi med člani kluba in matično 'domovino' – *watan*. Arabski klub je v svojem odnosu do slovenske države popolnoma apolitična institucija. Njegovo delovanje v Sloveniji ureja Zakon o društvih, država pa jih obravnava kot eno od več manjšinskih skupnosti v Sloveniji. Z ustanovitvijo Arabskega kluba so Arabci v Sloveniji želeli premostiti nekdanjo politično in nacionalno razdvojenost. Čeprav prihajajo iz različnih držav izvora, se v klubu srečujejo predvsem kot Arabci. Identitete so v svojem bistvu seveda multiple; lahko so kolektivne, individualne, spreminjajoče, prekrivajoče, situacijske, fluidne, začasne; med seboj se ne izključujejo. Arabski klub je zato prostor udejanjanja, kjer lahko izvajajo svoje primarne kulturne prakse, prostor, kjer se ohranjajo etnične identitete. Orodje za to pa so zlasti jezik (practiciranje maternega jezika) in različne sestavine društvenega življenja ter druge solidarnostne družbene vezi. Člani v svojem delovanju želijo predstavljati »svojo kulturo« v smislu nanovo ustvarjenega in predrugačenega »doma«. V programu delovanja so kot prioriteto poudarili kulturne aktivnosti. V 90. letih so organizirali za širšo javnost odprte večere slovenske in arabske poezije in umetniške razstave arabskih avtorjev. V zadnjih letih se je delovanje zožilo, ostali so le večeri arabske kuhinje s spremljevalnim plesno-glasbenim programom za člane društva in njihove družine. Tovrstna druženja pripravijo trikrat letno. S tem obeležijo arabske in slovenske praznike (priredijo novoletno večerjo, kosilo ob koncu ramadana, piknik ob slovenskem državnem prazniku). V prvih letih po ustanovitvi

je na različnih lokacijah – v študentskem naselju v Rožni dolini, v prostorih Kluba – uspešno delovala šola arabskega jezika za otroke, nato je zanimanje za poučevanje arabščine zamrlo. V času največjega entuziazma je bilo v šolo vključenih tudi do štirideset otrok, razporejenih v več manjših starostnih skupin. Po besedah prve učiteljice, prav tako iz arabsko-slovenske družine, ki je svojo mladost preživela v očetovi *watan*,³⁶ so namreč očetje ugotovili, da učenje jezika prinaša odgovornost za kontinuirano komuniciranje v arabščini – da učenje jezika enkrat tedensko ne zagotavlja tudi znanja jezika in da je to predvsem njihova odgovornost. Šola arabskega jezika je za nekaj časa zamrla. Tudi v nadaljnjih poskusih šola ni ponovo zaživela. Abu S je kritičen do njih samih, očetov in dedkov:

[...] včasih smo imeli arabsko šolo in je bilo krasno. Kar naenkrat jih ni bilo več, teh otrok, oni so zrasli, učiteljica se je poročila, ne more klub izbirati, nad šest ali pet let starih otrok, jih ni. Zadnjič smo govorili, da bi spet odprli šolo. Jaz imam vnučka, pa nočeta hoditi, niti moj sin ne govori arabsko ... Krivi smo mi, ne klub. Nismo vztrajali.³⁷

V klubu je v 90. letih delovala tudi amaterska mladinska plesna in glasbena folklorna skupina Sausan, ki je ohranjala izročilo folklornih plesov iz različnih arabskih držav. Leta 1997 je bila ustanovljena tudi arabska knjižnica, ki hrani dela iz arabske književnosti, zgodovine in kulture. Knjige so pretežno dar različnih ambasad arabskih držav in drugih arabskih organizacij.

Konec 90. let so v manjšem številu ponovno zaživele migracije iz arabskih držav. Slovenijo so posamezniki izbrali kot državo bivanja predvsem iz osebnih razlogov (oblikovanje družine). Večina predstavnikov te »nove generacije« se ne vključuje v aktivnosti Kluba, kar člani Kluba pripisujejo neinformiranosti. Vzporodno z Arabskih klubom je v letošnjem letu začelo delovati še eno slovensko-arabsko kulturno društvo Rozana, ki želi delovati tudi navzven – za širšo javnost, ne le kot prostor medsebojnega druženja z manifestacijami različnih oblik arabske kulture. Želi delovati povezovalno med dvema različnima generacijama ljudi arabskega porekla in širšo slovensko javnostjo. Ustanovili so folklorno skupino Rozana, ki želi v svoje vrste vključiti tako Arabce, Slovence arabskega porekla kot vse tiste, ki želijo ne glede na kakršnokoli pripadnost plesati tradicionalni ples *debka*. Člani se zavedajo reificiranja kulturnih praks, a si želijo »del občutka doma in *watan* tudi v Sloveniji«, ki je zanje nova domovina.

Poleg maternega jezika (arabščine) vse posameznike z migracijsko izkušnjo povezujejo tudi elementi vzdrževanje spomina ali mita na njihovo deželo izvora (*watan*), ideja o vrnitvi, obveznost vzdrževanja vezi z domovino, kolektivno zavedanje in solidarnost, razdvojenost ali izkoreninjenost (kot jo imenujejo nekateri), tudi občutek vmesnosti, ko ne tu in ne tam ne čutiš več popolne pripadnosti, ali obratno, ko jo čutiš tu in tam. Ta občutek je slikovito opisal Mohamad, ki 12 let živi v Sloveniji, kjer so se mu rodili tudi otroci:³⁸

Ko sem tukaj [v Sloveniji], sanjam, da pridem domov [v Jordanijo], kjer imam starše, družino. Ko sem tam [v Jor-

35 Natančnih podatkov ni, saj ima večina slovensko državljanstvo. Leta 2002 je ob popisu prebivalstva sto trideset posameznikov izbralo arabščino kot materni jezik, približno toliko jih je tudi včlanjenih v Arabski klub.

36 Več o pomenu doma in domovine v nadaljevanju.

37 Iz terenskih zapiskov; pogovor oktobra 2008.

38 Otroke omenjam zato, ker so bistveni pri predrugačenju koncepcije doma, v smislu Mohamedove izjave: dom je zame tam, kjer so moji otroci.

dani], komaj čakam, da pridem spet domov [v Slovenijo], kjer sem si ustvaril družino, kjer so moji otroci.³⁹

Pomen doma se skozi čas spreminja, ljudje, ki so imeli ali imajo migracijsko izkušnjo, razvijajo nove, globalno orientirane identifikacije in pluralno oziroma translokarno razumevanje »doma«. Dom je lahko poseben kraj v državi izvora, ali pa kraj, kjer so se naselili po migraciji, kjer so se poročili ali kjer imajo svoje otroke. »Dom« je postal prostor, skupnost, ki se oblikuje znotraj spreminjajočih se meja med »tukaj« in »tam«. Koncept »doma« je premikajoči se koncept, plurilokalen, kot ga imenuje Rouse (v Al-Ali in Koser 2002: 6). Koncept doma ni statičen, ampak zelo dinamičen proces, ki vključuje dejanje imaginacije, kreiranja, sprememb, izgub, razveljavljanja, premikanja »domov«. Razlikovanje in premikanje med »tukaj« in »tam« je abstraktni ideal, ki prekriva mnogoterosti »tukaj« in »tam« kot tudi interakcijo med njima in njuno transformacijo. Ločeno od fizičnega prostora stanovanja, »dom« ponavadi asociira na »družino«, »skupnost« in »domovino«. Koncept »doma« ima dva pomena: povezan je s fizičnim in simbolnim prostorom. Dom je prostor, kjer so utemeljeni osebni in socialni pomeni. Koncept doma poleg teritorialnih povezav vključuje tudi prenosne kulturne ideje in vrednote. Mnogokrat je ob močni pripadnosti točno določenemu prostoru spremljajoč element tudi želja po reprodukciji in/ali reinveciji »tradicije« in »kulture«, ki jih asociira na »dom«. Tega ne moremo poimenovati zgolj kot nacionalna, kulturna ali socialna pripadnost, je tudi občutenje sebe, sebstva, posameznikove identifikacije, ki korespondira z mnogimi konceptualizacijami »domov« (Al-Ali in Koser 2002: 7). »Dom« lahko včasih prepoznamo kot abstraktni ideal, hrepenec po nostalgiji preteklosti ali utopični prihodnosti. Na vsakodnevni ravni pa je dom bolj otipljiv v določenih rutiniranih ustaljenih praksah, specifičnih ritualih in habitualnih socialnih interakcijah. Dom je multilokacijski, lahko je v državi izvora ali državi bivanja ali pa celo bolj pomenljivo, se razteza med obema. Pomen doma je za slovenske Arabce⁴⁰ močno povezan s pomenom identitete in pripadnosti. Povezovanje doma z »domačo nacijo« pomeni tudi proizvajanje reifikacije »nacije« ali »etničnih skupnosti«. Vprašanje reprezentacije doma, kulture in tradicije in s tem reinvecija tradicije so ključni elementi, ki jih slovenski Arabci uporabljajo pri skiciranju in upodabljanju svojih zamišljenih etničnih korenin.

Sklep

Iz historične percepcije migracijskih procesov iz arabskih držav v ZDA, Evropo in Slovenijo razberemo, da migracije pravzaprav niso le tema sodobnih razprav in migracijskih procesov, temveč so prisotne že najmanj stoletje.⁴¹ Tudi to, da je bilo število migrantov iz arabskih držav med t. i. velikimi migracijami zane-marljivo, če poznamo dejstvo, da je v drugi polovici 19. stoletja v ZDA migriralo več kot 30 milijonov ljudi iz Evrope, največ Ircev, Italijanov, Špancev in prebivalcev Vzhodne Evrope. Podobna je bila situacija znotraj Evrope. Več kot sedem milijon Italijanov je migriralo v druge evropske države, predvsem v Francijo, Švico in Nemčijo, Ircev pa v Britanijo, kjer so bili predmet

diskriminacije in »grožnja« angleškemu delavcu še daleč v 20. stoletje.

Podobno diskriminatorno migrante iz arabskih držav predvsem po letu 2001 obravnavajo imigracijske politike in mediji – predvsem kot grožnjo svetovnemu miru in potencialne teroriste. Pri tem ni vsebinskih razlik glede migracijskega ozadja, zgodovine migracij ali geografskega prostora. ZDA, Evropa in s tem tudi Slovenija so pravzaprav prvič v zgodovini zelo poenotile svoj odnos do migrantov arabskega porekla, pa tudi odnos do svojih državljanov arabskega porekla ostaja zelo sumničav in izključujoč. Pri tem bi bil status slovenskih Arabcev lahko privilegiran, saj jih je številčno zelo malo in so v slovenski družbi zelo neopazni. V nasprotju z velikimi urbani centri v ZDA in EU, kjer migranti v predmestjih živijo v etničnih soseskah in so z getoizacijo potisnjeni na sam rob družbe, v Sloveniji živijo zelo razpršeno in nepovezano, praktično vsi v kulturno mešanih družinah. Za njihove otroke je slovenščina materni jezik, prav tako se jih večina identificira s slovenskim okoljem.

Migracije pa niso potekale le enosmerno iz arabskih držav, od konca 19. stoletja je (bilo) aktivno tudi priseljevanje Judov v Palestino, s čimer so sprožili številčno palestinsko emigracijo. Palestinci (zlasti krščanski) so emigrirali tudi zaradi nevarnosti rekrutacij v otomansko vojsko, ko se je imperij znašel v primežu prve svetovne vojne. Tudi ekonomska situacija je (bila) razlog za migracijo. Po letu 1948 pa so se kot odgovor na konflikt z novoustanovljeno državo Izrael, kar je vplivalo na več arabskih držav, razvile nove emigracijske strategije. Mnogo Palestinec je (postalo) beguncev ali so bili deportirani v Jordanijo, Libanon, Sirijo in druge države. Večina tistih, ki si je uspela urediti dokumente, si je uredila novi »dom« v mnogih delih sveta in postali so naturalizirani državljani držav naselitve.

Viri in literatura

- ABRAHAM, Nabeel: Arab Americans, <http://www.everyculture.com/multi/A-Br/Arab-Americans.html>, bnl., 12. 10. 2009.
- ABRAHAM, Nabeel in Sameer Y. Abraham (ur.): *Arabs in the New World: Studies on Arab-American Communities*. Detroit: Wayne State University, Center for Urban Studies, 1983.
- ABU-LABAN, Baha in Michael W. Suleiman: *Arab Americans: Continuity and Change*. Belmont: Association of Arab-American University Graduates, Inc., 1989.
- AL-ALI, Nadje in Khalid Koser: *New Approaches to Migration? Transnational communities and the transformation of home*. London in New York: Routledge, 2001.
- ALLIEVI, Stefano: Sociology of a Newcomer: Muslim Migration to Italy – Religious Visibility, Cultural and Political Reactions. V: Ahmed Al-Shahi in Richard I. Lawless (ur.), *Middle East and North African immigrants in Europe*. Abingdon in New York: Routledge, 2005, 43–56.
- AL-SHAHI, Ahmed in Richard I. Lawless: Introduction. V: Ahmed Al-Shahi in Richard I. Lawless (ur.), *Middle East and North African immigrants in Europe*. London in New York: Routledge, 2005, 1–28.
- AL-SHAHI, Ahmed in Richard I. Lawless (ur.): *Middle East and North African immigrants in Europe*. Abingdon in New York: Routledge, 2005.
- BENNOUNE, Mahfoud: The Maghribin migrant workers in France. *Race & Class* 17(1), 1975, 39–56.
- CASTLES, Stephen in Mark. J. Miller: *The age of migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Palgrave, 1998 [1993].
- CAINKAR, Louise: The history of Arab immigration to the US, <http://www.adc.org/education/AAImmigration11.htm>, 2000, 12. 10. 2009.

39 Iz terenskih zapiskov; pogovori 2007.

40 Kakor se mnogi radi poimenujejo (zlasti tisti, ki so tukaj že desetletja).

41 Kar poznajo bralci *Tisoč in ene noči*, kjer je ideja o potovanju za večjo srečo prikazana že pred stoletji.

EL-BADRY, Samia. The Arab Americans. *American Demographics*, januar 1994, 22–30.

FAIST, Thomas: Transnationalization in international migration: Implications for the study of Citizenship and culture. *Ethnic and Racial Studies* 23(2), 2000, 189–222.

FARGUES, Philippe: Arab Migration to Europe: Trends and Policies. *The International Migration Review* 38(4), 2004, 1348–1371.

GONZALES, Nancie L.: *Dollar, Dove, and Eagle: One Hundred Years of Palestinian Migration to Honduras*. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1992.

LAMBERGER KHATIB, Maja: Afrike v Parizu. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 48(3–4), 2008, 92–94.

LIPOVEC ČEBRON, Uršula: O antropoloških zonah: uvodne misli. V: Uršula Lipovec Čebtron (ur.), *V zoni prebežništva: antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji*. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antro-

pologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (zbirka Etno je fletno), 2002, 9–15.

LOYD, Cathie in Hazel Waters: France: one culture, one people? *Race & Class* 32(3), 1991, 49–65.

OTHMAN, Ibrahim: *Arabs in the United States: A Study of an Arab-American Community*. Beirut: Dar al-Qalam Press, 1974.

PECHU, Cécile: Black African immigrants in France and claims for housing. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 25(4), 1999, 727–744.

PORTES, Alejandro, L. I. Guanizo in P. Landolt: The study of transnationalism pitfalls and promises of an emerging research field. *Ethnic and Racial Studies* 22(2), 1999, 217–237.

SAYAD, Abdelmalek: *La doppia assenza: Dalle illusioni dell'emigrato alle sofferenze dell'immigrato*. Milano: Raffaello Cortina Editore, 2002.

SULEIMAN, Michael W. (ur.): *Arabs in America: Building a New Future*. Philadelphia: Temple University Press, 1999.

Migration Processes from the Arab Countries: A Historic Context Using the Example of the USA, Europe, and Slovenia

Presented is the history of migration processes from Arab countries to the United States of America, Europe, and Slovenia. The three destinations denote three different kinds of processes, contexts, motifs, and migration backgrounds. While the USA is a country with the highest Middle Eastern Arab population outside the Arab countries Europe is an example of migrations based on colonial tradition (particularly from North Africa); migration to Slovenia was connected with the distinctive feature of Yugoslav politics from the 1950s. Migration from the Arab countries to the USA had three distinctive phases each of which had its own particular characteristics. Migrations to European countries – and France in particular – were characterized by past events that resulted in traditional migrations from the countries that had once been European colonies. Apart from these, however, there have also been migration processes that are the product of the current economic and political events in the countries of origin. Arab students started to come to Slovenia when Yugoslav universities opened their doors to students from Non-Aligned countries. As an anthropologist, the author of this article is interested not only in why, when, and how members of the Arab community in Slovenia had migrated from their countries, but also in their own experience and in the importance they attach to the resulting social and cultural changes in their lives. Researched is the impact of migration on social relations between people who share the same roots; the importance they ascribe to the concepts of »home« and »homeland« (*watan*); and their relation to the two countries to which they belong, although in different ways – to their original country and to the one in which they currently live. While the case study of Arab immigrants in Slovenia is based on empirical research this article is based on an analysis of in-depth interviews conducted between 2006 and 2009 with Arabs who upon having completed their studies decided to remain in Slovenia.

PO SLEDEH POŽIGALCA

Antropološki pogled na spletna družbena omrežja

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Strani za ustvarjanje spletnih družbenih omrežij, kot je denimo *Facebook*, ki so nastale v zadnjih letih, so spremenile način širjenja informacij med ljudmi in ustvarjanja povezav med njimi, vplivale pa so tudi na vsakdanje življenje v sodobni družbi. Nekaterim posameznikom pa so spletna družbena omrežja omogočila celo svetovno slavo. Avtor članka pojasnjuje, da je k temu pripomogla svojevrstna topologija teh omrežij, ki jih lahko obravnavamo kot brezstopenjska omrežja, po katerih se informacije – denimo posnetki s spletnega portala *YouTube* – izredno hitro razširijo.

Ključne besede: spletni fenomeni, spletna družbena omrežja, *Facebook*, *YouTube*, brezstopenjska omrežja

Abstract: Recently created social networking websites such as Facebook, for example, have thoroughly changed the dissemination of information among people and, as a result, interpersonal connections. Their impact upon everyday lifestyle in our modern society has been considerable. Some people even achieved worldwide popularity in this manner. Suggesting that this was made possible by the unique typology of such networks, the author of this article proposes that they can be regarded as scale-free networks that enable information such as videos from YouTube, a video sharing website, to disseminate extremely rapidly.

Key Words: web phenomena, social networking websites, Facebook, YouTube, scale-free networks

Uvod

»V prihodnosti bo vsak doživel svojih petnajst minut slave.« je konec šestdesetih let minulega stoletja izjavil umetnik in utemeljitelj pop arta Andy Warhol ter tako zgoščeno napovedal, kako bodo mediji in nove tehnologije spremenili svet ter omogočili posameznikom, da se v ključnem trenutku življenja pokažejo in izkažejo pred drugimi. Informacijske in komunikacijske tehnologije (IKT) so svet nedvomno preoblikovale in nenadejano omogočile slavo celo nekaterim, ki tega niso želeli. V članku bom obravnaval spletne fenomene, in sicer ljudi, ki so – mnogokrat tudi po naključju – zasloveli s pomočjo sredstev IKT ter novonastalih spletnih družbenih omrežij.

Prvi tovrstni fenomen, ki ga bom podrobneje predstavil, je posnetek dveh mladeničev iz Velenja, ki sta zaslovela zaradi paradoksalnih izjav o tem, kako sta ujela požigalca in ga predala policiji. Nato se bom posvetil pevskim fenomenom, kot je denimo Susan Boyle, ki je na enem od televizijskih šovov doživela svetovno slavo z izvedbo pesmi *I Dreamed a Dream* iz predstave *Les Misérables*, njen posnetek pa si je po spletu v nekaj dneh ogledalo več kot sto milijonov ljudi. S petjem je iz anonimnosti prav tako izstopila Bolgarka Valentina Hasan, ki je na tekmovanju talentov zapela skladbo Mariah Carey z naslovom *Without You*. Nepričakovano je zaslovela tudi Turkinja Gizem Güneş, ki je posnetek pesmi pevke Nelly Furtado z naslovom *Say It Right* objavila na spletnem portalu *YouTube* ter v letu dni v Turčiji postala prepoznavna medijska osebnost.

V članku bom pojasnil, kako in zakaj so ti posamezniki dočakali Warholovih »petnajst minut slave«. Razložil bom, da se posnetki z njihovimi izjavami ali dejavnostmi izjemno hitro razširijo zaradi novonastalih spletnih strani za objavljane videoposnetkov, kot je recimo *YouTube*, na njihovo priljubljenost pa dodatno vplivajo strani za družbeno mreženje, kot so *Facebook*, *Hi5*, *MySpace*, *Twitter* in *LinkedIn*. Kot bomo videli, na hitro širjenje informacij po spletu vpliva predvsem topologija družbenih omrežij, torej

načini povezovanja posameznikov, ki ta omrežja sestavljajo. Posebej se bom posvetil t. i. 'brezstopenjskim omrežjem' (ang. *scale-free networks*),¹ pri katerih imajo posamezni vozli v omrežjih (v mojem primeru so to uporabniki strani za družbeno mreženje) zelo veliko povezav in na ta način povezujejo in vzdržujejo omrežja, medtem ko ima večina preostalih vozlov razmeroma malo povezav. V sklepu bom ugotavljal, da takšen način povezovanja ljudi v omrežja omogoča, da se informacije vse hitreje prenašajo in širijo ter da tako sodobna družba gravitira k singularnosti. To pomeni, da lahko po spletu tako rekoč nemudoma pridobimo podatke, ki so po bolj konvencionalnih medosebnih omrežjih potovali precej dalj časa.

Pri analizi spletnih družbenih omrežij bom kot primer uporabil kar lastno omrežje prijateljev na spletni strani *Facebook*, na kateri sem osebni profil ustvaril v začetku leta 2008 in doslej »pridobil« 227 t. i. prijateljev.² Kot bomo videli, lahko na podlagi te analize predpostavimo, da so osebna omrežja na *Facebooku* prav tako brezstopenjska omrežja in da se ravno zato informacije o spletnih fenomenih po njih bliskovito (raz)širijo. K širjenju teh fenomenov sem pravzaprav prispeval tudi sam, in sicer tako, da sem posredoval povezave z *YouTube* na svojo osebno stran na *Facebooku*. Tako sem bil po eni strani akter pri kreaciji fenomenov, ki jih opisujem, po drugi pa sem ves čas spremljal, kaj na spletu najdejo moji facebookovski prijatelji. Opazovanje se je torej prepletalo z udeležbo, »virtualna etnografija« (Hine 2001) z avtoetnografijo, tvornost pri spletnju omrežja pa s trpnostjo oziroma z »visenjem« v mreži, ki sem jo stkal (primerjaj npr. Latour

1 Batagelj in Ferligojeva (2004) sicer prevajata termin iz angleščine kot 'brezlestvična omrežja', a hkrati pojasnjujeta, da so jih tako poimenovali, »ker v teh omrežjih povprečna stopnja ni 'značilna'«. (Pri stopnji gre pravzaprav za število povezav.) Sam tako raje uporabljam sintagmo 'brezstopenjska omrežja'.

2 Podrobnejšo analizo omreženosti facebookovskih prijateljev, na katero se sklicujem v članku, sem izvedel že marca 2008, ko jih je bilo še 190.

* Dan Podjed, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., asistent raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: danpodjed@ff.uni-lj.si

Ime skupine	Število članov
Požigalec	11.321
Klub »Kaj ti bo torba, če si kupu kolo?«	7.077
Sem pa tja pa take fore	3.256
Požigalec Fan Club	75
Požigalec rulzz!!	45
Požigalec vs. ostali svet!	27
Požigalec je že bedn	22
	Skupaj: 21.823

Tabela 1: Skupine in klubi oboževalcev na Facebooku na temo Požigalec (podatki 6. 8. 2009).

2005, kjer je opisana sočasnost aktivnega in pasivnega načela z vidika 'teorije tvorec-omrežja' – ang. *actor-network theory* oziroma s kratico *ANT*). Med brskanjem po osebnem omrežju na Facebooku je tako konec leta 2008 in v začetku leta 2009 moja pozornost pritegnil Požigalec.

Požigalec na spletu

Leta 2005 je na območju Velenja večkrat zagorelo. Iskanje požigalca, ki naj bi od maja tega leta zakrivil osemnajst požarov, so ves čas spremljali tudi mediji. Naposled so sedemnajstletnega krivca izsledili. Ujela sta ga dva Velenjčana, in sicer zatem, ko sta prepoznala kolo, ki naj bi ga pred časom ukradli njenemu prijatelju. Zaradi sumljivega vedenja sta domnevnega tatu pridržala in ga nato predala policiji, prispevek o njunem junaštvu pa je še isti dan zabeležila in objavila televizijska postaja POP TV. Kmalu nato se je nekoliko skrajšan televizijski prispevek začel širiti po elektronski pošti, od avgusta leta 2007 pa je vse več uporabnikov do njega začelo dostopati prek spletne strani YouTube.³ Na tem portalu je t. i. Požigalec do avgusta 2008 zabeležil več kot 460.000 ogledov, dodatno priljubljenost pa je doživel s pomočjo strani za družbeno mreženje Facebook, katere uporabniki se lahko zdaj pridružijo različnim skupinam oziroma klubom oboževalcev, ki so posvečeni Požigalcu in ki imajo kumulativno več kot 20.000 članov (Tabela 1).

In kaj je na posnetku, ki traja borih petinštirideset sekund, tako fascinantnega, da je Požigalec postal spletni fenomen? Na prvi pogled pravzaprav nič. Posnetek se začne s podobo požgane hiše in z napovedovalkinim glasom: » ... in to kmalu potem, ko je v Velenju spet zagorelo.«⁴ Nato se na posnetku pojavi mladenič, odet v športno oblačilo, ki stoji ob črnem avtomobilu prestižne blagovne znamke. Novinarki pojasni: »Imel je u torbi bencin pa take fore. Tak da ... ne vem.« Sledi vprašanje: »Pa ste ga poznali?« »Em, ne, ne! Ne, jaz ga nisem prej poznal,« oklevaje

odvrne mladenič. Nato posnetek pokaže drugega domačina, ki je bil prav tako priča dogodku in je sodeloval pri prijetju požigalca. Tudi on stoji na parkirišču, znova ob črnem avtomobilu, in pojasni, kaj se je zgodilo:

Vzeli smo mu prvo kolo. Pa je on rekel, da bo policijo klical, pa se je on začel neki, tam ... Bil je živčen pa je rekel, ne klicat policijo, kupil s'm kolo neki za dva jurja sem pa tja. Pa s'm jaz rekel, ja, kaj ti bo pa torba, če si kupil kolo, pa kaj 'maš v torbi. Pa ni hotel pokazat' torbe pa sem pogledal. Pol pa je b'lo nekaj trdega. Pa sem rekel, daj pokaž', ka' 'maš v torbi! Pa je rekel, ne, pa se je tam upiral. Pol ga je pa on primu za eno roko pa jaz za eno roko pa s'm pogledu u torbo pa je 'meu bencin. Pol mu je pa on rekel, ti si zihér požigalec! Pa se je zašvicu ful!

Novinarka nato vpraša: »In potem ste poklicali policijo?« Priča dogodka nato rutinirano odvrne: »Ja, pol smo poklicali policijo pa smo ga pridržali do njihovega prihoda.« Šele ob pozornem poslušanju in vnovičnem ogledu posnetka zaznamo kup lingvističnih akrobacij, slengovskih izrazov in oksimoronov, zaradi katerih je posnetek postal uspešnica. Eden tovrstnih paradoksov, ki pritegnejo pozornost, je denimo vprašanje, ki se pojavi med intervjujem: »Kaj ti bo pa torba, če si kupil kolo?« Na spletnih forumih tako najdemo številne parafraze tega vprašanja, denimo: »Kaj ti bo pa sreča, če si kupil jogurt?« V govorici mladih, ki so si ogledali posnetek in ga očitno »ponotranjili«, pogosto naletimo tudi na izraz »pa take fore«, s katerim je eden od mladeničev pojasnil, kaj je požigalec nosil v torbi poleg bencina. Podobno priljubljen je postal tudi izraz, da se je nekdo »zašvicul ful«, pri čemer se v govoru poudari trdi »l«, ki je značilen za priseljence iz nekdanjih jugoslovanskih republik in njihove potomce ter ki jih na spletnih forumih, kjer obravnavajo fenomen Požigalca, pejorativno imenujejo »čefurji« ali »čapci«. Komentatorji na teh forumih in v facebookovskih klubih oboževalcev so pravzaprav secirali vsako besedo in celo gesto s posnetka. Enemu od njih je, denimo, najbolj pri srcu kratek skomig z obrvmi, ki ga lahko vidimo v petindvajseti sekundi posnetka, s katerim eden od sodelovalcev pritruje kolegemu opisu pridržanja požigalca. Da se je Požigalec iz obskurnega posnetka na komercialni televiziji prelevil ne le v spletni, temveč kar nacionalni kulturni fenomen, dokazujejo številne amaterske priredbe, ki so jih pripravili

3 2007: 'Požigalec', <http://www.youtube.com/watch?v=PQqVEjyplE>, 7. 8. 2009. Posnetek je dostopen tudi na nekaterih drugih slovenskih straneh, ki omogočajo ogled videoposnetkov.

4 Prvi del prispevka, objavljenega na YouTube, je skrajšan. V njem izvemo, da so se »uničujoči pohodi tako imenovanega požigalca /.../, kot kaže, končali« ter da sta za to »zaslužna pogumna Velenjčana, ki sta lastno-ročno prišla požigalca ...« Celotni posnetek 2005: 'Prijeti požigalca', <http://24ur.com/novice/slovenija/prijeli-pozigalca.html>, 7. 8. 2009.

entuziasti.⁵ Tako so uglasbili metalsko in tehno priredbo, v kateri se pojavljajo najbolj zabavne izjave mladeničev⁶ ter animirali oglas za priljubljeno slovensko brezalkoholno pijačo, v katerem žirafa in raca sprašujeta polža: »Kaj ti bo pa hiška, če si kupu kolo, pa kaj 'maš not' v hiški?« nakar ga obtožita, da je »ziher požigalec«. ⁷ Če uspešnost priredbe merimo s številom ogledov na *YouTube*, je najboljši odziv doživela rekonstrukcija dogodka, ki jo je uprizorila in posnela skupina mladih v ljubljanskem okraju Fužine. Kratek amaterski film z naslovom *Požigalec – The Movie* si je namreč od januarja 2009, ko so ga objavili na spletu, ogledalo več kot 230.000 ljudi. ⁸ Leta 2009 se je začel fenomen Požigalca že komercializirati. Pojavila se je namreč spletna trgovina *Pozigalec.si*, kjer lahko obiskovalci kupijo majice, brisače in vžigalnike z napisi Požigalec in Zašvicu ful ter torbe z napisom Prodal kolo, kupil torbo.⁹

Ken Lee in Susan Boyle

Zaradi posnetka, ki je bil objavljen na televiziji, je v zelo kratkem času svetovno slavo doživela tudi Bolgarka Valentina Hasan, ki se je februarja 2008 prijavila na oddajo *Bolgarski idol*. Žiriji, ki je izbirala najboljšega med kandidati, je občinstvu v studiu in gledalcem oddaje najavila, da bo zapela pesem *Ken Lee*, ki jo sicer izvaja Mariah Carey. Ko jo je ena od žirantk opomnila, da gre verjetno za pesem *Without You*, jo je Hasanova nemudoma popravila, da to nikakor ne drži, nato pa je zapela v polomljeni angleščini, pri čemer je v refrenu denimo namesto »*I can't live if living is without you*« zapela kar »*ken liii tulibu dibu dauču*«. Odlomek iz te oddaje so nato objavili na *YouTube*, v nekaj mesecih pa si ga je ogledalo več kot dvanajst milijonov ljudi.¹⁰ Valentino Hasan so čez nekaj mesecev ponovno povabili v oddajo in takrat je znova zapela, a v izboljšani inačici angleškega jezika. Tudi ta posnetek je na *YouTube* zabeležil več kot pet milijonov ogledov.¹¹ Pevka ni zaslovela le na spletu, temveč so intervjuje z njo predvajali tako na bolgarskih televizijskih programih kot tudi drugje po svetu, njena podoba pa se je pojavila na naslovnih številnih časopisov in revij. Prejela je tudi ponudbe za nastope in snemanje albuma, med drugim od predstavnikov pomembne svetovne založbe EMI, njeno petje pa je na enem od francoskih televizijskih programov pokomentirala celo Mariah Carey. Na podoben način je v izjemno kratkem času mednarodno slavo dosegla Škotinja Susan Boyle, ki se je aprila 2009 s pesmijo *I Dreamed a Dream* pojavila na podobnem pevskem tekmovanju

kot Valentina Hasan, le da v Veliki Britaniji. Občinstvo in žirijo je presenetila najprej s staromodnim videzom, nato pa z dovršeno izvedbo pesmi. Posnetek iz oddaje so nemudoma objavili na *YouTube*, kjer je že v prvih dvainsedemdesetih urah zabeležil 2.485.245 ogledov,¹² v desetih dneh po objavi pa že več kot sto milijonov obiskov na različnih spletnih portalih.¹³ Susan Boyle se je v mesecih po prvem televizijskem nastopu pojavila tudi v številnih medijih, in sicer tako tiskanih kot tudi elektronskih, kjer so jo predstavili kot pevski fenomen. Po več nastopih v oddaji *Britain's Got Talent* in živčnem zlomu, ki ga je zatem doživela zaradi pritiska medijev, javnosti in nenadne slave, se je Susan Boyle pobrala in zdaj pripravlja samostojni album za eno od znanih glasbenih založb.

Pojoča Turkinja in plaz slave

Nekoliko drugačno zgodbo, kot je tista od Susan Boyle in Valentine Hasan, mi je zaupala enaindvajsetletna Turkinja Gizem Güneş, ki je v letu dni zaslovela in postala prepoznavna po vsej državi, in sicer zaradi posnetka, ki ga je objavila na *YouTube*.¹⁴ Kot sama pojasnjuje, je njena zgodba drugačna zato, ker se sama ni prijavila na tekmovanje pevskih talentov, temveč so njen posnetek in talent opazili bolj po naključju. Gizem Güneş je že od nekdaj prepevala in uživala v nastopanju, a se ni nikoli udeležila tečaja petja. Bolj se je posvetila gledališču in želela študirati igro, a se je po nasvetu staršev naposled vpisala na študij novinarstva. V času študija, in sicer novembra 2007, je prosila prijatelja, naj ji pomaga namestiti program, s katerim bi lahko usposobila spletno kamero. Ko je prijatelj kamero namestil, ji je svetoval, naj ob spremljavi programa za karaoke izvede kakšno pesem, da bosta videla, če naprava deluje. Takrat je zapela skladbo *Say It Right*, ki jo v izvirniku izvaja Nelly Furtado. Prijatelj jo je potem vprašal, če lahko posnetek objavi na portalu *YouTube*, češ da jo bo tako lahko videla in slišala tudi njena mama. Po nekaj prepričevanja je Gizem Güneş pristala in njen videoposnetek je tako postal javno dostopen. V kratkem času si je posnetek ogledalo zelo veliko ljudi, pojavil pa se je tudi na drugih turških spletnih straneh. Njeno petje je komentiralo vse več ljudi in začeli so jo spraševati, kdaj bo pripravila lastno spletno stran ter kdaj bo posnela še kaj. V začetku leta 2008 je prejela sporočilo, ki ji ga je poslal znani turški režiser Mustafa Altıoklar. »*Sprva nisem verjela, da je*

5 V celoti je bilo avgusta 2009 na *YouTube* že 54 priredb Požigalca, ki so skupno zabeležile več kot 1.250.000 ogledov. Ko govorimo o priljubljenosti posnetka, je zgovorna primerjava z marcem 2009, ko je bilo priredb 33, namerili pa so jim približno 723.000 ogledov.

6 2008: 'Požigalec metal remix', <http://www.youtube.com/watch?v=K0J8mC1XyJ0>, 7. 8. 2009; 2008: 'Požigalec schranz remix', <http://www.youtube.com/watch?v=s32J5J0Smv8>, 7. 8. 2009.

7 2008: 'Požigalec Cockta version', http://www.youtube.com/watch?v=m2piOz_zFDY, 7. 8. 2009.

8 2009: 'Požigalec – The Movie', <http://www.youtube.com/watch?v=zdwN6nm-V4>, 7. 8. 2009.

9 2009: 'Požigalec.si – Zašvicu ful', <http://www.pozigalec.si>, 7. 8. 2009.

10 2008: 'Ken Lee – Bulgarian Idol', http://www.youtube.com/watch?v=_RgL2MKfWTo, 7. 8. 2009.

11 2008: 'Ken Lee or Without You, Mariah Carey – Improved', <http://www.youtube.com/watch?v=cT18LZItBLA>, 7. 8. 2009.

12 2009: 'Britain's Got Talent Church Worker Susan Boyle Becomes YouTube Hit', <http://www.telegraph.co.uk/culture/tvandradio/5152638/Britains-Got-Talent-church-worker-Susan-Boyle-becomes-YouTube-hit.html>, 14. 8. 2009.

13 Na spletnem portalu *YouTube* je dostopnih več posnetkov iz oddaje. Najbolj gledan med njimi ima doslej več kot 72 milijonov ogledov; 2009: 'Susan Boyle Breaks past 100 milion online views', <http://blogs.reuters.com/fanfare/2009/04/20/susan-boyle-breaks-past-100-million-online-views/>, 14. 8. 2009.

14 Zgodbo o nenadni slavi je Gizem Güneş zabeležila v seminarski nalogi z naslovom *What Happened in Turkey with YouTube – and My Own Internet Story*, ki jo je kot študentka na izmenjavi *Erasmus* oddala pri seminarju *Antropologija kompleksnih sistemov*, ki se v okviru drugostopenjskega programa socialne in kulturne antropologije *Creole/Kreol* izvaja na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Z avtoričinim privoljenjem v tem razdelku članka povzemam nekatere odlomke iz njene naloge. Dodatne informacije o njeni karieri sem pridobil med intervjujem julija 2009.

to res on, saj se na internetu lahko kdorkoli predstavi kot neka druga oseba,« je pojasnila Gizem Güneş. Režiser je nato poslal sporočilo še njeni mami, in sicer prek spletne strani www.gizem-gunes.com, ki jo je mlada pevka tačas vzpostavila. Takrat je končno dojela, da gre dejansko za režiserja, ki jo vabi, da bi prevzela vlogo v priljubljeni komični televizijski nadaljevalki z naslovom *Razumem, komandant (Emret Komutanum)*. »Čeprav mi nadaljevalka ni bila posebej všeč, so se mi tako uresničile sanje, saj sem lahko nastopala. Igranje pa je bilo vedno moja strast,« je dejala. Med snemanjem nadaljevalke je nepričakovano dobila še povabilo, da kot gostja nastopi v priljubljeni televizijski oddaji *Beyaz Show*. V tej oddaji so najprej pojasnili, kako je nenadoma zaslovela zaradi posnetka, ki je bil objavljen na spletu, nato pa je dobila še priložnost, da se s petjem v živo predstavi milijonskemu občinstvu. Po oddaji, ki je bila na sporedu sredi marca 2008, je prenehala nastopati v televizijski nadaljevalki, s petjem pa se je predstavila na festivalu za mlade v Antalyji. »V tistem času se mi je začelo dogajati nekaj nenavadnega,« je dejala. Ljudje so jo namreč začeli prepoznavati na ulici in jo ogovarjati, češ da jo poznajo s spleta in da ima lep glas, nekateri pa so se želeli z njo tudi fotografirati.

Julija 2008 je prejela ponudbo, da bi uglasbila pesem za dobrodelni projekt v podporo hendikepiranim brezdomcem. V tednu dni je pripravila skladbo, osnutek posnela s pomočjo osebnega računalnika in mikrofona ter ga poslala članu znane turške rokvske skupine *Tual*, ki je nato pripravil glasbeni aranžma. Kot je pojasnila, je tudi ob tej priložnosti vsa komunikacija med njima potekala po spletu in šele zadnje snemanje skladbe so izvedli v Izmirju, v Istanbulu pa so posneli videospot.

Skratka, iz anonimne študentke se je Gizem Güneş v letu dni prelevila v zvezdo, ki se pojavlja na televiziji, nastopa na koncertih in sodeluje z glasbeniki, ki so potrebovali desetletja, da so se uveljavili na glasbeni sceni. Njenih »petnajst minut slave« je bilo nenadejanih – in tega se zaveda tudi sama – ter tesno povezanih s sredstvi IKT, s portalom *YouTube* in s spletnimi družbenimi omrežji.

Da bi razumeli, zakaj je Gizem Güneş postala turška glasbena zvezda, zakaj je Valentina Hasan zaslovela s pokvečeno verzijo priljubljene popevke, zakaj si je nastop Susan Boyle v nekaj dneh po spletu ogledalo sto milijonov ljudi in zakaj je posnetek o požigalcu postal fenomen slovenske popularne kulture, se moramo poglobiti v novonastala družbena omrežja, ki povezujejo ljudi s pomočjo spleta in so s svojo specifično strukturo nekaterim od njih omogočile, da so se njihovi videospotki izjemno hitro razširili na lokalni ali globalni ravni.

Razrast spletnih družbenih omrežij

Danah M. Boyd in Nicole B. Ellison definirata 'strani za družbeno mreženje' (ang. *social network sites* oziroma s kratico *SNS*) kot »storitve, ki delujejo po spletu in ki omogočajo posameznikom, da (1) ustvarijo javni ali delno javni profil v okviru omejitve sistema, (2) pripravijo seznam preostalih uporabnikov, s katerimi si delijo povezave, in (3) pregledujejo lastne sezname povezav in tiste, ki so jih ustvarili preostali uporabniki v sistemu« (Boyd in Ellison 2008: 211; glej tudi Drozg 2009). *SixDegrees* je bila prva tovrstna spletna stran, ki je omogočila povezovanje ljudi in vzpostavlanje novih poznanstev. Nastala je leta 1997 ter pritegnila več milijonov uporabnikov, vendar je zaradi premajhnega zanimanja po treh letih prenehala delovati. Kot je pojasnil njen

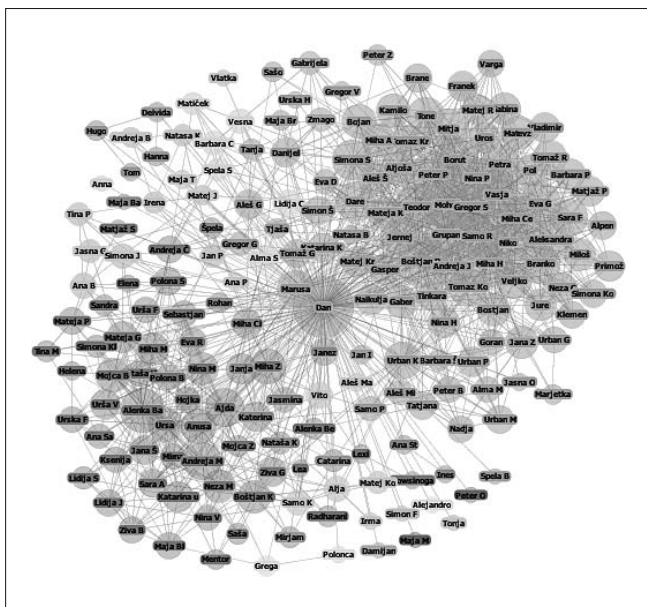
ustanovitelj Andrew Weinrecht, je stran nastala preprosto pre-zgodaj, saj so imeli uporabniki spleta takrat še premalo prijateljev ali znancev, ki bi redno uporabljali spletne storitve (Boyd in Ellison 2008: 214).

V naslednjih letih so na spletu vznikale nove strani za družbeno mreženje, kot so *Cyworld* in *Ryze* leta 2001, *Friendster* leta 2002, *LinkedIn*, *MySpace* in *Hi5* leta 2003, *Bebo* leta 2005 in *Twitter* leta 2006. V pričujočem članku se bom posvetil dvema stranema, ki sta zelo priljubljene v Sloveniji, in ju uporabil pri analizi spletnih fenomenov, in sicer strani za družbeno mreženje *Facebook* in spletnemu portalu za predvajanje videospotnetkov *YouTube*.

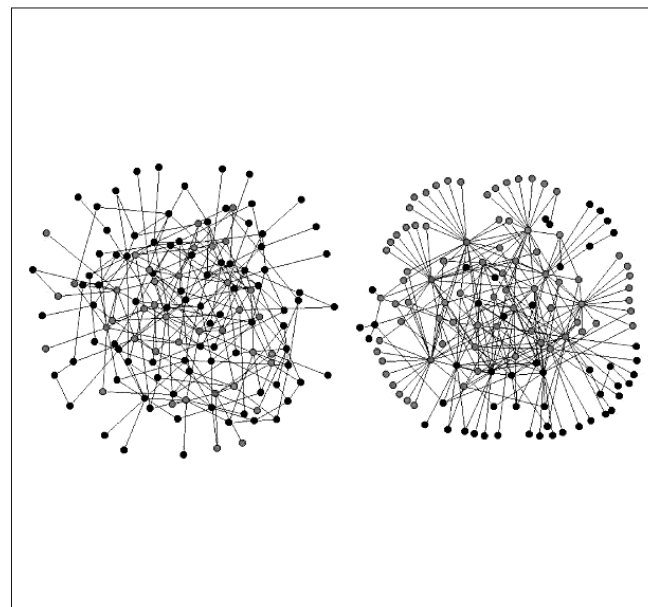
Facebook je začel nastajati leta 2003 pod imenom *Facemash*. Spočetka je šlo za spletni pripomoček, ki ga je zasnoval harvardski študent Mark Zuckerberg in je »ugotavljal«, katera od dveh oseb na sliki je lepša in bolj zaželena. Nato je Zuckerberg ustvaril še spletni sistem za povezovanje znancev na harvardski univerzi pod imenom *Facebook*. V letu 2004 se je njegovo delovanje razširilo na preostale ameriške univerze in takrat je stran imela približno milijon uporabnikov. V letu 2005, ko so do strani lahko dostopali tudi srednješolci, se je njihovo število zvečalo za petkrat. Leta 2006 se je strani lahko pridružil kdorkoli po svetu z dostopom do interneta; ob koncu tega leta so zabeležili dvanajst milijonov aktivnih uporabnikov. Aprila 2007 jih je bilo že dvajset milijonov, oktobra tega leta petdeset milijonov, avgusta 2008 so presegli mejo sto milijonov uporabnikov, aprila 2009 pa dvesto milijonov. *Facebook* ima po zadnjih podatkih več kot dvesto petdeset milijonov uporabnikov, od katerih jih sto dvajset milijonov stran vsakodnevno pregleduje. Po podatkih, ki jih vodijo lastniki strani, ima vsak uporabnik *Facebooka* povprečno sto dvajset t. i. prijateljev, vsakodnevno pa vsi uporabniki skupaj »preživijo« na strani kar pet milijard minut.¹⁵

Zakaj je *Facebook* pravzaprav tako privlačen in pomemben za vse številčnejše uporabnike ter zakaj ti za vzpostavljanje virtualnih prijateljstev porabijo toliko časa? Posebnost *Facebooka* – in drugih podobnih strani za družbeno mreženje – je v tem, da lahko uporabniki s tovrstno platformo ves čas ohranjajo stike s prijatelji in z znanci ter tudi neznanci, ki se pridružijo njihovem osebnemu omrežju. Kot pojasnjuje Dalsgaard (2008), struktura omrežij, ki nastanejo s pomočjo spletnih strani, kot je *Facebook*, in ki v »središče sveta« vedno postavljajo posameznika, pravzaprav odlikuje individualizem v zahodni družbi. »Ne glede na to, kdo si, ima tvoja spletna stran na *Facebooku* v fokusu tebe,« pravi Daalsgard (2008: 9) in dodaja, da so vse osebe na *Facebooku* predstavljene v razmerjih do drugih uporabnikov. Profil brez prijateljskih povezav bi bil tako nesmiseln. Uporabniki *Facebooka* torej niso »omejeni individuimi, temveč neomejeni dividuumi«, ki se formirajo in definirajo v razmerjih do drugih ljudi v omrežju (Marilyn Strathern po Boellstorff 2008: 150). Tako egocentričnost *Facebookovih* omrežij kot tudi pomen soodnosnosti med uporabniki zlahka uvidimo ob pogledu na osebno prijateljsko omrežje, ki ga izriše program *TouchGraph*. Avtor profila je vedno prikazan na sredini, okrog njega pa »lebdijo« prijatelji, ki so bolj ali manj vpeti v omrežje (Slika 1). S *Facebookom* in podobnimi stranmi se, kot kaže, ustvarjajo

15 2009: 'Strani za novinarje: Statistika', <http://www.facebook.com/press/info.php?statistics>, 13. 8. 2009.

Slika 1: Prikaz osebnega družbenega omrežja na Facebooku.

Slika 2: Primerjava naključnega (levo) in brezstopenjskega omrežja (desno).

Po Albert, Jeong in Barabási (2000)

novi načini oblikovanja identitete, povezovanja ljudi in sodelovanja med njimi. Kot pojasnjuje Manuel Castells v *Vzponu mrežne družbe* (*The Rise of the Network Society*), se zdaj razraščajo »družbena omrežja, ki nadomeščajo skupnosti, pri čemer postajajo skupnosti, ki temeljijo na načelu lokalnosti, le ena od možnosti za vzdrževanje in ohranjanje družbenih omrežij, medtem ko internet ponuja drugo tovrstno alternativo« (Castells 2004: 388). Skratka, spletna družbena omrežja narekujejo novo obliko povezovanja ljudi, ki so lahko tako nenehno v stiku drug z drugim, informacije med njimi pa se širijo veliko hitreje kot v nekdanjih konvencionalnih skupnostih, kjer so se podatki prenašali predvsem z medosebno komunikacijo »iz oči v oči«. Kot bomo videli, k temu dodatno pripomore še svojska topologija tovrstnih omrežij.

Druga spletna stran, ki je osrednjega pomena za bliskovito širjenje informacij po novonastalih družbenih omrežjih, je *YouTube*. Spletni portal, na katerem si lahko neregistrirani uporabniki ogledajo videoposnetke, registrirani pa jih lahko tudi objavljajo, je nastal leta 2005, naslednje leto pa je *YouTube* kupilo podjetje *Google*, ki je najbolj znano po istoimenskem spletnem iskalniku in sistemu za pošiljanje elektronske pošte *Gmail*. Preden se je pojavil *YouTube*, je bilo objavljanje in ogledovanje posnetkov na spletu precej težavno. Uporabniki interneta so videoposnetke pogosto razpošiljali kar po elektronski pošti, kar je bilo za osebo, ki je prejela več megabajtov dolg posnetek, lahko tudi moteče. Z razpošiljanjem hiperpovezave do strani, kjer je na portalu *YouTube* objavljen posnetek, je širjenje posnetkov postalo veliko bolj enostavno.

Povezave do posnetkov na *YouTube* je mogoče objaviti tudi na *Facebooku*. Vsak od uporabnikov omenjenih spletnih strani namreč lahko preprosto doda hiperpovezavo na svoj osebni profil, do posnetka pa lahko potem dostopajo vsi njegovi prijatelji. Na ta način je obveščanje o novih posnetkih, ki so vredni ogleda, zelo hitro, saj uporabnik *Facebooka* ne določa vnaprej, komu bo

poslal posnetek, temveč ga posreduje vsem prijateljem naenkrat. Glede na to, da je teh po statističnih podatkih v povprečju sto dvajset, se lahko posnetki, kot so tisti s Požigalcem, Ken Lee, Susan Boyle in z Gizem Güneş, razširijo tako na lokalni kot tudi globalni ravni. Na bliskovitost širjenja pa še posebej vplivajo t. i. 'žarišča' (ang. *hubs*), torej posamezniki z nadpovprečnim številom prijateljev, ki imajo osrednji pomen pri nastajanju brezstopenjskih omrežij.

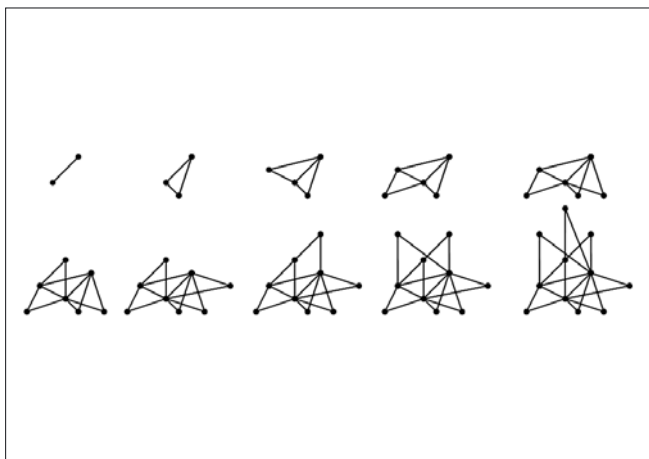
Topologija brezstopenjskih omrežij

Preden se podamo k brezstopenjskim omrežjem, je treba pojasniti, kaj omrežja pravzaprav so in kakšen je njihov pomen v družboslovju in humanistiki.¹⁶ Manuel Castells zgoščeno pojasnjuje, da je omrežje niz medsebojno povezanih vozlov, vozli pa so točke, na katerih se povezave križajo med sabo (Castells 2004: 501). Ob tem dodaja, da je »[o]mrežje /.../ odprta struktura, ki se lahko širi brez omejitev in priključi nove vozle, če so ti le zmožni komunicirati znotraj omrežja, torej če imajo skupen komunikacijski kod /.../« (Castells 2004: 501). Takšen je torej družboslovni pogled na omrežja, ki se pravzaprav ne razlikuje kaj dosti od naravoslovnih, predvsem pa matematičnih teorij grafov, kot pogosto imenujejo omrežja.

Veja matematike, ki se ukvarja z grafi oziroma omrežji, se je začela razvijati v 18. stoletju, njen začetnik pa je bil Leonard Euler, ki je rešil znameniti problem sedmih königsberških oziroma kaliningrajskih mostov.¹⁷ V raziskave t. i. »naključnih grafov«

16 Nekateri avtorji so se t. i. 'analize omrežij' (ang. *network analysis*) že v šestdesetih letih 20. stoletja lotili tudi z antropološkega vidika (Boissevain 1973; Mitchell 1969, 1974), Latour, Law in Hassard pa so ob prelomu stoletja omrežja vtakli tudi v teorijo tvorec-omrežja oziroma ANT (Latour 2005; Law in Hassard 1999), ki naj bi izbrisala nikoli jasno določeno ločnico med posameznikom in družbo.

17 Problem je bil, ali je mogoče najti pot, s katero bi prečkali vseh sedem

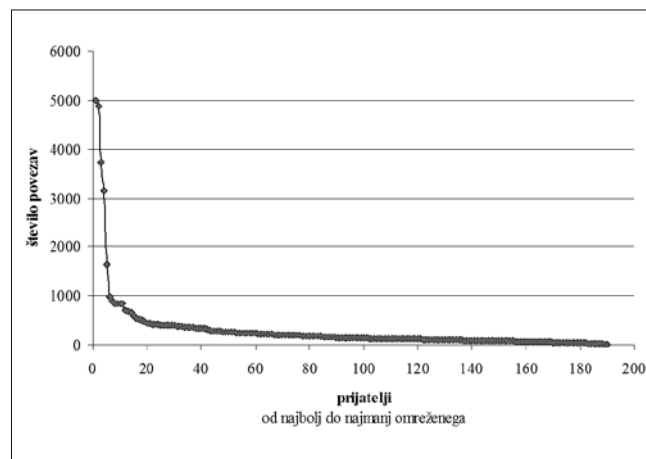

Slika 3: Rast brezstopenjskega omrežja.
Po Barabási (2003:87)

in družbenih omrežij sta se sredi minulega stoletja najbolj natančno poglobila Paul Erdős in Alfréd Rényi (1959), pozneje pa še številni drugi avtorji, med katerimi so osrednji Albert-László Barabási in Réka Albert (Albert, Jeong in Barabási 2000; Barabási 2003; Barabási in Albert 1999), Duncan Watts (1999, 2004) ter Steven Strogatz (2001, 2003), pri nas pa denimo Vladimir Batagelj, Anuška Ferligoj in Andrej Mrvar (Batagelj in Mrvar 2000; Doreian, Batagelj in Ferligoj 2005; Nooy, Mrvar in Batagelj 2005).¹⁸

Barabási in Albertova (1999) sta pri svojih raziskavah z vidika teorije grafov analizirala internet in svetovni splet (World Wide Web) in prišla do zanimivih sklepov, ki so pomembni tudi za pričujoči članek (glej tudi Adamic in Huberman 2000). Ugotovila sta, da imajo posamezni internetni strežniki izjemno veliko povezav, medtem ko jih ima velika večina le malo. Podobni so bili tudi sklepi njune analize svetovnega spleta. Nekateri spletni naslovi – recimo naslovi najpomembnejših spletnih iskalnikov – so izjemno priljubljeni, obiskani in navedeni v obliki hiperpovezave na številnih drugih straneh, medtem ko je večina spletnih naslovov nepoznanih, malo obiskanih in tudi malokrat navedenih na drugih spletnih straneh. Internet in svetovni splet sta torej primera brezstopenjskih omrežij, v katerih imajo nekateri vozli zelo veliko povezav, medtem ko jih ima večina malo. Ta omrežja se tako razlikujejo od t. i. 'naključnih omrežij' oziroma 'naključnih grafov' (ang. *random networks* oziroma *random graphs*), pri katerih imajo vozli naključno število povezav, tako da število njihovih povezav sledi Gaussovi krivulji naključne distribucije (Slika 2).

Dve temeljni načeli, po katerih se oblikujejo brezstopenjska omrežja, sta rast in prednostna povezanost. Vsako omrežje tako nastane iz majhnega jedra, ki se razrašča, ko se mu pridružujejo novi vozli. Novi vozli, ki se priključujejo omrežju, dajejo pri tem prednost vozlu z več povezavami. Albert-László Barabási ter njegova učenka Réka Albert sta postopek nastanka in rasti teh omrežij v članku, objavljenem v reviji *Science* (Barabási in

Slika 4: Omreženost uporabnikov v osebno omrežju na Facebooku.

Albert 1999; glej tudi Barabási 2003: 86–87), opisala takole: 1. Rast: Z vsako časovno enoto dodamo k omrežju nov vozle. Tako prikažemo, da se omrežje razrašča postopoma – vozle za vozlom. 2. Prednostna povezljivost: Predpostavimo, da se vsak nov vozle poveže z dvema obstoječima vozla. Verjetnost, da bo »izbral« nek vozle, je proporcionalna s številom povezav, ki jih ta vozle že ima. To pomeni, da kadar obstaja izbira med dvema vozla, bo tisti z dvakrat več povezavami kot neki drugi imel dvakrat več možnosti, da »pridobi« nove vozle.¹⁹ Vsakič ko ponovimo postopka iz točk ena in dve, priključimo nov vozle k omrežju in tako ustvarjamo nenehno rastoče omrežje, v katerem so nekateri vozli (t. i. »žarišča«) vedno bolj povezani, večina pa jih ima malo povezav (Slika 3).

Moč šibkih vezi na »Facebooku«

Kot kaže, tudi spletna omrežja, ki jih ustvarjajo uporabniki Facebooka, nastajajo po podobnih načelih, s katerimi matematiki in drugi teoretiki omrežij opisujejo nastanek brezstopenjskih omrežij. Ta načela je pri Facebooku opisal Dalsgaard, ko pravi, da so »[o]mrežja sestavljena iz vozlov in v Facebookovi skupnosti' pomeni vsaka oseba en vozle. A med vozli obstajajo razlike. Nekateri so bolj središnji kot drugi in delujejo kot 'žarišča' za številne transakcije. Nekateri imajo morda le deset 'povezav' ali 'prijateljev', medtem ko jih imajo drugi več sto – pri čemer seveda obstajajo kvalitativne razlike med razmerji, saj niso vsa utemeljena na tesnih osebnih stikih, zato bi mnoge 'prijatelje' ponavadi pojmovali kar kot znance in tako dalje« (2008: 10).²⁰ Analiza mojega osebnega omrežja na Facebooku je dala podob-

¹⁹ V literaturi se ob opisu takšne rasti pogosto uporablja primerjava, da »bogati postajajo vse bogatejši« (Barabási 2003: 79–92; Barabási in Albert 1999).

²⁰ Dalsgaard pojasnjuje še, da nekateri uporabniki Facebooka kopičijo t. i. prijatelje, s čimer si domnevno povečujejo ugled v spletni skupnosti. Pri tem primerja takšno dejavnost s številom povezav pri t. i. 'velmožeh' (ang. *big men*) v Melaneziji, ki deluje po naslednjem načelu: »Več razmerij imaš, večji si v družbi – kot osebnost« (2008: 12). Tovrstno kopičenje družbenega kapitala lahko primerjamo tudi s »potlačem«, kot ga opisuje Mauss (1996), torej s tekmovanjem, kdo bo zbral – in naposled celo uničil – več premoženja in si tako zvečal ugled.

mostov čez reke v mestu tako, da vsakega prehodimo le enkrat. Euler je dokazal, da ta problem nima rešitve.

¹⁸ Pri vseh omenjenih se matematične teorije prepletajo z družboslovjem.

ne rezultate. Povprečno število prijateljskih povezav, ki jih je imelo mojih sto devetdeset prijateljev, je bilo 294,33. To se zdi na prvi pogled nenavadno, saj večina uporabnikov ustvari precej manj povezav (štiriinšestdeset mojih prijateljev ima denimo sto ali manj povezav). Povprečno število povezav pa dejansko najbolj zvečajo tisti posamezniki, ki izvajajo nekakšen »potlač« oziroma ki kopičijo prijateljstva in si tako hote ali neho povečujejo družbeni kapital (glej npr. Aral in Van Alstyne 2008). Ti so ustvarili izjemno veliko povezav (več kot tisoč) in lahko po svojih osebnih omrežjih prenašajo informacije na širok krog ljudi²¹ (Slika 4). Adamic, Buyukkokten in Adar (2008), ki so analizirali stran za družbeno mreženje *Club Nexus*, ob tem dodajajo, da pride do takšne razlike ne le zaradi želje po »zbiranju« prijateljev, temveč predvsem zaradi preprostega dejstva, da so nekateri ljudje bolj družabni kot drugi. Poudarjajo še, da je pri uporabnikih te strani prisotna tudi želja po čim bolj intenzivni udeležbi posameznika v spletnih dejavnostih.

Omreženost uporabnikov v osebnem družbenem omrežju na »Facebooku«

Peščico posameznikov, ki imajo nesorazmerno veliko prijateljev, lahko obravnavamo kot žarišča v omrežju, prek katerih se informacije prenašajo v preostala osebna omrežja in zaradi katerih se novice, šale in zanimivosti najhitreje razširijo po spletu. Pri tem pravzaprav ni pomembno, kako močne so dejanske prijateljske vezi med osebami v omrežjih, ki so se ustvarila okrog teh žarišč, saj je v *Facebookovih* osebnih omrežjih njihova »moč« izenačena. Nihče torej ni »boljši« prijatelj kot kdo drug. Vse vezi so v izhodišču enako močne oziroma enako šibke.

O pomenu šibkih vezi je prvi pisal Granovetter (1973) v preloženem članku *Moč šibkih vezi* (*The Strength of Weak Ties*), v katerem pojasnjuje, kako pomembne so tovrstne vezi na makroravni, saj med sabo povezujejo skupine posameznikov, ki bi drugače ostale nepovezane. Z močnimi vezmi (prijateljskimi ali sorodniškimi) se posamezniki namreč tesno povežejo med sabo in formirajo prijateljska in sorodniška mikroomrežja oziroma »gruče« (1973: 1363), s šibkimi vezmi (poznanstva) pa se te »gruče« povezujejo med sabo. Prek takšnih vezi se, kot pojasnjuje Granovetter, novice in govornice naglo razširijo.

Če nekdo pove govorico vsem bližnjim prijateljem in oni storijo podobno, bo govorico mnogo ljudi slišalo dvakrat ali pa trikrat, saj imajo tisti, ki so povezani z močnimi vezmi, navadno skupne prijatelje. Če motivacija za širjenje govornice ob vsaki ponovitvi nekoliko upade, potem bo govorica, ki se bo širila po močnih vezeh namesto po šibkih, predvidoma omejena le na nekaj skupin; mostovi se ne bodo prečkali (Granovetter 1973: 1366).

Tudi Castells pravi, da so pri analizi družabnosti na spletu ključne šibke vezi. »Prednost 'mreže' (*the Net* v izvorniku, op. a.) je v tem, da omogoča oblikovanje šibkih vezi s tujci v egalitaren vzorec interakcij, pri čemer so pri oblikovanju ali celo oviranju komunikacije družbene značilnosti manj pomembne,« pojasnjuje Castells (2004: 388).

Osebna omrežja na *Facebooku* temeljijo prav na šibkih vezeh. Facebookovski prijatelji dejansko niso le prijatelji, o katerih govori Granovetter, temveč gre ponavadi za znance, ki jih redko srečujemo »iz oči v oči« oziroma z njimi tudi po *Facebooku* ne komuniciramo drugače kot z objavami na svoji osebni strani, ki jih lahko nato vidijo tudi drugi. Kakorkoli, ravno s šibkimi povezavami s takšnimi (ne)znanci lahko sprožimo »epidemijo« zanimanja za takšne videoposnetke, kot so predstavljeni v prvem delu pričujočega članka. Skozi šibke vezi se informacija o tem posnetku lahko v nekaj dneh razširi ne le na lokalni, temveč tudi na globalni ravni.²²

Sklep

Teorijam omrežij, s katerimi se v zadnjih letih veliko ukvarjajo predvsem matematiki, fiziki, biologi, kemiki in drugi naravoslovci, vse bolj pa tudi sociologi, sem v pričujočem članku skušal dodati antropološki vidik, pri čemer sem se držal Caprove vizije, da bodo raziskave družbenih omrežij postale celovite in smiselne šele z novimi vpogledi s perspektive družbene teorije, filozofije, kognitivnih ved, antropologije in drugih znanstvenih disciplin (Capra 2003: 71). Spletni fenomeni, ki sem jih predstavil v povezavi z omrežji, pa so z antropološkega vidika zanimivi predvsem zato, ker kažejo, kakšne so nove oblike povezovanja ljudi in sodelovanja med njimi. Vznikanje in rast brezstopenjskih omrežij, ki se jim pridružuje vse več vozlov (uporabnikov strani za družbeno mreženje), pomeni, da smo dejansko prešli v »mrežno družbo« (Castells 2004) in da postajajo tovrstne oblike povezovanja ljudi vse bolj »normalne«, torej temeljni sestavni del vsakdanjega načina življenja. Castells je pravzaprav že pred več kot desetletjem pojasnil, da pomenijo omrežja »novo družbeno morfologijo naših družb, razpršenost omrežne logike pa bistveno preoblikuje delovanje in rezultate v procesih produkcije, izkušnje, moči in kulture« (2004: 500). Pri tem je dodal, da »mrežna družba prinaša kvalitativno spremembo človeškega izkustva« (2004: 508; glej tudi Urry 2003: 8–12, kjer je podan kritičen pogled na Castellsovo analizo). Podobno trdi tudi matematik Albert-László Barabási, ki pravi, da smo s prehodom v mrežno družbo »[p]riče nečemu kvalitativno novemu, nečemu, kar dopušča idejam in modnim muham, da dosežejo kogarkoli s svetlobno hitrostjo« (Barabási 2003: 126).

22 Informacije se pri tem ne le širijo, temveč tudi transformirajo, kot smo videli na primeru Požigalca. Iz izvornega posnetka, ki je nastal leta 2005, je doslej nastalo štiriinpetdeset »mutacij«, ki po svoje še vedno prenašajo prvotna sporočila, hkrati pa jih dopolnjujejo in izkrivljajo skozi optiko posameznikov, ki so se lotili predelav in priredb. Podobno je tudi s posnetki Valentine Hasan, Susan Boyle in Gizem Güneş. Izvorniki se krajšajo, dodajajo se jim podnapisi, kombinirajo se z drugimi posnetki ... Zagovorniki memetike, torej teorije o obstoju in prenosu temeljnih informacij kulture (t. i. »memov«), bi bili nad temi dejstvi navdušeni (glej npr. Blackmore 1999; Brodie 1996; Dawkins 2006; Dennet 1996). Sam pa vendarle menim, da nima smisla govoriti o »kulturnih genih« ali pa »kulturnih virusih«, saj je kultura preveč kompleksna, da bi jo lahko zreducirali na nedeljive kvante oziroma nekakšne gene.

21 Kako pomembna postajajo facebookovska prijateljstva pri utrjevanju družbenega kapitala in povečevanju ugleda, kažejo že poklici, ki jih opravlja mojih deset najbolj omreženih prijateljev. Največ prijateljskih povezav v mojem osebnem omrežju sta zbrala dva politika. Eden med njimi 4.996, drugi pa 4.886. Sledi vedeževalec s slovenske komercialne televizijske postaje, ki je pridobil 3.733 prijateljev, za njim je pop pevec s 3.146 prijatelji, nato pa še dva politika (1.641 in 975). Naslednji po uspešnosti »zbiranja« prijateljev je južnoameriški študent na izmenjavi v Sloveniji (905), sledijo pa producent pornografskih filmov (843), glasbeni producent (842) in še en politik (841). Med njimi je, kot lahko vidimo, precej »velmož«, o katerih piše Daalsgard (2008).

Tudi sam menim, da smo s tem, ko smo začeli spletati nove oblike omrežij, izvedli kvalitativni preskok na novo družbeno raven. Dejansko pa se je ta preskok lahko zgodil šele z množično uporabo *Facebooka*, *YouTube* in podobnih spletnih strani, ki so kadarkoli dostopne komurkoli.²³ S tovrstnim načinom povezovanja na nek način vstopamo v panoptično družbo, v kateri lahko izvemo veliko podrobnosti iz zasebnega življenja znancev in nezancev, ki jih drugače ne bi zlahka pridobili. Še bolj pomembno pa je to, da se informacije v omrežjih širijo tako hitro, da lahko govorimo o gravitiranju družbe k singularnosti, ko bo vsak lahko nemudoma pridobil podatke o komurkoli in čemerkoli ter ko bo s pomočjo t. i. šibkih vezi v spletnih družbenih omrežjih vsak lahko dostopal tako rekoč do vsakogar. Ne napovedujem, da bo tovrstno povezovanje ljudi v enovito globalno omrežje postalo edini način sodelovanja med njimi in izmenjave informacij, saj se bodo »stare« skupnosti, ki so se jim doslej posvečali antropologi in sociologi, še vedno ohranile. Pravim le, da bomo tudi antropologi morali nujno posvetiti čim več pozornost pojavom, s katerimi se ukvarjajo teoretiki omrežij, če bomo hoteli razumeti, kako v sodobnosti funkcioniramo ljudje, kako ustvarjamo omrežja in kako se v virtualnih skupnostih konstruira identiteta posameznikov (glej npr. Praprotnik 2003). Požigalca in pevskih fenomenov, predstavljenih v tem članku, torej nikakor ne smemo razumeti zgolj kot nepomembne spletne šale, temveč jih moramo obravnavati z vso resnostjo.

Viri in literatura

ADAMIC, Lada A., Orkut Buyukkokten in Eytan Adar: A Social Network Caught in the Web. *First Monday* 8(6), 2003, <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/1057/977>, 14. 8. 2009.

ADAMIC, Lada in Bernardo A. Huberman: Power Law Distribution of the World Wide Web. *Science* 287/5461, 2000, 2115a.

ALBERT, Réka, Hawoong Jeong in Albert-László Barabási: Error and Attack Tolerance of Complex Networks. *Nature* 406/6794, 2000, 378–382.

ARAL, Sinan in Marshall W. Van Alstyne: Networks, Information and Social Capital. *Social Science Research Network*, 2008, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=958158, 14. 8. 2009.

BARABÁSI, Albert-László: *Linked: How Everything Is Connected to Everything Else and What It Means for Business, Science and Everyday Life*. New York: Plume, 2003 (2002).

BARABÁSI, Albert-László in Réka Albert: Emergence of Scaling in Random Networks. *Science* 286/5439, 1999, 509–512.

BATAGELJ, Vladimir in Andrej Mrvar: Some Analyses of Erdős Collaboration Graph. *Social Networks* 22(2), 2000, 173–186.

BATAGELJ, Vladimir in Anuška Ferligoj: *Analiza omrežij: brezlestvična omrežja*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, 2004, <http://vlado.fmf.uni-lj.si/vlado/podstat/AO/ANOM09.pdf>, 14. 8. 2009.

23 Pri besedi »kadarkoli« naj pojasnim, da sta tako *YouTube* kot *Facebook* dostopna tudi z mobilnimi telefoni. Tako se omniprezenca teh portalov še stopnjuje. Pri »komurkoli« bi lahko razpravljali o t. i. »informativski vrzeli«. Drži namreč, da veliko ljudi po svetu nima dostopa do spleta. Če pa vzamemo za primer slovensko družbo, to gotovo ne drži, saj ima dostop do interneta in vsebin na njem večina prebivalcev. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije je v prvi polovici leta 2008 do interneta dostopalo 64 odstotkov oseb v populaciji od 10 do 75 let, v populaciji od 10 do 15 let pa je 100 odstotkov oseb, starih od 10 do 15 let, že uporabilo internet in ga uporabljajo vsaj enkrat mesečno (2009: 'Uporaba interneta – primerjava RIS-SURS 2008', <http://www.ris.org/index.php?fl=2&lact=1&bid=10323&parent=13&cat=891&p1=276&p2=285&p3=1318&p4=1489&p5=1503&id=1503>, 14. 8. 2009).

BLACKMORE, Susan: *The Meme Machine*. New York: Oxford University Press, 1999.

BOISSEVAIN, Jeremy in J. Clyde Mitchell: *Network Analysis: Studies in Human Interaction*. Haag in Pariz: Mouton, 1973.

BOYD, Danah M. in Nicolle B. Ellison: Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication* 13(1), 2008, 210–230.

BRODIE, Richard: *Virus of the Mind: The New Science of the Meme*. Seattle in Wash: Integral Press, 1996.

CAPRA, Fritjof: *The Hidden Connections: A Science for Sustainable Living*. London: Flamingo, 2003 (2002).

CASTELLS, Manuel: *The Rise of Network Society*. 2. izdaja. Oxford: Blackwell, 2004 (1996).

DALSGAARD, Steffen: Facework on Facebook: The Presentation of Self in Virtual Life and Its Role in the US Elections. *Anthropology Today* 24(6), 2008, 8–12.

DAWKINS, Richard: *Sebični gen*. Oxford: Oxford University Press, 2006 (1976).

DENNET, Daniel C.: *Darwin's Dangerous Idea: Evolution and the Meanings of Life*. London: Penguin Books, 1996 (1995).

DOREIAN, Patrick, Vladimir Batagelj in Anuška Ferligoj: *Generalized Blockmodeling: Structural Analysis in the Social Sciences* 25. Cambridge idr.: Cambridge University Press, 2005.

DROZG, Hojka: *Spletne strani socialnega mreženja*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2009.

ERDŐS, Paul in Alfréd Rényi: On Random Graphs. *Publicationes Mathematicae* 6, 1959, 290–297.

GRANOVETTER, Mark: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology* 78(6), 1973, 1360–1380.

GREEN, Sarah, Penny Harvey in Hannah Knox: Scales of Place and Networks: An Ethnography of the Imperative to Connect through Information and Communications Technologies. *Current Anthropology* 46(5), 2005, 805–826.

HINE, Christine: *Virtual Ethnography*. London: Sage Publications, 2001.

LATOUR, Bruno: *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford in New York: Oxford University Press, 2005.

LAW, John in John Hassard (ur.): *Actor Network Theory and After*. Oxford in Malden: Blackwell Publishing, 1999.

MAUSS, Marcel: *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1996 (1923/1924).

MITCHELL, J. Clyde (ur.): *Social Networks in Urban Situations: Analyses of Personal Relationships in Central African Towns*. Manchester: University Press, 1969.

MITCHELL, J. Clyde: Social Networks. *Annual Review of Anthropology* 3, 1974, 279–299.

NOOY, Wouter de, Andrej Mrvar in Vladimir Batagelj: *Exploratory Social Network Analysis with Pajek: Structural Analysis in the Social Sciences* 27. New York: Cambridge University Press, 2005.

PRAPROTNIK, Tadej: *Skupnost, identiteta in komunikacija v virtualnih skupnostih*. Ljubljana: Documenta, 2003.

STROGATZ, Steven: Exploring Complex Networks. *Nature* 410/6825, 2001, 268–275.

STROGATZ, Steven: *Sync: The Emerging Science of Spontaneous Order*. Los Angeles: Hyperion, 2003.

URRY, John: *Global Complexity*. Oxford: Polity, 2003.

WATTS, Duncan J.: *Small Worlds: The Dynamics of Networks between Order and Randomness*. Princeton: Princeton University Press, 1999.

WATTS, Duncan J.: *Six Degrees: The Science of Connected Age*. London: Vintage Books, 2004 (2003).

Following the Trail of an Arsonist: An Anthropological Perspective on Social Networking Websites

The article focuses on web phenomena such as the people who have become famous in a very short time due to information and communication technology. The first example is of two young men from Velenje who managed to capture an arsonist. Spreading like fire through the web, the video featuring their description of the event had received almost 500,000 views. Next is a video of Valentina Hasan from Bulgaria whose awkward rendition of a song originally sung by Mariah Carey quickly became very popular, spreading worldwide. An even faster worldwide recognition was gained by Susan Boyle from Scotland who performed a song at a similar contest than Hasan. In a few days, the video of her performance, shown on different websites, was visited by over a hundred million people. Just as unexpected was the sudden popularity of Gizem Günes, a young girl from Turkey, whose video earned her an appearance in a TV show and an opportunity for singing with one of the most successful Turkish music groups.

Phenomena such as these and the rapid spreading of information have undoubtedly been made possible by the growth of social networking websites created by their users, for instance the Facebook website. Due to their specific topological characteristics information spreads around them very swiftly. They can thus be labeled scale-free networks in which nodes (the so-called »hubs«) have a particular importance.

The presence of such networks in our daily lives helps to create a panoptical society which makes it possible to easily obtain information about perfect strangers. Since anyone can immediately acquire information about everybody else such a society also gravitates toward singularity.

METODOLOGIJA ETNOGRAFSKEGA RAZISKOVANJA MIGRACIJSKIH IN TRANSNACIONALNIH PROCESOV

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Mednarodne in transnacionalne migracije ter druge oblike človeške mobilnosti so v zadnjih desetletjih postale pomemben globalni pojav, morda predstavljajo celo »transnacionalno revolucijo« (Castles in Miller 2003). Sodobne raziskave človeške mobilnosti težijo k izrazito interdisciplinarnim pristopom, kjer pa imata etnologija in antropologija s svojim specifičnim pogledom in metodo pomembno vlogo, saj omogočata razumevanje migracij in transnacionalnih povezav skozi optiko posameznikovih izkustev. Avtor v pričujočem članku predstavlja premislek o metodoloških vprašanjih etnografskega raziskovanja mobilnosti in transnacionalnosti, organizaciji raziskav, metodoloških orodij in nekaterih novih (in novih starih) konceptih, uporabnih za antropološko preučevanje migracijskih procesov in transnacionalnih povezav.

Ključne besede: migracije, transnacionalnost, etnografija, metodologija, mobilnost

Abstract: International and transnational migrations and other forms of human mobility that have been taking place during the last decades have become an important global phenomenon – and may even denote a »transnational revolution« (Castles and Miller 2003). Recent studies of human mobility promote an interdisciplinary approach in which ethnology and anthropology play an important role. Their unique specific methods and points of view give an insight into migrations and transnational connections from the position of individual experience. Presented are some reflections on methodological issues of ethnographic research of mobility and transnationality; research organization; methodological tools; and certain new (as well as »new old«) concepts applicable to anthropological research of migration processes and transnational connections.

Key Words: migration, transnationality, ethnography, methodology, mobility

V uvodnem poglavju monografije *Transnational Connections: Culture, People, Places* je Hannerz opozoril na sicer splošno znano dejstvo, da sodobni svet globalnih povezav ni več takšen, kakršen je bil včasih. To spoznanje je za antropologijo pomenilo dokončno izgubo udobne samoumevnosti v osmišljanju raziskovanja čimbolj nedotaknjenih in izoliranih lokalnosti po svetu ali doma z namenom odkrivanja čistih, esencialnih ali prvobitnih kulturnih prvin etničnih skupin ali narodov. Takšen kulturni esencializem je na nek način zavrnil že Leach, ko je funkcionalistično metodološko predpostavko, da so ljudstva logično in statično razporejena v prostoru in imajo jasne meje, označil celo za »akademsko fikcijo« (1954: 290). In čeprav se nekateri raziskovalci občasno še prepričujejo o smislu odkrivanja kulturne posebnosti, pristnosti in avtentičnosti, je danes jasno, da družbe niso statične, temveč medsebojno povezane. Povsod lahko naletimo na sledove učinkov (po)kolonializma ter vplive globalnih in transnacionalnih tokov ljudi, tehnologij, dobrin, predstav, kapitala, itd., oziroma opažamo vpetosti posameznikov ter konkretnih socialnih in kulturnih pojavov v »svetovni sistem« (glej Marcus 1995). »Zdaj je čas, ko transnacionalne povezave postajajo vse bolj raznolike in vseprisotne ter prinašajo male ali velike posledice za življenje ljudi in za kulturo« (Hannerz 1996: 4).

Zgornje spoznanje simptomatično nakazuje pomemben paradigmatični in epistemološki premik v antropologiji, ki ga Muršič povezuje z novo paradigmo antropologije prostora (2006), kate-re pomemben del so tudi »analize transnacionalnih in globalnih tokov ter opisov njihovega sledenja« (Muršič 2006: 49). Teoretski in epistemološki premislek se je začel z refleksijo lastne teoretske pozicije sredi osemdesetih let 20. stoletja – v veliki meri jo je sprožil zbornik *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, ki sta ga uredila James Clifford in George E. Marcus (1986) – pozneje pa so na ta premik močno vplivale razi-

skave človeške mobilnosti in transnacionalnih povezav. Transnacionalna antropologija je zahtevala tudi metodološke spremembe ter spremembe v sami organizaciji antropoloških (etnografskih) raziskav – predvsem, a ne izključno, tistih, ki obravnavajo primere mobilnosti, migracij in transnacionalnih povezav.

Ljudje se premikamo z najrazličnejšimi motivi, pričakovanji in predstavami ter redno prečkamo politične, geografske, socialne in kulturne meje. Mobilnosti, migracije in transnacionalne povezave so v devetdesetih letih 20. stoletja postali pogosti predmeti antropoloških raziskav, zato je več avtorjev začelo opozarjati na to, da antropologija potrebuje nove ključne pojme, koncepte, kategorije in metodološka orodja za razumevanje tovrstnih pojavov (glej npr. Hannerz 1996; 1997; Kearney 1995; Marcus 1995).

Ko sem se pri raziskavi transnacionalnih migracij med Argentino in Slovenijo (glej Repič 2006) sam soočil z metodološkimi dilemami razumevanja mobilnosti in njenih socialnih ter kulturnih učinkov, se nisem mogel izogniti tudi vprašanju o tem, kakšne so torej možnosti, zadrege in tudi prednosti etnološke in antropološke discipline pri raziskovanju, opisovanju in razumevanju konkretnih socialnih in kulturnih oblik, ki jih sooblikujejo »globalni kulturni tokovi« (Appadurai 1996), migracijski procesi in transnacionalne povezave. Kompleksnosti, ki spremljajo migracije, slovensko »izseljenstvo«, razpetost med različnima socialnima svetovoma ter oblikovanje diaspore in transnacionalnih identitet, preprosto nisem mogel zaobjeti s klasičnim etnografskim pristopom, ki je poudarjal preučevanje lokalnosti. Obenem pa nisem želel zdrsniti v pretirano razglabljanje v smislu kulturnih študij ali omejevanje na makroraven razumevanja migracij, saj menim, da je etnografska perspektiva, ki temelji na razumevanju posameznikovih izkustev, primerjalna prednost discipline in včasih v raziskavah migracij še vedno premalo izkoriščena.

Sodobne raziskave migracij močno težijo k interdisciplinarnim

* Dr. Jaka Repič, asistent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: jaka.repic@guest.arnes.si

pristopom, a kljub temu ima antropologija pri teh vprašanih pomembno vlogo, saj s specifičnim pogledom in metodo migracije obravnava skozi perspektivo posameznikov in njihovih konkretnih izkustev. Obenem pa specifični (translokalni) kontekst zahteva premislek o metodoloških vprašanih etnografskega raziskovanja mobilnosti in transnacionalnosti in nekaterih novih (in novih starih) konceptih, ki ga pogosto spremlja tudi delni odmik od klasičnih raziskovalnih in analitičnih pristopov. Ta članek je namenjen kratkemu pregledu nekaterih ključnih teoretskih konceptov in metodoloških orodij za antropološko preučevanje migracijskih procesov in transnacionalnih povezav.

Lokalno, globalno, transnacionalno: dinamične perspektive prostora

O prostoru v antropologiji ali razsrediščenosti sodobnega sveta V zadnjih dveh desetletjih so se v antropologiji uveljavile nove dinamične konceptualizacije lokalnih, globalnih, transnacionalnih, virtualnih, medijskih in drugih prostorov ter celo »brezkrajev« (Augé 1995), ki vsebujejo dimenzijo človeškega izkustva in opozarjajo na človeško aktivno vlogo – agencijo ali tvornost – pri konstrukciji prostorov. Te paradigmatične spremembe predstavljajo kar »prostorski obrat« (van Loon 2002), ki pa presega le vprašanja prostora, saj ponovno odpira stara vprašanja odnosa med agencijo in determinizmom, presega pa tudi klasična pojmovanja odnosa med skupnostjo, prostorom (teritorijem), kulturo in identiteto. Prek temeljne kritike antropologije je postalo jasno, da etnografsko raziskovanje majhnih zaključenih in zamejenih skupnosti ali lokalnosti izhaja iz konceptualizacije sveta, organiziranega med centre in odvisne periferije, kar je upravičevalo legitimnost imperializma in kolonializma (prim. Gupta in Ferguson 1997a, 1997b).

Antropologija se je sprva uveljavila kot disciplina z regionalnim pristopom in je prostor razumela skozi dialektiko razmerij med centri in odvisnimi periferijami oziroma kot mozaik neštetihi bolj ali manj ločenih samostojnih in zamejenih lokalnih enot. Paradigmatični premiki h globalnemu pojmovanju sveta (ali raje svetovnega sistema) je predstavljalo Wallersteinovo delo *The Modern World System* (1974). Njegova teorija svetovnega sistema je namreč zavrnila dualistično, evklidsko razumevanje sveta v smislu hierarhično urejenih centrov in periferij, ki jih ločijo jasne meje, ter je pozornost obrnila k »večdimenzionalnemu globalnemu prostoru z nezamejenimi, pogosto pa tudi prekinjenimi in medsebojno prekrivajočimi se pod-prostori« (Kearney 1995: 549). Kritike teritorializacije in esencializacije kulture¹ – v smislu sveta ločenih ljudstev, v katerem naj bi vsaka skupina lastno kulturo razvila v relativni izolaciji – so bile prisotne že dlje časa (npr. Leach 1954: 290; Barth 1969b: 11), a šele z raziskovanjem interakcij med posamezniki in med različnimi skupinami, pozneje pa tudi globalnih tokov in transnacionalnih povezav, je antropologija uspela oblikovati novo, bolj dinamično perspektivo prostora, družbe in kulture (Hannerz 1997: 3). V antropološki disciplini se je v devetdesetih letih 20. stoletja pojavila povečana težnja po raziskovanju procesov globalnih sprememb in

soodvisnosti. Tudi pri sodobnih analizah migracijskih procesov so v ospredju zlasti raziskave transnacionalnih povezav oziroma sočasne vpetosti posameznikov v socialne in politične prostore različnih nacionalnih držav (glej npr. Repič 2006, 2008). V devetdesetih letih 20. stoletja so se pojavili različni modeli kompleksne prepletenosti sveta, večina pa zajema nekakšno dinamično konceptualizacijo prostora. Deleuze in Guattari (1990) sta svet primerjala z rizomom, ki predstavlja nekakšen razsrediščen mrežni sistem, ki vsako točko povezuje z vsako drugo točko sistema (glej tudi Kearney 1995: 558; Muršič 2000: 472). Ta model pa obenem implicira odtujenost, odsotnost »korenin« v življenju ljudi in (ne)vpetost posameznikov v socialne skupine. Sodobni, globalno vzajemno povezani svet je Hannerz opredelil kot »globalno ekumeno«, ki opisuje »vzajemno povezanost sveta z interakcijami, izmenjavami in s soodvisnim razvojem, ki nenazadnje zadevajo tudi organizacijo kulture« (Hannerz 1996: 7). Obenem je poudaril, da to ne pomeni, da je svet postal velika »globalna vas«, kot ga je nesrečno poimenoval McLuhan (1992), saj globalna povezanost ne pomeni tudi velike skupnosti, homogenosti ali neposrednih recipročnih odnosov. Z globalizacijo lahko sicer opišemo prav vsak pojav, ki kakorkoli presega državne meje, a je termin prav zaradi svoje širine in nedoločenosti tudi omejeno uporaben.

Z globalizacijo označujemo socialne, ekonomske, kulturne in demografske procese, ki se odvijajo v posameznih nacionalnih državah, a jih obenem tudi presegajo, zato omejena obravnava lokalnih procesov, identitet in analitičnih enot obrodi nepopolno razumevanje lokalnega (Kearney 1995: 548).

Appadurai je sicer poudaril velik pomen globalizacije na sodobne spremembe v svetu, a je termin omejil zlasti na kapitalne tokove, ki delujejo na globalni ravni in nadomeščajo prejšnje imperialne in kolonialne vzorce odnosov (1999: 229). Kapitalni tokovi pa so le ena vrsta mimobežnih globalnih kulturnih tokov, ki sicer še zdaleč niso odvisni le od ekonomskih in političnih kontekstov (glej Appadurai 1990, 1996). Prepletenost sodobnega sveta je opisal kot »interaktivni sistem« (Appadurai 1996: 27), ki ga zaznamujeta »translokalnost« ter »disjunkcija« ali mimobežnost globalnih kulturnih tokov, ki zajemajo tokove ljudi, stvari, podob in predstav, diskurzov, kapitala, ideologij, tehnologij, medijev, itd. Bistvo razsrediščenosti je zajel z opredelitvijo mimobežnosti teh tokov, saj imajo »različne hitrosti, osi, začetke in konce ter različne odnose do institucionalnih struktur v različnih regijah, državah ali družbah« (Appadurai 1999: 230–231).

Za preučevanje takšnega razsrediščenega svetovnega sistema je predlagal rabo dinamičnih prostorsko-kulturnih kategorij ali 'krajini' (*scapes*), ki opisujejo globalne kulturno-ekonomske mimobežne in razhajajoče tokove (Appadurai 1996). Razdelil jih je na etnokrajine, tehnične krajine, finančne krajine, medijske krajine in idejne krajine, pri tem, da so vse omenjene kategorije med seboj neločljivo povezane. Za to razpravo so najpomembnejše etnokrajine, ki zajemajo ljudi, vključene v tokove migracij in drugih vrst mobilnosti. To so turisti, migranti, begunci, izgnanci, delavci, itd. Ta model je zanimiv zato, ker zelo jasno povezuje različne vrste tokov, obenem pa relativizira vlogo nacionalnih držav. Posamezniki, ki se selijo, s seboj prenašajo različne kulturne predstave, vzorce, kapital, vplive, znanja, itd. Sočasno s premikanjem ljudi ali celo brez njih se premikajo tudi idejni,

¹ Antropologija je uveljavila teritorializacijo kulture, kulturnih posebnosti in razlik ter opisovanja kulturnega bogastva in raznovrstnosti človeštva v ločenih, lokaliziranih in prostorsko zamejenih skupinah, kar se je odražalo tudi v etnografiji (Gupta in Ferguson 1997c, 1997d).

tehnološki, finančni in drugi tokovi. Kategorije krajin presegajo dvopolne opozicije, saj so spremenljivi »gradniki predstavnih svetov« (1996: 33).

Ključni del skupinskega, socialnega in vsakdanjega življenja je 'umišljanje' (*imagination*), to je zmožnost, ki ljudem omogoča, da se odločijo za migracijo, se uprejo državnemu nasilju, težijo k socialni reparaciji, ustvarijo nove oblike družbenih organizacij in sodelovanja, ki pogosto potekajo onkraj državnih meja (Appadurai 1999: 231).

V nasprotju z globalnimi procesi pa so transnacionalni tokovi, kakršne so tudi migracije, odvisni od nacionalnih prostorov in držav, pa čeprav segajo onkraj njihovih meja in so si pogosto navzkriž ravno z močjo držav. Kearney (1995: 548) jih je zato imenoval kar 'transdržavni pojavi' (*trans-statal*), kar pa zajema le njihovo politično dimenzijo. Temeljno vlogo v teh procesih ima namreč ravno nacionalna država, ki s svojimi aparati določa in oblikuje zaščito državnih meja, državljanstvo, zunanje politike, migracijske politike in podobno. Transnacionalni socialni pojavi so poleg migracij še mednarodne poslovne mreže, diaspore oziroma transnacionalne skupnosti emigrantov, ki ohranjajo stike z domovino, transnacionalne nevladne organizacije in politične aktivnosti, teroristične mreže, korporacije ali multinacionalke, umetnost, turizem, industrija seksa, itd. (glej Hannerz 1992: 46; Vertovec 2001b: 4). Čeprav je transnacionalnost povezana z državami in nacionalnostjo, pa jo že v svojem bistvu tudi presega, saj je »v smislu daljnosežnih mrežnih povezav obstajala že pred nacionalno državo« (Vertovec 1999: 447).²

Transnacionalna antropologija

V transnacionalni antropologiji je na eni strani opazno močno povečanje zanimanja za raziskovanje migracij, turizma, diaspor oziroma transnacionalnih skupnosti in identitet, pa tudi kulturnih tokov preko nacionalnih in socialnih meja, kar ponovno spodbuja ideje kulturne difuzije in hibridnosti v novih kontekstih. Mnogi avtorji (npr. Appadurai 1990, 1996; Kearney 1995; Hannerz 1998) razvoj transnacionalne antropologije povezujejo ravno s paradigmatiskim obratom, ki spreminja dojemanje prostora. Transnacionalne raziskave so v humanistiki in družboslovju močno spodbudile dodaten premislek o pojmovanju in razmerjih med lokalnim, nacionalnim, regionalnim in globalnim (Glick-Schiller 1997: 155). Lokalno in globalno je namreč vzajemno integrirano in povezano. Vsaka lokalnost je fizično, socialno in ideološko konstruirana, tako da ni dejstvo, temveč projekt (Appadurai 1999: 231; glej še 1996: 178–199), kar je treba upoštevati tudi pri metodoloških pristopih etnografskega raziskovanja migracij.

Migracije

Pri preučevanju migracijskih procesov je implicitno prisotno vprašanje razumevanja prostora in njegovega vpliva na posameznikovo identiteto. Medtem ko so raziskovalci v preteklosti predpostavljali implicitne deterministične povezave med člo-

vekom, kulturo in ozemljem (na primer nacionalno državo), pa je v devetdesetih letih 20. stoletja v antropologiji prevladalo spoznanje, da sveta ni več mogoče obravnavati kot skupka zamejenih lokalnih enot v globalnem mozaiku (Hannerz 1996: 4; 1998: 236). V transnacionalni antropologiji klasično razumevanje kulture in lokalnosti ne zadošča, saj življenje posameznikov neprestano prehaja državne, socialne in druge meje, zato so v ospredje prišle raziskave transnacionalnih povezav oziroma sočasne vpetosti mobilnih posameznikov v socialne in politične prostore različnih nacionalnih držav (kritiko tega pristopa pa glej pri Friedman 2002). Skupine niso več strogo zgodovinsko determinirane, teritorializirane oziroma prostorsko zamejene in kulturno homogene. Različne oblike človeške mobilnosti, zlasti pa mednarodne ali transnacionalne migracije, so tako pomemben globalni pojav, da jih lahko imenujemo kar del »transnacionalne revolucije«, saj se povečujejo intenzivnost migracij, število migrantov in njihove poti, pa tudi raznolikost, kompleksnost in vzroki migracij (Castles in Miller 2003: 7–8).

Do uveljavitve koncepta transnacionalnosti je večina migracijskih raziskav temeljila na evklidskem razumevanju prostorov skozi hierarhično razdeljene odnose (na primer imperiji ali države in njihove kolonije, mesta in podeželje, razvite in nerazvite države, itd.). Temu je sledila tudi popularna ekonomsko sociološka migracijska teorija 'privlačevanja in odbijanja' (*push/pull*), ki na podlagi analize objektivnih kulturnih, ekonomskih in političnih kontekstov opredeljuje vzroke množičnih migracijskih premikov, njihove smeri in obseg (Castles in Miller 2003: 22).³ Klinar je na primer migracije delil na kolonialne in pokolonialne, notranje in mednarodne, ekonomske in politične, trajne in občasne, organizirane in neorganizirane, prostovoljne in prisilne, itd. (1976: 32–49). V takšnih opredelitvah so migracije odvisne zlasti od ekonomskih, političnih in družbenih kontekstov, ki posameznike in skupine bodisi spodbudijo, prepričajo ali pa primorajo v selitev, a jih obenem zreducirajo v pasivne objekte, ki jih po svetu nosijo najrazličnejši (kapitalski) tokovi in vplivi kapitalističnega sistema in nacionalnih politik. Klasične migracijske raziskave so obravnavale demografska gibanja, socialne in ekonomske učinke migracij, načine adaptacij, asimilacij ali integracij v imigracijsko družbo ter politike in strategije vključevanja oziroma izključevanja (glej Vertovec 2001a: 574), obenem pa so nam bore malo povedale o samih posameznikih, njihovih izkustvih, praksah, vpetosti v svetovni sistem ter kulturnih in socialnih spremembah.

Transnacionalna migracija pa opisuje proces, pri katerem migranti oblikujejo simultano vključenost v več kot eno družbo oziroma oblikujejo »mnogovrstne vezi in interakcije, ki povezujejo ljudi /.../ onkraj meja nacionalnih držav« (Vertovec 1999: 447). To ne pomeni nujno, da sami fizično neprestano potujejo, temveč da so njihova življenja in vsakdanje prakse vpeta v različne socialne svetove in lokalnosti. Gibljejo se namreč v socialnem prostoru, ki prehaja socialne, politične in kulturne meje, prav tako pa njihove dejanske povezave in interakcije segajo onkraj teh meja (prim. Hannerz 1996: 6). Transnacionalni migranti ali

² Večina avtorjev sicer uporablja pojem transnacionalizem (npr. Kearney 1995; Vertovec 2001a; Portes 1999), a je po mojem mnenju precej bolj smiselna raba pojma transnacionalnosti, saj ne gre za politični projekt (trans)nacionalizma, temveč za socialno in kulturno kategorijo (prim. Hannerz 1996, 1997).

³ Dejavniki migracij so lahko revščina, lakota, epidemije, naravne katastrofe, vojne, politična nestabilnost, diskriminacije in na drugi strani predstave o blagostanju, napredno gospodarstvo, različne možnosti (pridobitev zemlje, zaposlitev, študij ...), politična stabilnost, varnost, mir, itd.

transmigranti, kot sta jih označili Glick Schillerjeva in Bascheva, so »imigranti, katerih vsakdanje življenje je odvisno od mnogovrstnih in trajnih povezav onkraj nacionalnih meja, njihove identitete pa se oblikujejo v odnosu do več nacionalnih držav« (Glick Schiller in Basch 1995: 48).

Diaspore in transnacionalne identitete

Transnacionalni migranti oblikujejo skupnosti in diaspore, ki so gosto stkane socialne mreže in povezujejo ljudi v več državah (Portes 1997). Diaspore so pogosto izoblikovane na predpostavki, da njihove pripadnike povezuje neka vrsta skupne nacionalne ali religijske identitete, ki izhaja iz skupnega porekla, kulture ali jezika (Vertovec 2001a: 573). Diaspore zaznamujejo posebne »vrste zavesti« z »dvojnimi identifikacijami« (Vertovec 1999: 450). To so skupine migrantov, ki živijo na različnih krajih zunaj matične dežele, a ohranjajo spomin, vizijo in mite o domovini, se ne počutijo popolnoma asimilirane v imigrantsko družbo, vzdržujejo predstave ali mite o eventualni »vrnitvi« v domovino, se aktivno vključujejo v vzdrževanje ali obnovo domovine, njihovo skupinsko identiteto pa pomembno opredeljujejo stalni in nepretrgani odnosi z domovino – bodisi na dejanski ali simbolni ravni (glej Clifford 1997: 284; prim. Safran 1991).

Takšen primer je tudi slovenska skupnost v Argentini, kjer so bili med ključnimi razlogi za »ohranjanje« skupnosti poreklo (izvirna domovina) in podobne migracijske izkušnje, ki so jih s pomočjo socialnega spomina prenesli na mlajše generacije. Prav primer argentinskih Slovencev pa razkriva, da migranti in njihovi potomci niso preprosto ohranjali skupnosti, slovenske narodne identitete in kulture, temveč so jih rekonstruirali v migracijskem, transnacionalnem in urbanem kontekstu (glej Repič 2006, 2008). Ta način analize upošteva zgodovinsko in sociopolitično vzročnost preteklih migracij in sodobne (re)migracije, agencijo posameznikov in vlogo socialnega spomina pri potrjevanju porekla oziroma oblikovanju identitet.

Raziskave transnacionalnih migracij in diaspor pogosto obravnavajo obstojnost ali oblikovanje skupnosti, (ne)integracijo v okoliško družbo ter vprašanja identitet, pri katerih imata pomembno vlogo koncepta porekla in kulture. Ravno v migracijskih kontekstih so kulture »deteritorializirane«, iztrgane iz izvornih lokalnosti, a te lokalnosti prevzamejo pomembno simbolno vlogo reprezentacije porekla in kulture.

Kultura in učinki kulturalizma

V migracijskih kontekstih kultura, ali natančneje kulturne razlike, prevzamejo vlogo označevalcev kolektivne identitete, s tem pa postanejo tudi mehanizem za legitimacijo socialnega vključevanja in izključevanja. »Kultura je dimenzija človeškega diskurza, ki uporablja razlike, da oblikuje raznolika pojmovanja človeške identitete« (Appadurai 1996: 13). V takšnem pojmovanju kultura kot koncept »radikalne drugačnosti« (Keesing 1993) dobi novo dimenzijo, saj prevzame vlogo naturaliziranih razlik ali celo skupinske identitete, ki lahko temelji na še tako majhnih razlikah ter postane orodje za razločevanje človeških skupnosti (primerjaj Harrison 2008). Podobnosti in razlike pa so lahko le relacijske značilnosti in produkt mehanizma konstrukcije kulturnih razlik. Kot je pokazal že Barth (1969a), identiteta ne temelji na dejanskih razlikah, temveč na socialni organizaciji in simbolizaciji kulturnih razlik.

Migracije so proces poudarjenih medkulturnih interakcij, zato jih pogosto povezujemo z (multi)kulturalizmom v smislu razločevanja in označevanja ljudi in (narodnih, etničnih in religioznih) skupin na podlagi njihovih kultur. Multikulturalizem že v svojih temeljih pogojuje interakcije in vsebuje »intencionalno oblikovanje identitet« (Appadurai 1996: 15) ter politizacijo identitet na ravni nacionalnih držav. Takšen kulturalizem, ki je najbolj izražen ravno v migracijskih politikah, predstavlja kontinuiteto nacionalizma, etnocentričnosti, do neke mere celo prikritega rasizma (Stolcke 1995; Wikan 2002: 37; Hervik 2004).

Etnografski primeri transnacionalnih migrantov kažejo na metodološki nacionalizem in kulturalizem,⁴ a povsem relativizirajo primordialistično pozicijo razumevanja naroda, etničnosti in identitet, ki eksplicitno povezujejo človeka, kulturo in ozemlje – nacionalno državo. V luči takšnih primerov se za napačno izkaže implicitna predpostavka determiniranosti posameznikove identitete z ozemljem (na primer nacionalnost) ali s poreklom, kulturo in z jezikom (na primer etničnost oziroma narodnost). Globalni in transnacionalni tokovi ter medkulturne interakcije, ki naj bi v veliki meri omogočili kulturna mešanja, hibridne kulturne oblike in identitete ter različne neizključujoče pripadnosti, pa niso prinesli premika k univerzalizmu, temveč so v migracijskih kontekstih pogosto še bolj spodbudili nacionalistična čustva in politiko socialnega izključevanja (Stolcke 1995).

Metodološko izčiščenje etnografskega raziskovanja transnacionalnosti

Po hitrem pregledu teoretskih okvirov in zadreg raziskovanja mobilnosti, migracij in transnacionalnih povezav, povezanih z metodološkim nacionalizmom in kulturalizmom, zlasti pa z antropološkimi konceptualizacijami prostora ter razumevanjem vpetosti posameznikov in kulturnih pojavov v lokalne, globalne in transnacionalne prostore, pridemo do zadnjega vprašanja pričujočega prispevka. Kakšne so metodološke možnosti za etnografsko raziskovanje mobilnosti in transnacionalnosti, ko pa nam klasično etnografsko raziskovanje lokalnosti ne omogoča razumevanja vpetosti konkretnih pojavov v svetovni sistem? Zадnje poglavje članka je namenjeno premisleku o metodoloških vprašanih etnografskega raziskovanja mobilnosti, migracijskih procesov in transnacionalnih povezav, možnostih organizacij takšnih raziskav ter slabostih in prednostih metodoloških orodij.

Kljub teoretskim zadregam discipline, ki izhajajo iz metodološkega nacionalizma in kulturalizma, esencializacije kulture in evklidskega razumevanja sveta kot sistema zamejenih in kulturno relativno nepovezanih lokalnosti, ima pri vprašanih migracij in transnacionalnosti, ki sicer predstavljajo izrazito interdisciplinarno raziskovalno polje, ravno antropologija s svojim specifičnim pogledom in etnografsko metodo pomembno vlogo. Antropološki pogled namreč omogoča razumevanje življenja posameznikov v kontekstu migracij in transnacionalnih povezav skozi optiko posameznikovih izkustev. Obenem pa se analitični pogled tu ne ustavi, saj ne moremo prezreti vprašanj, ki zadevajo kulturne spremembe, mešanja, identitetne procese, vlogo pore-

4 Metodološki nacionalizem in kulturalizem razumem kot predpostavko, da sta nacionalnost in kultura »naravno« stanje, kar se kaže v vztrajanju na metodološki predpostavki o nacionalni in kulturni determiniranosti posameznikov in pogosto nekritični rabi beih kategorij (prim. Wimmer in Glick Schiller 2002).

kla, socialni spomin, itd. Appadurai je vlogo etnografije razumel v obravnavanju lokalnosti kot živega izkustva v globaliziranem in deterritorializiranem svetu (Appadurai 1991: 196), Marcus pa v razumevanju vpetosti konkretnih posameznikov in kulturnih pojavov v širše kategorije, socialne mreže in svetovni sistem (1995: 112).

S stališča etnografije lahko transnacionalnost na prvi pogled deluje kot neoprijemljiva kategorija, a je ravno nasprotno – nahaja se namreč v življenju in izkustvih posameznikov, družin, različnih skupnosti in se jasno kaže skozi vsakdanje prakse in interakcije. Raziskovalna pozornost etnografov se usmerja k posameznikom, njihovim potem, izkušnjam in vsakdanjim translokalnim praksam. Za raziskavo takšnih vprašanj je Marcus (1995) predlagal etnografijo na več krajih oziroma t. i. 'večkrajevno etnografijo' (*multi-sited ethnography*). V svojem preglednem članku o etnografskem delu na več krajih ugotavlja, da je takšen metodološki pristop vse bolj popularen, saj s tem raziskovalci ostajajo zvesti etnografski metodi, obenem pa ta metoda ne izključuje globalnih in transnacionalnih kontekstov. Mobilna etnografija raziskuje kulturne oblike, ki segajo preko meja in povezujejo različne lokalnosti.

Klasično etnografsko raziskovalno delo je v socialni in kulturni antropologiji zajemalo zlasti dolgotrajno terensko opazovanje z udeležbo in delo na eni lokaciji. Omejevanje na eno lokacijo je postalo metodološko problematično, kar so začele presegati že urbane raziskave (Lewis 1968; Mitchell 1969; Erdentug in Colombijn 2002), nadaljevale raziskave socialnih in političnih meja (Wilson in Donnan 1994, 1998; Brumen 2000), prostora (Low 2003), transnacionalnih migracij (Glick Schiller, Basch in Szanton Blanc 1992; Olwig 1997, 2001), diaspor (Povrzanović 2004; Repič 2006), turizma, virtualnih prostorov (Escobar 1994; Castells 2003), tokov stvari (Appadurai 1988) in celo človeških organov (Sheper-Hughes 2000), medijev in popularne kulture, multinacionalnih organizacij, kulturnih sprememb, hibridnosti oziroma kreolizacije (Hannerz 1997), itd.⁵ Vse te usmeritve so vodile v nadgradnjo etnografske metode s poudarkom na narativni metodi, mrežni analizi (glej na primer Vertovec 1999), tekstualni analizi, analizi medijskih diskurzov in nenazadnje translokalni oziroma transnacionalni etnografiji.

Predmet preučevanja (skupnost, socialna mreža, posamezniki ali kulturni pojav kot produkt aktivnosti posameznikov na različnih lokacijah) je lahko razpršen po prostoru, kar pomeni, da so raziskave ne le večlokalne, temveč translokalne, saj so lokalnosti med seboj mrežno povezane (Hannerz 1998: 247). Takšna etnografija je strateško zasnovana v smislu medsebojnih primerjav in povezovanj specifičnih lokalnosti v sistemu. Lahko je izvedena celo na enem samem kraju, tako kot klasične etnografije, vendar s to razliko, da raziskuje mreže, povezave, prenose pomenov, dinamične tokove in druge translokalne pojave. Pomemben del etnografske raziskave je ravno razkrivanje teh translokalnih povezav in njihovih dejanskih učinkov.

Translokalne (transnacionalne) povezave najbolj razumemo, če jim sledimo z večkrajevno etnografijo. Z večkrajevno etnografijo preučujemo dinamične socialne in kulturne pojave, pri katerih nas bolj kot njihova konkretna manifestacija zanima njihova

vpetost v »svetovni sistem«, globalne in transnacionalne kulturne tokove ter socialne mreže posameznikov. To ne pomeni, da mora etnografija obravnavati svetovni sistem kot celoto. Obenem pa je vsaka etnografija kulturnih oblik v svetovnem sistemu tudi etnografija svetovnega sistema. Tisto, kar je v etnografiji globalnega, je »pojavnajoča dimenzija povezav med kraji v etnografiji na različnih krajih« (Marcus 1995: 99).

Takšna antropološka raziskava je strukturirana okoli povezav in stikov ljudi na različnih lokacijah ter sledi ljudem in njihovim potem (migracijam, diasporam, transnacionalnim povezavam), stvarim (dobrinam, darovom, denarju, umetninam, intelektualni lastnini, itd.), metaforam (simbolom, podobam, političnemu, javnemu in medijskemu diskurzu), zgodbam (pripovedim vsakdanjih izkustev, socialnim spominom, biografijam) ter konfliktom (Marcus 1995: 106–110).

Z razširjeno konceptualizacijo antropoloških lokalnosti, raziskavami migracij, mobilnosti in transnacionalnih povezav ter z večkrajevno etnografijo se je antropologija sicer delno odmaknila od klasičnih raziskovalnih in analitičnih orodij, dejansko pa je ohranila bistvo etnografske metode in s tem specifičnega antropološkega pogleda. Antropologija je s premislekom o novih in novih starih konceptih ter z različnimi modeli – Appadurajevimi kategorijami krajin, transnacionalnostjo, zlasti pa z večkrajevno etnografijo – svojo metodologijo zaenkrat uspešno prilagodila izzivom sodobnosti in celo vstopila v prej neslutena raziskovalna področja.

Viri in literatura

- APPADURAI, Arjun: *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. New York in Cambridge: Cambridge University, 1988.
- APPADURAI, Arjun: Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. *Public Culture* 2(2), 1990, 1–23.
- APPADURAI, Arjun: Global Ethnospaces: Notes and Queries for a Transnational Anthropology. V: R. Fox (ur.), *Recapturing Anthropology*. Santa Fe NM: School of American Research Press, 1991, 191–210.
- APPADURAI, Arjun: *Modernity at Large*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- APPADURAI, Arjun: Globalization and research imagination. *International Social Science Journal* 51(160), 1999, 229–238.
- AUGÉ, Marc: *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London in New York: Verso, 1995.
- BARTH, Fredrik (ur.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen in Oslo: Universitets Forlaget; London: Allen & Unwin, 1969a.
- BARTH, Fredrik: Introduction. V: Fredrik Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Bergen in Oslo: Universitets Forlaget; London: Allen & Unwin, 1969b, 9–38.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sveti Peter*. Ljubljana: Založba / *cf., oranžna zbirka, 2000.
- CASTELLS, Manuel: *The Rise of Network Society*. Oxford: Blackwell, 2003.
- CASTLES, Stephen in Mark J. Miller: *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 3. izdaja. Hampshire in New York: Palgrave MacMillan, 2003.
- CLIFFORD James: Diasporas. V: Montserrat Guibernau in Jon Rex (ur.), *The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration*. Cambridge, Oxford in Malden: Polity Press, 1997, 283–290.
- CLIFFORD, James in George E. Marcus (ur.): *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 1986.

⁵ Naštete reference niso nujno ključna dela, temveč le primeri takšnih raziskav.

- DELEUZE, Gilles in Felix Guatari: Rizom. *Književna kritika: časopis za književna i estetička pitanja* 21(1), 1990, 7–26.
- ERDENTUG, Aygen in Freek Colombijn (ur.): *Urban Ethnic Encounters: The Spatial Consequences*. London: Routledge, 2002.
- ESCOBAR, Arturo: Welcome to Cyberia. *Current Anthropology* 35(3), 1994, 211–231.
- FRIEDMAN, Jonathan: From Roots to Routes: Tropes for Trippers. *Anthropological Theory* 2(1), 2002, 21–36.
- GLICK SCHILLER, Nina: The Situation of Transnational Studies. *Identities* 4(2), 1997, 155–166.
- GLICK SCHILLER, Nina, Linda Basch in Cristina Szanton Blanc (ur.): *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*. New York: New York Academy of Sciences, 1992.
- GLICK SCHILLER, Nina in Linda Basch: From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly* 68(1), 1995, 48–63.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson (ur.): *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkley, Los Angeles in London: University of California Press, 1997a.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson (ur.): *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham in London: Duke University Press, 1997b.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson: Beyond »Culture«: Space, Identity, and the Politics of Difference. V: Akhil Gupta in James Ferguson (ur.), *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*. Durham in London: Duke University Press, 1997c, 33–51.
- GUPTA, Akhil in James Ferguson: Discipline and Practice: »The Field« as Site, Method and Location of Anthropology. V: Akhil Gupta in James Ferguson (ur.), *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Berkley, Los Angeles in London: University of California Press, 1997d, 1–46.
- HANNERZ, Ulf: *Cultural Complexity: Studies in the Cultural Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press, 1992.
- HANNERZ, Ulf: *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London in New York: Routledge, 1996.
- HANNERZ, Ulf: Flows, Boundaries and Hybrids: Keywords in Transnational Anthropology, www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/hannerz.pdf, 1997.
- HANNERZ, Ulf: Transnational Research. V: H. Russell Bernard (ur.), *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek, Lanham, New York in Oxford: Altamira Press, 1998, 235–256.
- HARRISON, Simon: *Fracturing Resemblances: Identity and Mimetic Conflict in Melanesia and the West*. London in New York: Berghahn, 2008.
- HERVIK, Peter: Anthropological Perspectives on the New Racism in Europe. *Ethnos* 69(2), 2004, 149–155.
- KEARNEY, Michael: The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism. *Annual Review of Anthropology* 24, 1995, 547–565.
- KEESING, Roger M.: Ponovno o teorijah kulture. *Antropološki zvezki* 3, 1993, 23–32.
- KLINAR, Peter: *Mednarodne migracije: sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi*. Maribor: Obzorja, 1976.
- LEACH, Edmund: *Political Systems of Highland Burma: A Study of Kachin Social Structure*. London: Athlone, 1954.
- LEWIS, Oscar: *La Vida: a Puerto Rican Family in the Culture of Poverty – San Juan and New York*. New York: Vintage books, 1968.
- LOON, van Joost: Social Spatialization and Everyday Life. *Space and Culture* 5(2), 2002, 88–95.
- LOW, Setha M. in Denise Lawrence-Zúniga (ur.): *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell, 2003.
- MARCUS, George E.: Ethnography in/of the World System: the Emergence of Multi-sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* 24, 1995, 95–117.
- MCLUHAN, Marshal: *The Global Village*. New York in Oxford: Oxford University Press, 1992.
- MITCHELL, J. Clyde: *Social Networks in Urban Situations*. Manchester: Manchester University Press, 1969.
- MURŠIČ, Rajko: *Trate naše in vaše mladosti: zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.
- MURŠIČ, Rajko: Nova paradigma antropologije prostora: prostorjenje in človeška tvornost. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 46(3/4), 2006, 48–54.
- OLWIG, Karen Fog: Sustaining a Home in a Deterritorialized World. V: Karen Fog Olwig in Kirsten Hastrup (ur.), *Siting Culture: The Shifting of Anthropological Knowledge*. London in New York: Routledge, 1997, 17–38.
- OLWIG, Karen Fog: New York as a Locality in a Global Family Network. V: Nancy Foner (ur.), *Islands in the City: West Indian Migration to New York*. Berkeley, Los Angeles in London: University of California Press, 2001, 142–160.
- PORTES, Alejandro: Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities. *International Migration Review* 31(4), 1997, 799–825.
- PORTES, Alejandro: The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies* 22(2), 1999, 217–237.
- POVRZANOVIĆ Frykman, Maja: Transnational Perspective in Ethnology: From »Ethnic« to »Diasporic« Communities. V: Maja Povrzanović Frykman (ur.), *Transnational Spaces: Disciplinary Perspectives*. Imer: Malmö University, 2004, 77–100.
- REPIČ, Jaka: »Po sledovih korenin«: *Transnacionalne migracije med Argentino in Evropo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2006.
- REPIČ, Jaka: Shifting Homes and Identities: Being Slovenian in Argentina and Argentinean in Slovenia. V: Jaka Repič, Alenka Bartulović in Katarina Sajovec Altshul (ur.), *MESS and RAMSES II. Vol. 7, Mediterranean Ethnological Summer School*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2008, 169–185.
- SAFRAN, Wiliam: Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora* 1(1), 1991, 83–99.
- SHEPER-HUGHES, Nancy: The Global Traffic in Human Organs. *Current Anthropology* 41(2), 2000, 191–211.
- STOLCKE, Verena: Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology* 36(1), 1995, 1–24.
- VERTOVEC, Stephen: Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22(2), 1999, 447–462.
- VERTOVEC, Stephen: Transnationalism and Identity. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27(4), 2001a, 573–582.
- VERTOVEC, Stephen: Transnational Social Formations: Towards Conceptual Cross-fertilization, <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/Vertovec2.pdf>, 2001b.
- WALLERSTEIN, Imanuel: *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteen-Century*. New York, London in San Francisco: Academic Press, 1974.
- WIKAN, Unni: *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- WILSON, Thomas M. in Hastings Donnan (ur.): *Border Approaches: Anthropological Perspectives on Frontiers*. Lanham: University Press of America, 1994.
- WILSON, Thomas M. in Hastings Donnan (ur.): *Border Identities: Nation and State At International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- WIMMER Andreas in Nina Glick Schiller: Methodological Nationalism and beyond: Nation-state Building, Migration and the Social Sciences. *Global Networks* 2(4), 2002, 301–334.

The Methodology of Ethnographic Research of Migration and Transnational Processes

In the Introduction of his work *Transnational Connections: Culture, People, Places* Ulf Hannerz strongly emphasizes a generally well-known fact that the current world of global connections is different than it was in the past. Since mobility, global cultural currents, and transnational connections have increased an interest in cultural and social dynamics, in identity processes, in cultural changes, and in hybridity these are among the central issues explored by anthropology. Studies of different kinds of human mobility, particularly of migrations and transnational connections, have in the late 1980s, and particularly in the 1990s, become a very significant (and frequent) subject of anthropological research; however, they generally lacked solid theoretical foundations.

It was because of this that a number of authors started to suggest that in order to study such phenomena anthropology needs to alter its research methods and introduce some new (and »new old«) concepts. This, in turn, calls for a reexamination of the organization of anthropological studies, particularly (but not exclusively) those dealing with mobility, migrations, and transnational connections. Some ethnographic studies of mobility and transnationality have partly abandoned classical research and analytical methods. George E. Marcus suggests that these phenomena cannot be studied in only one location on the grounds that a sole manifestation of a certain phenomenon is much less interesting than its interaction with the »world system«, global currents, transnational connections, and social networks. He proposed ethnographic research in several places, which, of course, can become much more complex than classical localized ethnography. A similar model was proposed by Arjun Appadurai who used the concept of landscapes to describe the extent of global cultural currents.

Modern migrations and global and transnational currents represent an important segment of human mobility. In the past, migrations depended upon socioeconomic regulations of nation states and the related global processes such as (post)colonialism. Modern migrations are much more transnational. They represent global mobility of people that depends upon global inequality of capital and of economy and sociopolitical relations among nation states. This mobility is connected with the question of identities, citizenship, nationality, culture, migration policies, integration, multiculturalism, social exclusion, and so on. International and transnational migrations and other forms of human mobility that have been taking place during the last few decades have become an important global phenomenon – and may even denote a »transnational revolution« (Castles and Miller 2003).

While he was doing research of transnational connections between Argentina and Slovenia and their impact upon the process of identity the author of this article was forced to reexamine certain methodological issues. This text presents certain theoretical concepts and methodological approaches that can be used in anthropological research of migration processes and transnational currents, and some key authors who have explored these issues.

MOBILNO ŽIVLJENJE TOVORNJAKARJEV, TRANSNACIONALNOST IN KOZMOPOLITSTVO

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V pričujočem prispevku avtor predstavlja tovornjakarje, mobilne delavce, katerih večji del vsakdana je vožnja in z njo povezano premikanje med različnimi kulturnimi konteksti. Na podlagi podatkov, zbranih z večletnim terenskim delom, med opazovanjem z udeležbo in s pomočjo videografije avtor sodobni poklic tovornjakarja poveže s konceptoma transnacionalnosti in kozmopolitstva.

Ključne besede: tovornjakarji, poklicna skupina, mobilno življenje, mednarodni promet, kulturno posredništvo, prehajanje med kulturnimi konteksti, opazovanje z udeležbo, videoetnografija, transnacionalnost, kozmopolitstvo

Abstract: The article focuses on truckers as mobile workers who spend most of their working day driving their truck, thus moving between different cultural contexts. Based on data collected through several years, on the method of participant observation, and on videography this modern occupation is linked with the concepts of transnationality and cosmopolitanism.

Key Words: truckers, occupational group, mobile life, international traffic, cultural mediation, switching between cultural contexts, participant observation, videoethnography, transnationality, cosmopolitanism

Uvod

Tovornjakarji v mednarodnem prometu so mobilni delavci, ki iz domačega okolja nenehno odhajajo za krajša ali daljša časovna obdobja na pot in se ponovno vračajo. Sama pot na koncu predstavlja večino njihovega vsakdanjika. Zaradi tega so v očeh zunanega opazovalca videti kot skupina s posebnim življenjskim slogom. V pričujočem prispevku¹ predstavljam vpetost tovornjakarjev v širši družbeni, politični in ekonomski kontekst in se sprašujem, ali jih mobilnost umešča med transnacionalne kulture in ali sta mobilnost tovornjakarjev in vzpostavljanje kozmopolitske perspektive neločljivo povezana. Nenazadnje pa me zanima, kakšne informacije prenašajo tovornjakarji in na kakšen način. Temelj analize in teoretske izpeljave je koncept transnacionalnosti, znotraj tega pa Hannerzovo (1996) pojmovanje kozmopolitstva.

Maloštevilne raziskave tovornjakarjev bi lahko razdelili na podrobne in obširne etnografije vsakdanjega življenja (Agar 1986), ki želijo čim bolj zajeti večplastnost tega poklica; na raziskave, ki se tematike prevoznitstva in/ali voznikov lotevajo z vidika širše zgodovinske kontekstualne umeščenosti (Braudel 1989; Makarovič 1982; Hammer 2002); in tiste, katerih skupni imenovalec so raziskave poklicnih skupin (Bogataj 1982; Baš 1967; Oder 1995; Firt 1979; Stanonik 1987; Wallman 1979). Raziskave o mobilnih in sezonskih poklicnih skupinah (Baš 1974; Ravnik 1980; Počkar 1982; Šega 1997) dodatno osvetljujejo problematiko prehajanja skozi različne kulturne kontekste v sodobnosti, kar je značilno za tovornjakarje.

Metodologija

Za glavno metodo raziskovalnega dela sem si izbral videoetnografijo² oziroma njeni dve podpodročji – snemanje in analiranje lastnega vizualnega gradiva³ ter analizo arhivskih posnetkov, povezanih z raziskovalno tematiko in pridobljenih iz Arhiva RTV Slovenija. Videoetnografija mi je omogočila boljši vpogled v raziskovalno tematiko, vključevanje več zornih kotov in natančnejšo analizo terenskega dela. Vizualni zapis zajame več informacij in zornih kotov, ki jih je brez pomoči tehničnih sredstev težko ali nemogoče zajeti. Poleg tega ponovni pregled posnetega vizualnega materiala omogoča naknadno vključevanje sogovornikov. Vozniki so mi na ta način lahko ponudili dodatna pojasnila, zabeležil sem lahko njihove odzive, ki so bili zelo povedni, in seveda njihove lastne poglede oziroma refleksije.⁴ Analiza posnetega mi je prav tako omogočila avtorefleksijo, prepričevanje in razumevanje lastne pozicije – pozicije raziskovalca (MacDougall 1998; Pink 2001; Moličnik 2003).

Za raziskovanje tovornjakarjev se mi je zdelo najprimernejše opazovanje z udeležbo. Prvič zato, ker o načinu življenja tovornjakarjev obstajajo maloštevilne raziskave, ki se bodisi ukvarjajo s tujimi tovornjakarji (Agar 1986) ali pa dokumentirajo predvsem ekonomsko-politični kontekst njihovega poklicnega udejstvovanja (Hammer 2002). Drugič pa zato, ker lahko samo s pričujočo metodo neposredno dokumentiramo tiste sestavine njihovega življenja, ki jih ne moremo z občasnimi, na primer novinarskimi intervjuji. Marsikaterega problema brez aktivnega opazovanja z udeležbo ni mogoče niti načeti, saj drugače ni mogoče priti do podatkov (Bernard 1994: 142). Z nekaterimi vozniki sem tako vozil, spal in jedel v isti kabini. Med dolgimi

1 Članek je nastal na podlagi avtorjeve diplomske naloge iz leta 2007 z naslovom *Tovornjakarji: mobilno življenje poklicne skupine, ki je nastala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pod mentorstvom izr. prof. dr. Rajka Muršiča.*

2 Videoetnografija združuje kulturno antropologijo in videografijo (Susan 2001) z namenom boljšega razumevanja kulture in načina življenja znotraj vsakokratnega konteksta.

3 Gradivo je bilo posneto med raziskovalnim terenskim delom – opazovanjem z udeležbo.

4 Po terenskih izkušnjah sodeč je raba kamere prej spodbujala kot ovirala vzpostavljanje stikov s sogovorniki.

voznjaki so mi vozniki posredovali veliko osebnih informacij, do katerih, razen z ustvarjanjem medsebojnega zaupanja raziskovanega in raziskovalca, ne bi mogel priti. Na začetku raziskave sem izvajal nestrukturirane intervjuje, da bi čim bolj spoznal polje raziskave. V drugem delu raziskave, ko sem že vedel, katere teme me posebno zanimajo, sem uporabil tudi tehniko polstruktuiranih intervjujev, da bi tako dobil gradivo, ki bi ga bilo mogoče primerjati.

Podatke sem zbiral na poteh tako po Sloveniji kot tujini, ko sem štopal ali krajši čas vozil manjši tovornjak in kombinirano vozilo. Terensko raziskavo sem opravil v obdobju od jeseni 2003 do pomladi 2007.

Mobilno življenje

Mobilni, latinsko *mobilis*, pomeni 'gibljiv, premičen, prenosljiv' (Bihajli-Merin 1973). Vozniki so gibljivi v smislu premikanja po geografskem prostoru. Njihova mobilnost določa njihov način življenja in izbiro vsakdanjih praks. Mobilnost pogojuje tudi socialne stike doma in na poti. Nenazadnje pa določa tudi njihove prehranjevalne navade, način oblačenja, možnosti intelektualnega, duhovnega in umetniškega udejstvovanja. Z gibanjem po prostoru se vozniki premikajo med različnimi kulturnimi konteksti.

Za voznike je najpomembnejša kabina tovornjaka, v kateri preživijo večino časa. V kabini se šoferji prehranjujejo, berejo, gledajo televizijo, se pogovarjajo in igrajo družabne igre z drugimi vozniki, spijo in imajo spolne odnose. Kabine, zasebni prostori voznikov, so različno opremljene. Nekatere imajo po dve postelji, nekatere eno ali pa sploh ne (v manjših tovornjakih). Poleg funkcionalne tehnične opreme (npr. satelitski telefon za sprejemanje naročil in lokacij natovarjanja)⁵ se v njej lahko nahajajo tudi pripomočki za lajšanje življenja na poti. To so prenosni televizor, hladilnik, CB sprejemnik, osebni dekorativni predmeti. Navzven so na kabini opazne kovinske tablice, na katerih so napisana imena ali vzdevki (npr. Angel, Goran), ki jih nato uporabljajo kot identifikatorje pri komuniciranju s CB oddajniki. Podoba kabine dopolnjujejo nalepke, poslikave z motivi divjih živali, motivi fotomontaže – npr. zlitja ženske in mačje podobe glave, slike golih žensk ter šaljive skice in karikature. Pogosti so napis, kot na primer: »It's showtime folks, here come's BAUR power.«⁶

Na notranjo stran vetrobranskih stekel nekateri obešajo raznovrstne igrače (plišaste medvedke, figurice na vzmeteh, itd.), z vrsto praznih pločevink energetskih pijač pa dekorirajo vetrobranska stekla. Na sredini so na vrhu vetrobranskega stekla na vrvi obešene zastavice s fotografijami tovornjakov določenega proizvajalca – propagandni material. Tam so tudi viseče kompaktno plošče (CD), viseča srca, prebodena z Amorjevimi puščicami, ter različni osvetljeni predmeti. Opaziti je mogoče tudi pomanjšane tkane zastavice različnih držav v sklopih po tri skupaj (na primer nemška, italijanska in španska v srbskem tovornjaku), tkane zastavice proizvajalcev tovornih vozil, tkane zastavice z umetelno pozicioniranimi ženskimi akti, pritrjene na vetrobransko steklo

5 Po mojih opažanjih uporabljajo predvsem stacionarne telefaksne aparate na postajališčih in v podjetjih. Druga možnost so sms sporočila na mobilnih telefonih. Satelitskih telefonov je bilo manj.

6 Komične besedne igre in skovanke iz uveljavljenih fraz. Moj prevod zveni takole: »Ljudje, čas je za šov, prihaja kmečka moč.«

v obliki trikotnika, od katerega vrh predstavlja enaka zastavica s fotografijo tovornjaka iste znamke, na katerem je vse skupaj pritrjeno. V kabini turškega voznika sem opazil kovinsko tablico z verzi iz korana, ki voznika varujejo pred nesrečo. Vidimo lahko molilne pripomočke, rožni venec ali miniaturne pravoslavne ikone: »Svetnik, ki gleda v kabino, je službeno odgovoren za voznikovo življenje« (Hahonina 2004). In še: »Obstajajo celo molitve, ki jih najpogosteje skrbne mame ali žene napišejo na listek, iztrgan iz šolskega zvezka, in naročijo možakarjem, naj svete besede nosijo v denarnici ali pa naj listič zataknejo v enega od žepov na vratih tovornjaka« (Hahonina 2004).

Pomen čistoče kabine za molitev je po pisanju Ksenije Hahonine omenil 33-letni Erkam, musliman: »Kar se čistoče tiče, je bila oblazinjena kabina brezhibna. To je še posebej poudarjala ločnica med šofersko 'spalnico' in 'kabinetom' – (umetelno izdelana, op. p.) snežno bela zavesa, kakršne v Sloveniji opazimo le na oknih kakih roza hišic z redno vzdrževano trato.« Erkamov starejši kolega je menil, da je zavesa »tudi romantični element za morebitno začasno prijateljico, ki bi Erkama utegnila kratkočasiti na poti« (Hahonina 2004). Na terenu sem naletel tudi na težave, povezane z intimnostjo prostora – kabine. Turški tovornjakarji mi niso dovolili vpogleda (kaj šele snemanja) v njihove kabine. Eden od njih je to utemeljil tako: »To je naš dom, hiša. Saj me Slovenci tudi ne bi kar tako povabili v dom, razumeš? To je isto.«

Umetno cvetje, blazine s srčki in reklamne kape so prav tako del okrasja. Kabine opremljajo tudi z brisačami in s plakati, na katerih se ponavljajo motivi tovornjakov, žensk in živali. Kabino dveh Rusov je krasil erotični koledar z ženskami. Na splošno pa velja, da so mlajši vozniki kreativnejši pri opremljanju kabin kot starejši, ki dekoriranju ponavadi pripisujejo manjši pomen. Eden od starejših voznikov iz Turčije mi je povedal, da v kabino ne dodaja dekoracij, še posebno ne golih žensk, saj je to zanj bogokletno dejanje, v isti sapi pa je dodal, da ima ženo, sinove in vnuke. Da bi se lahko oni kdaj pa kdaj usedli v njegov kamion, si takšnih dekoracij ne more privoščiti.

Premikanje med kulturnimi konteksti

Šofer v mednarodnem prometu se poslovli od družine oziroma prijateljev in se odpravi na »furo«, ki traja v poprečju en teden. Čeprav so že dolgo v tem poklicu, se nekateri težko odpravijo na pot, saj njihova odsotnost vpliva predvsem na medosebne odnose. Ratimir je povedal, da je po petih letih prvič uspel priti na vnukov rojstni dan, kar mu je bilo v »posebno radost«. Pravi, da gre vedno težje od hiše in da bi včasih vse skupaj nekam poslal. Ko pa gre od hiše, poskuša probleme pustiti doma in skoncentrirano kreniti na pot.

Preden se tovornjakar v mednarodnem prometu odpravi na daljšo pot, mora opraviti določene obveznosti. Različni gospodarski, politični ter kulturni sistemi nacionalnih držav⁷ določajo trajanje vožnje, priprave pa so odvisne tudi od vrste tovora. Pred potjo je veliko načrtovanja, treba pa je pripraviti tudi tovornjak. Pomembna sta pravočasno natovarjanje tovora in urejanje papirjev, ki prikazujejo vrsto tovora ter lastnosti vozila. Prevozniki so potrebni za carinske in policijske kontrole, tu so še računski in garancije za končnega naročnika – podjetje v tujini. Ko

7 V EU naj bi precej poenotena pravila veljala za vse države članice.

so našteje obveznosti urejene, gre voznik lahko na pot. Marsikdaj je to že v nedeljo zvečer, ko se prepoved vožnje za tovornjake s skupno težo nad 7.5 tone izteče.⁸ Vozniki si za na pot pripravijo potrebno hrano, pijačo in oblačila. Nekaterim priložne živilske pakete pripravijo žene oziroma partnerke ali vztrajne mame.

Voznik zapusti domače okolje ter se preseli v kabino tovornjaka, ki za več dni postane njegov dom. Priprave na pot so pri voznikih v notranjem prometu bistveno drugačne od onih v mednarodnem. Ti vozniki dnevno odhajajo na delo in se še isti dan tudi vračajo, zato ne potrebujejo posebne zaloge hrane in oblačil. Tudi časovni intervali natovarjanja se razlikujejo od natovarjanja v mednarodnem transportu.

Premikanje in postanke vozila beleži ter determinira »črna skrinjica« tovornjaka, to je tahograf. Tahograf je poseben mehanski števec, ki z risalno iglo na papirnat kolut v števcu beleži hitrost in čas vožnje ter počitke voznikov.⁹ Merila so zapisana v prometnih zakonih posameznih držav.¹⁰ Na dolgih vožnjah lahko zaradi časovnih omejitev s strani naročnikov prevozov sodelujeta dva voznika, ki se v vožnji izmenjujeta. Obstaja določilo, da mora vozilo po določenem številu ur vožnje daljši čas mirovati.

Kar zadeva Evropsko unijo, so najstrožji zakoni v Franciji, »najbolj sproščeno« pa se vozi po Italiji in Španiji. Vozniki poskušajo na različne načine prelističiti kontrole¹¹ dovoljenega časa vožnje. Zahteve po čim hitrejši dostavi tovora postajajo vse večje. Tako tovornjakarji nemalokrat vozijo prehitro in predolgo zato, da bi zadostili svojim delodajalcem, ti pa naročnikom. Včasih delodajalec vozniku naroči kršenje prometnih določil in se ustno zaveže, da bo v primeru kontrole poravnal kazen. Vendar pa je kazen napisana na voznikovo ime in v primeru neizpolnjene obljube jo ta plača sam. Vozniki včasih štoparjem, ki jih vzamejo s sabo na pot, napišejo nov tahografski listek, da izgleda, da vozita dva, v bistvu pa vozi eden. Ob površni kontroli se ta način obnese.

Ratomir je povedal, da sta se s sovoznikom dogovorila, da je vozil eden sedem dni skupaj v tujino, medtem ko je drugi ostal doma – in obratno. To se je dogajalo še v času Jugoslavije, ko so bile kazni milejše. Napetost, je povedal Ratomir, sodi k poklicu. Šofer se navadi na neprestano akcijo in ne more več brez nje.

Zahteve naročnikov prevozov ter prometna določila določajo čas ter način vožnje. Določeni so tako pot kot okvirni termini postankov. Zaradi upoštevanja navodil se zdi, da voznik pri

8 <http://www.amzs.si/default.asp?podrocje=7&novica=679>, 30. 4. 2009.

9 Omejitve hitrosti vožnje za tovornjake priklopnike se gibljejo med 70 in 80 km/h + 10 odstotkov tolerance na Zahodu. Tovornjaki do 7,5 tone skupne teže z ABS zavornim sistemom in nekatere izjeme lahko na avtocestah vozijo 100 km/h. Za cisterne, ki prevažajo nevarne snovi, veljajo strožje omejitve. Analogne tahografe danes v novih tovornjakih nadomeščajo digitalni. Glej tudi: Zakon o varnosti cestnega prometa, Uradni list RS, št. 133/2006, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006133&stevilka=5573>, 2. 4. 2009.

10 »Najkasneje po šestih urah neprekinjenega dela mora voznik napraviti odmor. Delovni čas se prekine z odmorom, ki traja najmanj 30 minut, če skupno število do tedaj opravljenih delovnih ur znaša med šest in devet ur, ter z odmorom najmanj 45 minut, če skupno število delovnih ur znaša več kot devet ur.« Glej tudi: Zakon o delovnem času in obveznih počitkih mobilnih delavcev ter o zapisovalni opremi v cestnih prevozihi, Uradni list RS, št. 64/2007, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200764&stevilka=3466>, 2. 4. 2009.

11 Policija lahko zahteva izkaz tahografskih lističev za obdobje preteklih sedmih dni od trenutka kontrole.

gibanju ni svoboden. Vendar pa si deloma čas in kraj postanka odmerja sam. Deloma zato, ker lahko svobodno razpolaga s samo enournim zamikom postanka med vožnjo in ker je vezan na postajališča ob avtocestah in cestah. Vprašal sem Darija, če se zdi šoferjem to, da jih nihče neposredno ne nadzoruje, dobro, pa je odgovoril: »Ni. Ko si sam, prelevaš stvari (smeh). Te žena vara, te ne, je kdo drug? Tako je, preveč časa imaš za razmišljanje. Steza je ravna, 600 kilometrov, pa pelješ. In sploh ne opaziš več prometa in ničesar, si tam nekje, s svojimi mislimi, kdo bi vedel, kje.«

Na poti si, razen ob prepovedi vožnje ob koncu tedna, šoferji ne morejo ogledati kraja postanka. Ob postankih med delovnim časom vozniki največkrat popijejo kavo v bifeju na postajališču ali kaj malega prigriznejo. Tu je priložnost za kratek pogovor z drugimi vozniki ali za dopolnitev zaloge živil. Po petinštiridesetih minutah¹² se odpravijo naprej. Med daljšimi postanki na urejenih postajališčih (spanje, konec tedna) se nekateri tuširajo v temu namenjenih prostorih. Med nočnimi vožnjami lahko opazimo tovornjake, parkirane na manjših postajališčih, ponekod tik ob avtocesti. To pomeni, da so vozniki presegleli čas dovoljene vožnje in niso uspeli priti do večjega, osvetljenega postajališča ali pa so se preko CB-postaje pri kolegih vnaprej pozanimali o zasedenosti zelenega parkirišča. Ob večji utrujenosti se vozniki za krajši čas ustavijo. Po nekaj minutah, ko se nadihajo svežega zraka, se odpravijo naprej. Za preganjanje zaspanosti si poiščejo sogovornika na enem med več deset CB-kanali.¹³ Na splošno si prizadevajo dalj časa počivati in spati na večjih, osvetljenih, ponekod tudi varovanih postajališčih (v Italiji na primer nekatera postajališča varujejo oboroženi karabinjerji).

Postajališča so pogosto tarča organiziranih kriminalnih skupin, ki najprej prerežejo ponjavo tovornjaka in pregledajo vsebino blaga, pozneje pa ukradejo blago ali cel tovornjak. Sogovornik je povedal, da so »postajališča na Zahodu dobra, medtem ko v nerazvitih deželah na postajališčih ješ v prahu. Ne ješ v miru, vedno kdo prosi za denar in stvari. Nadlegujejo te, saj so reveži in nimajo.« Vozniki so pogosto govorili o nevarnostih, ki jim pretijo na poti. Te zgodbe se prenašajo med vozniki in tako ustvarjajo učinkovit »informacijski sistem«, ki opozarja na nevarnosti.

Tovornjaki pa se morajo zaradi policijskega in carinskega nadzora ustaviti tudi ob prehodu državnih meja. Ob vstopanju v novo državo policijski organi vozilo stehtajo in ugotavljajo usklajenost zapisane teže tovora z dejansko stehtano težo vozila. Carinski organi preverjajo istovetnost tovora ter po potrebi tovor na odprtinah prostora za natovarjanje tudi zapečatijo s carinskimi plombami. Na mejnih prehodih zaradi čakanja na prestop meje pogosto nastajajo kolone tovornjakov. Za šoferje pa je to območje, kjer je največ časa za pogovore s kolegi vozniki, ki jih tu slučajno srečajo. Eden od njih je povedal: »Veliko kolegov poznam, ampak v glavnem se srečujemo, ko stojimo na mejnih prehodih. Malo se pogovorimo. Srečaš dva, tri, pet, odvisno, včasih se zgotdi, da ne srečaš nikogar. Takoj ko urediš s papirji, voziš dalje.« Čakanje na meji lahko traja dan, dva ali več.¹⁴ Vsi sogovorniki

12 V primeru deveturnega delovnika. Glede na število ur vožnje se spreminja tudi čas vmesnega postanka ali postankov znotraj enega delovnega dne.

13 Slovenski vozniki uporabljajo kanal 16.

14 Ko je Ratomir leta 1987 vozil v Irak, v državo, ki je bila takrat v izgradnji, so po njegovih besedah na meji nastale tudi do 120-kilometrskke kolone tovornjakov. Ta položaj so s pridom izrabljali roparji (Ratomir jih

se strinjajo, da je to marsikdaj najbolj mukotrpen del poti, kjer napetost doseže vrhunec, saj se v koloni le počasi premikajo. Položaj najbolje orišejo voznikove besede: »*Moraš se ugrizniti v jezik, drugače ti vrnejo dokumente in lahko čakaš še dlje.*« Posledice neuskkljenih dokumentov najprej občutijo vozniki. Dogaja se tudi to, kot v Ratomirovem primeru, ko so ga zaradi neurejenih dokumentov s hrvaško-srbske meje poslali nazaj na slovensko-hrvaško ali celo na italijansko-slovensko.¹⁵

To pa še zdaleč ni najhuje, kar se lahko zgodi vozniku ob prestopu meje. Ob dogodkih poleti 1991, med agresijo JLA na Slovenijo, so tovornjakarji s svojimi tovornjaki postavljali cestne barikade, ki so tankom otežile napredovanje k mejnemu prehodu Šentilj. S to akcijo so se uprli okupatorju, ki je želel zasesti mednarodni mejni prehod Šentilj, in posledično pomagali preprečevati mednarodno izolacijo Slovenije, do katere bi lahko prišlo v primeru zasedbe mejnih prehodov in razglasitve državljanske (jugoslovanske) vojne. V Pesnici, v bližini mejnega prehoda Šentilj, sta bila v zračnem napadu na kolono tovornih vozil ubita dva tuja državljana – tovornjakarja (Pirtovšek 1991).

Po letu 1991 je RTV Slovenija poročala tudi o pogrešanih, napadenih ali kako drugače ogroženih tovornjakarjih in njihovih vozilih, ki so vozili predvsem po širnih območjih nekdanje ZSSR (Koren 1996; Šrimf 1999). Navzlic še vedno živim spominom, ki jih vozniki v obliki anekdot radi izpovejo sogovornikom, je poročil o tovrstnih napadih manj, čeprav ti tudi v Zahodni Evropi niso več novost.

Ko šofer pripelje tovornjak do zelene lokacije, ponavadi sledi ponovno urejanje papirjev v carinarnici, ki je najbližja podjetju, kjer raztovarja.¹⁶ V nekaterih podjetjih, ki imajo t. i. hišne carine, pa se postopek poenostavi, saj tovornjakar lahko raztovori samo ocarinjeno blago. Nato se voznik odpelje do druge lokacije, kjer znova raztovarja; tako kroži v radiju več sto kilometrov ter raztovarja pripeljani tovor¹⁷ in natovarja novega. Nenatovorjen tovornjak namreč lastniku prinaša izgubo. Tako vozniki na določeni lokaciji čakajo na tovor tudi po dva dni ali več. Voznik se počasi vrača proti izhodiščni lokaciji svoje poti takrat, ko ima tovornjak polno naložen ali pa mu delodajalec sporoči, da nima več naročil za njegov tovornjak in se lahko vrne. Opisani način transporta tovara se imenuje *zbirnik*.

Vozniki tovornjakov v mednarodnem prometu se gibljejo po vnaprej določenih cestah. Koordinatni sistem gibanja določata predvsem naročnik prevoza in delodajalec, ki izbira najkrajšo oziroma najcenejšo pot. Vozniku preostane le to, da se prilagaja razmeram na cesti ter izbira lokacije postankov. Kljub omejenemu gibanju se vedno znova znajdejo v neznanih situacijah.

Čas je pomemben dejavnik za razumevanje položaja tovornjakarjev. Zdoma so skoraj ves teden, nekateri tudi dva ali več, doma pa samo dan ali dva na teden. V celem letu so nekateri doma neprekinjeno le 21 dni, med letnim dopustom. Večino časa so na poti, kar pomeni, da je tujina njihov glavni socialni življenjski prostor. Prostor, ki ga tu imenujem kulturni kontekst, je od kraja

je označil za Kurde).

15 Širitev EU in vključevanje novih držav članic v skupni mejni nadzor je večini slovenskih avtoprevoznikov in voznikov, ki vozijo v države EU, olajšalo delo zaradi odprave mejnih nadzorov na notranjih mejah EU in s tem povezanega čakanja in stroškov carinskih postopkov.

16 Razen v primeru prevoznikov iz držav EU in prometa znotraj EU.

17 Tj. več enot za več naročnikov v funkciji večje ekonomske učinkovitosti.

do kraja ter od države do države različen in hkrati podoben – glede na ozko začrtane poti voženj, katerih skupni imenovalci so cesta, obcestna postajališča in srečevanja z različnimi ljudmi.

Prehranjevanje tovornjakarjev je še posebno zanimivo in značilno prav zanje. Vrsto hrane izbirajo glede na svoje navade¹⁸ in okuse, hkrati pa jo dopolnjujejo z izdelki iz tujine. Poleg sveže hrane, ki jo nosijo od doma, je zanje nepogrešljiva dalj časa obstojna konzervirana hrana. Tovornjakar mora imeti v primeru, da pride do nepričakovanih zapletov (kot na primer daljšega čakanja na mejnem prehodu, kjer ni živilske oskrbe), v shrambi tovornjaka vedno dovolj hrane (za »*pet do deset dni*«, po voznikovih besedah). Vozniki si hrano ponavadi pripravljajo sami, saj je tako predvsem ceneje. Jedo manj kuhane in več »suhe« hrane. Kuhajo na prenosnih plinskih štedilnikih. Pod prostorom za tovor (*kesonom*) so pritrjeni eden ali več kovinskih zabojev za shranjevanje živil ter plastične posode za vodo. Na postajališčih lahko opazimo voznike, ki ob teh odprtih zabojih posamično ali skupno obedujejo. Ob tem najpogosteje sedijo na zložljivih stolčkih. O načinu obedovanja voznikov bi lahko nekdo, ki posplošuje, rekel, da je enak pri vseh. Vendar pa nekateri bolj sproščeno jedo zunaj ob tovornjaku ali v prazni prikolici, medtem ko jedo drugi v kabini (odvisno od vremenskih in prostorskih razmer ter kulturne prakse). Prehranjevanje tovornjakarjev lahko zaradi podrejenosti delu oziroma vožnji primerjamo s prehranjevanjem popotnikov. Poleg tega se tovornjakarji držijo nasveta, da ponoči ali utrujeni raje vozijo s praznim želodcem. V obcestnih restavracijah jedo le malokdaj, le takrat, ko iz lastnih izkušenj ali izkušenj kolegov tovornjakarjev izvejo za dobro razmerje med ceno, kakovostjo in količino ponudbe.

Ob postankih, včasih pa tudi med vožnjo, se šoferji krepčajo z napitki, kot so kava ali druge energijske pijače. Zdrava meja je relativno vprašanje, na katerega voznik Darij zagotovo nima odgovora: »*Ah, strupa spijemo, vidiš, črni strup pravijo temu. Kdo ve, koliko tega spijemo?*« Ob daljših postankih ob koncu tedna ali med tednom si pred spanjem privoščijo tudi alkoholno sprostitiv. Turki, ki sem jih na postajališču Barje ob Ljubljani snemal med obedom, ob katerem so pili žganje, so povedali, da v Turčiji v javnosti ne smeš piti alkohola oziroma biti pijan, saj je to sramotno. Veliko jim pomeni občutek svobode, ki ga občutijo pri nas. Sprostitve pa so lahko tudi drugačne narave. Tudi prostitucija je na območjih tranzitnih poti, posebno na Vzhodu, najbolj v razcvetu. Vozniki si lahko ženske izbirajo na določenih mestih ob cestah ali na parkiriščih in v določenih gostilnah oziroma klubih. V večini primerov z njimi spolno občujejo v kabini tovornjaka, lahko pa tudi v stanovanjih zvodnikov. »Kar se je na flosu zgodilo, je na flosu ostalo« (Baš 1974: 241). Enako velja za kabino tovornjaka. Angelos Baš v delu *Savinjski splavarji* piše, da so se splavarji posluževali tovrstnih metod za zadovoljevanje osebnih potreb. Za čas do konca druge svetovne vojne piše, da so »... splavarji spričo določenih razmer na voznjnih edina skupina v našem podeželskem prebivalstvu, ki je kaj več zahajala v javne hiše, vendar se je to dogajalo daleč od domačega kraja.« Ta okoliščina in dejstvo, da so bila ta dejanja skrita javnosti, sta bila po Bašu za to aktivnost najpomembnejša dejavnika (Baš 1974: 241). Ti ugotovitvi, čeprav okoli sto let pozneje in v drugi poklicni skupini, veljata tudi za voznike tovornjakov. To počnejo

18 Navade njihovega izvirnega okolja.

daleč od doma in skriti pred javnostjo.¹⁹ Večina mojih sogovornikov ima družine in tega ne počne. Eni spoštujejo zavezo, drugi se bojijo spolno prenosljivih bolezni in/ali imajo zadržke pred rabo kondoma. Nekateri so se s temi aktivnostmi postavljali pred kolegi. Tako na primer mlajši voznik, ki je povedal, da je imel na poti v Ukrajini spolni odnos s 14-letno deklico za pet evrov. Vedo pa tudi povedati, da redne stranke lahko »koristijo usluge« tudi samo v zameno za hrano. Nekatere ženske se v tovornjakarje tudi zaljubijo in se jim ponudijo brezplačno.

Tovornjakarji v vlogi posrednikov materialnih dobrin

Prenos dobrin, ki ga izvajajo tovornjakarji, lahko v glavnem primerjamo s priložnostnimi nakupi v tujini, kot jih poznamo še iz časa Jugoslavije. V manjšem obsegu dodatni prenos dobrin poteka še danes. Dejavnost je odvisna od tega, kam voznik vozi, kakšne so njegove potrebe in potrebe njegovih bližnjih ali znancev. Razlika je, denimo, ali vozi v države z visokimi in urejenimi trgovinskimi standardi ter primerno visokimi cenami dobrin ali pa vozi v vzhodne države z nestabilnimi cenami ter aktivno sivo ekonomijo. V prvem primeru danes na globalnem trgovinskem trgu skoraj ni razlik v ceni in kakovosti v Sloveniji ali Zahodni Evropi kupljenega blaga. Z gledišča voznika, stanujočega v Srbiji, ki vozi na relaciji Srbija–Italija, pa to razmerje izgleda malo drugače. Nekaterih dobrin v Srbiji ni mogoče kupiti, zato si jih voznik priskrbi v Italiji.

Tako Ratomir, ki je znancem povedal, da jim ne želi kupovati stvari v tujini, saj za to ob vožnji nima časa, kupuje določene dobrine predvsem za svojo družino: »*Za dom prinesem, kar potrebujejo. Zelo popularna je bila italijanska kava. Kilogram, dva vzamem, mogoče še kakšne kavbojke. Kupil sem tudi kosilnico za travo in Candy pralni stroj leta 1992, ampak se je pokvaril.*« Franc Izidor, ki iz Slovenije vozi v Črno goro in na Kosovo, mi je povedal, da je tam kupil mnogo stvari, saj so cene neprimerne nižje kot v Sloveniji, čeprav je kakovost vprašljiva. Kupil je nekaj izdelkov bele tehnike, sinu videorekorder, na tržnici celo pištolo.

S prenosom določenih dobrin, ki so v domačem okolju novosti, vozniki nedvomno vplivajo na spremembe v pogledih domačinov in predvsem na primerjave med lastnim standardom in življenjskim standardom v drugih državah. Ratomir, ki prihaja iz Bosne in Hercegovine, je pripovedoval o zdomcih, ki delajo na tujem, se občasno vračajo v domovino ter z dobrinami in vedenjskimi vzorci vplivajo na izvorno okolje.

Tovornjakarji v vlogi kulturnih posrednikov

Opazanja in videnja drugih življenjskih okolij vozniki medsebojno izmenjujejo ter prenašajo v svoja primarna kulturna okolja. Na to je opozoril že Janez Bogataj v uvodu k četrtemu zvezku *Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja*, ko pravi, da v okviru prometa govorimo o prenašanju kulturnih sestavin (1976: 2). To aktivnost dovolj nazorno prikaže mnenje voznika o lastni poziciji v kontekstu prenašanja informacij:

To je zelo točno opažanje, zelo natančen podatek. Na primer, jaz sem bil danes v Hamburgu, videl sem, kaj se tam

dogaja, kako se delajo stvari, v nekaj urah bom doma in tam bom povedal, o tem pripovedoval. Lahko bi rekel, da so to skoraj elektronske informacije, s tako hitrostjo potujejo. Najbolj natančno bi jih opisal kot šofersko-ekspresne informacije. To so po mojem mnenju najbolj hitre in predvsem preverjene informacije. Kje so dobre poti, kakšna je hrana. V Španiji je na primer zelo dobra hrana, v Franciji je tudi dobra, ampak je zelo draga. Skratka, vse informacije imaš: vidiš, slišiš in jih prenašaš naprej. Jaz na primer moji hčerki in ona dalje drugim: moj oče je videl to in to ...

Za tiste, ki niso imeli ali nimajo možnosti prehajanja na tuje, je (bil) lahko voznik tovornjaka v mednarodnem prometu dobra iztočnica za spoznavanje drugih okolij.

V preteklosti je bilo kar nekaj poklicev, ki so širili obzorja posameznikov.²⁰ Savinjski splavarji, ki jih je predstavil Angelos Baš (1974), so bili prav tako ustni prenašalci informacij o krajih in državah, skozi katere so pluli. Pri plovbi in prodaji lesa so imeli stike z obsavskimi in obdonavskimi trgovci ter kmeti. Imeli so možnost neposrednega opazovanja »vrste prvin v življenju teh narodov« (Baš 1974: 224). »Za njih pomembnejša pa so bila opažanja o materialnem standardu tujih krajev in primerjava z domačimi razmerami« (Baš 1974: 225). Savinjski splavarji so v obdobju do konca druge svetovne vojne opažali nižjo življenjsko raven na Hrvaškem, v Bosni ter v Srbiji kot doma. Tako so te kraje posplošeno poimenovali celo kot »ciganija« (Baš 1974: 226).

Čeprav s skoraj stoletnim zamikom, lahko v obratni smeri opazujemo vrednotenje tujih držav skozi Ratomirovo izkušnjo. Še posebno od leta 1991, od razpada Socialistične federativne republike Jugoslavije, ko je začel delati v severni Italiji, je zahodne države sprejemal kot razvite, njegova domovina Bosna in Hercegovina pa je ostajala manj razvita in jo je v najinem pogovoru pogosto primerjal z razvitim zahodnim svetom.

Tako lahko shematično prikažem točko A, ki je domači, življenjski kontekst, točke B, C, D, E ... pa so različni kulturni konteksti, v katere tovornjakarji prehajajo na poti. Teh slednjih ne obravnavam kot ozemlja različnih držav (čeprav vozniki z njimi povezujejo doživeto ob pripovedovanju), ampak ožje, kot situacije življenjskih praks v tujem okolju. Te zajemajo doživetja, od dogodkov na cesti in ob njej do raznovrstnih postankov ter soočanj z nepričakovanim. Vse doživeto pa v obliki kulturnega

20 »Iskanje dela in zaslužka na tujem (npr. sezonsko delo notranjskih in dolenskih fantov in mož v 19. stol. pri sečnji v hrvaških in bosenskih gozdovih, pretežno sezonsko izseljevanje Rezijanov, ki so od 16. stol. trgovali z železjem po avstrijskih in nemških deželah, na Češkem in Moravskem, sezonsko izseljevanje agrarnih delavcev iz Prekmurja pred prvo svetovno vojno in po njej, kostanjarji, sodavičarji in krošnjarji od konca 19. stol. na Dunaju, prekupčevanje z živino, tihotapljenje, trgovanje fužinarskih krajev, prodaja pridelkov v oddaljenih mestih, npr. dolenske jajčarice v Trstu, prevoznništvo, sezonsko delo in stalno zaposlovanje primorskih deklet in fantov v Trstu in okolici do druge svetovne vojne, ribniški prodajalci suhe robe po Srednji Evropi in še dlje, savinjski in dravski splavarji, ki so izvažali les tudi do Beograda, v 2. pol. 19. stol. pa deloma prek železnih vrat v Romunijo, itd.) pa tudi stiki med prebivalci manj oddaljenih krajev (npr. krošnjarji ali krojači, šivilje in čevljarji, ki so hodili na štero po domovih, shodi ob sejmi) so bili v času manj razvitih komunikacijskih sredstev vir informacij in močan kulturni vpliv« (Ravnik 1980: 143). Ne smemo pa spregledati tudi »informacijske vloge« vojakov in obrtnih vajencev (Muršič 2000).

19 Janez Trdina je v svojih *Spominih* (1967/68) zapisal, da so se hrvaški katoliški duhovniki v 19. stoletju raje kot celibata držali starega ljudskega rekla, da je greh storjen samo takrat, ko te kdo vidi (Zajc 2007: 22).

Med snemanjem intervjuja.
Snemalec: Aleš Lamut, 2004

kapitala nosijo v sebi in posredujejo naprej, zlasti v izhodiščno točko, točko A. Z izrazom »domače okolje« mislim na družino, prijatelje, znance in druge sogovornike. Skratka, gre za jezikovno domače okolje voznikov, ki sem jih spraševal po teh informacijah. Za prikaz omenjenega procesa navajam podatke o drugih kulturah, kakor sta mi jih posredovala dva sogovornika, Ratomir in Franc Izidor.

Ratomir je v okviru tistega, kar je sam poimenoval »gibanje v različnih sredinah (okoljih)«, omenil razmere na jugu Turčije, po kateri je vozil leta 1985. Dejal je, da tam Kurdi živijo v jamah skupaj z živalmi, da je to borno življenje, da pozimi spijo zunaj, ker je v votlinah premrzlo. Za kurjavo uporabljajo zmes posušenih iztrebkov in slame, namočene v vodi. Končal je z besedami: »Tega tukaj ne vidiš.« Franc, ki že 16 let vozi na relaciji Slovenija–Črna gora–Kosovo, mi je posredoval nekaj praktičnih nasvetov za upravljanje z denarjem in s potnim listom. Tako naj imam vedno drobiž in naj ne razkazujem večjih bankovcev, saj bi me kaj kmalu lahko oropali. Njegove informacije nadalje pripovedujejo o medijski kontroli v Srbiji v času razpadanja nekdanje Jugoslavije in odnosu Srbov do njega kot voznika: »Slovenci to, Slovenci ono, samo jaz kot šofer nisem imel v Srbiji nikoli nobenega problema, da bi mi kdo rekel: 'Slušaj, Slovenac, zašto ste vi ono ...' Sem rekel: 'Veš kaj, jaz nisem politik, jaz to moram delati,' in adijo, pa če je bilo potrebno, sem plačal pivo.« Govoril pa je tudi o Črnogorcih, ki so veseli, če se trudi govoriti v njihovem jeziku, na drugi strani pa je poudaril, da »so pa izredno borbeno razpoloženi«. Pripovedoval je, da je na tržnici v Podgorici mogoče za 20 evrov kupiti pištolo.

Ti prinese sveto pismo, normalno sveto pismo, kot da bi ti zdaj naše, ki je tako veliko, debelo. Pa ga gledaš, zakaj le ta fant hodi s svetim pismom, deset-, enajstleten. Misliš, dobro, mogoče je vernik. Potem pa pravi: »Dober dan, Slovenac, kako ste, bi radi videli to sveto knjigo?« »Pa, pokaži!« Že zaradi lepšega rečeš, da naj pokaže. Odpre: »Vi samo izbirajte, katero boste.« Notri ima eno (pištolo, op. p.), zraven pa priložene vzorce, slike ven izrezane. In si potem samo izbereš in rečeš: »To bi imel.« »Prinesem za deset minut, vi mi dajte samo denar in ni problema.« Potem ti pištolo k avtu prinese, pa še kakšen sok zraven. Zdaj, če je prava, kdo bi vedel. Kupiš pač na lastno odgo-

Turški vozniki med obedom na postajališču Barje.
Snemalec: Aleš Lamut, 2004

vnost. Potem te pa še vpraša: »Potrebujete še koruzo?« Izraz koruza uporabljajo za naboje. Za pištolo in puško pa uporabljajo izraza kratka in dolga cev.

Kot naslednjo stopnjo prenosa informacij lahko obravnavamo dejanja, ko vozniki znanje, pridobljeno na poteh v drugih okoljih, skušajo uporabiti doma. Ratomirjevo domače okolje je Republika Srbska (po rodu je Bosanec), ima pa italijansko delovno vizo. S pomočjo svojih povezav z naročniki, ki jim vozi tovor v Italiji, poskuša vzpostaviti poslovno povezavo italijanskih vlagateljev z vodilnimi v propadajoči tekstilni tovarni v svojem domačem kraju, in pravi:

Bil bi srečen, če bi lahko naredil nekaj takega, pa kjerkoli že, v Bosni ali v Srbiji, ni pomembno kje, ker vem, kako trpijo ljudje, ki ne delajo. Če bi prišel in začel delati, bi to nekako premaknilo stvari naprej, mogoče bi to opazil kakšen drugi Italijan, pa bi se pridružil, pa mogoče še kdo tretji, ni važno. Pomembno je, da nekdo pride in začne, da zažene stvar. To bi bila zame največja radost, če bi lahko pripeljal nekoga, ki bi mi pomagal rešiti te ljudi.

Iz njegovih besed je mogoče izluščiti tudi način gledanja na lastno kulturo, ki je oblikovan tudi z vidiki drugega, ekonomsko bolj razvitega kulturnega okolja.

Mobilnost in transnacionalnost

Opis domačega okolja in načina življenja tovornjakarjev v mednarodnem prometu vsiljuje zgodovinsko vzporednico s furmani. Zdi se, da poklicni skupini, katerih glavna dejavnost je vožnja, ločuje zgolj tehnološki napredek. Marija Stanonik podaja v raziskavi furmanstva na Žirovskem (Stanonik 1987), ki zajema obdobje od konca 19. stoletja do časa po drugi svetovni vojni, ko je furmanstvo zamrlo in so njegovo vlogo prevzela motorizirana prevozna sredstva, vrsto dejstev, ki veljajo tudi za sodobne tovornjakarje:

1. tudi v tistem obdobju so nekateri od prevoznikstva živeli, medtem ko je bilo za druge zgolj dodaten zaslužek;
2. kakor sodobni tovornjakarji so tudi furmani izhajali iz ruralnega okolja in so se za dejavnost odločali z namenom lažjega preživljanja družine. »Filip Kolenc je imel številno družino, ki se ni mogla preživljati le z obdelovanjem zemlje, zato je

zredil par konj in začel furati. Pozimi, ko prevoznništvo ni neslo, je po hišah pomagal s klanjem prašičev« (Stanonik 1987: 61);

3. solidarnosti in enačenju furmanov v smislu, »da so razred zase« (Stanonik 1987: 61);
4. »Eni so bili navdušeni, da imajo 'fajn' konje in so se ponašali z njimi« (Stanonik 1987: 62);
5. posebnosti povezane s prehranjevanjem na poti;
6. povezovanje furmanstva s pojmom svobode in mobilnosti; »Tudi mobilnost, stalno gibanje, ki je ponujalo priložnost za vedno nove preizkuse in doživetja, je verjetno dajalo prevozništvu svoj čar« (Stanonik 1987: 62). Polona Šega (1997) v raziskavi slovenskih kostanjarjev na Dunaju, ki zajema obdobje od druge polovice 19. stoletja, predstavi kostanjarje kot »svojevrstno kulturno enoto s svojimi značilnostmi in zakonitostmi« (Šega 1997: 11). S kostanjarji lahko primerjamo splavarje, furmane in sodobne tovornjakarje, saj vsaka od štirih skupin tvori svojevrstno kulturno enoto. Stanonikova za furmane navaja, da izhajajo iz ruralnega okolja in so se za dejavnost odločali med drugim tudi zaradi možnosti solidnega zaslužka. Kostanjar se je »domov vrnil premožnejši in lepše oblečen, prinesel pa je tudi darila, četudi skromna: Nobeden ni prazen prišel« (Šega 1997: 104). Pri splavarjih opazimo enak motiv za delo, saj so celo v primerjavi z obrtniški ali s trgovskimi pomočniki bolje zaslužili in družinam prinašali darila, med drugim predmete, ki se jih je na jugu dalo dobiti, v Savinjski dolini pa so bili redkost (tekstil, tobak, južno sadje, itd.) (Baš 1974). Tovornjakarji se prav tako odločajo za poklic iz želje po večjem zaslužku, hkrati pa domov prinašajo dobrine, ki jih doma ni mogoče kupiti.

Stanonikova je poudarila svobodo in mobilnost, ki je furmanstvu dajalo svoj čar. Po pripovedih nekaterih tovornjakarjev bi se s tem deloma strinjal. Kot sem že omenil, so vozniki izhajali in še vedno izhajajo pretežno iz podeželskega okolja, kjer ni bilo veliko možnosti za potovanja in odkrivanja tujih svetov, saj so bili (in so) vezani na opravila za vzdrževanje domače gospodarske enote. Kot je dejal makedonski voznik, je kot deček vzljudil to delo, saj je želel potovati v tujino in spoznavati svet. Tudi splavarjem sta bili dodatni motivaciji za tovrsten poklic določen užitek in vožnji in menjava okolja: »Zlasti mlajši med njimi so imeli v pozni pomladi in poleti življenje v vodi, in sicer ob lepem vremenu in na nekaterih lažjih odsekih vožnje, za neke vrste turizem ali za dobrodošlo spremembo okolja, ko so prihajali v tolikanj oddaljene kraje« (Baš 1974: 242).

Pomembna lastnost kostanjarjev je dejstvo, da se »kulturne sestavine njihovega življenja na Dunaju niso bistveno razlikovale od življenja v domačem kraju« (Šega 1997: 104). Tu se kaže jasna vzporednica s tovornjakarji, ki na številnih poteh v tujini uporabljajo sebi lastne oblike načina življenja oziroma lastne domačemu kraju in kulturi, zato pa manj ali nič elementov drugih kultur, skozi katere se gibljejo.²¹

Ferenc Hammer (2002) obravnava tovornjakarje v kontekstu prehajanja meja ideološko zaprte države. Mediji so zaradi lastno-

21 Tu imam v mislih način življenja kot vsoto za raziskovalca opaznih vzorcev obnašanja, govora, pripisovanja pomenov (npr. v kontekstu prehranjevanja, oblačenja, izbiranja tem pogovorov, itd.). Obstajajo seveda izjeme, ki potrjujejo pravilo, in ti vozniki – izjeme so po mojih opažanjih mlajši.

sti, ki so jih pripisovali temu poklicu, oblikovali podobo tovornjakarjev kot oseb, ki odhajajo v neznanu ter prinašajo novosti. Skonstruirali so podobo ljudskega heroja, mitskega junaka, katerega življenje je svobodno in skrivnostno. Raziskavi furmanov ob prehodu iz 19. v 20. stoletje Stanonikove in Hammerjevih tovornjakarjev v 70. letih 20. stoletja pokažeta podobne iztočnice, ki vplivajo na oblikovanje podobe o tovornjakarjih, kar nakazuje, da ta podoba ni niti povezana z ideološko zaprtimi prostori niti ni novost, nastala zaradi prisotnosti medijev. Prej bi lahko rekli, da na sodobno podobo tovornjakarjev vplivajo vrednote, povezane že s tradicionalnimi oblikami prevoznništva.

Zdi se, da sama mobilnost, premikanje med različnimi kulturnimi konteksti, bistveno zaznamuje poklic tovornjakarja in je zadosten razlog, da ga lahko povezujemo s pojmom kozmopolitstva in s tem tudi z vlogo prenašalcev kulturnih vzorcev, izkušenj in védenj o kulturah, s katerimi se na poti srečujejo. Toda če je tovrstna označba še mogoča za furmane, zaradi sprememb v dojemanju časa in prostora ni več povsem ustrezna za tovornjakarje.

Izraz kozmopolitstvo je v humanistične raziskave vpeljal sociolog Robert Merton leta 1957. Uporabil ga je v raziskavi »vzorca vplivov« na malo vas na vzhodni obali ZDA med drugo svetovno vojno. V njegovem času je bila raziskava postavljena v nacionalni kontekst, kar pomeni, da je kot kozmopolite označil prebivalce, ki niso delovali zgolj na lokalni ravni, temveč so bili vključeni v širše nacionalne tokove. Od obdobja, ko je bila opravljena njegova raziskava, se je polje neke dane kulture in družbene strukture razširilo. Kar je veljalo v 40. letih za kozmopolitstvo, bi danes označili kot razširjeno lokalno. Gre za »manjšanje sveta«, kot je opozoril David Harvey v knjigi o pogojih postmoderne (1989). V odvisnosti od ekonomskega razvoja se razvija tudi transport, ki povzroča kompresijo časa in prostora.

Jameson (1998) je obdobje, v katerem živimo danes, opredelil kot obdobje multinacionalnega ali potrošniškega kapitalizma (s poudarkom na prodaji in potrošnji – ne več na proizvodnji) nuklearne in elektronske tehnologije. To obdobje kapitalizma je po Jamesonu zapovedalo kulturno prakso, označeno kot postmodernizem, ki ni prineslo radikalno novega načina življenja, temveč je obdobje, ki ga zaznamuje dokončna kolonizacija tretjega sveta, nezavednega in estetskega. Postmodernizem določa dokončna in popolna inkorporacija kulture v sistem potrošnje (Bulc 2004). Kakor vključuje vsaka uspešna ekspanzija kapitalističnega sistema določeno tehnološko revolucijo, tako vključujejo spremembe v družbeno-ekonomskem življenju tudi spremembe časovne in prostorske paradigme. Obdobje postmodernizma (posebno v zadnjih 20., 30. letih) zaznamuje pospešeno spreminjanje (moda, življenjski stili, prepričanja). Najbolj nenavadno pri tem je, da se te spremembe dogajajo brez opozicij; da so to spremembe brez prave transformacije. Hkrati lahko izkusimo spremembe in standardizacijo življenjskega sveta. Zato sama asimilacija predmetov oddaljenega izvora v lokalno okolje ni zadosten razlog za trditve o vzpostavljanju stika z drugimi kulturnimi okolji oziroma ni dokaz za prenašanje določenih kulturnih vzorcev, ki naj bi se simbolno povezali s predmeti.

Tovornjakarji prinašajo s poti predmete, po katerih obstaja povpraševanje v domačem okolju. Prinašajo materialne dobrine, s katerimi izboljšujejo svoj življenjski standard, a še vedno na podlagi vzorcev lastnega kulturnega okolja, kar opisuje izjava enega med njimi:

... Bil sem v Italiji, bil v Nemčiji, bil v Avstriji, na Nizozemskem; in kaj naj rečem, videl sem tam vse, kar je dobro, pa sem si rekel, če je to dobro, bom pa še jaz to napravil. Če je dobro za to državo, zakaj ne bi bilo dobro za mojo. Zakaj ne bi bilo to dosegljivo tudi pri nas? Zakaj bi moral človek po to v Nemčijo?

Ta pojav ni povezan zgolj s poklicem tovarnjakarja, ampak je splošen pojav, povezan s širitvijo trga. Jameson meni, da v postmodernizmu poteka proces pronicanja kulture v vse pore družbe in da kultura postaja sestavni del življenja:

Kultura se je namreč razširila in se spojila s tržno družbo na tak način, da ni več omejena na prejšnje, tradicionalne ali eksperimentalne oblike, temveč je konzumirana skozi vsakdanje življenje, skozi potrošnjo, poklicno udejstvovanje, v različnih, pogosto televizijskih oblikah priložnostnih dejavnosti, v oblikovanju trga in potrošnji produktov trga, v resnično najbolj skrivnostnih zavihkih in vogalih vsakdanjega (Jameson 1998: 111).

Novi družbeni realnosti ustreza nov način pojmovanja kozmopolitstva. Hannerz (1996) razlage kozmopolitstva ne gradi več na vzorcih vplivov in binarne pozicije lokalno – univerzalno, temveč vzpostavi nov pogled, pri katerem ga kozmopolitstvo zanima kot miselnost, perspektiva oziroma način, na katerega posameznik oblikuje in ustvarja pomene. Ohlapno uporabljeno besedo »kozmpolit«, ki opisuje skoraj vsakogar, ki se giblje po svetu, Hannerz uporabi kot opis za osebo, ki ji je zaradi intelektualne in estetske odprtosti omogočeno prepoznavanje različnih kulturnih sistemov pomenov. Kozmopolitstvo opredeljuje kot orientiranost ali pripravljenost prepoznavanja določenega sistema pomenov, pri čemer gre za iskanje razlik in ne podobnosti.

Pri tovarnjakarjih gre, ravno nasprotno, za pozicijo iskanja podobnosti, za vzporejanje z lastno kulturo. Drugo kulturo in različne kulturne kontekste, med katerimi se gibljejo, prepoznava na način, pri katerem ostaja referenčno polje lastni kulturni milje. Novoopažene prakse primerjajo s standardi, ki jih prepoznava v lastnem okolju, in jih ocenjujejo z merili, značilnimi za svoje okolje.

Ratomir je omenil, da smo Slovenci, kar zadeva odgovornost pri delu, za eno miljo pred Bosanci. Povedal je tudi, da Kurdi živijo siromašno življenje in da tega ne vidiš tukaj, na Zahodu. O Italijanih je Franc Izidor povedal naslednje: »Italijani bi, oprosti izrazu, požrli vse. Jaz vem. Moj stric je lovec. Leta nazaj, ko so prišli Italijani k nam loviti, meni osebno so ustrelili štiri mačke, to so vse postrelali, kar je migalo, to bi vse postrelali, pizdomater, vse bi požrli. Jaz ne vem, česa Italijani ne jedo.«

Zaradi tovrstne naravnosti ostaja mobilnost, ki bistveno zarisuje vsakdanjik tovarnjakarjev, zgolj to, kar Paul Theroux (po Hannerz 1996: 104) poimenuje s terminom *home plus* ('drugi dom, dodatni dom'; op. p.). Prednosti mobilnosti ostajajo strogo regulirane. Tovarnjekarji se ne gibljejo v različnih okoljih z namenom ali željo po izkušnji spojitve s tujo kulturo ali z namenom vključitve vanjo, temveč je to zanje nujnost, da si povečajo socialno varnost. Tovarnjekarji v mednarodnem prometu so socialna skupina, ki jo je mogoče obravnavati s konceptom transnacionalnosti. Gre za prenos informacij in dobrin s točk B, C, D, E ..., s poti v izvorno okolje, točko A. Manj uspešen je prenos v obratni smeri, saj se v drugih kulturnih kontekstih zadržujejo le malo časa in imajo zelo omejene stike s tam živečim prebivalstvom.

Svoje domače kulturno znanje tako večinoma predajajo kolegom voznikom na poti. Če primerjamo tovarnjakarje s priseljenci, ki vzdržujejo redne stike z matično državo in imajo hkrati kulturne in druge vplive na aktualno bivanjsko okolje druge države, je definicija transnacionalnega v smislu prenosa informacij deloma neskladna z dejanskim prenosom, kot ga izvajajo tovarnjakarji.

Sklep

Raziskava zgodovinskih virov, njihovo vzporejanje s sodobno pojavnostjo in problematikami voznikov tovarnjakov, kakor so prikazane v medijih, ter oblikovanje lastne raziskovalne izkušnje z dlje časa trajajočim terenskim delom mi je ponudila odgovore na vsa v začetku zastavljena raziskovalna vprašanja. Videoetnografija s poglobljeno refleksijo ponuja vpogled v tovarnjakarski vsakdan. Način življenja tovarnjakarjev je odvisen tako od vplivov izvornega okolja, poklicne determiniranosti, kakor tudi političnega reguliranja ene pomembnejših ekonomskih panog – avtoprevoznitva. Braudelova trditev, da je prevoz »nujna končna stopnja proizvodnje« (Braudel 1989: 422), velja še danes. Vendar jo je treba za današnji čas dopolniti z dejstvom, da prevoznitvo ni več samo končni člen proizvodnje oziroma produkcije, temveč postaja povezovalni člen med posameznimi proizvodnimi fazami globalnega ekonomskega sistema. To je v sodobnosti bistveni element moči avtoprevoznitva.

Zaradi določenih skupnih značilnosti (npr. mobilnosti, solidarnosti in načina prehranjevanja) ter zgodnje in v sodobnosti primerljive diferenciacije delovnih nalog v prevoznitvu lahko tovarnjakarje vzporejamo z drugimi oblikami prevoznikov v zgodovini. Vrednote tovarnjakarjev kažejo na močno povezanost z izvornim okoljem. V tujih okoljih se ne gibljejo z namenom spojitve s tujo kulturo, temveč je to zanje nujnost, da si povečajo socialno varnost. Pri tovarnjakarjih ne gre toliko za stik s pomeni drugih kulturnih krogov in njihovo inkorporiranje v lastno izkušnjo, kolikor za pozicijo iskanja podobnosti, za vzporejanje z lastno kulturo.

Vrednote tovarnjakarjev določa njihovo izvorno okolje, ki omejuje vzpostavitev novega, avtonomnega vrednostnega sistema in posledično homogenost poklicne skupine ali kozmopolitsko perspektivo gledanja na svet. Avtonomni vrednostni sistem in homogenost skupine ljudi sta bistveni značilnosti klasičnih podkultur.²² Nanda podkulturo definira kot »sistem percepcij, vrednot, verovanj in običajev, ki se opazno razlikujejo od tistih v dominantni kulturi, čeprav imajo nekaj skupnega z dominantno kulturo« (Nanda 1991: 73). Pri opredelitvi skupine za podkulturo je torej najpomembnejši sistem vrednot. Tovarnjekarji gojijo močno zavestno in emocionalno navezanost na izvorno okolje, zato jih ne moremo določiti za podkulturo. Predvsem zaradi poklicne determiniranosti²³ lahko tovarnjakarje določimo za

22 Subkultura oziroma podkultura je sicer zastarel pojem. Namesto njega se danes uporabljata pojma življenjski slog in pa scena, ki sta dosti bolj prehodni kategoriji, saj »ponujata le eno od možnih identifikacijskih polj, ki skupaj (so)tvorijo sodobne skupnosti na najrazličnejših ravneh« (Muršič 2000: 254). Zaradi sprememb sodobnega življenja in nepreglednega prepleta kulturnih sestavin se moramo zavedati, da je »vsaka kultura podkultura in vsaka podkultura je kultura. In ni vrhnje kulture in tistih spodnjih« (Muršič 2000: 248).

23 »Delo je tako socialna transakcija kot materialna produkcija. Resnični pomen dela leži v kvaliteti odnosov, vključenih v razporeditev, produk-

skupnost znotraj skupnosti – za poklicno skupino, ki še posebej pride do izraza v trenutkih socialnih transakcij (Firth 1967) med šoferji (medsebojna pomoč, informiranje, zabava, itd.).

Tovornjakarji ali mobilni delavci – kot so poimenovani v zakonskih aktih Republike Slovenije – so poklicna skupina, povezana s transnacionalnim delovnim trgom. Iz domačega okolja, ki predstavlja bazo, nenehno za krajša ali daljša obdobja odhajajo na pot in se ponovno vračajo. Sama pot na koncu predstavlja večino njihovega vsakdanjika. To jih v očeh zunanjega opazovalca vzpostavlja kot skupino s posebnim življenjskim slogom. Njihova mobilnost jih umešča med transnacionalne kulture, katerih bistvo je začasno prehajanje v druge teritorialne kulture. Pri tem ne gre za vzpostavljanje kozmopolitske perspektive pogleda na druga kulturna okolja, ampak je zanje bistvenega pomena stik s pomeni drugih kulturnih krogov in njihovo inkorporiranje v lastno izkušnjo.

Za transnacionalno kulturo tovornjakarjev je značilno prenašanje interpretiranih vidnih in zaznavnih informacij. Slednje pa je povsem v skladu z Jamesonovo (1998) ugotovitvijo, da je sodobna kultura učinek vizualne in narativne reprezentacije.

Viri in literatura

AGAR, Michael H.: *Independents Declared: The Dilemmas of Independent Trucking*. London: Smithsonian Institution Press, 1986.

BAŠ, Angelos: *Gozdni in žagarski delavci na Južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov*. Maribor: Obzorja, 1967.

BAŠ, Angelos: *Savinjski splavarji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1974.

BERNARD, H. Russell: *Research Methods in Anthropology: Qualitative and Quantitative Approaches*. 2. izdaja. Thousand Oaks, London in New Delhi: Sage, 1994.

BIHALJI-MERIN, Oto (ur.): *Mala splošna enciklopedija*. 3. knjiga. Ljubljana: DZS; Beograd: Prosveta, 1973.

BOGATAJ, Janez: *Promet, komunikacijska sredstva in komunikacije*. V: *ETSEO, Vprašalnice IV*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, 1–4.

BOGATAJ, Janez: *Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke*. Novo mesto: Dolenjski list in Dolenjski muzej, 1982.

BRAUDEL, Fernand: *Igre menjave: materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem, XV.–XVIII. stoletje*. I. knjiga. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1989.

BULC, Gregor: *Proizvodnja kulture: vloge in pomen kulturnih posrednikov*. Maribor: Subkulturni azil, 2004.

FIRTH, Raymond (ur.): *Themes in Economic Anthropology*. ASA Monograph 6. London: Tavistock, 1967.

HAHONINA, Ksenja: Kamion – moj dom: od pornogalerije do molilnice – bivalna kultura na dolgih progah, *Mladina*, 12. januar 2004.

HAMMER, Ferenc: A Gasoline Scented Sindbad: The Truck Driver as a Popular Hero in Socialist Hungary. *Cultural studies* 16(1), 2002, 80–126.

HANNERZ, Ulf: *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London in New York: Routledge, 1996.

HARVEY, David: *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge: Basil Blackwell, 1989.

JAMESON, Fredric: *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983–1998*. London in New York: Verso, 1998.

KOREN, Janja: Kranj: avtoprevoznik Martin Pavlič izginil, *TVD* 2, 21. oktober 1996.

LAMUT, Aleš: Vozniki tovornjakov v mednarodnem prometu, seminarska naloga 2. Mentor: izr. prof. dr. Rajko Muršič. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2004. Radenci, Lenart, Maribor, Ljubljana idr., 2004. Scenarij in strokovno vodstvo: Aleš Lamut; snemalec: Aleš Lamut; montaža: Aleš Lamut; režija: Aleš Lamut. Mini DV, 20 min., antropološki video.

LAMUT, Aleš: Tovornjakarji: mobilno življenje poklicne skupine. Diplomaska naloga. Mentor: izr. prof. dr. Rajko Muršič. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2007.

LAMUT, Aleš in Vesna Moličnik: Tovornjakarji: mobilno življenje poklicne skupine. Mentor: izr. prof. dr. Rajko Muršič. Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2007. Lendava, Maribor, Ljubljana, Nova Gorica, Italija, Madžarska idr., 2006/2007. Scenarij in strokovno vodstvo: mag. Vesna Moličnik; snemalec: Aleš Lamut; montaža: Aleš Lamut; režija: Aleš Lamut in mag. Vesna Moličnik. Mini DV, 51 min., etnografski film.

MAKAROVIČ, Marija: *Strojna in Strojanci: narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1982.

MacDOUGALL, David: *Transcultural Cinema*. Princeton University Press, 1998.

MOLIČNIK, Vesna: Antropologija in vizualno – simbolni prostor kulture. *Glasnik SED* 43(3), 2003, 6–11.

MURŠIČ, Rajko: *Trate vaše in naše mladosti: zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.

NANDA, Serena: *Cultural Anthropology*. Belmont: Wadsworth Publishing Company, 1991.

ODER, Karla: Etnološko raziskovanje poklicnih skupin. V: Rajko Muršič, Mojca Ramšak in Monika Kropelj (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj: zbornik prispevkov s kongresa*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 23).

PINK, Sara: *Doing Visual Ethnography*. London: Sage, 2001.

PIRTOVŠEK, Srečko: Vojna – 1. dan. Maribor, *TVD* 2, 27. 6. 1991.

POČKAR, Ivanka: *Slivarji*. Brežice: Posavski muzej, 1982.

RAVNIK, Mojca: Družbeno življenje. V: Angelos Baš (ur.), *Slovensko ljudsko izročilo: pregled etnologije Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980, 133–144.

STANONIK, Marija: *Promet na Žirovskem: etnološki vidiki*. Žiri: Knjižnica žirovskega občasnika, 1987.

SUSMAN, Tara: Watch and learn. Video ethnography. *Jump Cut* 39, 1994, 122–131, <http://www.quirks.com/articles/a2001/20011205.aspx?searchID=67931&sort=9>, 10. 10. 2006, 2001.

ŠEGA, Polona: *Slovenski kostanjarji na Dunaju: prebivalci nekdanjega velikolaškega okraja kot kostanjarji v cesarskem mestu*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1997.

ŠRIMEF, Marjan: Ptuj: vrnitev ugrabljenega avtoprevoznika, *TVD* 22. marec 1999.

ZAJC, Marko: Kocine zgodovine: nečloveški celibat. *Nedelo* 94, 2007, 22.

WALLMAN, Sandra: Introduction. V: Sandra Wallman (ur.), *Social anthropology of work: Association of Social Anthropologists of the Commonwealth*. London: Academic Press Inc., 1979, 1–22.

WHITTEN, Phillip in David Hunter (ur.): *Anthropology: Contemporary perspectives*. Harper Collins College publishers, 1993.

ZAKON o delovnem času in obveznih počitkih mobilnih delavcev ter o zapisovalni opremi v cestnih prevozih (uradno prečiščeno besedilo) (ZDCCO-PMD-UPB2), Ur. l. RS, št. 64/2007 z dne 16. 7. 2007, str. 8913, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200764&stevilka=3466>, 2. 4. 2009.

ZAKON o varnosti cestnega prometa (uradno prečiščeno besedilo) (ZVCP-1-UPB4), Ur. l. RS, št. 133/2006 z dne 18. 12. 2006, str. 14685, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006133&stevilka=5573>, 2. 4. 2009.

cijo ali distribucijo virov, ne pa v golih dejstvih materialnega preživetja« (Firth 1967: 4).

The Life of a Trucker: Mobility, Transnationality, and Cosmopolitanism

The article focuses on truckers as mobile workers who spend most of their working day driving their truck, thus moving between different cultural contexts. The research method employed in the study spanning several years is the method of videography. The initial presentation of the trucker's work environment, the truck bed, is followed by a discussion of the impact of mobility on the trucker's everyday lifestyle and social interactions. Emphasized are interpersonal relations connected to the already covered journey and to his or her social origin. In documenting the transfer of material goods and information about certain cultural elements it has been established that the principal reference point of the truckers' evaluations of, and comparisons with, alien cultural contexts encountered on their journey is their domestic social milieu. Rather than experiencing contact with other culture circles and their incorporation into the truckers' own experience (the cosmopolitan perspective) this process involves a search for similarities and comparison with their own culture. The statements given by the truckers indicate that due to the nature of their work as well as the key impact of their original value systems a typical feature of their transnational culture is a transfer of visual and perceptual information. Rather than aiming at merging with alien cultures they move through alien territories in order to increase their own social security.

»NE SPRAŠUJTE, KAJ VAŠA DEŽELA LAHKO STORI ZA VAS, VPRAŠAJTE, KAJ VI LAHKO STORITE ZANJO«

O muzejih na prostem, ki postajajo utopija državnih uradnikov

Strokovni članek | 1.04

S takšnim navedkom je pred desetletji ameriški predsednik John F. Kennedy nagovoril svoje državljane in jih uspel prepričati, da je za splošno blagostanje pomemben tudi angažma posameznika, družine, podjetja, krajevne skupnosti, policista, učitelja, skratka vseh, ki živijo in delajo v gospodarsko in politično najvplivnejši državi na svetu. Podoben navedek mi je kot nasvet dobrega znanca pred leti zrecital visoki državni uradnik, ki ga je zaskrbelo moje nenehno nerganje »čez državo«, češ da je čas za to ali ono obnovo kulturnega spomenika in še posebej za program »skansen«. ¹ Čez državo od takrat ne nergam več, ker vem, da ni nič kriva, če jo vodijo uspešni ali manj uspešni izvoljeni voditelji in razraščeni birokratski aparat. Le tu in tam se še razjezim na kakšno spregledano malenkost (beri: zavrnitev lastnikove vloge za sofinanciranje obnove kapele ali kozolca) in predvsem na vse bolj razvijajočo se »plastno teorijo«² delitve finančnih sredstev za obnovo »objektov nepremične kulturne dediščine«, ³ kar očitno postaja model birokratske misli na Slovenskem.

Vendar pa Slovenci ne bi bili ljudstvo, če ne bi bili dokazano genetsko-gensko ubogljivi, zato številni posamezniki ravnajo v pomenu navedka v naslovu, in tudi sami, brez državne ali evropske pomoči, obnavljajo nepremične kulturne spomenike. Nekateri so šli še korak dlje in nepremične spomenike tudi premikajo ter ravnajo v maniri, ki so se je naučili med potepanjem po širnem svetu, ob ogledih mnogih vsebinsko raznovrstnih »skansnov« in med obiski podobnih muzejev s »premaknjenimi spomeniki« v Rogatcu, pri pleterski kartuziji in drugih podobnih, a manjših muzejskih drobnarijah po Slovenskem.

Ob epohalnem koncu 20. in začetku 21. stoletja so tudi med povsem navadnimi pripadniki slovenske, romske, madžarske in kočevarske etnije na Slovenskem dozorele zamisli o postavitvi lastnih muzejev in še posebej muzejev na prostem. Vse več pa je tudi takšnih državljanov, ki obnavljajo objekte »nepremične kulturne dediščine« z namenom, da v njih uredijo gostilne in bifeje, občasna bivališča za avanturistične turiste ali pa jih preuredijo v delavnice in trgovska zastopstva domačih in tujih firm, kar se še posebej rado pripeti kozolcem.

Kratek razgled po ljubiteljski muzejski dejavnosti nas prepriča, da so ljudje dobesedno nagonsko sprejeli omenjeni nasvet visokega uradnika, ki ga je sicer izrekel le meni. Očitno pa je želja po

lastnem muzeju, izgradnji muzeja na prostem, varovanju naravne in kulturne dediščine pri večini slovenskih državljanov tako prvinska, da bi morebitno oblikovanje javne strategije varstva dediščine pripeljalo do množičnega ohranjanja materialnih prič preteklosti in bi se lahko delo državnih uradnikov končalo, saj ne bi imeli več koga vleči za nos in ljudi evforično prepričevati o pomenu ohranjanja naše materialne kulture in seveda predvsem naših »živih mojstrovina«, kot so se o pojavih nesovne kulturne dediščine izrazili avtorji zadnjega, leta 2008 sprejetega Zakona o varstvu kulturne dediščine. Torej vsa sreča, da imamo poleg prijazne šole menda tudi prijazne identitetne arhitekture še prijazno in ponižno ljudstvo, ki dela samo in se ravna v skladu z naslovom pričujočega sestavka. V nadaljevanju nekaj primerov:

V Filovcih v Prekmurju je lončar Bojnc ob svojem domu postavil dve leseni »cimprači«, ometani z ilovico in prekriti s slamo, na ogled pa ponuja še staro kopasto peč za žganje lončenine, žganjarno in seveda svojo lončarsko delavnico. Leta 2008 mu je Slovensko etnološko društvo podelilo Murkovo listino in ga vsaj moralno podprlo v prizadevanjih za spopade z lokalno in državno birokratsko oligarhijo.

V romskem naselju Kamenci v Črenšovcih v Prekmurju so si romski poglavar Ludvik Levačič in pripadniki ciganske skupnosti uredili zgleden muzej na prostem z značilno hišo, polno raznoliškega stenskega okrasja, pohištva in naprav, in z leseno skeletno stavbo s pletenimi in z ilovico ometanimi stenami, v kakršnih so se rojevale generacije Ciganov po dobršnem delu njihovega evropskega poselitvenega prostora. Poglavar Ludvik, ki vselej hoče biti Cigan in ne Rom, kar je po njegovem novodobna izmišljotina, se z radostjo spominja popotovanj svoje družine po vsej nekdanji »Jugi«, ko so v takšnih in podobnih bajtah še preživljali dneve svobodnega ciganskega življenja »tam doli v Makedoniji, Srbiji« in povsod, kjer so jih »civilni« sprejemali medse. In prav ta opletana bajta je izvrsten spomenik tisočletni kulturi stavbarstva, ko so si naši in ciganski predniki gradili domove in gospodarska poslopja le s tesanim lesom, z vejnim opletom in ilovico. Nekaj podobnega danes še najdemo na Tolminskem in Kobariškem pri kozolcih, a to je že druga, čeprav z genetsko-strukturalnega vidika vendarle zelo podobna zgodba.

Tudi ljubiteljski muzealec in konservator Jože Kaker si v hriboviti Podveži že desetletje in pol gradi muzej na prostem, ki že prerašča v manjši zaselek. Tam že stojijo stanovanjska hiša s črno kuhinjo, dve kašči, stara oglarska koča, ob breg prislonjeno lastnikovo občasno bivališče, kapela, manjše gospodarsko poslopje, z odpornim starim drevjem zasajen sadovnjak z leseno ograjo in še vrsta drugih zanimivosti. Jože Kaker je navdušen zbiralec starin, ki jih Savinjšani mečejo na odpad ali razžagajo za drva, on pa jih skrbno varuje, obnavlja in vgrajuje v svoj muzej. Zgleden primer dobre varstvene prakse in izpolnitve pripo-

1 Tako so ob koncu 90. let 20. stoletja na Ministrstvu za kulturo poimenovali finančno postavko za financiranje muzejev na prostem.

2 Izraz sem si sposodil iz nedavne preteklosti, ko se je še govorilo o visoki, srednji in nizki kulturni plasti; slednja bi naj obravnavala predvsem ljudske kulturne pojave.

3 Izraz sem si sposodil iz množice besedil, ki natančno opredeljujejo predmet dela in dejavnost Zavoda za varstvo kulturne dediščine RS oziroma po domače – spomeniškega varstva.

* Izr. prof. dr. Vito Hazler, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., izredni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: vito.hazler@gmail.com

Hiša iz stojk, vej, ilovice in slame je dediščina več kot 3000 let stare gradbene tradicije.

Foto: Vito Hazler, Črenšovci-Kamenci, ciganska vas, 10. 10. 2009

ročila iz naslova, vreden ogleda.

Da ljubiteljska kultura ne pozna meja, je dokazal tudi ugledni slovenski poslovnež iz okolice Šmartnega ob Paki, ki si je na opuščeni domačiji v Slavini zgradil kar razsežen eko-muzej na prostem s stanovanjsko hišo, kaščo, kozolcem, z lopo za žganjekuho, *lustužem* (vrtno lopo), gospodarskim poslopjem, s čebelnjakom in z naravnim ribnikom. Muzej načrtuje delno oživiti kot aktivno kmetijo za rejo konj in sprejemanje prijateljev ter poslovnih partnerjev. Večino stavb je odkupil in prenesel na novo lokacijo, razen dveh je vse prekril s slamo, hišo s črno kuhinjo pa je znotraj z ilovico ometal priznani mojster iz Prekmurja, ki se je te obrti izučil v Avstriji.⁴

Ljubiteljsko muzejstvo je doma tudi v čebelarški družini Tigelj v Krapjah pri Veržeju, kjer je gospodar s svojega nekdanjega doma pripeljal lesen osmerostrani čebelnjak za 25 panjev, izdelanih po sistemu Naiser (Čebelarški muzej 2009). Čebelnjak je neobičajen po zasnovi in velikosti, družina pa poleg ogleda zanimive čebelarške zbirke ponuja še čebelje proizvode.

Tudi turistična kmetija Pr' Krač v Dolskem je znana po ohranjanju stavbne dediščine in predmetov, ki so del družinske dediščine, in predmetov, ki jih je gospodar zbral po okoliških krajih. Leta 2009 so v sodelovanju s Centrom za razvoj Litija – Srce Slovenije in z Oddelkom za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani popisali in po tematskih sklopih razvrstili muzejske predmete in za večje kmetijske stroje in naprave postavili lopo. Zbirka s petimi tematskimi sklopi dopolnjuje turistično dejavnost kmetije, zgledni katalogi pa obiskovalce nazorno poučijo o razstavljenih predmetih.

Z ljubiteljskim konservatorstvom in muzealstvom se ukvarja vse več društev, še posebno turističnih. Člani znanje pridobivajo na seminarjih, ki jih za ljubitelje pripravljajo posamezni muzeji (tudi Slovenski etnografski muzej) in stanovska društva, nato pa s pomočjo svoje občine pridobijo eno ali dve stavbi za hrambo zbranih starin in svoje društveno življenje. Turistično društvo Horjul je na primer v nekdanjem mežnarijskem skednju pri Sv.

Zasebnik si je v dobrih dveh letih zgradil obsežen muzej na prostem.

Foto: Vito Hazler, Slatina 22 pri Šmartnem ob Paki, 19. 6. 2007

Urhu v Zaklancu uredilo muzejsko zbirko. Podobno so se odločili v Turističnem društvu Podgura, kjer so v bližini Penziona Erazem pri Predjamskem gradu postavili velik dvojni kozolec – toplar in ga napolnili s starimi predmeti za vsakdanjo rabo. Danes pod kozolcem redno pripravljajo različne družabne prireditve, med drugim je maja 2008 tam prepeval 40-članski Mešani pevski zbor iz Maebashija na Japonskem.

Smisel za ohranjanje dediščine ima tudi vse več slovenskih občin. V šestih občinah Spodnje Savinjske doline so se odločili za postavitev Eko-muzeja hmeljarstva in pivovarstva Slovenije s sedežem v Žalcu, ki bo imel v vsaki od občin najmanj eno enoto, kjer bodo prikazovali sodobne in nekdanje sestavine hmeljarske dejavnosti in s tem povezanega življenja Spodnjesavinčanov. V Braslovčah sta občina in Turistično društvo v ta projekt vključila postavitev kozolca – toplarja s petimi pari oken in ureditev prireditvenega prostora z zasaditvijo manjšega hmeljišča po starem, tj. s »hmelovkami«, drogovi za oporo hmelju med rastjo.

Zajeten klasični muzej na prostem načrtujejo na domačiji in v gostilni Rus v Šentvidu pri Lukovici. Tam se obiskovalci lahko okrepcajo le ob koncu tedna, se poročajo v bleščavi poročni dvorani starodavne gostilne, ogledujejo si lahko pred kratkim odprto muzejsko trgovino, vrsto predmetov in starih traktorjev, v vsakem času pa lahko v vilinskem gaju objemajo drevesa in se navdušujejo nad raznovrstnostjo sadovnjaka. Ob domačiji lastnika načrtujeta postavitev stanovanjske hiše, kajže, gospodarskega poslopja, svinjaka, vrtno ute, kozolca in še česa. Muzej bodo pomagali oblikovati strokovnjaki spomeniškega varstva, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, strokovno osebje Centra za razvoj Litija – Srce Slovenije, Občine Lukovica, učitelji iz bližnje osnovne šole, vzgojiteljice iz vrtca in še nekateri drugi domačini.

Vse navedeno kaže na veliko pripravljenost državljanov Slovenije za varovanje in ohranjanje svoje kulturne dediščine. Med najaktivnejšimi sodelavci so pri večini omenjenih nalog etnologi, ki med vsemi varstvenimi strokovnjaki najbolj poudarjajo delo s terenom, in podobno kot je pred petinpetdesetimi leti Boris Orel (Orel 1954) videl v muzejih na prostem eno izmed oblik varstva kulturne dediščine, tako tudi oni prepoznajo svoje delo na tem področju.

⁴ Vse kaže, da nas tudi na t. i. sonaravni gradbeniški dejavnosti kot ponavadi preHITEVAJO severni sosedje.

Izvrsten primer, kako ljudje sami postavljajo muzeje na prostem.
Foto: Vito Hazler, Filovci, muzej na prostem Bojnec, 10. 10. 2009

Delo enega konservatorja – etnologa in 30. članov Društva je bilo podlaga za današnji razvoj in prepoznavanje trga Rogatec doma in po svetu.
Foto: Vito Hazler, Muzej na prostem Rogatec, 3. 10. 2009

V takšno izrazito javno terensko delo je etnologe prisililo tudi dejstvo, da je obseg državnega in občinskega financiranja obnov t. i. etnoloških spomenikov v zadnjih letih zdrsnil na minimum. V skupnem seštevku pridobljenih sredstev se znesek le stežka primerja z enim samim gigantskim porabnikom proračunskih sredstev, na primer s Kostanjevico na Krki, kjer že desetletja brez večjih težav pridobivajo denar za vse mogoče dejavnosti, tudi za zahtevno sanacijo lesenih »plastik«, ki jih lepo in slabo vreme neusmiljeno razkrajata. Lesene umetnine seveda ne sodijo na travnik – to je norost, ki si je v zgodovini niso privoščili niti najbolj razuzdani samodržci. Ti so postavljali le bronaste in kamnite spomenike, nikakor pa ne lesenih, saj bi se njihova veličina v lesu prehitro sesula v prah. A v Kostanjevici mislijo drugače in neusmiljeno trošijo naš denar! Torej si navedek iz naslova pričujočega članka le razlaga vsak po svoje.

Vse kaže, da so muzeji na prostem na Slovenskem del zamujene priložnosti, ki je v lokalnih okvirih povsem solidno vzcvetela v povojnem socialističnem obdobju, v času samostojne in demokratične Slovenije pa ta zgodba vse bolj prehaja v roke ljubiteljev. Zato nas ne preseneča skrajno ljubiteljski pogled in omejeno obzorje »strokovnega osebja«, ki upravlja obstoječe muzeje na prostem, saj nikakor ne uspejo preseči svojih romantično-nostalglično naravnanih programov. V Rogatcu na primer je do leta 1998 tamkajšnji Muzej na prostem⁵ vodilo Društvo za ureditev muzeja na prostem Rogatec s približno 30 člani. Z njimi je sodeloval le poklicni konservator in v slabih dveh desetletjih so uspeli zgraditi muzej, ki danes skupaj z zavodom menda zaposluje šest ljudi. To je zelo dobra »ureditvena dediščina« omenjenega društva in njegovega jasnovidnega predsednika Žerdonerja, ki mu Občina Rogatec ni bila sposobna reči niti »hvala«. Da pa se tamkajšnje »strokovno osebje« vendarle zaveda pomena Muzeja na prostem Rogatec tudi za širši kulturni prostor, je razvidno iz

izjave ene od zaposlenih, etnologinje in kulturne antropologinje, ki je za film z naslovom *Večni krog devetih trgov med Bočem in Bohorjem* prispevala približno naslednjo izjavo (po spominu): »Ljudje Rogatec poznajo po muzeju!« Če povzamem, Rogatec torej ljudje ne poznajo po trgovskem centru, ki je staro trško jedro osiromašil trgovin in drugih za tržane pomembnih ustanov, niti ne po bleščavem gradu Strmol, ampak po Muzeju na prostem Rogatec, ki so ga ustvarili ljubitelji – domačini!

Muzejev na prostem danes ne gradimo več s sredstvi, ki bi jih morda priskrbeli državni uradniki. Danes to počnejo številni posamezniki, društva in podjetniki. Tako je tudi prav, ker je ta dejavnost res utopična za državni uradniški aparat, ki ne zmora izdelati niti poštene strategije varstva niti ne prisili strokovnega osebja, da bi si izoblikovalo strategijo dela, kaj mora v smislu geneze in strukture stavbne dediščine varovati, kako in kje jo mora varovati ter kje in kako mora predvsem nadzorovati in svetovati ljudem.

Viri in literatura

Čebelarski muzej: <http://www.cebelski-muzej.si/>, 8. 11. 2009.

HAZLER, Vito: Muzeji na prostem – priložnost ali utopija. *Spomeniškovarstveni razgledi* 10, 2005, 36–37.

HOHNJEC, Tanja: Govorica muzejev na prostem na Slovenskem. *Spomeniškovarstveni razgledi* 9, 2005, 16–17.

Kennedy: http://sl.wikiquote.org/wiki/John_F._Kennedy, 8. 11. 2009.

Muzeji na prostem – na stičišču novih možnosti kulturne dediščine. Posvet Slovenskega konservatorskega društva. Sklepi. *Spomeniškovarstveni razgledi* 9, 2005, 18.

NOVAK, Vilko: Mednarodni etnološki kongres v Stockholmu. *Slovenski etnograf* 5, 1952, 1–2.

NOVAK, Vilko: Ljudsko stavbarstvo v naši etnografiji. *Slovenski etnograf* 5, 1952, 14–17.

OREL, Boris: Problematika varstva etnografskih spomenikov v Sloveniji. *Slovenski etnograf* 6–7, 1954, 11–34.

ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja (ur.): Muzejska poletna delavnica Rogatec 93. Celje in Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine in ZOTKS, Gibanje Znanost mladini, 1993.

5 Najprej se je imenoval Spominski muzej Rogatec, ker so člani ime muzeja iz praktičnih razlogov (denar) povezovali s takrat priljubljenim zasajanjem 88 dreves za maršala Tita. Pozneje so ga preimenovali v Muzej na prostem Rogatec. Ime je spremenilo tudi društvo: najprej v Društvo za ureditev spominskega muzeja Rogatec, nato v Društvo za ureditev muzeja na prostem Rogatec.

IDENTITETA KOT VREDNOTA ARHITEKTURNE DEDIŠČINE

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Avtor v članku ugotavlja, da je bila identiteta arhitekture (stavbarstva) v različnih obdobjih ne le različno razumljena, temveč tudi zlorabljana za nacionalistične ali politične cilje. To je mogoče ugotovljati še danes, le da so ponekod nekdanja merila dopolnjena z vse preveč ozkimi ekonomskimi merili. Širše ali »združevalne« sestavine stavbarske ali arhitektonske identitete so lahko arhetipski vzorci arhitekture ali njenih posebnih likovnih sestavin, ki koreninijo daleč v preteklosti in določajo vrednote stavbne dediščine, vendar le, če so povezane s kulturo bivanja v določenem prostoru. Kot vzorec so prikazane značilne dileme v skupnem prostoru Slovenije in Avstrije, s tem pa se odpira možnost, da identiteta ostane ena od temeljnih vrednot arhitekturne dediščine in s tem prihodnosti našega bivalnega okolja.

Ključne besede: prostor, arhitektura, dediščina, kultura bivanja, identiteta

Abstract: In different periods, architectural identity had been understood in different ways. Not only that, but it had been also misused to correspond to certain nationalist and political means and goals. It is possible to say that this approach is still being used, although in certain places former standards have been supplemented with overly narrow economic criteria. Some components of architectural heritage may represent archetypal samples of architecture and its specific elements whose roots, originating in the distant past, determine the value of architectural heritage – but only if they are connected with the dwelling culture of a given area. Discussed are some common dilemmas arising in the area shared by Slovenia and Austria and the possibility that identity remain one of the most valuable components of architectural heritage, and with it of the future of the environment in which we live.

Key Words: space, architecture, dwelling culture, identity

Arhitektura, ki jo danes vrednotimo kot kulturno dediščino, je prepoznavna v prostoru, času in kulturnem okolju ter povezana s človekom, ki jo je gradil in uporabljal. Ker želimo danes te značilnosti ohranjati za prihodnost, jih moramo prepoznati in med seboj povezati ter hkrati njihove posebnosti ohranjati kot dragoceno podlago za kakovost bivanja. Tako kot je bila v preteklosti, je identiteta v arhitekturi še danes mnogokrat preozko predstavljena ali celo izrabljena za posebne cilje, ki v ničemer niso povezani z resnično arhitekturno dediščino. Pojem »identiteta« ali »razpoznavnost« je bil v različnih obdobjih različno razumljen in tudi zlorabljan. Danes naj bi bil skupaj s pojmom humanost ena od vrednot, s katerimi človekovo brezosebno in zaradi globalizacijskih trendov vse bolj nerazpoznavno bivalno okolje oblikujemo v bivalno okolje po meri človeka. V določenih preteklih obdobjih je bil pojem arhitekturne/stavbne dediščine prevečkrat zlorabljen tudi za nacionalistične ali politične cilje – kar je seveda mogoče ugotavljati tudi danes, le da se ponekod ta merila dopolnjujejo z vse preveč ozkimi ekonomskimi merili.

O prihodnosti kulturne dediščine se danes v največji meri razmišlja prav v zvezi s stavbarskimi značilnostmi določenega okolja. Te značilnosti sestavljata tako arhitektura posebnih vrednosti kot še bolj tista arhitektura (=stavbarstvo), ki jo označujemo kot anonimna, ljudska, vernakularna, itd. Celotno človekovo oblikovanje bivalnega okolja je bilo vedno znova usmerjeno v vzpostavitev posebne identitete, ki je človeku zagotavljala uveljavitev njegovih zahtev po njemu prilagojenem načinu življenja in odnosu do prostora. »To, kar človek gradi v širšem pomenu, ni vezano na estetiko, temveč na človeka ... prostor v antropološkem pomenu ne more biti homogen, človeka je vedno pomembno izoblikovala tudi arhitektura,« so temeljne misli Nolda Egenterja, enega najpomembnejših raziskovalcev arhitekturne antropologije (Egenter 1992: 77). Podobno razlago pojmov »stavbarstvo« in »arhitektura«, ki pa ju medsebojno povezuje, je sredi preteklega

stoletja prav zaradi ugotovitve o izgubljanju vrednosti identitete v prostoru in času podal tudi umetnostni zgodovinar Bruno Zevi: »... poglobitveni značaj stavbarstva je v tem, da je to oblikovan prostor z določeno vsebino, in ta vsebina je človek ...« (Zevi 1959: 27). Če torej iščemo eno od temeljnih vrednot stavbne dediščine in s tem bivalnega okolja, je to lahko le dosežena stopnja identitete, ki jo je človek ustvaril ali jo še ustvarja.

Ker tudi splošni pogled na kakovost življenja kot merila za kakovost stavbarstva ali arhitekture ter značilnosti celotnega prostora izhajajo iz vedno nanovo dogovorjenih, ne pa večnih vrednot, bi bilo danes v različnih strokah in okoljih treba sprejeti nova merila za izbor in vlogo omenjenih vrednot. Ugotoviti moramo, ali res lahko izvozimo le nekatere posebej izbrane sestavine, ki naj nam bodo merilo za identiteto oblikovanega prostora in njegove poglobitvene sestavine – stavbarstva, ali pa naj bi bil to seštevek različnih vrednot, ki šele v medsebojni hierarhični povezavi oblikujejo njeno celotno podobo, kot ugotavljata tudi Bontron in Luginbuhl v svoji študiji, ki je uveljavila novo metodologijo vrednotenja prostora in kulturne krajine (Bontron 1991).

Izhodišča za iskanje odgovora na zastavljeno vprašanje so različna in odvisna predvsem od območja, na katerem vrednotimo. Prav to pa je hkrati že prvi dokaz o pomembni vlogi identitete ali razpoznavnosti pri oblikovanju bivalnega okolja, saj so bile posebnosti vedno povezane z določljivimi, relativno majhnimi okolji. Za širša območja veljajo skupna merila, ki pa so največkrat le načelna. Ta obenem povezujejo manjša območja s posebnimi, lastnimi merili. Seštevek obeh značilnosti seveda ne more biti nikdar splošno veljaven, ampak omogoča predvsem vrednotenje človekovih dosežkov v ožjem okolju ali celo kot individualne rešitve. Kot dokaz je bilo že večkrat postavljeno vprašanje, ali lahko kdo najde dve enaki kmečki stavbi, zgrajeni pred obdobjem v preteklem stoletju, ko se je začelo prodajati tisočkrat ponovljene tipske hiše ali danes povsod enake steklene fasade. Pa vendar je

* Dr. Peter Fister, dipl. inž. arh., doktor arhitekturnih znanosti; redni profesor na Fakulteti za arhitekturo Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Cojzova cesta 12, E-naslov: peter.fister@quest.arnes.si.

Slika 1: Različnost v podobnosti je za arhitekturno dediščino največja identitetna vrednota! Vzorci: Koroška – osrednja Slovenija. Pripravil Peter Fister.

bila v tem obdobju tudi najpreprostejša arhitektura razpoznavna kot pripadnica določene regionalne identitete – »koroške«, »kraške«, »prekmurske« hiše, itd. To je vsakemu prebivalcu omogočalo ustvariti resnično nekaj »svojega«, a obenem odlično vključenega v prostor. Danes sta nekaj »svojega« zamenjala pojem »nekaj drugačnega« ali celo edino merilo – avtor posamezne arhitekture. To seveda nima prav nobene zveze s prostorom, temveč lahko izraža le odklonilen odnos do skupnega bivalnega okolja in s tem uveljavlja izključno lastnika ali graditelja, povsem pa zanika prostor.

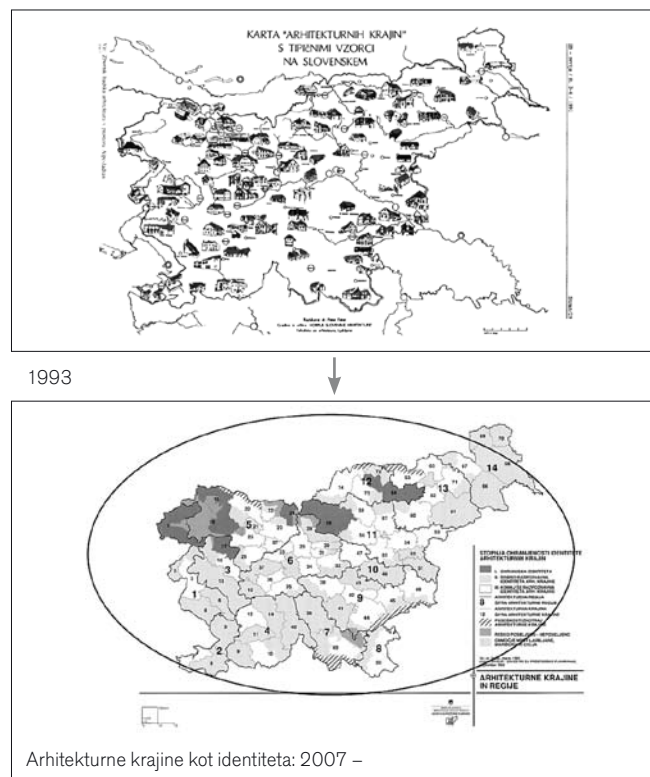
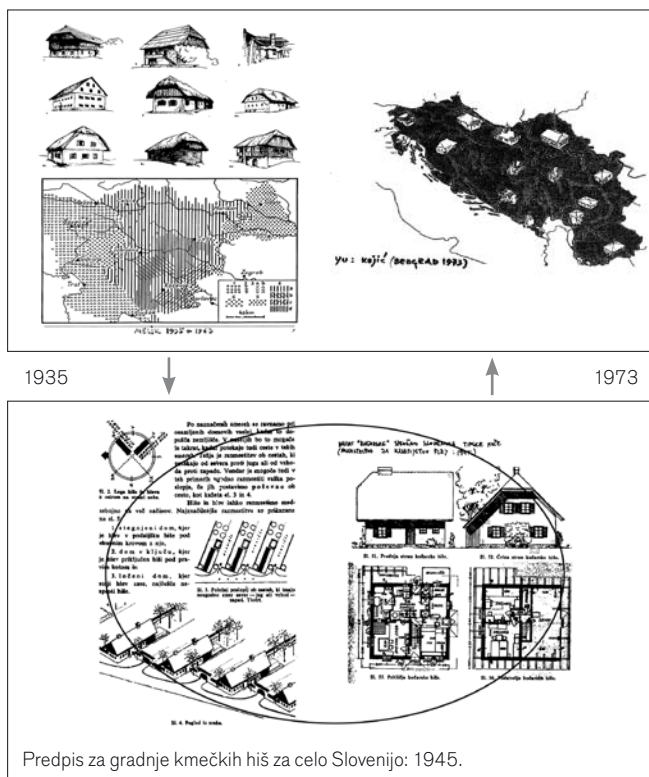
Širše ali »združevalne« sestavine stavbarske ali arhitekturne identitete so lahko arhetipski vzorci arhitekture ali njenih posebnih likovnih sestavin, ki koreninijo daleč v preteklosti. Oblike naselij in posameznih stavb so lahko povezane s formalnimi zahtevami, ki so bile proizvod bolj ali manj oddaljenih političnih pripadnosti, prilagoditev posebnim geografskim ali klimatskim posebnostim, itd. To pa niso tiste lastnosti, ki tudi v realni, fizični obliki sestavljajo identiteto nekega prostora. So le združevalne oblike ali formalni okvir, ki bolj razlagajo kot dejansko uokvirjajo posamezne, znotraj sebe specifično oblikovane krajine ali male regije. Včasih je to prekrito s pravno identiteto, ki je določena vedno znova in v povsem določenem okviru – te splošne zakonitosti pa so bile ali orodje politike ali pa morda le splošni vzorci, iz katerih je človek šele gradil svoje lastno okolje, torej resnično identiteto prostora in stavbarstva (Slika 1).

Če tako razumemo pomene in lastnosti identitete prostora in arhitekture, lahko danes poiščemo odgovor na v začetku postavljeno vprašanje »katere so te lastnosti?« le s poznavanjem njihovega razvoja ali vrednot. Prav gotovo so identiteto nekega okolja sestavljale tako posebnosti naravnega okolja kot spremembe, ki

jih je vanj vgrajeval človek, ko je kot kmetovalec, rudar, ribič, meščan ali morda celo fevdalec skušal čim bolj smotro izrabljati naravne danosti. Po drugi strani pa je bila identiteta vedno ustvarjena iz vsega, kar je bilo – dobrega ali slabega – že zgrajeno kot dopolnilo nekemu prostoru. Identiteto je človek oblikoval tudi s posebnimi poudarki, ki so bili v vsakem obdobju drugačni, vendar vselej prilagojeni posebnostim človekovih ciljev, meril in izkušenj v danem okolju.

Posebnost današnjega razumevanja identitete je torej tista sestavina arhitekture, ki je s prostorom povezana geografsko, kulturološko, gospodarsko, materialno, celo nacionalno, ideološko, žal včasih tudi politično. Zato se posamezni strokovnjaki lotevajo težke naloge odkrivanja omenjenih značilnosti, dodatna težava pa je, da razloge za tak pristop določa vsaka stroka posebej in brez upoštevanja medsebojnih povezav, ki dejansko ustvarjajo identiteto prostora ter njegove stavbne dediščine kot najpomembnejše sestavine.

Najbrž ni naključje, da se v zadnjih letih vrstijo številni posveti, okrogle mize in kongresi, ki obravnavajo vprašanja vrednotenja umetnostnih »izdelkov«, kulturne dediščine človeka, narodov ali celotnega človeštva, možnosti ali nujnosti varstva te dediščine in sorodne teme, v teh okvirih pa razmerij med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo. Žal pa je splošno veljavna sodobna ugotovitev, da je »umetnost prostor za nalaganje hitro pridobljenega bogastva – plačati je treba vstop v članstvo nekega kroga, ki ljudi in s tem umetnostne dosežke pa tudi kulturno dediščino presoja glede na plačilno zmožnost« (Pataud 2008: 28–29). Zato se seveda postavlja vprašanje, kakšna so oziroma ali sploh še obstajajo neka strokovna merila za vrednotenje tako najvišjih umetnostnih dosežkov kot tistih stvaritev »preprostega« člove-

Slika 2: Vpliv politike na »strokovno« vrednotenje identitetnih značilnosti arhitekture v Sloveniji (tri različna obdobja). Pripravil Peter Fister.

ka, ki naj bi jih ohranjali kot kulturno dediščino in s tem njeno identitetno vrednoto. Še več, v krogih ekonomistov se je uveljavilo celo mnenje, da »... se danes neko delo ne ocenjuje več na podlagi tvornih značilnosti ali uvrstitve na estetski lestvici, kar je bil kriterij v akademskih časih; tudi kriteriji, kot so obvladovanje večšine, vložek, inovacija, tehnika, znanje, izvirnost in avtentičnost pri ocenjevanju umetniškega dela niso bistvenega pomena. Ti kriteriji pri cenitvah del sodobnih ustvarjalcev igrajo zanemarljivo majhno vlogo« (Pataud 2008: 28).

Opisanega vrednotenja ne uveljavljajo le sodobni kritiki in ocenjevalci »umetnosti«, ampak se uveljavlja tudi v razmerju do ustvarjalnih dosežkov neakademskega ustvarjalcev, pa naj bodo to pleskarji (»slikarji« ...), kamnoseki (»kiparji« ...), graditelji (»arhitekti« ...) ali drugi anonimni ustvarjalci – pomembna je cena, ki jo njihov izdelek dosega na trgu, ne pa kakovost ali pomen. Kot kaže, se tak način vrednotenja vse bolj uveljavlja tudi za kulturno dediščino, še zlasti za njen anonimni del, za katerim ne stojijo imena slavnih ustvarjalcev, ki bi lahko zviševali vrednost (=ceno!) posameznemu spomeniku. Zaščiteni spomenik ali del kulturne dediščine naj bi bil predvsem dobra finančna naložba za lastnika, vse manj pa splošna vrednota za prihodnost, še manj pa za celotno človeštvo.

Na številnih srečanjih stroke se med visoko strokovnimi pa tudi bolj popularnimi razpravami v zadnjem času najpogosteje sprašujejo o vrednosti pojma prepoznavnosti (identitete) kulturne dediščine ali umetnine. Ali za to obstajajo neka merila ali vrednost določajo le zgoraj omenjene oblike promocije posameznih ustvarjalcev? Kljub številnim kongresom in posvetom pa se v vsakodnevni praksi še vedno pogloblja usmeritev v največkrat edino pomembno oceno, koliko bo mogoče z ohranitvijo in s po-

sebno rabo neke dediščine zaslužiti!

V letih 2007/08 je bila na primer v Sloveniji sprejeta nova zakonodaja o varstvu kulturne dediščine in načrtovanju prostora. V našem prostoru naj bi uveljavila nekatere sodobne cilje in zahteve, kakršne postavlja ne le Evropa, ampak tudi svetovna organizacija Unesco; načelno so v novih predpisih te zahteve vsaj formalno tudi povzete. Ohranjala naj bi se raznovrstnost kulturnih krajin, katerih temeljne vrednote so zgoščene prav v razpoznavnosti človekovih posegov vanjo, torej v identiteti arhitekturne dediščine – kulturna dediščina naj bi postala eno od meril za kakovosten razvoj prostora, itd. Obenem pa se je že na začetku uveljavila tudi vrsta stranpoti, ki omogočajo vse preveč svobodno in individualno odločanje o resničnih zahtevah po ohranitvi tistih delov zlasti prostorsko pomembne arhitekturne dediščine, ki so v resnici ustvarile tako razpoznavnost določenih območij, da jih zaradi nje danes vrednotimo kot temelje kakovostnih kulturnih krajin s posebno identitetno vrednostjo. Verjetno k takemu razvoju prispevajo tudi številni neizobraženi naročniki, ki zahtevajo le takojšnje in kratkoročne dobičkonosne rešitve v razvoju prostora in ki se jim žal mnogi strokovnjaki preprosto niti ne upirajo, temveč skušajo tako ravnanje celo upravičevati. Tako se moramo vprašati, ali smemo pričakovati, da bo zaradi navedenih sprememb kulturna dediščina v prihodnje – in v njenem okviru še zlasti anonimna – pri nas še zagotavljala ohranitev tiste identitete raznovrstnosti, ki je naše kraje do neke mere uvrščala (in jih še vedno uvršča) med dežele z bogato paletto krajinske, arhitekturne in s tem tudi življenjske raznovrstnosti. Ali pa se bomo morali v bližnji prihodnosti soočiti s skrajno dolgočasnim in nehumanim bivalnim okoljem, ki je brez vsake identitete povsod po svetu enako. Zagovorniki »nečesa novega«

namreč zahtevajo, da globalizacija poruši vse humane vrednote v odnosu do okolja in drugih soprobitalcev in jih nadomesti z edino veljavnim merilom vsakega naročnika posebej brez upoštevanja sosedu ali širšega prostora in tako izbrše vse identitetne značilnosti.

Stavbna dediščina je postala tudi »kulturna dediščina«¹ tedaj, ko so jo razpoznali kot posebno vrednoto. To je bilo lahko povezano z lastništvom, s politiko, z ideologijo, nacionalno pripadnostjo, ekonomsko vrednostjo, itd., vse do njenih nemerljivih likovnih, simbolnih, kulturoloških, semantičnih in drugih meril, vse prevečkrat načrtno postavljenih, da bi s tem izbrani del dediščine pridobil kar največ tisti trenutek iskanih vrednot. Vse prevečkrat so bili cilji tako ozki, da so izločali trenutno nezaželene dele arhitekturne in stavbne dediščine kot identitete nekega prostora in časa, saj so s tem dokazovali določene vsiljene predpostavke o vrednosti določenih delov prostora ali pripadnosti nekemu socialnemu, nacionalnemu ali ideološkemu razredu.

Kako nenavadna je bila na primer razlaga identitetne pripadnosti našega skupnega prostora v obdobju okoli prve in druge svetovne vojne, lahko pokažejo nekatere tedaj najbolj uveljavljane študije in iz njih izpeljane posledice. Določene »znanstvene«² študije so očitno po naročilu dokazovale zaželeno pripadnost in višjo vrednost le izbrani nacionalni dediščini in njenim identitetnim značilnostim. Tako sta na primer Rhamm in Graber v času priključitve Avstrije k Nemčiji dokazovala, da je stavbna dediščina na Koroškem z jasno mejo na Karavankah povsem germanskega izvora ter s pečatom »nemškega kulturnega kroga«³ in da so zato maloštevilne hiše Slovencev celo manjvredne. Med Hitlerjevo Nemčijo pa so skupaj s Paschingerjem trdili, da iste arhitekturne značilnosti dokazujejo, da je to enoten prostor. Kot odgovor na te trditve so hkrati nastale študije slovenskih geografov in etnologov (Melik; Ložar, itd.), ki so po drugi strani postavljale kot edino merilo identitetne pripadnosti omejenemu prostoru le izbrane primere kmečkih hiš (Slika 2).

Še eno zanimivost lahko uporabimo kot dokaz, kako nujno je ločevati strokovne ali znanstvene ocene na tiste s pričakovanim ali celo z naročenim rezultatom, in tiste, ki so res le strokovno umeščene v čas in prostor. To so vedno znova navodila za gradnjo hiš in drugih stavb, ki so uveljavljena kot zakonski predpisi. Eden takih je bil na primer v Sloveniji leta 1945 izdan predpis o gra-

dnji hiš zunaj mest (*Nasveti ...* 1945), precej podoben pa je tudi zadnji predpis Dežele Koroške iz leta 1981 o obvezni tipologiji arhitekture podeželskih gradenj. V obeh primerih je seveda mogoče ugotoviti le, da so bile tako izbrane tipološke (=identitetne) posebnosti daleč od resničnih lokalnih ali regionalnih značilnosti. Takšno formalno ali celo politično dokazovanje pripadnosti s posebnim namenom izbranih identitetnih značilnosti seveda ne more biti posebnost in merilo niti »slovenskega«⁴ niti sosednjega avstrijskega, italijanskega, madžarskega ali drugega prostora, še manj pa vrednota arhitekturne dediščine.

Seveda ne moremo vseh omenjenih težav opazovati in ocenjevati le v podeželskem prostoru, kjer je najpomembnejše merilo kulturna krajina. Povsem podobne zgodbe se dogajajo v mestih, kjer le še redkokdo razume pojme »urbana krajina«⁵ ali »urbana identiteta«⁶ – kar našim mestom in njihovi še mnogo dragocenejši arhitekturni dediščini odvzema njihovo resnično vrednost ter razpoznavnost. Zgodba o celotni predstavitvi vseh ciljev, ki naj bi nam pomagala odgovoriti na zastavljeno vprašanje, bi bila predolga. Z izbranimi predstavitev težav, izkušenj in načinov razmišljanja je zato kot vzorec prikazan del razmerij v skupnem prostoru Slovenije in Avstrije ter na ta način odprta možnost, da identiteta vendarle ostane ena od temeljnih vrednot arhitekturne dediščine in s tem prihodnosti našega bivalnega okolja.

Viri in literatura

BONTRON, Jean Claude idr.: *Méthodologie pour l'identification et la typologie des paysages*. Pariz: DAU, 1991.

EGENTER, Nold: *Architectural Anthropology* (Research series 1). Lausanne: Structura Mundi, 1991.

GRABER, Georg: *Volksleben in Kärnten*. Gradec: Leykam, 1939.

KERROS, Aude de: *Prikrita umetnost: disidenti v sodobni umetnosti*. Pariz: Eyrolles, 2007.

MOUREAU, Nathalie in Dominique Sagot-Duvaroux: *Trgovanje s sodobnimi umetninami*. Pariz: La découverte, 2006.

Nasveti za gradnjo kmečkih domov. Ljubljana: Sindikalna podružnica ESZ-DN pri Ministrstvu za kmetijstvo, 1945.

PASCHINGER, Viktor: *Savekärnten ein Alpenland. Carinthia II.*, Celovec, 1942.

PATAUD CÉLERIER, Philippe: *Sodobna umetnost. Le Monde Diplomatique – Svet diplomacije* 36, avgust 2008, 28–29.

Identity as a Valuable Component of Architectural Heritage

The concept of »identity«⁷ or »recognizability«⁸ had been understood differently in different periods. It had also been used, or even misused, to further a number of aims. Today it is supposed to be, in addition to the concept of humanity, one of the most fundamental values that dictate the creation of our living environment according to our own needs. Whether identity is perceived and applied correctly or not, however, remains a question. In this sense it can be said that an element which is connected to a certain environment or area, be it culturologically, geographically, economically, materially, nationally and ideologically, and at times even politically, represents an architectural »value«. Architectural heritage *per se* is therefore not a worth yet, but becomes that only when it has been recognized as a special, valuable element connecting a person with her or his dwelling culture. Illustrated by examples and practical experience, the article discusses problems as well as desired aims and methods of evaluating identity, and suggests certain possibilities. As the basic component of architectural heritage that needs to be protected for the future and used to form a solid foundation on which to create a quality living environment, identity can be achieved only by applying professional approach and methods. Since we have ascertained that the identity of architectural as well as general cultural heritage is one of the most important elements of the dwelling culture its identification, evaluation, and application are carried out by disciplines that study the dwelling culture and its relation to people, for example ethnology, anthropology, architecture, etc. Discussed are different patterns of changing and abusing the concept of architectural identity in the politically divided, but nationally relatively uniform area shared by both Slovenia and Austria, and within the political ideologies present in 20th – century Slovenia. Different professional approaches serve as an illustration of this topic.

»GRE MI ZA SKUPNOST, KATERI PRIPADAM«

Intervju z Borisom Pahorjem

Intervju | 1.22

Tržaški pisatelj Boris Pahor piše o ponižanih in razžaljenih, med katere, pravi, je sodil tudi sam. Večkratni kandidat za Nobelovo nagrado za literaturo, prejemnik Prešernove nagrade, italijanske nagrade premio Napoli, mednarodne nagrade Viareggio Versilia in francoske nagrade vitez Legije časti opozarja na zlo, ki sta ga povzročila fašizem in nacizem, na diktaturo komunizma, kritičen je do cerkvene politike. Dva tedna po njegovem 96. rojstnem dnevu sva se pogovarjala na Proseku pri Trstu.

Rojstni dan ste 26. avgusta praznovali v Cankarjevem domu. Z vami je bila polna Gallusova dvorana.

Rad bi, da bi mladina, študenti v Ljubljani poznali dela, ki sem jih napisal. Niste na tekočem. V šoli vam niso povedali tistega, kar je treba vedeti o nas. Več kot 25 let smo morali govoriti tuj jezik. Me častijo, mi ploskajo, vendar se nihče ne zanima za tisto, kar govorim, da bi namreč kdo to upošteval in uredil. V šoli bi se morali učiti o tem. Vse od leta 1918, ko smo prišli pod Italijo, do leta 1945 smo bili praktično v rokah Mussolinija in Hitlerja. To je tisto, kar bi rad povedal v tem intervjuju. Ponavadi gre to mimo.

Ali se vam ne zdi, da so vaši pogledi in delo zdaj bolj upoštevanji? Nekatere generacije morda res nismo dobro vedele za vas, ampak zdaj je drugače.

Ne gre za mojo osebo. Če nekdo objavi, da sem napisal dva dobra romana, nekaj dobrih novel, v redu. Ampak meni gre za skupnost, kateri pripadam. Zakaj bi morala biti odpisana? Slovenija se za to ozemlje v Italiji, kjer govorimo slovensko, ne zanima. Pomaga, a nas ne vključuje v svojo usodo.

Moje doživetje ni samo nacizem, ni samo lager. Ko sem imel sedem let, sem videl, kako požigajo Narodni dom v Trstu. To spada v slovensko zgodovino.

Kakšne spomine imate na požig?

Kot sem napisal v noveli *Grmada v pristanu*. Opisal sem, kako sem s svojo tri leta mlajšo sestro skupaj z drugimi gledal, kako je gorelo. Gasilec niso pustili gasiti. Rezali so jim cevi. Za sedemletnega otroka je to konec sveta. Kaj je za sedemletnega otroka fašist? In če je že fašist, zakaj mora požigati naše domove? To je travma, ki tudi dolgo ostane kot travma. Potem prepoved slovenskih knjig, ki jih požigajo ... Potem pa so sploh uničili vse, kar je bilo naše, bančne ustanove, urade. Praktično so imeli oblast nad vsem.

V začetku oktobra bo v Italiji izšla knjiga – nisem je jaz napisal, zapisali so, kar sem govoril ...¹

1 Knjigo *Tre volte no / Trikrat ne*, ki je oktobra 2009 izšla pri milanski založbi Rizzoli, je po pogovorih z Borisom Pahorjem napisala hrvaška zgodovinarica Mila Orlić. Trikratni Pahorjev ne je namenjen trem diktaturam 20. stoletja: nacizmu, fašizmu in komunizmu – od vseh treh je bil preganjan.

... Tre volte no?

Da. Kje ste to našli? Drži. Kogar zanima, se bo lahko seznanil s tem, kar se je dogajalo v času fašizma. Pripovedujem tudi o času, ko sem bil v Libiji, ko sem bil v sanatoriju v Franciji in tudi, ko pridem nazaj, ko se srečam s slovensko diktaturo.

Kako se je spominjate?

Kot velike tragedije. Izdajali smo revijo *Zaliv*, ki je bila 24 let kritična do takratne politike v Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Zahtevali smo, da Jugoslavija postane konfederacija, da posamezne republike postanejo majhne države in se vsaka razvija po svoje. Pa da vlada demokracija!

Vedno sem bil kritiziran, nekaj časa tudi prepovedan, posebno po tem, ko sva z Alojzom Rebulo izdala knjižico o Kocbeku ob njegovih 70-letnici. Objavil sem intervju z njim o poboju domobrancev. Takrat so mi prepovedali vstop v Jugoslavijo za eno leto, potem pa so mi dali še dve. Ne vem, zakaj. Nikoli niso povedali. Po enem letu sva želela z ženo v Slovenijo, na meji pa so rekli: »Gospa lahko gre, vi pa ne.«

Pri izdajanju revije mi je žena pomagala. Doma smo imeli uredništvo in upravo. 24 let. Danes se nihče ne spomni na to, nobena študija, ki govori o pripravi na samostojnost Slovenije, se ne spomni *Zaliva*. Kot da so vse naredili oni v Ljubljani, sami.

V svojih delih se sprašujete, kako pravočasno zatreti zlo. Izkusili ste zlo fašizma in nacizma, čutili ste diktaturo komunizma, kritični ste do zaveznikov, do cerkvene politike.

Gre za interese. Kdor ima oblast ali želi priti na oblast, se vede po svojih interesih. Vedno je treba pogledati, kako je nekdo prišel do oblasti in potem urejal ozemlje, kjer je lahko ukazoval po svoje. In tudi razlagal zgodovino po svoje. Cerkev prav tako. Cerkev je posebne vrste diktatura. Če poznate zgodovino, hitro vidite, kje so komande, kje so glavne točke, glavni gumbi, na katere se pritiska, da neka stvar funkcioniira ali ne. Poglavitna je resnična zgodovina.

Nekateri želijo zdaj razglasiti Tita za zločinca.

To so ekstremizmi. Veliko zločincev bi imeli v Evropi. Ker domobranci niso končali slabo samo v Sloveniji. V Italiji so razglasili amnestijo, sicer bi morali soditi ne vem koliko komunistom. Koliko je bilo v tem pogledu mrtvih v Franciji, v Parizu! Po mojem je treba iskati način, da ne pride do ekstremov.

Zgodovina govori o številnih pomembnih osebnostih, ki so bili v resnici tudi zločinci: Julij Cezar, Aleksander, Napoleon ..., voditelji, ki so uničevali z vojnami in mučenji. Josip Broz je bil ena izmed najbolj pomembnih osebnosti po drugi svetovni vojni kot organizator neuvršenih držav. Na njegovem pogrebu so bili vsi tedanji voditelji sveta s kralji in princji vred. Titova zasluga je, kar se Slovencev tiče, da smo dobili nazaj skoraj celotno Primorsko.

Med pogovorom z Borisom Pahorjem.
Fotografija z videoposnetka, Prosek, 10. 9. 2009

Zakaj je težko sprejeti Kocbekovo idejo?

S Kocbekom bi se morali strinjati, ker je obsodil poboje domobrancev in zapisal, da je to naš greh. Da smo vsi krivi. In da so krivi tudi domobranci, ne le komunisti. Tudi v Cankarjevem domu sem rekel, da je treba to urediti. Parlament bi moral to urediti.

V socializmu pa je bilo tudi veliko dobrega, skrbeli so za zdravstveni sistem, za otroke ... To je bilo pozitivno. Zdaj je postala glavna norma, kdo bo več zaslužil, kdo bo imel glavno vlogo pri kapitalu. To je zdaj nad vsem drugim. Vse to, kar se dogaja v tej mali Sloveniji, kako se bijejo za oblast, koliko je govora o bankah, pivovarnah, Istrabenzu ... Kako je ta prodal, oni prodal ... to je samo kapital, samo denar funkcionira.

Gotovo da je Cerkev ujeta v to, deloma se tudi vede tako, da bi prišla do čim več tiste oblasti, ki ji jo je komunizem vzel, in da bo imela moč tudi v družbi, ne le v cerkvi.

Nihče ne taji, da so povojni poboji bili. Vendar je treba prikazati tudi drugo stran. Namesto da odkopavajo kosti, za katere nihče ne taji, da so, je treba pogledati tudi druge zločine in taborišča. Kostí tam ne morete najti, ker so trupla sežgali. Vseeno bi lahko kakšen škof šel tudi tja pomisliti, k tistemu pepelu, ki ga je rodilo domobranstvo.

Dachau, Buchenwald, Bergen-Belsen, Dora ... O tem se ne govori. V Struthofu je nastal evropski center od odporu, kar bi moralo biti znano po vsej Evropi, o taboriščih, ki nimajo nič opraviti z judovsko tragedijo. Dokler bom živ, bom govoril o ljudeh, ki so bili proti nacizmu, pa se jih sploh ne omenja, na primer o Francozih, Belgijcih, Norvežanih, Nizozemcih, ki so bili v teh taboriščih.

V nekaterih delih poudarjate pomen srečnega otroštva za vsakega človeka.

Glede staršev sem imel srečno otroštvo. A starši so bili ravno

tako kot jaz ujeti v cel kompleks fašizma. Oporo so nam dajali, kolikor smo doma govorili slovensko, kolikor so nam pomagali pri šolanju. Še zlasti potem, ko sem šel iz četrtega razreda slovenske šole v peti italijanski. Oče je plačeval učitelja, nekako mi je pomagal izdelati peti razred, da sem imel potem končano osnovno šolo. Moj oče je zelo trpel zaradi tega. Pri italijanščini mi s svojim narečjem ni mogel pomagati. V eni od novel pišem o tem, kako se ravno zaradi italijanščine potopi moje šolanje.

Mama je bila kot deklica kuharica pri premožni tržaški družini. To je bila italijanska buržoazija. Ko se je poročila, je ostala doma in skrbela za nas. Oče pa je bil za časa Avstrije fotograf na žandarmeriji. Kot na primer danes fotografirajo v tistem delu policije, ki raziskuje umore, zločine. Italijani so ga hoteli leta 1918 poslati na Sicilijo, pa ni hotel iti. Potem je od starega očeta prevzel stojnico na tržnici pri Rusem mostu, da je prodajal maslo, med in skuto. Kot branjar mi je lahko malo pomagal. Trpel je zaradi mene, ker nisem znal prerasti tiste dvojnosti. Da moram biti Italijan, da moram pisati po italijansko. Tega nisem razumel, nisem se znal vključiti v to. Bil sem praktično faliran študent.

Potem ste ...

Potem so me poslali v semenišče. Šele tam so mi prijatelji razložili, kaj je fašizem. Študiral sem, potem pa spet tisto pot pustil. Oče je bil spet nesrečen. Ko sem pustil bogoslovje, sem imel samo spričevalo petega razreda osnovne šole. Potem sem šel v vojsko v Afriko.

Moj oče je bil zaradi mene zelo žalosten. V tem mojem razvoju mi ni mogel pomagati, sam sem se moral loviti. Sam sem si ustvaril gledanje na svet, sam ustvaril politično gledanje.

V Libiji sem se učil za maturo in se potem vpisal v Padovi na književnost. Vrnil sem se v Italijo, bil tolmač pri jugoslovanskih jetnikih, potem pa pristopil k osvobodilnemu boju. Bil sem v

taborišču, zbolel za jetiko, po vojni sem bil skoraj dve leti v sanatoriju.

Na izpite sem hodil kot vojak, tako da sem končal skoraj ves študij, preden je Italija leta 1943 propadla. Po vojski, ko sem ušel smrti, sem si rekel: Kaj se bom šel zdaj matrat na univerzo. Toda oče mi je rekel, naj grem, da bom imel nek dokument. Njemu na čast sem leta 1947 končal študij. K sreči sem ga ubogal, da sem potem lahko delal na šoli. Leta 1951 sem se namreč že spopadel zaradi Kocbeka, ker sem branil njegove novele. Lahko sem ga branil, ker sem bil zaposlen na šoli, ne na primer pri kakem slovenskemu podjetju, založbi.

Ko sem leta 1953 skupaj z Rebulo in Merkujem izdal revijo *Sidro*, so mojo ženo vrgli iz službe pri podjetju Adria Impex. Maščevali so se, ker sem začel pisati kritično. Pa ni bilo nič tako protijugoslovanskega. Objavil sem samo članek o ideologiji. To

je namreč način, kako so reševali manjšinsko vprašanje, ki še danes obstaja. Leta 1966 pa sem se v *Zalivu* uprl Kardelju. Taka je ta moja zgodovina. Precej komplicirana, ampak na žalost resnična.

Kako se uprete temu, da bi vas ne bi prevzela želja po maščevanju?

Moje maščevanje je moje delo. Ko sem bral Dostojevskega, njegovo knjigo *Ponižani in razžaljeni*, sem si rekel: Če bom postal pisatelj, se bom držal tega naslova. Bil sem v samem naslovu! In od takrat tudi res pišem o ponižanih in razžaljenih. Pravijo: »Pahor brani manjšino.« Ampak v resnici Pahor skuša braniti pred zatajevanjem jezikov, skuša braniti povsod, kjer je krivica, kjer ni svobode, človeškega dostojanstva.

Predsednica Slovenskega etnološkega društva, Helena Rožman, pri polaganju venca.

Foto: Janez Bogataj, Beltinci, 12. 8. 2009

Spominska plošča na rojstni hiši prof. dr. Vilka Novaka.

Foto: Janez Bogataj, Beltinci, 12. 8. 2009

SLAVNOSTNI GOVOR OB ODKRITJU SPOMINSKE PLOŠČE PROF. DR. VILKU NOVAKU OB STOLETNICI NJEGOVEGA ROJSTVA

Dvanajstega avgusta 2009 so na predlog Občine Beltinci in Slovenskega etnološkega društva na Zverovi domačiji v Beltincih, kjer se je 28. aprila 1909 rodil prof. dr. Vilko Novak, ob stoletnici njegovega rojstva odkrili spominsko ploščo. Poleg župana Občine Beltinci, najozjajih strokovnih sodelavcev, predsednice Slovenskega etnološkega društva, sorodnikov in številnih sokrajanov se je odkritju udeležil tudi upokojeni mariborski pomožni škof dr. Jožef Smej. V nadaljevanju objavljamo slavnostni govor njegovega učenca in naslednika, prof. dr. Janeza Bogataja.

Spominske plošče pomenijo trajne zapise zgodovinskih spominov. Spominov na dogodke in dejanja, predvsem tudi spominov na posameznike in njihova dela. Dela, ki so na različne načine sooblikovala prizadevanja posameznika in prispevala k oblikovanju krajevne, regionalne ali širše istovetnosti. To pomeni, da so spominske plošče predvsem opozorila in izzivi za vsakokratne sodobnosti in ljudi, ki te sodobnosti sooblikujejo in ustvarjajo. Zelo zmotno bi bilo, če bi dela in ustvarjalnosti posameznikov pojmovali le kot nekakšno zakladnico kulturne dediščine. Njihova strokovna, znanstvena, tudi umetniška spoznanja in stvaritve so tako rekoč neusahljivi viri, pogoji za njihovo vsakokratno sodobno nadgrajevanje, torej pogoji za razvoj strok, znanosti, umetnosti, navezadnje tudi za razvoj vsakega kraja, zavedanja prebivalcev o njihovih pripadnostih časom in družbenim okoljem.

V letošnjem letu se spominjamo stoletnice rojstva rednega univerzitetnega profesorja, doktorja, zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani in častnega meščana Ljubljane, častnega člana Slovenskega etnološkega društva, etnologa in slavista Vilka Novaka, ki se je 28. aprila 1909 rodil na Zverovi domačiji v Beltincih. Odkritje spominske plošče je skromna oddolžitev in predvsem zapis spomina na našega univerzitetnega učitelja, raziskovalca, najzaslužnejšega za razvoj etnološke vede po drugi svetovni vojni ter njenega temelja, ki ga predstavlja izobraževanje vsakokratnega znanstvenega in strokovnega naraščaja na ljubljanski Univerzi. Čeprav so ga študijska pot in vse poznejše postaje

njegovega življenjskega popotovanja popeljale iz rodnega Prekmurja, lahko rečem, da ga je prav Prekmurje skupaj s Porabjem zaznamovalo tako na strokovnem, znanstvenem in osebnostnem področju. Zdi se, da bi morali v današnjih časih, ko se prebivalci Slovenije vedno manj poznamo med seboj, videti in ponovno spoznavati Novakova prizadevanja ter dejanja, ki so imela značaj pravega ambasadorstva Prekmurja in Porabja. To Novakovo ambasadorstvo je postopoma preraščalo iz tega mikrookolja v najbolj zlahtne, izrazito strokovne in znanstveno podprte vrednote slovenske narodne zavesti. Novakovo delo je bilo od leta 1948, ko je postal asistent, in od leta 1955, ko je postal docent na ljubljanski univerzi, povezano z velikimi spremembami v etnološki vedi, njeni metodološki utrditvi in predvsem s preseganjem splošne laične in strokovne miselnosti, da je to veda, katere predmetna opredelitev je povezana s kmečkostjo in z antikvarnostjo. S širokim razgledom v dogajanja v Evropi in svetu je postavil nove temelje etnologiji kot enoviti vedi o ljudeh, kulturi in kulturah, vedi, ki primerjalno povezuje spoznanja o evropskih in neevropskih kulturah. Ko je prišel prof. Novak na Etnološki oddelek Filozofske fakultete na ljubljanski Univerzi, ga je čakalo veliko reformnega dela, zlasti še ob zastarelih, tudi strokovno površnih fizičnoantropoloških in etnogenetskih temah takratnega predstojnika, predvsem pa bolj svojevrstnega politika dr. Nika Županiča. Po njegovem odhodu v pokoj je bil prof. Novak vrsto let edini predavatelj na oddelku in je s širokim primerjalnim znanjem uvajal novosti, vpeljal sistematična predavanja o južnih

* Prof. dr. Janez Bogataj, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod. 1000 Ljubljana, Kosovelova 15, E-naslov: janez.bogataj@guest.arnes.si

in drugih Slovanih ter drugih evropskih narodih, predvsem pa utrdil regionalne usmeritve vede. Nedvomno je zaslužen tudi na področju uvajanja metod in tehnik raziskovalnega dela. Sistematično je uvajal terensko delo kot eno izmed najbolj razpoznavnih oblik strokovnega in raziskovalnega dela v etnologiji. Pri tem ni pozabil na vzporedno in stalno poudarjanje teoretskega pogleda, ki je bil temelj za prihodnji razvoj stroke. Pri vseh omenjenih prizadevanjih je vzpostavljala vezi tudi s tujimi strokovnjaki, zlasti v slovanskem in germanskem svetu ter seveda z madžarskimi in s skandinavskimi etnologi. Ena največjih vrednosti Novakovih prizadevanj je v izjemno široki odprtosti tudi za drugačne poglede, zlasti še za najrazličnejše metodološke in predmetne inovacije. Čeprav pogosto tudi z dobršno mero tiste tipične Novakovske kritičnosti, je kljub vsemu dopuščal mlajšim kolegom, da so (in smo) lahko razvijali interese za nova vprašanja in nove metodološke pristope. Vse povedano je še zlasti poučno za današnji čas, ko, žal tudi na (preštevilnih) slovenskih univerzah, pogosto razvijajo argument »tuljenja v isti rog« in mlade ter manj mlade raziskovalce oblikujejo v množico kimajočih in priklanajočih se nekim zveličavnim diskurzom. Novakovo poudarjanje regionalnih kultur je danes ponovno del splošne evropske aktualnosti. Seveda ne dnevno-politične, do katere je imel naš profesor zares odklonilen odnos, pogosto s sočnimi humorističnimi primerami in komentarji, toda vedno na temeljih resnega strokovnega in znanstvenoraziskovalnega argumentiranja, kar etnologiji kot eni temeljnih ved o kulturah in ljudeh daje odlično popotnico tudi za prihodnje.

Prof. Novak je bil leta 1965 izvoljen v naziv izrednega in leta 1972 v naziv rednega profesorja za etnologijo. Kljub temu da segajo skromni začetki etnološkega oddelka na ljubljanski univerzi že v čas pred drugo svetovno vojno, lahko rečem, da je šele prof. Novak postavil in začel razvijati pravo zamisel oziroma koncept oddelka in etnološke vede same. V mojem in spominu mojih kolegov ter kolegic nam ostaja seveda kot izjemno pokončen profesor. Pokončen do dogajanj na univerzi in fakulteti kot tudi v družbi kot celoti. Bil je tudi na nek poseben način strog. Strog v tem, da je od nas zahteval veliko, ne le temeljnega, temveč tudi nekakšnega enciklopedičnega znanja. Nobena skrivnost ni, da so bili izpiti pri prof. Novaku vedno nekaj povsem nepredvidljivega. Tudi za maloštevilne študente iz Prekmurja, ob katerih se

mu je na njegov pogosto resni obraz le prikradel nasmešek, a je kaj hitro zbledel, ko ga je npr. vprašal, kje da je bil čez nedeljo. In pogosto je dobil odgovor: v Murski! Po takem odgovoru je sledila le še gesta, ki je pokazala k vratom njegovega kabineta. Tudi mi, ki smo bili doma s »Kranjskega«, smo se vedno ne nek način bali vprašanj, povezanih s Prekmurjem, npr. kaj je *kisilak* ali kaj so *belice*? Vendar to so le iztrgane podrobnosti, ki pa spet dokazujejo, kako nam je poskušal na vse načine približati svoje rodno Prekmurje. Vendar so se vse preštevilne podrobnosti, ki smo jih v letih študija nizali iz njegovih predavanj, terenskih vaj, ekskurzij in počitniških praks, nalagale v kar zajetno zakladnico znanja. To se je pokazalo tudi na mednarodnih srečanjih, kjer tuji profesorji niso skoparili s priznanji: to so pa Novakovi študentje!

Strokovna, znanstvenoraziskovalna in literarna zapuščina je zbrana v številnih knjigah, člankih in razpravah prof. Novaka. Zaslužen je za sestavo in ustroj slovenske ljudske kulture in etnološko podobo Slovenije. Še posebno moram poudariti njegove raziskave zgodovine etnološke vede v Sloveniji in na njo navezane tudi v sosednjih državah. Ukvarjal se je z etnološkim atlasom Jugoslavije, veliko raziskoval Prekmurje, kateremu je z doktorsko disertacijo o ljudski prehrani omogočil, da je še danes edina pokrajina v Sloveniji s tako raziskavo. Seveda ne moremo mimo Novakovega poznavanja madžarske kulture in madžarskega jezika. Izjemne so njegove mednarodne strokovne polemike, zlasti z nekaterimi madžarskimi in avstrijskimi znanstveniki. Tu so še številne objave v zbornikih in glasilih, prevodi, pesniške objave in drugo. Zato je ta spominska plošča veliko več kot le spomin na našega profesorja, na odličnega etnologa in slavista, veliko več kot le oddolžitev lokalnega prebivalstva svojemu prekmurskemu rojaku. On in njegova dela nam kažejo poti in načine, ki so lahko vzor tudi našim sodobnim prizadevanjem. Prizadevanjem, ki morajo biti naravnana k skrajno doslednemu in poštenemu, z dnevnim dogajanjem neobremenjenemu raziskovalnemu ali kakršnemu koli drugemu delu. Delu, ki se ne ustavi le pri vprašanjih lokalnih kultur, in delu, ki zveličavno ne časti le globalističnih pojavov. Torej delu, pri katerem sta obe navedeni skrajnosti v stalni soodvisnosti ter pogoja za nova sodobna spoznanja, ki neusahljivo črpajo tudi iz zlahtne zakladnice krajevne, regionalne ali širše kulturne dediščine.

Udeleženci posveta ob 100-letnici rojstva prof. dr. Vilka Novaka.

Foto: Nana Rituper Rodež, Beltinci, 14. 8. 2009

POSVET OB STOLETNICI ROJSTVA PROF. DR. VILKA NOVAKA

Urednici sem na vprašanje, ali bi želela za *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* napisati poročilo s posveta ob stoletnici rojstva prof. dr. Vilka Novaka, ki je potekal med 13. in 14. avgustom letošnjega leta v Beltincih in Ižakovcih, z veseljem odgovorila pritrdilno. Odločitvi pa je najverjetneje botrovalo dejstvo, da študentje danes nismo (več) kritični ne do procesa izobraževanja, ne do izobrazbe, ki jo pridobivamo, kot nismo nič kaj enotni oziroma tudi posamezno bolj ali manj ne reagiramo na še tako protislovne okoliščine, v katerih se lahko tudi vsakodnevno nahajamo. Obljubo, ki me dolži, da to poročilo napišem, bi lahko primerjala s trenutki iz lanske zime, ko me je skok v pretežno *terro incognito* silil, da na delo prof. dr. Vilka Novaka spomnim njegove rojake. Zaradi celotne organizacije in predpriprav, ki so se zavlekle v sam dogodek, poteku posveta analitično nisem bila sposobna slediti in bom zato v pričujočem tekstu dogajanje le na kratko opisala.

Ne spomnim se sicer natančno, kdaj sem ugotovila, da naj bi letos dr. prof. Novak praznoval stoti rojstni dan. Neko popoldne sem po naključju vzela v roke številko *Traditionesa*, ga listala ter naletela na prispevek prof. Slavka Kremenška ob 80-letnici rojstva prof. dr. Vilka Novaka, ki me je spodbudil, da sem o Novakovem delu znova začela razmišljati in kot že prej ugotovila, da je – o Prekmurju še toliko bolj – v njegovem opusu veliko uporabnega in zelo redko uporabljenega. Tu imam bolj kot rabo njegovega dela za znanstveno obravnavo določenih tem v mislih predvsem rabo njegovega znanstvenega dela za strokovno rabo. Prof. dr. Vilko Novak je skupno s svojim delom svojim rojakom pretežno nepoznan. Sama sem zanj izvedela šele po vpisu na Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, torej pomlad pred začetkom študija, ko mi je o njem začel razlagati stric, ki ga je osebno poznal. Sicer pa sem, čeprav je izviral iz sosednje vasi, o njegovem delu podrobneje prvič slišala pri predavanjih iz metodologije in zgodovine slovenske etnologije. Nič čudnega, saj v osnovni šoli tako o delu prof. dr. Vilka Novaka kot o preteklosti kraja nismo slišali skoraj nič. In vsaj toliko kot je izredno

pomanjkljivo poznavanje lastnega okolja povezano z mankom v šolskem sistemu, bi to lahko bil tudi odraz neodgovornosti in ignorance, za katero se zdi, da vlada predvsem institucionalno usedlanim »intelektualnim« krogom v Prekmurju. Podobno ni bilo od lanske jeseni pa do zimskih dni, ko sem že kovala načrte za stoletnico, iz nobene smeri slišati ničesar o kakršnihkoli pripravah na kaj podobnega. Stoletnica rojstva prof. dr. Vilka Novaka pa je bila primerna priložnost za promocijo védenja o lastnem okolju, navsezadnje pa tudi za promocijo etnologije in kulturne antropologije ter seveda drugih sorodnih družboslovnih in humanističnih ved.

Ideji o razstavi, namenjeni prvenstveno lokalnemu prebivalstvu, se je sčasoma pridružila še ideja o dvodnevem posvetu, ki bi bil prav tako namenjen isti ciljni skupini, vendar s prispevki strokovne javnosti, zato sem k sodelovanju na posvetu povabila profesorjeve študente, sodelavce, druge raziskovalce pa tudi »domače« študente, da predstavijo svoje raziskovalne podvige. Razpisane teme sem izbrala tako, da bi bilo s posvetom po eni strani mogoče osvetliti pomen Novakovega raziskovalnega dela, po drugi pa odpirati teme, ki problematizirajo današnji položaj etnologije ter odnos etnologije in folkloristike do razvedrilnih in turističnih prireditev, ki se naslanjajo na folkloro in dediščino. »Drugo« sem dodala, ker sem želela ne glede na obravnavano temo dati možnost sodelovanja predvsem prekmurskim in vzhodnoštajerskim raziskovalcem.

Trinajstega avgusta so nam tako delo prof. dr. Vilka Novaka približali dr. Jože Hudales v navezavi na zgodovino etnologije, Marija Kozar-Mukič njegove madžarske spise, Ivanka Huber etnografsko študijo *Ljudska prehrana v Prekmurju* ter Jože Vugrinec Novakove prispevke, namenjene širši javnosti, ki so izhajali v letni publikaciji *Stopinje*. Dr. Marija Stanonik nas je presenetila z zanimivimi podatki iz prekmurskega mesečnika *Prijatelj*, ki ga je v Budimpešti med letoma 1876–1879 izdajal Imre Agustich. Dr. Ivan Rihtarič pa nam je kot zadnji predstavil stanje obrti v občini Beltinci s konca leta 1959, zanimive podatke, še posebej

* Monika Smodiš, študentka 4. letnika Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani. Lipovci 119, 9231 Beltinci, monkaorama@gmail.com

v časih, ko se veliki večini Prekmurcev kali vsaj štirideset let trajajoč intenzivno industrijsko obarvan sen.

Dan smo končali z večerom, ki sta ga Katja Erjavec in Maja Koštric pred in po nastopu energičnega akustičnega dua Dianamizem prav tako energično obarvali z izbranimi kiticami pesmi Vilka Novaka. Ob izjemno občutenih interpretacijah Dunje Knebl, zanimivo odbranih, povečini v Medžimurju zapisanih ljudskih pesmi, so se prvi dan »posveta« ali takrat morda že bolje rečeno povedanih, zapetih, odigranih, prebranih ali zaplesanih seznanjanj s temami končala oziroma so se ta nadaljevala v Ambasadi Š.K.M., kjer so peli, igrali in vrteli La Scaña del Domingo ter DJ Vuk, plesali pa predvsem tisti, ki smo jih na posvetu zaman pričakovali.

Z zajtrkom ob Muri smo naslednjega dne žal zamujali kar dve uri. Prav prijetno nas je potem – verjetno predvsem tam navzoče Prekmurce – na določenih mestih prebudil prispevek dr. Hotimirja Tivadarja o govoru med Rabo in Muro v 3. tisočletju s stališča slovenskega knjižnega jezika. Prav tako sem bila že ob prijavi vesela prispevka dr. Rebeke Kunej na temo Folklorni festivali pred letom 1941 – popularizacija folklorne? Še posebej me je razveselilo, ko sem med obiskovalci zagledala članici Kulturno-umetniškega društva, ki organizira Folklorni festival v Beltincih. Dr. Mojca Ramšak nam je predstavila prispevek o antropoloških vidikih časti in sramote v sodobnem svetu. Po prijetno klepetavem odmoru je dr. Rajko Muršič s prispevkom Vizije etnologije kot primerjalnega dela antropološkega raziskovanja: današnji pomen Novakovih zgodnjih metodoloških razprav ogrel poslušalstvo.

Takrat je nastopil pravi trenutek, da se zadeva razvije v posvet, a ga sama takrat nisem prepoznala, po drugi strani pa oglašanja v

javnosti povečini nevajena in že fino izčrpana, kaj več od vmesnega jecljanja nisem bila sposobna. Glede na to, da je bilo za ta dan predvideno sproščeno vzdušje, sem potem sumljivo sledila programu, ki je predvideval najprej hitro predstavitev diplomatskega dela Sandre Koštric na temo Percepcija Prekmurja v slovenskem kolektivnem spominu in nekoliko daljšo predstavitev vplivov projektov in politike Evropske unije na Rome, danes že diplomantke antropologije in kulturnih študij, Maje Koštric. Dan smo potem sproščeno končali ob ognju, in občutek, da nam je zadevo uspelo izpeljati, je bil prav prijetno topel.

Priprave na razstav in posvet so bile dokaj obsežne, vanje pa je bilo vključeno lepo število študentk/ov OEIKA in drugih smeri. Dogajanje, namenjeno javnosti, je na žalost določene zadeve zaobšlo, od teh pa bi na tem mestu opozorila le na dve: na Baševo (tudi Novakovo) knjižnico, ki se nahaja na Novakovi domačiji, in bi se spodobilo, da zasede kak drug prostor v Beltincih, ter na zapuščino Vilka Novaka v NUK-u, ki (za)obsega dvanajst škatel, ki čakajo, da jih skupno uredijo vsaj po eden etnolog/inja in kulturni/a antropolog/inja, etnolog/inja, ki ga (jo) podrobneje zanima zgodovina etnologije, zgodovinar/ka, ki ga (jo) zanima zgodovina Prekmurja, slavist/ka, folklorist/ka in nekdo, ki obvlada madžarski jezik.

Zdi se, da je nastopil čas za odpiranje in recikliranje tistega, kar so etnologi in drugi raziskovalci iz skrbi pred pozabo zvesto dokumentirali in konservirali, čas za razvijanje in rabo, ne zgolj prikazovanje. In prve korake pri tem lahko storijo institucije, ki te predmete hranijo in restavrirajo.

Vsem, ki ste sodelovali na posvetu, in vsem, ki ste nam kakorkoli drugače pomagali, še enkrat hvala.

OD PRESTIŽNE MEDNARODNE NAGRADE ZA NAJBOLJŠO VINSKO KNJIGO NA SVETU DO NAGRADE ZA PROJEKT CRAFTATTRACT

»Kultura vina na Slovenskem« – najboljša vinska knjiga na svetu

Mednarodni urad za trto in vino s sedežem v Parizu – OIV je 19. oktobra 2009 podelil knjigi *Kultura vina na Slovenskem* in njenemu avtorju dr. Dušanu Terčelju prestižno mednarodno nagrado za najboljše knjižno delo z znanstveno razsežnostjo in izvirnostjo v kategoriji Zgodovina, literatura in umetnost. Knjiga dr. Dušana Terčelja, ki jo je uredil dr. Aleš Gačnik, je v sozaložništvu s Slovenskim etnografskim muzejem izšla v zbirki Tradicije Slovenije pri ptujskem podjetju Tovarna tradicij. Uvoda v knjigo sta napisala prof. dr. Momir Wondra in doc. dr. Marija Mojca Terčelj, predgovor pa dr. Aleš Gačnik. Pri nastajanju te bogato opremljene knjige – oblikoval jo je s.kolibri – je sodelovalo več kot 50 institucij in posameznikov. Uredniki so pri nastajanju knjige posebno pozornost posvetili tudi kakovostnim dokumentarnim in umetniških fotografijam iz vseh slovenskih pokrajin in iz različnih zgodovinskih obdobj.

Pod okriljem OIV mednarodni strokovnjaki (univerzitetni profesorji, novinarji, znanstveniki, zgodovinarji, ...) že 79 let ocenjujejo raznovrstna knjižna dela s področja vinske literature v najširšem pomenu besede. Po kriterijih izvirnosti, primerljivosti in mednarodnih razsežnostih knjižnih del ocenjujejo tako avtorje kot urednike in založnike, nagradijo pa delo, ki prejme najmanj 64 od 75 možnih točk. *Kultura vina na Slovenskem*, celovita in pregledna knjiga s področja vinske literature v Sloveniji, namreč ne govori le o vinu, temveč tudi o bogati kulturi vina.

Dr. Dušan Terčelj, mednarodno uveljavljeni znanstvenik in nestor sodobnega slovenskega vinarstva, je svoje življenje posvetil vinu in kulturi vina in si prizadeval predvsem za izboljševanje znanja o vinu; zaveda se namreč, da je prihodnost te za Slovence zelo pomembne kmetijske oziroma gospodarske dejavnosti še kako (so)odvisna od stopnje kulturne in izobrazbene ravni naroda. Kulturni pivec je namreč generator, usmerjevalec in posledično tudi producent kakovostnega vinogradniško-vinarskega ter

* Adela Ramovš, univ. dipl. etnol. in antropol., kustodinja, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: adela.ramovs@etno-muzej.si

Avtor besedila dr. Dušan Terčelj (levo) z urednikom in založnikom dr. Alešem Gačnikom.

Foto: Staša Cafuta, vinski hram Ptujске kleti, 7. 6. 2007

na kulturi vina temelječega turističnega razvoja.

Prestizna mednarodna nagrada je priznanje tako dr. Dušanu Terčelju za njegovo življenjsko publicistično delo kot založniku, ptujskemu podjetju Tovarna tradicij. Knjiga je že prevedena, oblikovana in pripravljena za tisk tudi v angleški različici, kar ji bo omogočilo mednarodno promocijo in vstop v protokol RS.

CRAFTATTRACT – tradicionalne obrti – nove atrakcije za kulturni turizem

Mednarodni projekt CRAFTATTRACT – Tradicionalne obrti, nove atrakcije za kulturni turizem je bil prepoznan kot najboljši nacionalni projekt na področju kulturne dediščine na Hrvaškem. Nosilcu projekta na hrvaški strani, Muzejem Hrvaškega Zagorja, je Hrvaško muzejsko društvo nagrado podelilo v Muzeju za umetnost in obrt v Zagrebu 15. maja 2009. Podelitve so se udeležili glavni nosilci projekta iz Slovenije in Hrvaške.

Projekt CRAFTATTRACT je bil delno sofinanciran s sredstvi EU v sklopu pobude INTERREG IIIA, Sosedski program Slovenija–Madžarska–Hrvaška 2004–2006. Nosilec projekta na slovenski strani je bil dr. Aleš Gačnik, raziskovalec iz ZRS Bistra Ptuj, nosilka projekta na hrvaški strani pa Goranka Horjan, idejna vodja in direktorica Muzejev Hrvaškega Zagorja. Pri projektu so sodelovali še Pokrajinski muzej Ptuj, Mestna občina Ptuj, Pokrajinski muzej Murska Sobota ter Krapinsko-Zagorska županija, med sodelavci pa etnologi in zgodovinarji Branka Šprem Lovrić, Tihana Lovrić, Mladen Kuhar, Metka Fujs, Jelka Pšajd, Aleš Arih, Andrej Brence in Alenka Korpič.

Temeljni cilj štirinajstmesečnega projekta, ki je bil na slovenski strani končan aprila 2008, na hrvaški strani pa avgusta 2008, je

Ožji del ekipe mednarodnega projekta CRAFTATTRACT (od leve proti desni): Branka Šprem Lovrić, Tihana Lovrić, Mladen Kuhar, Goranka Horjan in dr. Aleš Gačnik.

Foto: Marijan Petek, Zagreb, 15. 5. 2009

bil usmerjen v povezovanje tradicionalnih obrti, nematerialne dediščine in turizma na obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji. V tem obdobju je bilo dokumentiranih in raziskanih okoli dvesto rokodelcev in njihovih delavnic, izpeljane so bile številne rokodelske delavnice in izobraževanja, izdan trojezični DVD z naslovom Tradicijski obrti, znanja, vještine i običaji. Izpeljan je bil tudi mednarodni simpozij Tradicionalne obrti – izziv za kulturni turizem, na katerem so sodelovali najvidnejši strokovnjaki s področja rokodelstva, kulturne dediščine in turizma iz Slovenije in Hrvaške. Izdali so tudi publikacijo *Trijenale zagorskega suvenira – Proizvodi tradicijskih obrta kao suveniri*, v slovenskem, hrvaškem in angleškem jeziku pa publikacijo *Po poteh rokodelcev ob slovensko-hrvaški meji* – istoimensko razstavo so pripravili v Ormožu, Beltincih, na Ptuj, v Gornji Stubi in Kumrovcu. V prostorih Muzeja »Staro Selo« v Kumrovcu ter v Pokrajinskem muzeju Ptuj so vzpostavili dva centra za rokodelstvo oziroma tradicionalne obrti. Projekt so predstavili na mednarodnih konferencah v Grčiji, Avstriji in ZDA, prav tako pa je bil deležen velike medijske pozornosti novinarjev na slovenski in hrvaški strani.

Na podlagi rezultatov projekta CRAFTATTRACT sta avtorski dvojec Goranka Horjan, direktorica Muzejev hrvaškega Zagorja, in dr. Aleš Gačnik, raziskovalec in razvojnik iz ZRS Bistra Ptuj izdelala koncept novega projekta in kandidature za čezmejno sodelovanje med Slovenijo in Hrvaško z naslovom: *Craftnet Destination – Tradicionalne obrti in tehnologije v službi razvoja obmejnih destinacij*. Projekt čaka na evalvacijo za koriščenje EU fondov.

Udeleženci Poletne šole muzeologije Piran 2009 z vodjo, mag. Tanjo Roženbergar Šega, in predavateljico Duško Žitko.
Foto: Darja Jan, Piran, maj 2009

Aktivne delavnice in motivacijska predavanja so spodbudila zanimive diskusije.
Foto: Darja Jan, Piran, maj 2009

MUZEJI IN TURIZEM

Poletna šola muzeologije Piran

Muzeji v turizmu ali turizem v muzejih? Kdo je prvi in kdo drugi? Dva nasprotujoča si tabora z vsak svojim razumevanjem in podajanjem vsebine ali morda še neodkriti diamant vzajemnega sodelovanja, ki samo čaka, da ga nekdo že končno opazi? Vse to in še več smo se spraševali na Poletni šoli muzeologije, ki je potekala med 28. in 31. majem 2009 v Piranu.

Šola muzeologije Celje je ob celoletni pestri ponudbi različnih strokovnih izobraževanj, seminarjev in delavnic letos že tretjič zapored pripravila Poletno šolo muzeologije v Piranu, ki jo organizira Muzej novejšje zgodovine Celje v sodelovanju z Inštitutom za dediščino Sredozemlja, Znanstveno-raziskovalnim centrom v Kopru in s slovenskim odborom ICOM-a. Letošnja tema je sledila ICOM-ovi temi leta: muzejem in turizmu. Po besedah Nine Zdravič Polič, predsednice Slovenskega odbora ICOM-a, je to v zadnjem času eno ključnih vprašanj, ki zadeva muzeje in kulturno dediščino tako na svetovni kot tudi nacionalni ravni. Zdi se, da je tema zadela žeblico na glavico. Različni prijemi strokovnjakov s področja muzeologije, izkušnje laičnih kulturnih delavcev in neomejenost slušateljev s starimi in togimi muzeološkimi okviri so se izkazali za zmagovalno kombinacijo. Toliko svežih idej, inovativnih predlogov in konstruktivnih rešitev že dolgo nismo slišali.

Kaj poreče stroka?

Uvodno predavanje z naslovom Komunikativnost muzejskih predmetov, razstav in muzejev je pripravila mag. Tanja Roženbergar Šega, direktorica Muzeja novejšje zgodovine Celje in vodja Poletne šole muzeologije. Komunikacija med predmetom/razstavo in obiskovalcem ter med muzejem in družbo/okolico je nujna prvina vsakega sodobnega muzeja. Vendar pa v tej komunikaciji ne smemo biti omejeni le na muzealije, pač pa se moramo zavedati tudi preostale muzejske ponudbe, ki jo sooblikujejo

muzejski predmeti. Muzejski spominki, kavarnice in večeri so pomembna vez in komunikacija muzeja z okoljem. Še posebno kadar imamo opraviti s turisti, ki želijo s svojih potovanj domov prinesiti tudi spominek, bodisi materialni ali duhovni, povezan s kakšnim posebnim doživetjem. Mag. Tanja Roženbergar Šega je v tej razvojni smeri muzejske ponudbe poudarila predvsem družbeno angažiranost muzejev.

Premislek na to temo nam je ponudila doc. dr. Irena Lazar s Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem. Dr. Irena Lazar je orisala stanje in varovanje arheološkega spomenika, staro rimsko hišo, ter njene možnosti za turistično promocijo. Ob tem je predvsem poudarila problematiko umeščanja takšnega spomenika v okolje. Prav okolica in njene različne interesne skupine ter društva so lahko najpomembnejši pri turistični promociji takšnega kulturnega spomenika. Po predstavitvi smo bili tudi slušatelji spodbujeni k aktivni vlogi in razmišljanju o promociji in pripravi projektov na izbranih primerih priobalnega območja. Podanih je bilo veliko povsem smotrnih in zelo preprostih rešitev, ki bi si jih veljalo zapomniti.

Sprehod po mestnem jedru Pirana nas je vse le še bolj spodbudil k razmišljanju v smeri muzejev/dediščine in turizma. Piran namreč pooseblja vse možnosti za razvoj kulturnega turizma in te ležijo na vsakem vogalu, potrebujejo le, da jih opazi nekdo z odprtimi očmi. Kot je povedala Duška Žitko, kustodinja v Pomorskem muzeju Sergej Mašera Piran, je v Piranu šele od ustanovitve muzeja glavna gospodarska panoga turizem. Če je torej veljalo, da turist ali popotnik v 20. stoletju ni le brezbrizen dopustnik, ki sta mu dovolj morje in hotel, potem velja to na začetku 21. stoletja še toliko bolj. Le (zgolj) muzej ni več zadosten povod za obisk kraja, sodobni muzeji morajo turistu ponuditi še kaj več. In ta več pomeni doživetje.

Primer takšnega doživetja je prikazala Goranka Horjan iz Muze-

* Sebastjan Weber, univ. dipl. etnol. in kult. antropol., kustos – etnološki pripravnik, Muzej novejšje zgodovine Celje, 3000 Celje, Prešernova 17, E-naslov: sebastjan.weber@gmail.com

jev Hrvaškega Zagorja. V njihovem Muzeju seljačkih buna vsako leto pripravijo viteški turnir; dogodek, ki z igro, scenografijo in kostumografijo ponazarja čase velikih kmečkih puntov. Ta dogodek je seveda velika atrakcija, saj ponuja veliko, če se izrazim po hollywoodsko, napete akcije. Dogodek vsako leto privablja velike množice obiskovalcev, za kar pa se morajo zahvaliti, kot pravi Goranka Horjan, predvsem dobremu sodelovanju in vključevanju lokalnih interesnih skupin. Te so namreč najpomembnejši dejavnik prepoznavnosti samega dogodka ter ustvarjanja nekakšne lokalne »viteške identitete«, s pomočjo katere se lahko dogodek razvija skozi vse leto.

Seveda pa se lahko doživetje in interaktivno dogajanje kmalu sprevrže v park dediščine z imenom »disneyland«. Kakšna je sploh razlika med kulturnim/muzejskim doživetjem in nekim kulturnozgodovinskim, zabavnim spektaklom? Odgovor je, da prav nobene. Dokler za takšnim dogodkom stoji stroka, ki s svojo metodologijo in z znanjem poskrbi, da se stvar ne sprevrže v še en tržno naravnani park doživetij, kjer je pomembno dogajanje in ne vsebina.

A vendar trženje dediščine ni zanemarljiv pojem. Muzeji se ga mogoče še premalo zavedajo, a prihajajoči čas bo nujno zahteval tudi tovrstno znanje. Eden redkih, ki se pri nas ukvarja prav s tem pojmom, s trženjem dediščine predvsem v povezavi med muzeji in turizmom, je dr. Aleš Gačnik. Gačnik namreč meni, da je prepad med dediščinskimi institucijami in turističnim gospodarstvom kljub vse večji odprtosti slovenskih muzejev še vedno brez mostu, na katerem bi se lahko srečevali. Še vedno pihamo vsak v svoj rog. Seveda pa ni vse na plečih institucij. Nekatere prepreke so povsem birokratske narave, kot na primer ta, da objekti kulturne dediščine nimajo statusa turistične infrastrukture, kar seveda še dodatno ilustrira dediščino razmerij med varuhi kulturne dediščine in turističnimi delavci. Gačnik svojo idejo povezovanja muzejev s turizmom vidi predvsem v razširjeni muzejski ponudbi, ki bi vsebovala povsem turistične vzvode za zadovoljevanje vedno zahtevnejšega gosta. V svojem razmišljanju se sklicuje predvsem na prakse iz tujine, kjer v velikih galerijah že potekajo tako imenovani banketi in *slow food* postrežba. Obiskovalcem se torej ponudi izvrstna priložnost, da med uživanjem dobrot užijejo tudi nekaj kulturne dediščine in umetnosti. Kar je seveda izvrstna ideja, če gre skozi želodec ljubezen, potem ne vem, zakaj ne bi šla tudi kultura. Ujeti turista tam, kjer je nastanjen in ga od tam voditi skozi ponudbo, bi morala biti utečena praksa vseh muzejev v turističnih mestih. Gačnik pa je šel tukaj še korak dlje; ne le da turista vodi do muzejev, ampak ga v njem že nastani. Ideja sloni na znamki Art & Heritage Hotels, katere avtor je. Nastanitev turista oziroma gosta tako, da biva med kulturno dediščino in ga od tod voditi po preostali kulturno-umetniški vsebini nekega kraja, je lahko celovita in edinstvena izkušnja za bolj zahtevne goste. Tovrstne hotele zaradi njihove usmeritve imenujejo tudi »hoteli brez zidov«. Izkušnja v njih je namreč del celostne ponudbe, ki se začne prav v hotelu.

Med stroko in laičnostjo: od besed k dejanjem

Stroka ima torej rešitve in ideje, a nekje se zatakne. Kje? Nekaj gre pripisati našemu oholemu sistemu, ki včasih porabi preveč časa za uresničitev ideje, nekaj preobremenjenosti izvršiteljev, nekaj pa verjetno preprosto pomanjkanju volje in lastne iniciative, ki je pogosta posledica prej omenjenih razlogov. Prav v takih situacijah pa se včasih bolje znajdejo z birokracijo ne pre-

več obremenjeni ljudje. Ob prisotnosti dobre volje in želje ter zdravega razuma so rezultati lahko presenetljivi. Izvrsten primer takega dobrega, laičnega¹ delovanja je piransko Društvo ljubiteljev kulturne in naravne dediščine Anbot s predsednico Natalijo Planinc. Društvo je nastalo leta 2003 iz petih krožkov, ki so ljubiteljsko obnavljali pohištvo. Kot eden vidnejših organizatorjev zelo odmevnih prireditev v okviru slovenskega prostora pomembno prispeva k ozaveščanju javnosti o ohranjanju in promociji kulturne dediščine Pirana. V letu 2005 je bil Anbot nosilec prireditev Dnevoev kulturne dediščine (DEKD) s poudarkom na nesovni dediščini, za kar so člani prejeli veliko plaket občine Piran, Planinčeva pa Steletovo priznanje. Skrivnost takšne prodornosti društva je predvsem v izredni energiji in volji do dela članov, ki jim je največje plačilo zavedanje o ohranjanju lastnih starožitnosti in dediščine, na kateri temelji njihova lokalna identiteta.

Natalija Planinc se dobro zaveda svojih omejitev v poznavanju področja, na katerem deluje. Prav zaradi tega si ne zatiska oči in se skupaj z drugimi člani ves čas izobražuje ter išče pomoč in nasvete pri strokovnjakih raznih področij. Kljub vsemu pa ve, da se lahko društvo zaradi svojega statusa prerine skozi kakšna zaprta vrata več kot nekatere druge strokovne institucije in posamezniki. Prav v tem segmentu pa sam vidim lastnosti uspeha društva; v njegovi odprtosti, prilagodljivosti in dojemljivosti. V nasprotju s stroko, ki zna biti včasih kar preveč samozadostna in nemalokrat (pa brez zamere) tudi domišljavo naduta do vsega, kar odstopa od njenih pogledov.

Za konec in v premislek

ICOM je s premislekom o vzajemnosti ali prepadu med turizmom in muzeji te v letu 2009 več kot očitno prebudil iz zimskega spanca. A povezovanje obeh pojmov, tako v strokovni kot tudi laični javnosti, je marsikomu še vedno španska vas. Vsi udeleženci šole smo z zanimanjem prisluhnili različnim prijemom in pogledom, ki so nam jih ponudili predavatelji, ki so svoje delo, glede na odzive slušateljev, opravili več kot kakovostno. Teorija nas je ponesla k razmišljanju o problematiki, praksa pa k iskanju rešitev. Za te nas je močno motiviral obisk Pirana, ki ga je organizirala dr. Breda Čebulj Sajko, vodila pa že omenjena Natalija Planinc iz društva Anbot.

Opisane izkušnje so za študente in mlade strokovnjake zelo dobrodošla popotnica za čim širše muzeološko razmišljanje. S tem smo vsi dobili še eno potrditev več o tem, kako pomembna je interdisciplinarnost; povezovanje in sodelovanje strokovnjakov različnih generacij, ved in izkušenj. Udeleženci so razvili marsikatero zanimivo idejo in rešitev, kako čim bolj povezati muzeologijo in turistiko na način, da bosta ohranili vsaka svojo vedenje, a bosta kljub temu vzajemni. Žal se take ideje po vrnitvi v »realnost« kmalu potlačijo v neke skrite kotičke – prav zaradi prej omenjenih težav. A krog je bil sklenjen, njegova vsebina pa se širi ter razvija. Le vprašanje časa je, kdaj pride na uho nekomu, ki ji prisluhne.

Vir

Šola muzeologije Celje. Poletna šola muzeologije Piran 2009, Muzeji in turizem. Reader print 2009.

1 Laično v tem primeru ne razumem kot nekaj manjvrednega, pač pa le kot nasprotje strokovnemu.

Delo v skupinah z animatorji je zagotavljalno aktivno izvedbo foruma.
Foto: Tatjana Vokić, Kongresni center Brdo, 23. 9. 2009

Sklepne ugotovitve foruma so podali (od leve proti desni) Paul Drury, Daniel Thérond, Jelka Pirkovič in Sheamus Cassidy.
Foto: Tatjana Vokić, Kongresni center Brdo, 23. 9. 2009

DRUGI FORUM O EVROPSKI DEDIŠČINI: DEDIŠČINA, USTVARJALNOST IN INOVATIVNOST Ljubljana in Brdo pri Kranju, 22.–23. 9. 2009

Bodo nove tehnologije pritegnile mlade k raziskovanju dediščine, kje pri interpretaciji dediščine je meja med ustvarjalnostjo in manipulacijo, kako bolje povezovati dediščinski sektor in TV-ter AV-producente, koliko komercialnosti pri promociji dediščine za širšo javnost še lahko dopustimo, kako lahko ustvarjanje avdiovizualnih programov pomaga novim obiskovalcem in vsem starostnim skupinam (ponovno) odkriti dediščino, kako razvijati in spodbujati festivale filmov o dediščini ter krepiti sodelovanje med strokovnjaki za dediščino in filmskimi producenti?

To so bila pglavita vprašanja drugega Forumu o evropski dediščini,¹ ki ga je med 22. in 23. septembrom 2009 gostila Slovenija v okviru vsakoletnih Dnevo evropske kulturne dediščine (DEKD)² in hkratnega slovenskega predsedovanja Odboru ministrov Sveta Evrope. Dogodek, ki je prispeval k aktivnostim Evropskega leta ustvarjalnosti in inovativnosti, je organiziral Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije v sodelovanju s Svetom Evrope, Evropsko komisijo in ob podpori Ministrstva za kulturo RS.

Forumu se je udeležilo okoli 150 nacionalnih koordinatorjev DEKD, članov pripravljalnega odbora Sveta Evrope za kulturno dediščino in krajino, predstavnikov slovenskih in tujih vladnih in nevladnih institucij in organizacij, raziskovalcev in strokovnjakov in drugih zainteresiranih, ki delujejo na področjih varovanja,

razvoja, interpretacije in promocije dediščine, izobraževanja, informacijsko-komunikacijskih tehnologij in oblikovanja, podjetništva in turizma. Dvodnevni dogodek so slavnostno odprli v Mestnem muzeju Ljubljana, kjer so navzoče nagovorili Jelka Pirkovič, generalna direktorica Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Zoran Jankovič, župan Mestne občine Ljubljana, Majda Širca, ministrica za kulturo RS, Odile Quintin, generalna direktorica Generalnega direktorata za izobraževanje in kulturo Evropske komisije, ter Robert Palmer, direktor Direktorata za kulturo ter kulturno in naravno dediščino Sveta Evrope.

Predstavitve primerov dobrih praks, sinhrono potekajoče okrogle mize (delo v skupinah z animatorji) in plenarna zasedanja ob posameznem tematskem sklopu so se odvijala v Kongresnem centru Brdo. Uvodni nagovor je, poleg slovenske ministrice za kulturo Majde Širca, imel prof. Drago Rotar (Univerza na Primorskem) s prispevkom *Družbena reprezentacija, skupni spomini in kulturni spomeniki*. V prvem sklopu pod nazivom Inovativnost in ustvarjalnost pri interpretaciji dediščine so predavatelji predstavili nove metode in inovativne pristope k dediščini, kot so nove vizualne in zvočne tehnike za predstavitev spomenikov in lokacij (Robert Kostro – virtualni Muzej poljske zgodovine), virtualne rekonstrukcije in projekti iger za mlade obiskovalce (David Souden – Tower of London in britanski kronski dragulji), pomen oblikovanja za dostopnost dediščine in muzejske predstavitve (Christian Père – interpretacija samostana Cluny v Franciji) ter urbani projekti celostne podobe kraja v okviru promocije dediščine (Franc J. Zakrajšek – Prostorsko-časovne vizualizacije Kopra, Ljubljane in Ptuja).

Po besedah poročevalca Pascala Liévauxa morajo evropske države poleg zavedanja o lastnih nacionalnih posebnostih spodbujati

1 Prvi forum na temo Dediščina in dialog je bil v Evropskem letu medkulturnega dialoga, leta 2008 v Bruslju. Forum je vsako leto v drugi državi, članici Sveta Evrope.

2 21. Dneve evropske kulturne dediščine je kot skupno akcijo Sveta Evrope in Evropske komisije leta 2009 praznovalo 49 držav, podpisnic Evropske kulturne konvencije.

* Tatjana Vokić, prof. geografije in univ. dipl. literarna komparativistka, strokovna sodelavka, Občina Veržej, 9241 Veržej, Ulica bratstva in enotnosti 8, E-naslov: tatjana.vokic@verzej.si, spletna stran: www.rokodelska-akademija.si

tudi zavest o skupnih evropskih komponentah dediščine. Dostop javnosti do dediščine te ne sme hkrati tudi ogroziti, medtem ko mora raba IKT pri interpretaciji in promociji dediščine ostati v ozadju in ne sme zamenjati dediščine (vsebine) same.

V okviru drugega tematskega sklopa so referenti predstavili priljubljeno BBC-jevo serijo na temo dediščine morja in pomorstva (Mark Horton: Coast), podobno francosko serijo na temo evropskega kulturnega turizma, med njimi tudi slovenskega (Thierry Pérouse in Bouzid Saberg: Escapades), opozarjali so na degradacijo naravnega in kulturnega okolja zaradi množičnega turizma in nizke stopnje ozaveščenosti lokalnega prebivalstva (Lydia Carras: Dediščina in komuniciranje – Glas Egeja) in predstavili inovativno 3D-vizualizacijo svetovno znanih prazgodovinskih poslikav (Thomas Sagory: Jama Lascaux).

Omenjene primere dobre prakse si lahko ogledate na naslednjih spletnih povezavah:

- <http://muzhp.pl>
- <http://www.hrp.org.uk/TowerOfLondon/>
- http://www.uni-muenster.de/Fruehmittelalter/Projekte/Cluny/links_cluny.htm
- [fjz.web.siol.com/mk/GradivaKonf/8_zakrajsek.ppt](http://www.siol.com/mk/GradivaKonf/8_zakrajsek.ppt)
- <http://www.bbc.co.uk/coast/archive/>
- http://www.tvfrance-intl.com/en/upload/bdf/flyer/flyer_37971.pdf
- <http://www.egaio.gr>
- <http://www.lascaux.culture.fr>

Forum se je končal s sklepi in priporočili, ki so jih oblikovali Paul Drury (The Paul Drury Partnership), Sheamus Cassidy (Evropska komisija), Daniel Théron (Svet Evrope) in Jelka Pirkovič (ZVKDS):

- javnost motivirati k političnemu angažmaju pri varovanju in trajnostnem razvoju dediščine ter jo ozaveščati o nevarnostih, ki ogrožajo njen obstoj (ne zanemarjati moči lokalnih medijev);
- nove tehnologije omogočajo spodbujanje lokalne skupnosti in promocijo sodobne ustvarjalnosti;
- dostopnost dediščine omogočiti do takšne mere, da je masivni turizem ne ogrozi;

- pri ozaveščanju javnosti je zelo pomemben pravi »timing« (kje, kdaj, kako);
- pri interpretaciji dediščine je nujen interdisciplinarni (med-sektorski) dialog (povezava obstoječih konservatorskih postopkov z novimi tehnologijami);
- strategije ohranjanja in promocije kulturne dediščine se lahko v večji meri zasnujejo na podlagi podobnih strategij na področju naravne dediščine;
- še bolj poudarjati medkulturni vidik dediščine;
- mlade spodbujati k temu, da postanejo ambasadorji dediščine (dober primer je združenje Unesco šol – Unesco ASPnet);
- strokovnjaki in raziskovalci, ki se ukvarjajo z dediščino, naj razvijajo tudi večšine komunikacije z javnostmi in pridobivanja finančnih sredstev;
- za ocenjevanje ekonomskih upravičenosti projektov na področju dediščine je treba upoštevati analize stroškov in koristi;
- zagotavljati ravnotežje med stroški implementacije IKT in konservatorskimi posegi;
- uporabiti premišljene (visoko sporočilne) podobe kulturne dediščine na evropski ravni;
- interpretacija kulturne dediščine s pomočjo IKT je priložnost za nova delovna mesta oziroma nove poklicne profile (razvijalce in nosilce novih podob);
- čeprav podobe omogočajo čustveni prikaz znanstvenih dejstev, je dediščino treba predstavljati s čustveno distanco;
- IKT omogoča več projektne povezovanja med državami in več primerov dobrih praks;
- lastno dediščino je treba spoštovati, vendar ne na račun druge oziroma obratno;
- ne smemo se izogibati odprtim vprašanjem pomanjkljivosti našega strokovnega dela.

Povzetek razprav in priporočila za nadaljnje dejavnosti Sveta Evrope, držav članic in drugih odločujočih deležnikov na področju evropske dediščine bodo objavljena na spletni strani Sveta Evrope (<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/EHD>).

Profesor Tomislav Šola, idejni vodja The Best in Heritage, in Sneška Quaedvlieg-Mihailović, generalna sekretarka Europe Nostre.
Foto: Tatjana Vokić, Dubrovnik, 26. 9. 2009

Katherine Webster, direktorica Centra za obiskovalce Moherjevih klifov na Irskem, je prejela nagrado občinstva za najboljše predstavljeni projekt.
Foto: Tatjana Vokić, Dubrovnik, 26. 9. 2009

NAJBOLJŠI V DEDIŠČINI | THE BEST IN HERITAGE Dubrovnik, 24.–26. 9. 2009

Znamenita Einsteinova formula $E = mc^2$ je med obiskovalci in poznavalci vsakoletnega mednarodnega dogodka, ki se odvija v Dubrovniku, The Best in Heritage (Najboljši v dediščini; www.thebestinheritage.com), bolj znana kot **E** (*excellence*) = **m** (*museum*) * **c** (*communication*).² Srečanje je že od leta 2002 priljubljenost za institucije in strokovnjake, da širši javnosti predstavijo najboljše muzejske in v zadnjih letih tudi druge dediščinske in konservatorske projekte, ki so v prejšnjih letih že prejeli kategera od vidnejših nacionalnih ali mednarodnih priznanj in ki izstopajo po svoji inovativnosti, ustvarjalnosti in komunikacijski vrednosti. Dogodek nima tekmovalnega značaja, temveč je izmenjava dobrih praks ter utrjevanje in iskanje novih strokovnih poznanstev.

Dogodek je skupaj s formulo za odličnost dediščinskih projektov iznajdba dr. Tomislava Šole, profesorja muzeologije na zagrebški univerzi, mednarodno priznanega strokovnjaka, dejavnega v več organizacijah (UNESCO-ICOM, ICOFOM, UNESCO, Europa Nostra, ...), avtorja številnih znanstvenih in strokovnih razprav ter ustanovitelja Evropskega združenja za dediščino (European Heritage Association) s sedežem v Zagrebu. Prof. Tomislav Šola je hkrati tudi idejni avtor bienalne manifestacije Klub odličnosti (Excellence Club), ki se vsakokrat odvija v sklopu Exponatec Köln (www.exponatec.com), enega najpomembnejših mednarodnih sejmov za muzeje, konservatorstvo in dediščino. V Klubu odličnosti se tako lahko obiskovalci sejma seznanijo z najbolje predstavljenimi projekti v Dubrovniku v obdobju zadnjih dveh let.

Glavni partner letošnjega že osmega srečanja v Dubrovniku je bila Europa Nostra (EN), panevropska zveza nevladnih organizacij in strokovnjakov za kulturno dediščino, katerega članska organizacija je tudi Evropsko združenje za dediščino. Navzoče sta

v imenu partnerske organizacije pozdravila Denis de Kergorlay (izvršni predsednik EN) in Sneška Quaedvlieg-Mihailović (generalna sekretarka EN), v Dubrovniku pa je hkrati potekalo tudi sedmo zasedanje članov upravnega odbora EN. Drugi slavnostni govorniki so bili še Nina Obuljen (državna sekretarka hrvaškega ministrstva za kulturo), dr. Engelbert Ruoss (direktor UNESCO pisarne v Benetkah), Julien Anfruns (generalni direktor ICOM-a), Lila de Chaves (generalna sekretarka World Federation of Friends of Museums), medtem ko so posamezne predstavivene sklope moderirali Stephen Harrison (Manx National Heritage), John Sell (izvršni podpredsednik EN), dr. Orhan Silier (član upravnega odbora EN), Willem De Vos (Royal Belgian Institute) in dr. Hartmut Prasch (izvršni član sveta ICOM-a). S strokovnim vodstvom smo si ogledali tudi Dubrovnik, ki je uvrščen na seznam Unescove svetovne dediščine. Družabni program se je odvijal v večernih urah na posameznih znamenitih mestnih lokacijah: v Etnografskem muzeju Rupe, palači Sponza in Rektorski palači.

Med trodnevnim programom se je na odru dubrovniškega gledališča Marin Držić predstavilo okoli dvajset projektov, dodatnih dvanajst, izhajajočih iz Evrope, Kanade, ZDA in Vietnoma, pa še na plakatih v avli gledališča. Slovenijo sta kot edina muzeja s plakati zastopala Prirodoslovni muzej Slovenije (dr. Staša Tome, muzejska svetovalka) ter Muzeji radovljiške občine – Mestni muzej Radovljica (Tita Porenta, kustosinja, in Verena Štekar-Vidic, direktorica). Predavatelji so poskušali odgovoriti na vprašanje, kaj vse je potrebno za uspešen dediščinski projekt, vendar so hkrati odkrito spregovorili tudi o pomanjkljivostih svojega dela in ovirah, s katerimi se srečujejo (finančne, kadrovske, birokratske, ...).

Navzoči smo ob koncu srečanja glasovali za najboljše predstavi-

* Tatjana Vokić, prof. geografije in univ. dipl. literarna komparativistka, strokovna sodelavka, Občina Veržej, 9241 Veržej, Ulica bratstva in enotnosti 8, E-naslov: tatjana.vokic@verzej.si, spletna stran: www.rokodelska-akademija.si

V okviru Foruma ustvarjalne dediščine so bili uspešni projekti predstavljeni tudi na plakatih.

Foto: Tatjana Vokić, Dubrovnik, 26. 9. 2009

Dubrovnik žal zaradi svoje izjemne dediščine hkrati postaja ujetnik množičnega turizma.

Foto: Tatjana Vokić, Dubrovnik, 25. 9. 2009

tve projektov, pri čemer je bil odločilen dobro pripravljen, jednat, z IKT podprt nastop predavateljev in ne vsebina samega projekta ali morda že prejete nagrade. Priznanje občinstva je tako z večino glasov pripadlo Katherine Webster, direktorici Centra za obiskovalce Moherjevih klifov na Irskem, ki je med drugim leta 2007 prejel tudi osrednjo nagrado Velike Britanije in Irske za interpretacijo dediščine.

Odperta vprašanja in sklepe srečanja sta povzela Tomislav Šola in Stephen Harrison:

- iz »dobe muzejev« postopoma prehajamo v »dobo dediščine«;
- v muzejih je opaziti vedno večjo pripravljenost za partnersko povezovanje in iskanje pokroviteljev, ti pa od muzejev v zameno zahtevajo večjo usmerjenost k obiskovalcem (poenostavitve kompleksnih strokovnih besedil in postavitev);
- fizična in komunikacijska razdalja med muzejskimi predmeti in obiskovalci se zmanjšuje;
- vedno težje je klasificirati oziroma razlikovati pojme muzej, interpretacijski center, center za obiskovalce, kulturno središče ...;
- obstoječe klasifikacije je treba zamenjati z novimi koncepti muzejev, saj se družbeno in kulturno okolje spreminjata;
- znaten del današnjih muzejev je odvisen od lokalne skupnosti (prostovoljci);
- izbrisati je treba meje med naravno in kulturno dediščino in pri muzejski komunikaciji spodbujati interdisciplinarni pristop;

- razvoj interneta in cenejša potovanja prinašajo v muzejska okolja več idej; ali to pomeni, da postajajo muzeji hkrati tudi homogenizirani?
- IKT in kreativnost postajata neločljivi del komunikacije muzeja, znanosti oziroma stroke;
- slaba interpretacija je slabša kot nobena interpretacija;
- opazen je porast kulturnega turizma, turisti pa si želijo »avtentičnosti dediščine«; kaj ta dejansko pomeni?

Dogodek sta v imenu organizatorja in glavnega partnerja slovesno sklenila Tomislav Šola in Sneška Quaedvlieg-Mihailović. Aktivno partnerstvo med obema organizacijama je zelo pomembno. Europa Nostra na dogodku sodeluje že od samega začetka (2002), s tem pa se je mednarodnemu srečanju dediščin-skih projektov pridružila tudi Evropska komisija.¹ V prihodnje bi bilo treba opisani dogodek izkoristiti za še bolj intenzivne povezave z državami Jugovzhodne Evrope in ga razširiti tudi na širšo svetovno raven oziroma ga tam promovirati. Naslednji cilj organizatorjev The Best in Heritage je postati mednarodna platforma za medijsko promocijo odličnih dediščin-skih projektov. Zborniki preteklih srečanj in dodatne informacije so dosegljivi na spletni strani www.thebestinheritage.com.

¹ Generalni direktorat za izobraževanje in kulturo Evropske komisije je med glavnimi podporniki aktivnosti Europe Nostre; leta 2002 je EN skupaj z Evropsko komisijo začela podeljevati odmevne vsakoletne nagrade za izjemne dosežke institucij in posameznikov na področjih varovanja, raziskovanja in promocije kulturne dediščine (op. a.).

MANAGEMENT, IZOBRAŽEVANJE IN TURIZEM: KREATIVNO V SPREMEMBE

Portorož, 22.–23.10.2009

Ob evropskem letu kreativnosti in ustvarjalnosti sta Turistica – fakulteta za turistične študije in Fakulteta za management Koper organizirali mednarodno konferenco z naslovom Management, izobraževanje in turizem: kreativno v spremembe. V 26. sekcijah so se v dveh dnevih zvrstili številni referenti, ki so vsak s svojega zornega kota osvetlili sedanje stanje na področju turizma in gospodarstva. V poročilu sem zajel sekcije, katerim sem tudi sam prisostvoval: Človeški viri v turizmu; Kreativni turizem; Management turističnih organizacij; Destinacijski management in Trženje v turizmu, v njem pa sem zajel tudi izsledke s plenarnega zasedanja in z okrogle mize.

Na sekciji Človeški viri v turizmu so se odpirala vprašanja motivacije za delo med zaposlenimi v slovenskem turizmu in gostinstvu, velika pozornost je bila namenjena zlasti njihovemu izobraževanju in nagrajevanju. Referenti so poudarjali tudi nujnost znanja tujih jezikov med zaposlenimi v turizmu in dejstvo, da so dobri kadri kljub svoji nepogrešljivosti žal pogosto premalo cenjeni. Najpomembnejši so stalno izobraževanje kadrov, dobro nagrajevanje in zavedanje, da so prav oni nepogrešljiv dejavnik turističnega razvoja.

Ker se brez kreativnosti in inovativnosti danes izgubimo v povprečju, je sekcija Kreativni turizem postregla s nekaterimi inovacijami in ponudila številne iztočnice za kreativno delo. *Team-building* v Postojnski jami ali indijanska vas v sklopu termalnega zdravilišča? Bo območje Mežice kdaj postalo turistična atrakcija in ali bo znamka eko-marjetica postala pomemben cilj hotelirjev? Ali znamo vina kot pomemben del turistične ponudbe tudi pravilno tržiti in umeščati v turistično ponudbo?

Na plenarnem zasedanju so po pozdravnih nagovorih dr. Rada Bohinca, dr. Aleksandre Brezovec in dr. Boštjana Antončiča svoje poglede na turizem predstavili: mag. Rado Pezdir, mag. Darja Radič, dr. Brigita Skela Savič, dr. Boštjan Antončič in mag. Alojz Šteiner. Glavni temi sta bili gospodarska kriza in njeni vplivi na turizem. Čeprav je svetovna kriza prizadela vse gospodarske panoge, je turizem zaradi svoje prilagodljivosti globalnim spremembam še vedno ena najperspektivnejših gospodarskih panog. Je Slovenija pripravljena na spremembe, smo dovolj prilagodljivi in inovativni, da prodremo na trg z novimi produkti in kljubujemo recesiji? Za pritrdilni odgovor bo predvsem treba sprostiti birokratske mlino, ki so v številnih primerih »zaviralno orodje« turističnega razvoja. Vsi podatki kažejo na staranje evropskega prebivalstva, pri čemer Slovenija ni nikakršna izjema. Starejši bodo iz leta v leto pomembnejši gosti, zato je eden od prioritarnih ciljev slovenskega turizma prav prilagoditev ponudbe starejšim gostom. In seveda se moramo vprašati, ali so turisti ob obisku turističnih destinacij dovolj varni? Primeri iz prakse kažejo, da za varnost ni vedno dovolj dobro poskrbljeno; v prihodnje bo treba izboljšati tudi ta segment ponudbe.

Okrogle mize so se udeležili nekateri znani obrazi: Franc Kangler, župan Mestne občine Maribor; Boris Popovič, župan Mestne občine Koper; Marjan Božnik, direktor Marine Portorož;

Jadran Furlanič, v. d. direktor Turističnega združenja Portorož; Roman Matek, generalni direktor Zdraviliška Laško in Dr. Janez Šušteršič, izredni profesor na Fakulteti za management Koper. Udeleženci so vsak s svojega zornega kota predstavili pomen inovacij v turističnem razvoju, izboljšave turistične ponudbe in infrastrukture na občinski ravni, glavne težave, ki zavirajo razvoj turizma, in še marsikaj drugega.

Referenti so se v sekciji Management turističnih organizacij ukvarjali s področji podjetništva, privatizacije, cateringa, kriznega managementa, turizma in dela na domu, organizacije in vodenja zdravstvenih kolonij in igralništva. Čeprav dovolj pestri, pa so bili referati preveč teoretični in niso vključevali dovolj primerov iz prakse. Kljub dobrim teoretičnim modelom se namreč v praksi pogosto dogaja, da jih turistični managerji ne upoštevajo, zato razvoj ne teče po začrtanih smernicah.

Na sekciji Destinacijski management sem tudi sam predstavil referat o razvoju turizma na območjih Nature 2000 v Zasavju. Referat je bil dobro sprejet, kar je lepa spodbuda za moje nadaljnje soustvarjanje turistične ponudbe. Sekcija je s primeri Pirana, Novega mesta, hrvaške Istre, gorenjske turistične destinacije, krajinskih parkov in športnih prireditev postregla s številnimi novimi spoznanji. V omenjeni sekciji predstavljeni referati so bili zanimivi tudi za etnološke, saj se primeri Pirana, krajinskih parkov, Novega mesta, Gorenjske, Istre in, konec koncev, Zasavja, dotikajo številnih tem, pri katerih lahko etnologi s svojim znanjem pripomoremo k boljši turistični ponudbi.

Zadnja sekcija, ki sem se je udeležil, je bila Trženje v turizmu. Zaradi pomanjkanja časa so bili predstavljeni referati krajši, kot je običajno, kljub temu pa so referenti postregli s številnimi zanimivimi primeri, od zavarovanih območij, naravnih zdravilišč, pomena starejših v turizmu, turističnih kmetij, motivacijskih potovanj in internetnega trženja. Sklenem lahko, da danes sam turistični produkt ni dovolj, z inovativnimi pristopi ga je predvsem treba znati uspešno tržiti in oglaševati, najpomembnejši za trženje pa s svojimi neomejenimi možnostmi postaja internet.

Konferenca Management, izobraževanje in turizem je s pestrostjo v sekcijah obravnavanih tem in referatov osvetlila različne poglede na razvoj turizma. Zato ob koncu konference lahko brez zadrege zapišem, da ima turizem tudi v prihodnje dobre možnosti za razvoj in da njegovega razvoja tudi gospodarska kriza ne more povsem ustaviti. Žal pa ugotavljam, da smo bili etnologi zelo skromno zastopani, saj se je konferenca poleg mene udeležila le še ena kolegica etnologinja.

* Andrej Šumer, absolvent Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1410 Zagorje ob Savi, Cesta zmage 16, E-naslov: andrej.sumer@si.cx

URBANI FENOMENI CELJA V PERSPEKTIVAH MUZEJA NOVEJŠE ZGODOVINE CELJE

V zadnjem stoletju je mestna populacija v skokovitem porastu in mesta kot prostori bivanja večine človeštva so v nenehnem gibanju in razvoju. Različni urbani transformacijski procesi sprožajo kompleksne spremembe, ki odsevajo v globalnih aktualnih problemih, sodobna urbana krajina pa vedno znova dobiva nove podobe in forme. V svetovne megapolise in metropole se priseljujejo vedno novi priseljenci. Danes živi na svetu 6,7 milijarde ljudi, od tega večina v mestih. Tako je tudi v Sloveniji. Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije živi v Sloveniji 2 mio prebivalcev, od tega polovica v urbanih naseljih, v Ljubljani, glavnem mestu Slovenije, pa prebiva 13 odstotkov slovenskega prebivalstva.

Zaradi same narave pojava in vsestranskih funkcij mesta je mesto temelj raziskovanja glavnih družbenih znanstvenih disciplin – sociologije, ekonomije, geografije, urbane antropologije, etnologije in zgodovine. Vsaka disciplina je razvila svojo metodologijo, s katero skuša razumeti in razložiti mesto, posledice strukture, procesa in sprememb. Zato so možnosti obravnav urbane krajine, mest in fenomenov različne in skoraj neskončne, aktualnost stanja pa dokazujejo raznovrstne institucije in projekti, ki z različnih vidikov obravnavajo mesta kot ključno socialno enoto. Tematika sodobnih urbanih fenomenov je pomembna raziskovalna in komunikacijska kategorija tudi v muzejskem procesu, muzeji pa so enakovredne institucije ter pomembni partnerji pri raziskovanju, izvajanju, dokumentiranju ter komuniciranju projektov tovrstnih vsebin. Usmeritev izhaja iz nove družbene vloge modernega muzeja. Sodobni muzeji so del družbenih procesov, njihov obstoj v družbi ni statičen, saj se aktivno, sprotno in aktualno odzivajo na dogajanja v družbi in jo hkrati povratno aktivirajo. Prav 'socialno vključevanje' (*social inclusion*) muzejev je eden ključnih in prepoznavnih novih trendov na področju muzeologije in čedalje pomembnejšem kontekstualiziranju dediščine. Ne le da muzej vzpodbuja zavest o mestu in radovednost o njem, krepi občutek prispevanja h kulturi in k življenju mesta, temveč je tudi del socialnih procesov in enakovreden instrument komuniciranja v urbani krajini.

Aktualnim muzeološkim usmeritvam sledimo tudi na Oddelku za urbano etnologijo Muzeja novejšje zgodovine Celje. V letu 2007 smo zastavili večletni projekt z naslovom Urbani fenomeni / muzejske perspektive CE, v okviru katerega poteka raziskava različnih vsebin, ki zapolnjujejo podobo mesta Celja. Delo na projektu je metodološko in organizacijsko raznoliko, v njem pa je poseben segment namenjen študentskemu raziskovalnemu delu in dodatnemu usposabljanju in izobraževanju študentov etnologije in kulturne antropologije. V sklopu vsakoletne raziskave organiziramo etnološko muzejsko delavnico za študente, ki sledi vsebini posamezne raziskave.

Prva v nizu raziskav je bila leta 2007 izvedena raziskava o celjski mestni tržnici, ki je potrdila hipotezo, da je mestna tržnica prepoznavna urbana identiteta mesta in mestno sociovozlišče

posebnega pomena z nakupovalno in družbeno funkcijo in da je na nek način »srce mesta«. Tudi rezultati ankete so dokazali, da ima tržnica posebno mesto v življenju meščanov. Raziskava, ki je bila izvedena v letu 2008, je obravnavala celjska dvorišča kot specifične urbane prostore bivanja in prostore javno-zasebnega značaja. Ugotovili smo, da se središče mesta transformira v njegovo margino, nekdanja mestna dogajanja pa se v novih, globalnih in univerzalnih oblikah odvijajo na nekdanji mestni margini!

V letošnjem letu (2009) pa je potekala raziskava o celjskih taksistih. Raziskavo smo torej preusmerili od izbranih urbanih prostorov (celjska mestna tržnica, celjska dvorišča) k specifični profesionalni skupini, ki na poseben način prispeva k identiteti vsakega mesta. Zgodbe bi lahko strnili v dve skupini – življenjske zgodbe posameznih taksistov, ki razkrivajo tudi njihov status in vlogo v družbi, ter zgodbe, ki jih sproža medsebojni odnos z uporabniki njihovih storitev. Taksisti so se izkazali kot odlični pričevalci s številnimi izkušnjami, vajeni komunikacije z ljudmi, ki jo razumejo kot bistveni segment svojega dela. Med osebno-stnimi karakteristikami poudarjajo še prijaznost, nevsiljivost, urejenost in dovtetnost za stranko.

Odras aktualne družbenopolitične situacije je podatek, da je za večino sogovornikov ta poklic le izhod v sili predvsem zaradi izgube redne zaposlitve ali pa le honorarni dodatek k redni službi. Posledično se je sam status omenjenega dela izredno spremenil. V preteklosti je poklic taksista spadal med elitne poklice s strogo določenimi pravili (Pravilnik o izvoščkih iz leta 1895), z oblačilnim kodeksom in kodeksom obnašanja, danes pa je taksist lahko vsak, ki nima drugega dela. Prav tako je razlika pri njihovih odjemalcih – usluge taksistov so bile v preteklosti povezane s statusnim simbolom in prestižem, medtem ko so danes dostopne vsakomur. Aktualno stanje zaznamujejo še splošna neurejenost, včasih celo anarhično stanje, in formalne nedoslednosti pri izvajanja poklica. Posledično sklepamo, da taksisti v Celju ne pripadajo k njegovi identiteti, so neprepoznava in nehomogena poklicna skupina.

Raziskavo bomo nadaljevali tudi v prihodnjih letih in tako še naprej proučevali različne fenomene mesta. Želimo si, da bi ob koncu triletnega obdobja svoja dognanja in opažanja ter dokumentacijo objavili v posebnem zborniku, ki bo zajel do sedaj obravnavane vsebine. Točen datum izida težko napovem, vsekakor pa bo zbornik »zunaj« v kratkem!

Zahvaljujem se vsem, ki so sodelovali v dosedanjih raziskavah in čestitam vedoželjni študentski vnemi; ta vedno znova ustvarja pozitivno vzdušje, ki preveva naše raziskovalno delo na poletnih etnoloških delavnicah.

* Mag. Tanja Rozenbergar Šega, univ. dipl. etnol. in prof. sociol., muzejska svetovalka, direktorica, Muzej novejšje zgodovine Celje. 3000 Celje, Prešernova 17, E-naslov: tanja.rozenbergar@guest.arnes.si

Udeleženci delavnice.
Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, junij 2009

Terensko delo.
Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, junij 2009

ZGODBE TAKSISTOV¹

Na Oddelku za urbano etnologijo Muzeja novejšje zgodovine Celje in v okviru Šole muzeologije smo tudi letos organizirali etnološko delavnico z naslovom Urbani fenomeni – muzejske perspektive / CE3. Tokrat smo se podali na lov za zgodbami taksistov, ki so včasih več kot le to. So tudi poslušalci, svetovalci, pomočniki, kritiki, dostavljavci in še marsikaj drugega. V svojem delovnem prostoru (avtomobilu) ne prevažajo le ljudi, ampak tudi njihove zgodbe, težave, anekdote in različne druge življenjske izkušnje. Vse to dobi, skozi oči in ušesa taksista, povsem nove dimenzije, ki smo jih raziskovali in odkrivali na terenu. Pričevanja taksistov in naša opažanja so nam dali rezultate, ki ne le da umeščajo poklic taksista v nek družbeni, urbani kontekst, pač pa prikazujejo tudi drugačno perspektivo načina življenja Celjanov.

Letošnja že tretja delavnica v sklopu raziskovanja urbanih fenomenov je znova pokazala na pomembnost tovrstnih raziskav za samo mesto Celje. Povabilu k udeležbi so se v največji meri odzvale študentke etnologije in kulturne antropologije, med katerimi je bila tudi ena diplomantka. Svoje prve stike z etnologijo in s kulturno antropologijo pa je iskala tudi bodoča študentka. Pri svojem delu na terenu kot tudi pri kabinetnem delu so udeležence pokazale lepo doto znanja, pridobljenega ob študiju, in znova dokazale širino in »življenjskost« vede. Veselili smo se tudi lepega odziva celjskih taksistov in voznikov taksijev, ki so nesebično in z obilico dobre volje z nami delili svoje zgodbe in izkušnje s terena, za kar se jim iskreno zahvaljujem.

Na delavnici smo se preizkusili v različnih raziskovalnih metodah, in sicer v intervjuju, anketi, zbiranju arhivskih virov in

brskanju po spletu. Na terenu smo se razdelili v štiri skupine; taksiste je vsaka raziskovala s svoje perspektive. Prva se je osredotočila na profil celjskega taksista in njegovo poklicno delovanje. Druga je raziskovala dogajanja v taksijih skozi zgodbe, ki so jih pripovedovali taksisti, in vse skupaj zabeležila v obliki dokumentarnega filma. Tretja je raziskovala glas ljudstva, torej podobo taksista v javnosti. Zadnja pa se je ukvarjala s primerjavo in podobo taksista nekoč in danes, pri čemer je izhajala iz arhivskih virov.

Pogled skozi službo na družbo

Mesto lahko definiramo kot prostorsko naselbinsko obliko, v kateri se – zaradi zgodovinskega razvoja, geografske lege, socialne in profesionalne strukture, prisotnosti sekundarnega in terciarnega gospodarskega sektorja ter oblike politične ureditve – razvije določen način življenja in kultura, da bom preciznejši, načini življenja in kulture (Brumen 1991: 95).

Delavska kultura in načini življenja so Celju, predvsem med industrializacijo, v dobršni meri spremenili urbanistični izgled in hkrati tudi socialni status prebivalstva. Večja podjetja so pomenila več delovnih mest in s tem tudi večje kolektive, ki so začutili potrebo po druženju in povezovanju delavcev istih strok. »Delavstvo pa je socialno profesionalna skupina, ki si v vsakokratnem zgodovinsko družbenem trenutku izoblikuje specifično zavest, način življenja in kulturni stil« (Brumen 1991: 95). V sodobnem času je kolektivne delavske zavesti manj,² a občutek pripadnosti določeni poklicni skupini ostaja, kar pa bi v našem kontekstu težko prisodili voznikom taksijev v Celju. Nimajo ne svojega kolektiva ne posebne sekcije na Obrtni zbornici, še

¹ Poimenovanje »taksisti« v naslovu uporabljam le kot splošno znan pojem, ki označuje voznike taksijev. V samem besedilu pa se, glede na dejstvo, da je 99 odstotkov celjskih voznikov taksijev nekvalificiranih šoferjev in zato težko govorimo o poklicu taksista, raje držim poimenovanja »vozniki taksijev«.

² Kar gre pripisati tudi splošnemu stanju človeškega duha, ki bolj kot kolektiv poudarja posameznika.

več, nimajo niti svojega uradnega pravilnika.³ Razlog za opisano stanje je predvsem ta, da voznikom taksijev v zadnjem obdobju ni treba biti več kvalificiran voznik s posebnim vozniškim znanjem; zadostuje namreč že izpit B-kategorije. S tem se je izgubila vsakršna stanovska pripadnost, ki je sicer značilna za delavce iste stroke. Namesto stanovske kolegialnosti vlada med vozniki nezdrava konkurenca, ki se pogosto kaže v lovu za strankami. Vozniki so namreč pogosto plačani tudi od dnevnega prometa. Namesto poklicnega stanu tako sodobne celjske voznike taksijev družijo slabi delovni pogoji in neurejen delovni status. Ampak to je že druga zgodba, ki pa kljub temu nakazuje, kako daleč lahko sežejo muzejske perspektive in kako pomemben člen pri raziskavah urbanega načina življenja je lahko kustos etnolog. »Prav ti so lahko kronisti dogajanja v nekem mestnem okolju na eni strani in ažurni raziskovalci vsega, kar izhaja iz kategorije urbanosti in sodobnosti« (Roženbergar Šega 1999: 121).

Raziskovanje urbanega načina življenja Celjanov odpira nove poglede na družbo in hkrati ponuja muzeju nove raziskovalne možnosti. S tem »ne le da vzpodbuja zavest o mestu in radovednost o njem, krepí občutek prispevanja h kulturi in življe-

3 Več v članku Sandre Jazbec in Maše Zavrtanik.

nju mesta, temveč je tudi del socialnih procesov in enakovreden instrument komuniciranja v urbani krajini« (Roženbergar Šega 2008: 84). Z letošnjo delavnico urbane etnologije z naslovom Zgodbe taksistov smo v muzeju stopili še korak dlje, saj smo se s celostnim pristopom k predmetu preučevanja znebili stare etnološke prakse, ki je preučevala mesto kot »razdeljen prostor različnih življenjskih praks, načinov življenja in miselnih sistemov« (Brumen 1994: 28). Seveda pa ob tem ne gre za nikakršno antropologizacijo etnologije, pač pa za sodobni muzeološki pristop, ki v svojo spoznavnost in preučevanje problematike vključuje različne metodološke prakse.

Viri in literatura

BRUMEN, Borut: Evropske urbane študije pred durmi posturbanosti. *Etnolog* 4, 1994, 19–33.

BRUMEN, Borut: Raziskovanje mestne in delavske kulture v ZRN, NDR in Švici. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1/27, 1991, 95–101.

ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja: Kustos etnolog – kronist mesta. *Etnolog* 9(2), 1999, 119–125.

ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja: Urbani fenomeni in muzejske perspektive. V: Breda Čebulj Sajko (ur.), *Etnologija in regije Ljubljana: Urbana etnologija in identitete Ljubljane*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2008 (Knjižnica Glasnika SED; 42), 83–87.

TAKSISTI – URBANI RIBIČI

V drugi polovici 20. stoletja se je stroka v svojih raziskavah začela zavedati pomena mest in njihovih prebivalcev. Tako se je uveljavilo spoznanje, da so »mesta organski sestavni del načina življenja tega časa in tako organski sestavni del problematike, s katero se etnologija ukvarja« (Kremenšek 1994: 11). V nenehno spreminjajočih se urbanih prostorih namreč živi vse več ljudi, s tem ti prostori dobivajo vedno nove podobe in oblike, posledično pa raziskovalcu ponujajo pester in raznolik izbor tem. Nekatere med njimi so povezane tudi s transportom, prometom, komunikacijskimi sredstvi.¹ Kljub številnim raziskavam pa so nekatere teme še vedno slabo raziskane, mednje spada tudi življenje in delo taksistov.

Odnos med transportom in mesti

Odnos med transportom in mesti ima dolgo in kompleksno zgodovino. V kulturi in načinu življenja ljudi se s pomočjo transporta, prometa in komuniciranja razvijajo in oblikujejo medsebojni stiki. Največje spremembe predvsem zaradi kulturnega in tehničnega napredka, ekonomske rasti ter rasti populacije opazimo po letu 1870 (Hart 2001: 102). Skozi leta so se vrste transportnih in prometnih sredstev spreminjale in razvijale, hkrati s tem pa tudi njihova raba ter številčnost. Njihov stranski produkt je

prav tako pomembno vplival na življenje ljudi: rušenje tradicije in spoštovanja (Ježernik 2008: 17), kar se odraža tudi v delu in življenju taksistov.

Promet je bil v preteklosti odraz gospodarskih in socialnih razlik (Bogataj 1976: 2), saj so si lastno prevozno sredstvo lahko privoščili le premožnejši. Danes je raba transportnih sredstev predvsem zaradi pestre ponudbe javnega prevoza² večja, dostopnejša in ugodnejša.

Transportna sredstva pa so tudi pogoj za oblikovanje različnih življenjskih podob (Bogataj 1976: 2), ki jih lahko raziščemo z zbiranjem osebnih zgodb prebivalcev mest in njegovih predelov, hkrati pa tudi z dokumentiranjem njihovih spominov, spominov na mesto, njegov ritem, njegove podobe in procese (Roženbergar Šega 2008: 85).

Od gentlemana do ribiča

S pojavom avtomobilov v Sloveniji so furmani zamenjali svoje konje za jeklene konjičke in nadaljevali tradicijo prevoza ljudi. Biti taksist je bilo nekoč spoštovanja vredno početje, voznik taksija pa je veljal za gentlemana, saj je bil točen, urejen in dosleden. S tem je pokazal spoštljiv odnos do strank in si pridobil njihovo zaupanje. Tako so bili taksisti v preteklosti prav zaradi

1 Pogosto obravnavana tema so bili furmani, tovornjakarji, avtoprevozniki.

2 Mestni in medkrajevni avtobusi, vlak in nizkocenovni letalski prevozniki.

* Ana Beno, absolventka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1230 Domžale, Brejčeva 8, E-naslov: ana.beno@gmail.com; Ana Bezek, študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1352 Preserje, Rakitna 100, E-naslov: ana.bezek@gmail.com

Dokumentarno snemanje na terenu; izsek iz dokumentarnega filma o delu celjskih taksistov.

Foto: Videoteka Muzeja novejšje zgodovine Celje, junij 2009

profesionalnega odnosa tudi vozniki na pogrebih, porokah in drugih, predvsem svečanih slovesnostih. V obdobjih gospodarskih kriz so se ljudje, ki so se vozili s taksiji, celo skrivali, saj je vožnja s tem prevoznim sredstvom veljala za luksuz, kar so nekateri razumeli kot »metanje denarja skozi okno«. Med vozniki taksijev so veljala (nenapisana) pravila, ki so se jih vsi držali, kar je poklicu dajalo še večjo vrednost. Tudi odnos strank do taksistov in njihove opreme je bil spoštljivejši, kot je danes.

V zadnjem desetletju so se na področju taksi službe začele kazati spremembe. Z njihovim vedno večjim številom je po mnenju »starodobnih« taksistov v Sloveniji nastala prava zmešnjava – ni več vrstnega reda, ni enakih cen, ni pravil o garderobi in bontonu. Hkrati se je uveljavila tudi misel, da je taksist lahko vsak: »Če ne dobiš službe, greš pač vozit taksi,« je danes že skoraj nenapisano pravilo. Zaradi boja za preživetje, ki jim ga prinaša dnevno število prevozov, se je med taksi službami razvilo tekmovanje v lovu za (stalnimi) strankami in tako smo danes priča pojavu spreminjanja tradicionalnih gentlemanov v »urbane ribiče«. Večja ko je konkurenca, nižje so cene; boj je vse bolj zaostrjen, med taksisti prihaja celo do fizičnih obračunov.

Taksist več kot le voznik taksija

Kljub številnim spremembam v zadnjih letih pa je na tem področju večinoma še vedno dovolj pristnega stika človeka s sočlovekom. Taksi je še vedno zaseben prostor, v katerem si ljudje zaupajo, prostor neštetihih zgodb in dogodkov, tako žalostnih kot veselih.

V taksi se ljudje usedejo v različnih stanjih. V tistem trenutku se taksist spremeni v nekakega psihologa, ki se mora znati prilagoditi stranki ter novonastalemu položaju. Voznik tako lahko postane zaupnik, poslušalec, svetovalec, taksi pa se spremeni v prostor, v katerem so ujete neštete zgodbe.

Pogovor sprva običajno teče o vremenu, zdravju, aktualnih temah, med vožnjo pa stranke svojemu vozniku mnogokrat zaupajo svoje osebne težave, poslovne skrivnosti, zgodbe, ki so jih slišali, in dogodke, ki so jim bili priče. Včasih poslušajo celo zgodbe, ki se pozneje pojavijo v časopisih, vendar te le redko zapustijo stene avtomobila. Med vozniki velja nekaka »poklicna molčečnost«, ki jo najbolje opiše stavek celjskega taksista:

Taksi piknik po službi.

Foto: Jože Rozman, Celje, 1980

»Vidite to je tak, kot da bi jaz vas pelal v eno in isto gostilno desetkrat na dan, pa vam ne bom reku, da ste pijanec. To se mene ne tiče in tega tud ne bom izdal, če bi me kdo kaj o vas vprašal.« S tovrstno diskretnostjo in profesionalnostjo si vozniki pridobijo zaupanje ter stalne stranke.

V nekaterih primerih se splete celo vez, ki lahko preraste v posebno vrsto »prijateljstva«. Tako na primer mnogi vozniki prepoznajo stalne stranke že po glasu, vedo, katero glasbo poslušajo, poznajo njihove opravke in poti, po katerih jih dnevno vozijo, nekaterim pa pomagajo celo z nakupi živil in drugih potrebščin in jim jih dostavijo na dom, ter z različnimi drugimi prevozi.³ Tovrstne nakupe in prevoze opravljajo predvsem za starejše stranke. Med taksisti obstaja celo nekaj »taksi« humor, ki privre na dan predvsem zunaj njihovega delovnega časa. Običajno gre za prav posebne vragolije, ki jih pripravljajo drug drugemu in si tako malce ponagajajo – kaj in kako, je odvisno od domišljije udeležencev ter dobrega poznavanja sovoznikov. Mnogi si čakanje kratkočasijo z igranjem šaha in s klepetanjem na skupnih zbirališčih, nekateri pa si občasno privoščijo celo »taksi piknik«.⁴

Taksi predstavlja voznikov »drugi dom« in vsak si ga uredi po svojem okusu. Za srečno vožnjo brez nesreč, nezgod ter drugih nevšečnosti, takšnih in drugačnih, imajo mnogi taksisti svoje talismane⁵ in druge spominke. Po navadi »bingljajo« z vzratnega ogledala ali pa so skriti med sedeži, v predalih ali pa ležijo na armaturi. Običajno jih spominjajo na prvo vožnjo, prevoz kake določene osebe ali pa jim že na splošno prinašajo srečo. Te manjše »dekoracije« naredijo voznikov delovni prostor bolj domač in oseben. Nenazadnje v njem preživi večji del svojega časa.

Sklep

Kljub slabi raziskanosti tematike, tako na območju Slovenije kot tudi v drugih delih sveta, je temo mogoče povezati z drugimi, sorodnimi, kot na primer s temami javnega prevoza, avtoprevo-

3 Med take prevoze spada na primer vožnja (manjših) hišnih ljubljencev.

4 Piknike so redno organizirali celjski taksisti.

5 Zajčji repi, plišaste živali, ki prinasajo srečo (štiriperesne deteljice, podkve, ipd.), predmeti z nabožno vsebino.

zništva in podobnimi. Raziskovanje odpira vedno nova in nova vprašanja kot tudi spoznanja.

Po kratkem pregledu bi lahko rekli, da je vožnja s taksijem »najbolj intimna oblika javnega prevoza«, tako za nas kot tudi za našega voznika. S tem ko vstopimo v taksi, vstopimo tudi v voznikov osebni prostor – njegov drugi dom. Taksist nas seznanja z najnovejšimi novicami, je naš zaupnik in celo nekakšen psiholog.

Sicer se verjetno nihče med nami ne zaveda vloge taksista v svojem življenju, saj vanj ponavadi vstopa neopazno, pa vendar vpliva na nas, naše razmišljanje, mišljenje in ravnanje. Biti voznik taksija je veliko več kot običajna služba, saj se mora taksist znati prilagoditi različnim situacijam ter se v trenutku preleviti iz turističnega vodnika v svetovalca. To ni le poklic, je način življenja.

TAKSISTI – ZGODOVINSKI IN SODOBNI (V)POGLED

Slovenski etnološki leksikon nas pouči, da je taksist »poklicni voznik osebnega avtomobila – taksija, s katerim prevaža ljudi. Lahko je lastnik taksija ali uslužbenec. T. so nasledili voznike kočij, zato so jim starejši preb. v večjih mestih še po 2. sv. v. pravili fjakarji. Kakor izvoščki¹ so bili tudi t. od zač. organizirani, imajo pravila za delo in pravila vedenja do strank« (Bogataj 2004: 621).

Številne poklicne skupine imajo svoje pravilnike, ki podrobneje narekujejo opravljanje njihovega dela, zajemajo pa tudi pravila medsebojnih odnosov znotraj poklicne skupine ter v razmerju do strank. Prav zato pravilniki v veliki meri pomagajo pri raziskovanju načina življenja posameznih poklicnih skupin. Na njegovi podlagi lahko ugotovljamo razmerja tako med pripadniki poklicne skupine kot tudi razmerja do drugih poklicnih skupin. Predpisi vnašajo v njihovo delo in življenje red in pravila obnašanja, ki pa lahko postanejo tudi navade. V nekaterih primerih so to le nenapisana pravila, ki jih pripadniki prav tako upoštevajo, v drugih primerih pa gre za posebej izdana in objavljena pravila. V članku se osredotočava na primerjalno analizo skozi čas, tj. taksiste v preteklosti in danes; začenjava s Pravilnikom izvoščkov, ki je v Celju izšel leta 1929 – del Pravilnika so pravila o opravljanju dela in obnašanju do strank. V njem se ponovi mnogo členov iz njegovega predhodnika, tj. Pravilnika za izvoščke v Celju, ki ga je leta 1895 izdal Mesti magistrat in ga objavil na tamkajšnji oglasni deski. Posebej je treba poudariti, da Pravilnik iz leta 1929 šteje 32 členov in je namenjen voznikom »s konjsko kakor tudi motorno silo« (Bukošek 1993: 66), medtem ko se tisti iz leta 1895 (s 24 člani) nanaša izključno na izvoščke z vozovi. V Pravilniku (iz leta 1929, o. p.) so poleg splošnih določil na-

Viri in literatura

BOGATAJ, Janez: Promet, komunikacijska sredstva in komunikacije. V: *ETSEO 4*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, 1–34.

HART, Tom: Transport and the city. V: Ronan Paddison (ur.), *Handbook of Urban Studies*. London: Sage Publications, 2001, 102–123.

JEZERNIK, Božidar: Od vzpona nacije do nacionalizacije. V: Jože Dežman, Jože Hudales in Božidar Jezernik (ur.), *Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije*. Celovec: Mohorjeva založba, 2008, 17–66.

KREMENŠEK, Slavko: Slovenska etnologija in mesta. *Etnolog* 4, 1994, 9–16.

ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja: Urbani fenomeni in muzejske perspektive. V: Breda Čebulj Sajko (ur.), *Etnologija in regije: Ljubljana*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2008 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 42), 83–88.

vedeni tudi pogoji za opravljanje dejavnosti, pravila o voznikovem obnašanju, plačilu voznine, kaznovanju, določila o tehnični opremljenosti in mestih stojišč ter dolžnostih voznikov.

Pravilnik je določal, da so izvoščki (predhodniki taksistov) za izvrševanje obrti potrebovali koncesijsko listino, ki jo je izdal mestni magistrat. Listino so morali imeti vedno pri sebi. Pravilnik je tudi določal, da »imetnik koncesije mora izvrševati obrt sam, ali po uslužbenih voznikih (šoferjih); odgovarja pa za njih delo in morebitno zlorabo« (*ibid*). Opravljanje opisanega dela je bilo torej strogo nadzorovano. Poleg tega, da so izvoščki potrebovali koncesijsko listino, so to delo lahko opravljali »le sposobni, zanesljivi in trezni moški, ki so dopolnili 18. leto starosti, so dostojnega vedenja in govore državni jezik. Imeti ne smejo nalezljivih in gnus vzbujajočih bolezni« (*ibid*). Magistrat in nadzorne institucije so si z nadzorom nad delom izvoščkov prizadevali, da bi ti delo opravljali korektno. Voznik je obrt lahko kadarkoli odjavil.

Za izvoščke so bila posebej določena tudi stojišča (njihova mesta v Pravilniku niso natančno navedena), ob posebnih priložnostih pa je bilo dovoljeno ustaviti voz oziroma vozilo tudi drugje (na primer pred gledališčem). Voznik je moral vozilo parkirati za parkiranim vozilom, in sicer tako, da drugih vozil ni oviral pri odhodu. Prav tako je bilo določeno, da mora biti vsak voznik vedno pri svojem vozu in pred njim čakati na stranko, saj je bilo zapuščanje voza in »lov za strankami« po mestnih ulicah prepovedano. Voznik ni smel nikomur odkloniti vožnje, razen v njenim osebam in tistim, »za katere je dokazano, da bolujejo na nalezljivih boleznih« (*ibid*). Voznik je lahko peljal samo toliko strank, kolikor je bilo v vozilu sedežev. Stranka je imela pravico izbrati katerokoli vozilo v vrsti, saj med vozniki ni bilo vrstnega reda glede pobiranja naročil.

V Pravilniku je omenjenih nekaj podrobnosti tudi glede strankine prtljage. Te voznik ni smel sprejeti, preden se s stranko ni

¹ Voznik, ki poklicno prevaža ljudi s kočijo; tudi fjakar, kočijaž, furman (glej Bogataj 2004: 185).

Celjski taksisti nekoč.

Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, fond Josipa Pelikana, foto Josip Pelikan, 1935

dogovoril o ceni. Stranki je moral pomagati tako pri natovarjanju kot tudi raztovarjanju prtljage, ampak samo »v kolikor mu je to dovolil nadzor avtomobila« (*ibid*). Voznik je po izstopu stranke iz vozila moral vozilo pregledati in v primeru najdene lastnine to vrniti stranki oziroma jo odnesti na policijsko postajo.

Zelo pomemben je bil tudi zunanji izgled vozila. »Vozila morajo biti močna glede na uporabljivost, solidna in v zunanji obliki prikupljiva ter vselej dobro vzdrževana« (*ibid*). Za vzdrževanje, čistočo in zunanji izgled vozila so morali skrbeti vozniki sami. Pravilnik je prepovedoval vzdrževanje in čiščenje vozila na javnih mestih. Tudi skrb za vzdrževanje vozila je bila kazalnik njihove resnosti in odgovornosti do opravljanja poklica. S tem so tudi stranki izkazali spoštovanje in ji tako nudili več ugodja. Pravilnik je obsegal tudi pravila, ki so se nanašala na tehnično opremljenost vozil. Vozila so morala biti tehnično brezhibna, Pravilnik še posebej poudarja, da mora biti številka vozila dobro vidna, vprežna vozila pa so morala biti opremljena s številkami tudi na svetilkah. Na vozilu sta morala biti tudi dobro vidna ime in priimek voznika. Vozila so morala biti opremljena z lučmi, njihov soj pa ni smel biti premočan. Prav tako je bilo prepovedano povzročanje hrupa, uporabljati so smeli le »nizko zvoneče signalne naprave (hupe)« (*ibid*).

Stranka je morala plačati vsako vožnjo, višino plačila je določal Pravilnik. Pri zaračunavanju niso smeli prekoračiti maksimalnih cen. Stranka tako ni bila opeharjena, vozniku pa ni mogla očitati preveč zaračunane vožnje. Poleg plačila vožnje je morala stranka plačati tudi stroške cestnine, mostnine ali mitnine, in to tudi za smer, v kateri se je voznik vračal. Tarifa je bila enotna za vse dneve v letu, razlik ni bilo niti med nočnimi in dnevnimi tarifami. Pravilnik omenja tudi vračilo plačila prekinjene vožnje. Kadar je vožnjo prekinil voznik, ta ni imel pravice do plačila in je moral denar za že vnaprej plačano vožnjo vrniti. Kadar pa je prekinitev vožnje zahtevala stranka, je vozniku pripadala polovica voznine za neizvršeni del vožnje.

Tudi med izvoščki in njihovimi strankami je prihajalo do kršitev. Pri reševanju vseh nepravilnosti in kaznovanju je posredoval mestni magistrat oziroma celo sodišče. Za prekrške je bila predvidena denarna kazen, v nekaterih primerih celo nekajmesečna zaporna kazen.

Taksi služba danes.

Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Celje, junij 2009

In kakšni so današnji pravilniki za taksiste – naslednike izvoščkov? Za občino Celje žal ne obstaja, zato sva si pomagali s podatki za občino Velenje² iz leta 2005, tj. z 18-členskim Odlokom o avto-taksi prevozih. Predstavljeni Pravilnik iz preteklosti in današnji Odlok imata v načinu podajanja predpisov približno toliko skupnega kot knjiga o bontonu in suhoparno pravniško poročilo; slednji na določenih mestih deluje nekoliko nedosledno in podaja predvsem določila pravniško-tehnicistične narave, ki se pretežno nanašajo zgolj na vozilo (splošne določbe, dovoljenje za prevoz, postajališča, nadzor in kazenske določbe, prehodne in končne določbe), medtem ko teme, kot so bonton, osebna higiena, oblačilna kultura voznika, ipd., povsem izpusti. Olike, ki je bila v starejših pravilnikih posebej poudarjena, današnji Pravilnik ne omenja. Za ilustracijo podajava primer: »Ti (vozniki, o. p.) so dolžni, da se dostojno vedejo; oporečeni vozniki se morejo po policijskih odredbah izključiti od zaposlitve v tej obrti« (Zdovec 1994: 69), kar je dodatno potrdil najin sogovornik:

Ja seveda, so (manire, o. p.) ble drugačne. Meni je bil en taksist vzornik, pisal se je Čelik, drugač pa je bil avtotaksi prevozi, od žene starši so se še s fjakarji vozili. In ta taksist Filipič, ki je bil v Celju, in ta človek je bil krasno vzgojen taksist, on je pred avtom stal, prej je mel konja, je stal pred konjem ... če je delu dvanajst ur, je dvanajst ur pred avtom stal, pa stranke čaku (VA, junij 2009).

Razlika je (bila) kajpak opazna tudi v praksi.

Na podlagi rezultatov smeja skleniti, da so bile usluge taksistov včasih povezane s statusnim simbolom in prestižem, medtem ko so danes dostopne vsakomur, v skladu s poudarjenim dejstvom pa so se v različnih zgodovinskih obdobjih spreminjali tudi razmere in pogoji obravnavanega poklica, ki v današnjih časih na trenutke oziroma v posameznih primerih delujejo precej anarhično.

Če temo pogledamo nekoliko širše, pa morda ugotovimo, da včasih lahko taksist v nas (strankah) sproži celo kakšno spozna-

² Poleg mestne občine Velenje imajo Odlok o avto-taksi prevozih urejene še naslednje občine: Ljubljana, Maribor, Koper in Kranj.

nje ali zavedanje,³ bodisi v etnološkem/antropološkem bodisi v povsem življenjskem smislu, kot se je to zgodilo eni od avtoric članka ali, denimo, antropologinji dr. Svetlani Slapšak: »Rock in druge stvari tiste generacije so postali pomembni za etnografsko risanje zemljevidov: tega sem se zavedela, ko me je v ZDA prvič vozil taksist, star čez 60 let, ki je veselo migal v taktu uspešnice iz sedemdesetih let minulega stoletja« (Slapšak 2009b). Skratka, z dodatno svojevrstno etnografsko izkušnjo v žepu se nadejava, da študent(k)e etnologije in kulturne antropologije tudi prihodnja delavnica popelje skozi zanimivo temo.

3 Več o tem vesta kolegici, ki sta obravnavali psihološki vidik taksistov.

Viri in literatura

- BENEDIK, Božo: Čolnarji in izvoščiki na Bledu. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 32(2–3), 1984, 214–223.
- BOGATAJ, Janez: Izvošček (geselski članek). V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 185.
- BUKOŠEK, Metka: AŠ 72 *Inventarji 4: Mestna občina Celje II. del (1919–1941)*, fasc. 7603. Celje: Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, 1994.
- Mestna občina Velenje: Odlok o avto-taksi prevozi. *Uradni vestnik Mestne občine Velenje* (9), 2005, 11–12.
- PEŠAK MIKEC, Barbara: Ljubljanski fijakarji. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 53(1), 2005, 1–13.
- SLAPŠAK, Svetlana: Rusfet. *Večer (Sobotna priloga)*, 30. april 2009.
- SLAPŠAK, Svetlana: Ko poslušam Vlada Kreslina. *Večer (Sobotna priloga)*, 6. junij 2009.
- ZDOVC, Hedvika: *Inventarji 4: Mestna občina Celje I. del (1850–1918)*. Celje: Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje, 1994.

CELJSKI TAKSISTI IN NJIHOVE STRANKE

Sobota pozno zvečer je in zadnji avtobus je že odpeljal. Sama stojim na avtobusni postaji in razmišljam, kako naj pridem pravočasno domov, da mama ne bo jezna. Hitro pobrskam po telefonskem imeniku in pokličem taksi! Po desetih minutah, kot je bilo dogovorjeno, me taksist pobera na postaji in že se odpraviva. Hvala Bogu! Petnajstminutna vožnja hitro mine zaradi klepeta s taksistom, ki kot navit govori o vsem mogočem. Domov prispem pravočasno in se izognem maminemu neprijetnemu pridiganju o zamujanju (Tadeja Valentan).

Vsak od nas se lahko kaj hitro znajde v podobni situaciji, ko tako ali drugače ostane brez prevoza in s tem tudi z vsemi nevšečnostmi, ki temu sledijo. Prav v taki situaciji so taksisti zelo priročni. Taksisti pa so lahko še kaj več kot le šoferji; so tudi poslušalci, svetovalci, včasih pomočniki in kritiki. Skupaj z ljudmi, ki se usedejo v njihovo vozilo, prevažajo tudi zgodbe, začinjene z njihovimi trenutnimi težavami, veseljem ali s splošnimi življenjskimi izkušnjami. Tako šofer taksija z vsako novo vožnjo in vsako novo stranko pridobiva nove izkušnje in nov pogled na svoj poklic ter navsezadnje tudi vsakič znova sliši kako novo zanimivo zgodbo. Vse to smo letos v sklopu etnološke delavnice, tretje po vrsti v organizaciji Oddelka za urbano etnologijo Muzeja novejših zgodovine Celje, raziskovale študentke. Z delom na terenu, ki mu je sledilo kabinetno delo, smo raziskovale različne teme. Naju so zanimale predvsem zgodbe in razmišljanja taksistov in ljudi, ki jih prevažajo. V ta namen sva intervjuvali številne taksiste, med naključno izbrane ljudi pa razdelili anketo. Podnevi in ponoči, vedno na preži in na lovu za strankami! Vsakič znova, ko poženejo taksimeter, zapišejo novo zgodbo tako v svojih očeh kot tudi v očeh stranke. Vsak ima svoj pogled na

vožnjo s taksijem in svoje lastne izkušnje. S taksiji se vozimo iz različnih razlogov. Kot je pokazala anketa, najpogosteje takrat, kadar nimamo drugega prevoza, smo v vlogi turista ali kadar kaj popijemo. V navadi je, sodeč po anketi, da ga pokličemo po telefonu, nemalokrat pa jih zaustavimo kar na cesti, ko švigajo mimo nas. Po mnenju anketirancev pa so taksi službe pomembne zlasti takrat, ko priskočijo na pomoč vinjenim ali starejšim prebivalcem. Vedno znova zanimiva tema pogovora, tako na splošno kot med taksistom in stranko, je cena ali taksoimena tarifa, za katero stranke rade barantajo; to so nama zaupali taksisti. Najini anketiranci pa so povedali, da barantajo le ob ponujeni priložnosti, sicer pa ne. V anketi sva zastavili tudi vprašanje, ki se je navezovalo na mnenje o cenah prevozov. Seveda nihče ni menil, da so cene prenizke, temveč da so normalne in seveda tudi, da so previsoke.

Na splošno je uporabnikom vseeno, ali jih vozi voznica ali voznik. Se pa, kot vedno, najde par izjem, ki izrecno zahtevajo taksista ali taksistko. Razlog za to je, po mnenju nekaterih, da so »moški boljši vozniki«, včasih pa na izbor vplivajo tudi negativne izkušnje: »taksistka je zaspala za volanom, neprofesionalen odnos.« Spet drugi si želijo taksistke, ker »so bolj prijazne in zaradi neprimerne obnašanja taksistov«. Moteča je tudi prehitra vožnja taksistov in se z voznico za volanom počutijo bolj varne. Skratka, izbira je sorazmerna z izkušnjami tistih, ki se pogosto vozijo s taksiji.

Vožnja s taksijem je za večino strank sproščujoča, v njem se počutijo varne in zadovoljne. Vožnja s taksijem pa je lahko tudi neprijetna predvsem zaradi, kot so nama zaupali anketiranci, neprimerne vedenja taksistov; včasih so tudi preveč vsiljivi ali celo nesramni. Nekateri od naših anketirancev pa se v taksiju – v

* Tadeja Valentan, absolventka na Oddeku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 2000 Maribor, Dogoška 61, E-naslov: tadeja.valentan@yahoo.com; Tjaša Kunst, študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 3000 Celje, Celestinova 9a, E-naslov: taja.kunst@gmail.com

Intervju s taksistoma.

Foto: Fototeka muzeja novejšje zgodovine Celje, junij 2009

glavnem zaradi prehitre vožnje – počutijo tudi ogroženi. Zgodi se namreč, da naletijo na vinjenega voznika.

Cena je seveda pomemben segment, kadar govorimo o izbiri taksi službe, vendar ne edini. Uporabniki taksi storitev vedno bolj prisegajo tudi na njihovo kakovost. Sicer pa se mnenje naših anketirancev o celjskih taksistih nagiba k dobremu, saj pravijo, da so prijazni, uslužni in da se v Celju dobro znajdejo.

A tudi taksisti imajo s strankami pozitivne in negativne izkušnje. Nova stranka – nova zgodba. Prevažajo turiste, potnike, ki na zadnjem sedežu samo potujejo, in tudi tiste, ki jim v takem ali drugačnem stanju razlagajo svoje najbolj prikrita in intimna zgodbe. Najzanimivejše zgodbe, o katerih pripovedujejo taksisti, se gotovo dogajajo med vožnjo. Najsočnejše so seveda tiste, ki se dogajajo ponoči ob koncu tedna. Na žalost pa so prav omenjene nočne vožnje, ki so bile za naju najzanimivejše, za taksiste najbolj neprijetne. Pobegi brez plačila in temu podobna dogajanja niso tuja nobenemu med vprašanimi taksisti. Da bi te preprečili, so nekateri na zadnja vrata montirali tako imenovane otroške varnostne ključavnice. Zaradi tistih, ki jih niti te ne ustavijo in se ob tem še vandalsko obnašajo, pa imajo taksisti za svojo lastno varnost v avtomobilih solzivec, nekateri pa celo tihi alarm, ki jim omogoča takojšnjo pomoč kolegov. Nekatere taksi službe nudijo tudi odvoz avtomobila v lasti vinjenega človeka,

Dokumentarno snemanje na terenu.

Foto: Fototeka muzeja novejšje zgodovine Celje, junij 2009

a žal taksiste pozneje lastniki pogosto brez razloga obsodijo, da so jim iz avtomobila kaj ukradli ali pa uničili. Prav zaradi takih in drugačnih nočnih težav pa med taksisti velja nenapisano pravilo, naj bi ženske zaradi lastne varnosti ne vozile v »nočnih smenah«. Po pripovedi enega od taksistov je že prišlo do napada na taksistko, ki se je k sreči dobro končal, saj je bila po njegovih besedah *»močnejše postave in je mladeniča pošteno skloftala«*. Stranke pa ne zahtevajo le vožnje: *»Prinesi mi cigarete pa liter vina!«* ali pa: *»Dam ti zdravstveno kartico in mi pojdi, prosim, po zdravila,«* so vsakdanji opravki celjskih taksistov.

V življenju se vse vrti okoli ljubezni in tudi taksi ni izjema. Dogaja se, da se gospa zaljubi v telefonista v klicni pisarni, ga »non-stop« kličje, mu nosi malico, čokolado in celo rože. Lastnik celjske taksi službe nam je zaupal: *»Ena gospa je bila zatreskana v enega šoferja do nezavesti in do te mere, da se voznik ni upal več hoditi ponjo. Ljubezen močno popestri dogajanje v taksiju.«* Poklic taksista torej ne pomeni le opravljanja določenega poklica, temveč tudi soočenje z vsakdanjim načinom življenja prebivalcev Celja in okolice. V taksiju je vedno bilo in vedno bo pestro, taksiji so naša sodobna razvada in prav zato bodo v naših prenosnih telefonih vedno shranjene tudi številke taksi službe ali izbranega taksista.

MIRJAM MILHARČIČ HLADNIK IN JERNEJ MLEKUŽ (UR.): Krila migracij: po meri življenjskih zgodb; Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Ljubljana 2009, 249 str.

Prebiranje *Kril migracij* mi je nehote prikljalo v spomin serijo portretov *Stanja duha / Stati d'animo* futurista Umberta Boccionija iz leta 1911. Na platnih Stanja duha II: Tisti, ki odhajajo in Stanja duha III: Tisti, ki ostajajo, je slikar upodobil odnos med tistimi, ki odhajajo (potujejo, migrirajo), in onimi, ki ostajajo doma. Prvi so prikazani v drveči naglici, akciji, vrvežu dogajanja in kaosu časa. Vidimo jih kot podobe, ki nas opazujejo z vozečega vlaka, premikajo se v realnosti tedanje dobe. Drugo platno prikazuje tiste, ki ostajajo, statične figure v zelenih odtenkih, prevlečenih in skritih v vertikalno povlečenih črtah, ki delujejo kot zarasla nepokošena trava. Tiste, ki ostajajo, je prekril čas, nezmožnost dojetja dinamike protagonistov s prve slike. Stanja duha II. in III. nam podajajo podobo hkratnosti v preteklosti, ki se ne oddaljuje od današnjega umevanja dinamike migracije – tisti, ki odhajajo, vstopajo v nov svet, sebe (pre)oblikujejo in razvijajo med kulturo zapuščenega in pridobljenega, v iskanju novih identitet in ohranjanju dediščine izvornega okolja. Parelele med znanima futurističnima slikama in zbornikom *Krila migracij* niso brez naključij – z vlakom je drvela neznanemu moškemu v naročje nona urednika zbornika, z ladjo je Pepica odplula v Ameriko, Stanka v Kanado, Marija

v Egipt. Doma je ostajala družina, svojci, skupnost (...), ki je na različne načine interpretirala odhode pripadnikov in pripadnic skupnosti v širni svet ter njihovo življenje (in obnašanje) v novem svetu.

V *Krilih migracij* so tako orisane poti in usode individualnih migracij, predvsem žensk, ki so od začetka prejšnjega stoletja do danes iz različnih vzgibov začele zapuščati domači kraj in se odpravile v tujino. Niso se selile le zato, da bi si poiskale delo na tujem ali zaradi *mižerje* v hiši, se odločite moramo namreč umestiti v socialne, ekonomske in zgodovinske okoliščine ob privolitvi v odhod. Sprejete so bile med ljubljenci, znotraj družine, podvržene tako vplivom skupnosti kot v domeni zakoncev, kjer se je z odhodom matere v tujino obrnil »naravni« sistem družinskih vlog oče – mati. Odvisne so bile od kulturnih krajin, osebnih prepričanj, intimnih dejanj, samostojnih odločitev in njihovih posledic.

Čeprav je vloga migranta(ke) ena od osrednjih, če že ne osrednja, v dojetju preoblikovanja sveta v 20. stoletju, je večina študij o migrantski problematiki v ospredje postavljala odraslega moškega, delavca, v ozadje pa potiskala žensko ter celo paletu drugih dejavnikov / vlog, ki so v prejšnjem stoletju spremljali migracijske procese. Prepogosto so oceno o Tistih, ki odhajajo, podajale le številke in uradniški zapisi, s katerimi so operirali Tisti, ki ostajajo. V prepletu zgodovine, življenjskih pripovedi in opisovanju notranjega sveta migrantov pričujoči zbornik pred nami razkriva svet migracij skozi zgodbe Tistih, ki odhajajo. Izbrane življenjske zgodbe predstavljajo usodo posameznic (in posameznikov) znotraj »življenja v kontekstu«, v realnostih, ki so lastne samo pripovedovalcu ali so nam kot take posredovane iz korespondence migrantov z domačim okoljem. Ne gre za številke, analize, popise (...), temveč za zgodbe, za katerimi spoznamo realno osebo, prednico, sosedo, sovaščanko. Poudarek je na osebni noti, v prepuščanju besede čustvom, pomislekom, prepletenim dejavnikom med izbiri ostajanja in odhajanja, sprejemanja druge kulture in ohranjanja svoje, preživetja v novem okolju. Izpriča-

no je umeščeno v zgodovinske kontekste, ki zgodovino pripovedujejo, in v katerih nam je dovoljen pogled v preteklost preko dojetanja ter razumevanja posameznic in njihovega intimnega sveta.

A to niso, če povzamem besede urednice, »jokajoče Lepe Vide«, sprijaznjene s kruto usodo in s težkim življenjem na tujem, temveč so to pokončne ženske, ki sprejemajo kulturo novega, a pri tem ne zanemarjajo stikov z izvornim okoljem. Vež med tujino in domom ohranjajo razglednice, pisma, paketi, drobna darila in redki obiski. Te zapuščine pričajo o navezanosti med Tistimi, ki odhajajo, in Tistimi, ki ostajajo. Prav subjektivne izkušnje tako enih kot drugih pa nam lahko pojasnijo kompleksne slike migracijskih procesov.

Zbornik je delo sedmih avtoric in avtorjev: Mirjam Milharčič Hladnik, Marjana Drnovška, Urške Strle, Jerneja Mlekuža, Katje Škrli, Sanje Cukut in Špele Kalčič; razdeljen je na štiri dele, vključuje tako zgodbe Slovenk – migrantk kot tujk – priseljenc v Slovenijo. Prvi del, Dve štoriji za uvod, sta osebni zgodbi obeh urednikov zbornika. Tako spoznamo nono, ki v mladosti odide za dekle v Gorico in se od tam daljnega leta 1939 sama z vlakom odpelje v Francijo. Skupaj z možem in dvema otrokoma se na ladji »Radnik« v domovino vrne po osmih letih. Francoski Montceau-les-Mines zamenja za Log pod Mangartom, kjer ostane, čeprav se nikoli ne navadi na življenje med temi stenami, tu vzgaja otroke in z vnuki deli pripovedi o nekdanjih časih v tujini.

V skrbi za svoje otroke tujino za domovino zamenja tudi druga junakinja uvodnega dela, Pema. V Indiji rojena Tibetanka je v New York prispela pet let pred srečanjem z urednico zbornika, denar si je služila kot varuška. Kot se spominja avtorica članka, je bila Pema urejena mlada ženska, odvisna od dobro opravljenega dela, dobrih priporočil ter plačil zadovoljnih staršev otrok, ki jih je čuvala. Njena sta bila pri starših v Indiji, kamor je redno pošiljala denar za njun študij v zasebni katoliški šoli. Obe predstavljene zgodbi sta, čeprav tako oddaljeni v historičnem kontekstu, del življenjskih pripovedi junakinj, ki so se same po-

* Dr. Kaja Širok, univ. dipl. zgod. in italijanistka. 5250 Solkan, Šolska 37, E-naslov: kaja.sirok@gmail.com

dale v neznanu in na tujem iskale možnosti za lepši jutri. Težko bi to pot označili kot iskanje sreče, saj sreča ni bila povsem lojalna spremljevalka migrantske izkušnje. Trditvi v bran sledijo življenjske zgodbe v drugem delu, naslovljene Življenje, kot so ga pisale. Mirjam Milharčič Hladnik nam v besedilu *Moje misli* so bile pri vas doma predstavi zasebno korespondenco med člani družine Udovič – Hrvatini – Valenčič. Bogata korespondenca se začne leta 1930, ko Pepica z ladjo *Saturnia* prispe v Ameriko (natančno na otok Ellis), in nadaljuje v leto 2004, ko umre. Kot osrednja povezovalka in tkalka medsebojnih pisemenih stikov si Pepica dopisuje z mamo Heleno do njene smrti leta 1940, z bratom Tonetom v Argentini do njegove smrti leta 1971, z bratom Ivanom do leta 1990 ter z njegovo družino do že omenjenega leta 2004. Med *Clevelandom*, kjer sta živel Pepica in brat Ivan z družinama, Buenos Airesom, kjer je živel Tone, ter domačimi Jelšanami se je tako stkala mreža stikov, ki se med potomci prvih dopisovalcev ohranja še danes. Kot poudarja avtorica članka, z družinsko korespondenco dobimo natančen vpogled v subjektivni migracijski proces, v doživljanje preteklega stoletja skozi intimne izkušnje tistih, ki so to realnost živeli in jo v pismih delili s sorodniki. O intimnih izkušnjah strahu in ljubezni pripoveduje tudi prispevek Marjana Drnovška z naslovom *Sprejmi moj najlepši pozdrav od tvoje te ljubeče in zveste žene Francke*. V njem nam avtor predstavi enainšestdeset pisem, ki jih je med letoma 1929 in 1930 žena Francka pisala možu Maksu na Nizozemsko (zaradi varovanja podatkov kot

znak spoštljivosti do obeh akterjev je pisec študije uporabil fiktivna imena). Ko se mož Maks odpravi na rudarjenje na Nizozemsko, ostane žena Francka na kmetiji sama s hčerko Emico in v mesecih po odhodu rojenim Lojzkom. Pisma, njen edini stik z možem, so izraz hrepenjenja, ljubosumnosti, zvestobe, želje, da bi z ljubljeno osebo ohranila družinski odnos. Tematiko družinskega odnosa med priseljenci zaokroža tretji prispevek, v katerem Urška Strle predstavi Stankino življenjsko zgodbo z naslovom *Bila je preprosto sreča*, da sem prišla v Kanado, v kateri nam avtorica oriše pot Stanke in bodočega moža Janka od povojnega prebega iz zahodne Slovenije do prihoda v njuno novo domovino Kanado. V težnji za »boljšim življenjem« sta se zakonca z družino po Kanadi večkrat selila in se, v želji po boljšem zaslužku in delovnih pogojih, prilagajala trenutnim ekonomskim možnostim. Ohranjanje slovenske tradicije je potekalo skozi druženja v kanadsko-slovenskem društvu, preko plesov, obiskov in prehrane. Hkrati je v družini prihajalo do zlivanja s kanadsko družbo in z njenimi navadami preko novih poznanstev, šolanja otrok in preimenovanja osebnih slovenskih imen v angleška.

V tretjem delu, ki nosi naslov *O glasu Lepih Vid*, nam izseljensko izkušnjo poleg dekel iz prispevka Jerneja Mlekuža *Maledet? Schiavitu? oriše Katja Škrli* v članku *Komaj sem čakala, da zrastem in postanem Aleksandrinka*. V zanimivem prispevku, ki prepleta osebno zgodbo avtorice z analiziranimi življenjskimi zgodbami, spoznamo generacije Aleksandrink (*les Goriciennes*), ki so iz rodne Primorske odhajale na delo v

Egipt. V kolektivni javni spomin so se vtišile kot dovilje – *Lepe Vide*, matere, ki so zapuščale svoje otroke in odhajale v tujino na delo k bogatim družinam. Kljub mitotvorni predstavi je bila, kot opozarja avtorica študije, le tretjina aleksandrink dovilj, preostale so si delo iskale kot boljše plačana služinčad. Govorile so več jezikov, bile so izobražena in zelo iskana delovna sila. V prispevku spoznamo življenjske zgodbe članic družin Furlan, Čebren, Koglot (*Petric*) in Černe, ki pred nami odstirajo pogled v zasebni svet migrantk, v vlogo mater, sester, zaročenk (...), ki hrepenijo po istih stvareh kot sodobne bralke predstavljenega zbornika.

V četrtem delu z naslovom *One*, ki jim ne vemo imen, nam Sanja Cukut in Špela Kalčič predstavita svet imigrantk v Sloveniji. Njune zgodbe nizajo temeljne podatke o kulturi priseljenk v Sloveniji, njihovem intimnem svetu in dojemanju slovenskega okolja.

Bogato slikovno gradivo, ki spremlja posamezne življenjske zgodbe, pripomore k jasnejšemu branju in razumevanju posamezne zgodbe. Zbornik lahko označimo kot pomemben prispevek k poznavanju in razumevanju migracij na Slovenskem, v odstiranju tabuiziranih stereotipov o neukih in prestrašenih ženskah, ki so v tujini zapadale v slabo družbo in nemoralno živete. Odločitev za odhod so, kot nam prikazujejo zgodbe, sprejele zavestno in pogumno, če ne drugega zato, da *se je nardlo eno ešperjenco* (gospodinjstva pomočnica iz Beneške Slovenije o zaposlitvi v Rimu).

BOJAN KNIFIC: »Ko v nošo se odenem ...«: vprašanje pripadnostnega kostumiranja s posebnim pogledom na kostumiranje narodno-zabavnih ansamblov; Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 41), Ljubljana 2008, 188 str.

Delo z naslovom »*Ko v nošo se odenem ...*«: vprašanje pripadnostnega kostumiranja s posebnim pogledom na kostumiranje narodno-zabavnih ansamblov avtorja Bojana Knificja je izšlo kot 41. knjiga v zbirki Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva. Knjiga je nastala na podlagi seminarske naloge Vprašanje narodne noše na Slovenskem 1 in 2 ter diplomske naloge Kostumiranje narodno-zabavnih ansamblov, ki ju je avtor napisal med študijem na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Tematika oblačilne kulture je precej kompleksna, zato se je avtor osredotočil izključno na zgodovino in razvoj pripadnostnega kostumiranja in na kostumiranje narodno-zabavnih ansamblov, ki se je razvilo prav na podlagi pripadnostnega kostumiranja.

V prvem delu se avtor osredotoči na terminologijo in terminološke dileme ter vplelje nov termin pripadnostni kostum, ki naj bi bil ustrežnejša zamenjava za do sedaj uporabljan termin narodna noša oziroma tako imenovana narodna noša, saj, kot piše avtor, uporaba tega izraza ni primerna »za označevanje oblačilnega videza tistih ljudi, ki s svojo (pre)obleko želijo izpostavljati

prostorsko (regionalno ali ožjelokalno) identiteto oziroma s svojo (pre)obleko izpostavljajo pripadnost družbenim skupinam, ki jih ne moremo označiti kot narod«. Zato izraz pripadnostni kostum opredeli kot kostum, ki se zgleduje po preteklih oblačilnih oblikah in s katerim nosilci izražajo pripadnost »drugim predstavnim skupnostim, katerih pripadnost ne označuje uniforma in so povezane z etnično ali s prostorsko identifikacijo«. Kot nasprotje izrazu pripadnostni kostum avtor vpelje izraz pripadnostno oblačenje, ki pa naj bi označeval oblačenje uniform in oblek drugih vrst, s katerimi nosilci teh oblek izkazujejo pripadnost določeni organizaciji (poklicu, vojski, društvu, itd.). Avtor podrobneje opredeli tudi izraz folklorni kostum, ki ga je vpeljal leta 2001 in se je od tedaj v folklorni dejavnosti že dobro prijel. V nadaljevanju avtor piše tudi o kostumiranju in identitetah, pri čemer ugotavlja, da oblačilni videz, pa naj bo vsakdanji ali praznji, lahko razumemo kot nekaj, s čimer posameznik javno signalizira svoj družbeni položaj oziroma vlogo, ki jo tisti trenutek igra. Pri kostumiranju pa posameznik, ki obleče pripadnostni kostum, z družbeno prepoznanimi simboli izraža pripadnost določeni skupini, pa naj bo to nacionalna, etnična ali kaka druga. In prav to je primarna vloga pripadnostnega kostuma, s po potrebi oplešanimi sestavinami iz dediščine oblačilnega videza skonstruirati podobo, ki je drugačna od drugih nacionalnih skupin, in s tem jasno manifestirati svojo lastno nacijo.

V osrednjem delu knjige avtor opiše bogato zgodovino narodnih noš oziroma pripadnostnih kostumov, ki se je na Slovenskem začela že sredi 19. stoletja. Takrat se je zaradi idej, da kmečko prebivalstvo, ki je bilo takrat v večini, tvori jedro slovenstva, povečalo zanimanje za slovenskega kmeta. Narodnim buditeljem se je kmečki oblačilni videz iz srede 19. stoletja zdel primeren za izkazovanje pripadnosti matičnemu narodu in tako so praznji oblačilni videz gorenjskega kmeta pod vplivom sodobne oblačilne mode, zaradi spremenjenih ži-

vljenjskih okoliščin, izkazovanja prestiža, tudi zaradi nepoznavanja oblačilnega videza tedanjega časa, preoblikovali v kostum, ki je odgovarjal meščanskemu načinu življenja in predvsem manifestiranju slovenstva na raznih prireditvah. Od takrat do danes sta se razvila dva različna tipa ženskih pripadnostnih kostumov. Prvega bolj poznamo pod imenom »gorenjska narodna noša« ali »slovenska narodna noša« in ga sestavlja krilo z modrcem, svilena ovratna ruta, črn predpasnik, beli rokavci ter avba ali zavijača. Špenzer, kočamajka ali bluza, krilo na glavi pa peča iz tila, zavezana v petelinčkovi vezavi, vse to pa opredeljuje tako imenovano »črno nošo«, ki predstavlja drugi tip razvoja. Ob obeh temeljnih oblikah pa so obstajale tudi vmesne različice ter oblika, ki se je skoraj povsem oddaljila od obeh tipov, ki sta nastala na podlagi bolj ali manj vestne interpretacije oblačilnega videza iz srede 19. stoletja, in to je »slovenska dečva«. Moda, ki je bila popularna predvsem v dvajsetih letih 20. stoletja in se je zgledovala po avstrijskih »dirndlih«, hkrati pa posnemala motive iz slovenske oblačilne dediščine in jih aplicirala na sodobne kroje za sodobne potrebe. Zadnji del knjige je posvečen narodno-zabavnim ansambлом in njihovim kostumskim podobam. Avtor ugotavlja, da je Ansambel bratov Avsenik sodil med »najpomembnejše akterje ustvarjanja pripadnostnega kostumiranja pri narodno-zabavnih ansamblih, ki so za svoj namen izrabljali oblačilne oblike, sprejete za oblačilno dediščino«. Ansambli celo povezujejo kostumiranje z zvrstjo glasbe, ki jo igrajo. Tako pogosto oblečejo pripadnostni kostum ob igranju narodno-zabavne glasbe in na nastopih v tujini, seveda z namenom jasnega izražanja slovenstva. Ob igranju zabavne glasbe pa se pogosto oblečejo v kostume, krojene po sodobni oblačilni modi. Avtor je v tem sklopu tudi skrbno analiziral slikovno gradivo, objavljeno v določenih publikacijah, na koncu pa je na podlagi ugotovitev podal priporočila in nasvete za oblikovanje kostumske podobe narodno-zabavnih ansamblov.

* Katarina Šrmpf, absolventka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 3250 Rogaška Slatina, Izletniška ulica 6, E-naslov: katarinasrmpf@gmail.com

Knjiga Bojana Knifca ima velik pomen tako za strokovno kot laično javnost, saj avtor na enem mestu opredeli pojme, ki so nepogrešljivo povezani s preučevanjem oblačilne kulture, ter piše o tematiki, ki je

med laično javnostjo pogosto napačno razumljena in interpretirana, kar ustvarja še dodatne stereotipe. Glede na to da je avtor med ljudmi, ki se ukvarjajo s folklorno dejavnostjo, precej znan, bo, upam, njegovo

knjigo prebralo več ljudi, kot bi jo sicer, to pa bo pripomoglo k boljšemu razumevanju kdaj, kako in zakaj se ljudje oblačijo v pripadnostne kostume.

VIGENJC, Glasilo Kovaškega muzeja v Kropi. 20. stoletje: zapisi o lovu, življenju in ljudeh v Lipniški dolini (ur. Kaja Beton); Muzeji radovljiške občine (leto VIII), Kropa 2008, 119 str.

Kovaški muzej Kropa, ki v okviru javne službe zbira, dokumentira, preučuje in predstavlja kulturno dediščino Kroe, Kamne Gorice in drugih krajev med Savo in Jelovico v občini Radovljica, že osem let izdaja svoje glasilo, ki so ga poimenovali *Vigenjc*. Osmo številka z letnico 2008 je po besedah direktorice Muzejev radovljiške občine Verene Štekar-Vidic namenjena predvsem življenju in ljudem v teh krajih, za razloček od dosedanjih glasil, kjer je bilo objavljenih več člankov različnih avtorjev, pa je zadnji *Vigenjc*, ki ga je uredila kustodinja Kovaškega muzeja Kropa Kaja Beton, zasnovan v dveh sklopih.

Prvi del zbornika je v celoti posvečen lovu in lovcev v Lipniški dolini ter Lovski družini Kropa, obsežen prispevek, ki je nastal ob 100-letnici ustanovitve Slovenskega lovskega kluba in 60-letnici Lovske družine Kropa, pa je pripravil dolgoletni lovec

in aktivni član Lovske družine Kropa ter njen dolgoletni predsednik Rok Gašperšič. V prispevku O loviščih, lovu in lovcih pod Jelovico Gašperšič temeljito raziše problematiko lovstva na ozemlju nekdanjih občin Ovsiše, Kropa in Kamna Gorica. Prvo združenje lovcev na tem območju je nastalo ob koncu leta 1945 pod imenom Lovsko združenje Srednja Dobrava. Naslednjega leta se je preoblikovalo v Lovsko družino Srednja Dobrava, leta 1949 pa v Lovsko družino Kropa, ki deluje še danes. Avtor prispevka, ki je zgodovino Lovske družine Kropa doslej obdelal že dvakrat – ob 30- in 50-letnici delovanja – je podatke za tokratni pregled črpal iz dokumentov Arhiva RS za Radovljiški okraj in Srez Jesenice od leta 1889 in zapisnikov sej občinskih odborov Občine Kropa iz obdobja med letoma 1904 in 1941, ki jih hranijo v Kovaškem muzeju v Kropi. Kot zelo dragocen in bogat vir vseh raziskav o lovu so se tudi v tem primeru izkazali strokovni in podatkovni zapisi ter pripovedi v slovenski lovski reviji *Lovec*, ki nepretrgoma mesečno izhaja že od leta 1910. Pomembne podatke je avtor črpal tudi iz številnih zapisov lovcev iz Kroe, Kamne Gorice in okolice. O svojih lovskih dogodivščinah in razmišljanjih so veliko pisali predvsem brata Ivan in Lenart Zupan, Mirko Šušteršič, brata Vladimir in Anton Kapus, učitelj Fran Rojina in drugi. Svoj pregled zgodovine lovstva Rok Šušteršič začne s splošno zgodovino lovstva na Kranjskem in z ustanavljanjem občinskih lovišč v drugi polovici 19. stoletja, glavni poudarek pa nameni Lipniški dolini in organiziranemu lovstvu vse do leta 2007. Opisuje delo in naloge lovcev, gradnjo lovske koč in lovskega doma, opiše meje lovišča in posamezne revirje, predstavi živalski svet tega ob-

močja in lovce, ki so v njegovi zgodovini pustili največji pečat.

Posebno zanimiva in skrbno zbrana je kronologija delovanja Lovske družine Kropa od ustanovitve pa vse do leta 2007; avtor je strnil glavno dogajanje za vsako leto posebej. Med prilogami prispevka je tudi seznam njenih članov med letoma 1946 in 2007, seznam prejemnikov odlikovanj Lovske zveze Slovenije in Zveze lovskih družin Gorenjske ter seznam odstrela živali v obdobju od leta 1957. Za etnologue pa je še posebno zanimiva bogata slikovna priloga O loviščih, lovu in lovcih pod Jelovico s starimi dokumenti in fotografijami lovcev in lovskih opravil, s katerih so razvidne tudi lovska noša in nekatere lovske šege.

Drugi del tokratnega *Vigenjca* je po besedah urednice Kaje Beton namenjen ljudem in njihovim zgodbam. »Življenjske zgodbe in spomini sami sicer ne sodijo med strokovne članke, katerim je *Vigenjc* po navadi pretežno namenjen, so pa oboji lahko podlaga zanje. Spomini na prvo polovico 20. stoletja se z vsakim letom zdijo bolj oddaljeni in težje dostopni. Čeprav se morda zdijo nepomembne in bežne, so zgodbe iz vsakdanjega življenja in spomini posameznikov vir, ki ga etnologi že nekaj časa s pridom uporabljajo« (Beton 2008: 5). Svoje spomine z bralci delita 83-letni Valentin Šparovec, rojen v Kamni Gorici, ki opisuje domačo vas, povezanost vaščanov z vodo, očetovo kovaško delavnico, šolo, svoje prvo kolo, nabiranje borovnic, lovljenje ptičev in številne druge spomine, ter upokojena učiteljica Mira Hiršel, rojena Bertoncelej, ki je svoje spomine strnila v zapisu Naše poti po Kamni Gorici. Oba sta za objavo prispevala tudi številne fotografije in nekaj dokumentov iz opisanega časa. Zapise o življenju in ljudeh v Lipniški do-

* Jasna Paladin, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., samostojna novinarka. 1240 Kamnik, Glavni trg 8, jasna.paladin@siol.net.

lini končujejo trije prispevki. Kaja Beton v raziskavi Kaj so o tem in onem pisali duhovniki? predstavlja pomen promemorij za preučevanje življenja v župniji Kamna Gorica. Promemorije so pri etnologih, zgodovinarjih in drugih strokovnjakih manjkrat uporabljen vir. Gre za poročila, ki so jih v nekajletnih razmikih pisali duhovniki pred kanoničnimi vizitacijami, namenjene pa so bile škofom, ki so bili z njihovo pomočjo seznanjeni s stanjem v župniji in z duhovnikovim delom. Avtorica je podrobno gled vzela pet promemorij, ki so jih

duhovniki v Kamni Gorici napisali v letih 1904, 1912, 1918, 1924 in 1929. Delo domačinov, družabno in versko življenje, življenje otrok, osebe v župnišču in politika so v prispevku predstavljeni s številnimi neposrednimi izpisi, ki zagotavljajo zelo zanimivo branje.

Na podlagi pisnih virov in spominov sorodnikov in znancev je nastala življenjska zgodba vsestranskega kulturnega in turističnega delavca Janeza Lazarja, prispevek študenta teologije Anžeta Habjana. Zbornik končuje zgodovinski oris in prvi stro-

kovni zapis o navzočnosti Sintov – skupini potomcev nekdanjih indijskih nomadov, ki se je naselila na evropskem prostoru – ali »Kranjskih Ciganov« na območju Kroke in Kamne Gorice, kjer sta nastali najstarejši sintski naselji v tem delu Slovenije. Pripravila ga je etnologinja in romologinja dr. Pavla Štrukelj. V prispevku predstavlja prvotno domovino Sintov, njihovo naselitev na stari celini in na Gorenjskem naseljene družine.

ANDREJ STUDEN (UR.): Zgodovina alkohola in tobaka na Slovenskem;

Zgodovinsko društvo Celje (Zbirka Vse za zgodovino; 2), Celje 2008, 185 str.

Zbornik *Zgodovina alkohola in tobaka na Slovenskem* postavlja v ospredje novi in do sedaj v slovenskem zgodovinopisju (kot tudi etnologiji in antropologiji) prezrti raziskovalni temi uživanja alkohola oziroma tobaka ter boja proti alkoholizmu na Slovenskem. V zborniku so predstavljeni prispevki mednarodnega sestanka pod enakim naslovom, ki sta ga junija 2008 organizirala Inštitut za novejšo zgodovino in Zgodovinsko društvo Celje; prispevke je v zbornik uredil Andrej Studen. Po kratki uvodni predstavitvi oziroma urednikovem nagovoru svoje referate na 185 straneh predstavlja

petnajst zgodovinarjev. Številni prispevki so opremljeni s slikovnim gradivom (fotografijami, ilustracijami, reklamami ali posnetki muzealij, ipd.), arhivskimi dokumenti, nekateri tudi z grafi.

Avtorji se s problematiko alkohola ter tobaka iz različnih časovnih obdobjev ukvarjajo z različnih zornih kotov. Prispevki so postavljeni v kronološko sosledje od srede 19. do srede 20. stoletja, največ avtorjev se ukvarja s problematiko uživanja alkohola in protialkoholnega gibanja, le dva prispevka se neposredno osredotočata na uživanje tobaka oziroma trgovino s tobakom na Slovenskem, ki se je v tem prostoru množičneje širil med obema vojnama, predvsem pa po drugi svetovni vojni.

Boj proti pretiranemu uživanju alkohola je v prispevkih prvega dela zbornika vpisan v izrazito politične kontekste. Očitke o pretiranem uživanju alkohola ter opozorila o njegovih nevarnih posledicah sta za napad svojih političnih nasprotnikov najpogosteje izrabljala katoliški tabor in Cerkev. Boj proti alkoholizmu se je v takšnih kontekstih navezoval na spoštovanje katoliških moralnih vrednot, se prepletal z idejami rekatolizacije družbe in s strahom pred pogubnimi vplivi moderne družbe. V drugem delu zbornika se prispevki od preučevanja moralnih sodb in pridig preusmerijo na obravnavo oziroma analizo medicinskega, pravnega in pedagoškega diskurza ter evgenike.

Prispevek Kdo je kdaj v cehu plačal ceho

Aleksandra Žižka obravnava cehovske navade ter pravila v zvezi s pitjem alkohola sredi 19. stoletja, Alkohol v parlamentu Janeza Cvirna pa uživanje alkohola v političnem svetu med poslanci v državnem zboru sredi 19. stoletja. Podoben, čeprav postavljen v drugačen časovni okvir – v čas med obema vojnama in v beograjsko skupščino, je prispevek Jureta Gašperiča z naslovom Tobak in alkohol v parlamentu prve Jugoslavije. Irena Gantar Godina s prispevkom Slovensko dijaštvo, alkohol, burševstvo in ženske preučuje dijaška in študentska društva na Dunaju, v Gradcu ter Pragi in njihove (idejne) vplive na narodna dijaška društva na Slovenskem (predvsem na oblikovanje glasila narodnega radikalnega društva *Omladina*). V ospredju njenega prispevka je vzgoja srednješolske in visokošolske mladine ob koncu 19. in začetku 20. stoletja. Prispevek z naslovom Anton Martin Slomšek in problem alkoholizma (ter tobaka) na spodnjem Štajerskem sredi 19. stoletja Filipa Čučka preučuje pastirska pisma Antona Martina Slomška in analizira njegove moralne obsodbe alkoholizma, ki pa so bile usmerjene predvsem proti pretiranemu pitju žganja in ne vina. Marko Zajec se v prispevku Organizirano protialkoholno gibanje pred prvo svetovno vojno ukvarja s katoliškimi protialkoholnim gibanjem ob prelomu iz 19. v 20. stoletje s poudarkom na protialkoholni zvezi Sveta vojska, Tina Bahovec pa v prispevku Trezno ljudstvo bo

* Dr. Nina Vodopivec, socialna antropologinja, asistentka na Inštitutu za novejšo zgodovino. 1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, E-naslov: nina.vodopivec@inz.si

bogatelo, bo cvelo in se krepko razvilo s koroškosllovenskim bojem proti pijančevanju. Alkoholizem med prvo svetovno vojno in po njej obravnava Dragan Matić v prispevku In zapela je harmonika od vzhoda do zahoda in naš narod je zarajal, da še nikdar tako ter ne more do sape še danes. Prispevek Tudi če so trezni niso angeli, če pa so pijani pa so zverine Andreja Studna se osredotoči na obravnavo alkoholizma v medicinskem diskurzu ob koncu 19. in začetku 20. stoletja. Podoben je prispevek Janeza Polajnarja Vpliv alkohola in degeneracija naroda med obema svetovnima vojnama, ki se prav tako ukvarja z alkoholizmom v medicinskih diskurzih v navezavi na evgeniko ter socialni darvinizem. Mojca Šorn v članku Dajte otrokom mleka ne alkohola! Protialkoholno gibanje in mladina na Slovenskem do druge svetovne vojne obravnava boj proti alkoholu med vzgojitelji mladine: priporočila, ki naj bi jih vzgojitelji uporabljali pri pouku v šoli ter organizaciji raznih dejavnosti v okviru društev zunaj šole. Učitelji naj bi učence seznanjali z nevarnimi posledicami pitja alkohola med poukom verouka, pri slovenščini s prebiranjem besedil, ki prikazujejo življenjsko bedo zapitega človeka, pri matematiki, ko naj bi računali, koliko denarja se privarčuje, če se ne vdaja pijančevanju, ipd. Alkohol in šport v slovenski družbi prve polovice 20. stoletja Boruta Batagelja uživanje alkohola naveže na šport. Moderni športni slog življenja v začetku 20. stoletja naj bi narod ozdravil alkoholizma. Kljub temu da se je alkohol v športu javno obsojal, pa je vendar ostal pomemben element socialnega in ekonomskega življenja. Prispevek Ponarejanje vina pred prvo svetovno vojno Andreja Pančurja nas seznanja s problemom številnih umetnih in kemičnih ponaredb vina na tržišču, z njihovimi škodljivimi zdravstvenimi posledicami in različnimi načini reševanja ter prilagajanja zakonodaje tem vprašanjem. Špecerija, liker, malinov sok, žganje, en gros in en detail; trgovanje z alkoholom in s tobakom pred drugo svetovno vojno Marije Počivavšek spregovori o prodaji vina in tobaka v Avstro-Ogrski in Jugoslaviji med obema vojnoma, prispevek Zdenka Čepiča Od nekdanje lepe so Ljubljanke slovele pa o uživanju in proizvodnji tobaka s poudarkom na razvoju cigarete Filter 57. Verz iz pesmi Povodni mož Franceta Prešerna, zapisan v naslovu, je bil natisnjen na škatlici prvih filter cigaret v Jugoslaviji, ki so jih začeli v Tobačni tovarni Ljubljana izdelovati leta 1957. Poraba tobaka naj bi bila v tistem času v Slo-

veniji krepko čez jugoslovansko povprečje: sredi petdesetih let 20. stoletja je zajela 1,4 kg letne porabe na osebo. Čepič in Počivavškova sta edina v zborniku, ki podrobneje preučujeta razširjenost in uporabo tobaka. Kot že rečeno, avtorji v prvem delu zbornika uživanje alkohola oziroma napade na pretirano uživanje preučijo skozi prizmo političnih bojev in nasprotovanj. Prispevki Cvirna, Gašperiča in Zajca kažejo, da se je očitke pretiranega uživanja alkohola uporabljalo v političnih obračunih (predvsem katoliških krogov) za pljuvanje po političnih nasprotnikih. Konservativno in katoliško slovensko narodno gibanje na Koroškem je poleg nemoralnosti in verske mlačnosti pretirano uživanje alkohola povezovalo z germanizacijo. Prekomerna konzumacija je bila pripisana nacionalnim nasprotnikom, »nemčurjem« (Bahovec: 69). Avtorji se v prvem delu zbornika osredotočijo na moralne obsodbe in zgroženost posameznikov (predvsem duhovnih aktivistov). Borci proti pretiranemu uživanju alkohola so se (namreč) začeli intenzivneje povezovati in organizirati proti koncu 19. stoletja. Prav takrat so se na Slovenskem obravnave alkoholizma vključevale tudi v medicinske diskurze (zdravstva in psihiatrije) (Studen: 90–108). Začelo se je razločevati med moralnim vrednotenjem uporabe alkohola in medicinskim razumevanjem pretiranega uživanja alkohola. Poleg zdravnikov in psihiatrov so ideje progresivne degeneracije podpirali ljudje različnih družbenih krogov in političnih prepričan, tudi pravniki, antropologi, evolucijski idealisti oziroma moralisti. Za teorijo degeneracije v povezavi s kriminaliteto so se poleg zdravnikov in psihiatrov navdušili pravniki in kriminalni antropologi, razprave pa so sooblikovali tudi socialni darvinisti in evgeniki, ki so svojo poslanstvo gradili na idejah razstrupljanja dednega materiala (Polajnar: 109–119). Zbornik *Zgodovina alkohola in tobaka na Slovenskem* nas opozarja na nevaren vzpon pitja in uživanja žganih pijač v 19. stoletju, predvsem v času, ko je vinorodne okoliše pustošila trtna uš. Borci proti alkoholizmu, protialkoholna gibanja in zveze so ostro napadali žganjekuhe in uživanje žganja, medtem ko so bili do vina bolj prizanesljivi oziroma so ga posamezniki celo spodbujali (Zajec: 58–68; Čuček: 45–57). Vsi prispevki v zborniku so opremljeni s številnimi citati (ponekod celo z zelo dolgimi zapisi), ki na slikovit način ponazarjajo zgroženost, zaskrbljenost in dilemo, s katero so se srečevali pripadniki različnih

družbenih krogov: kako se spoprijeti s pretiranim uživanjem alkohola in se boriti proti alkoholizmu.

Avtorji se sklicujejo na raznolike vire: pastirska pisma, spomine (na primer Frana Šukljeta, Janeza Trdine in Josipa Vošnjaka), korespondence, glasila društev in zvez, čitanke in priporočila, časopisne prispevke oziroma drugo arhivsko gradivo. V analitičnem smislu so prispevki zelo različni, svoje teze avtorji utemeljujejo na podlagi analize ali pa opisa posameznih dogodkov (kot na primer političnih volitev ali predvolilnega boja), odnosa duhovnih avtoritet do pretiranega uživanja alkohola (oziroma njihovih strategij in taktik) ali podrobnejših opisov protialkoholnih društev in zvez skozi daljše časovno obdobje. Redki analize umestijo v širši evropski prostor in problematiko navežejo tudi na druga socialna in kulturna vprašanja (Studen in Polajnar, Šorn pa na primer na odnose med starši in otroki v zvezi z alkoholom in celo na nasilje v družini). Tudi med navedeno literaturo se redko pojavijo primer iz mednarodnega prostora. V tem smislu izstopa predvsem prispevek Andreja Studna, ki podaja širši miselni okvir oblikovanja medicinskega diskurza in odnosa do alkoholizma v evropskem prostoru.

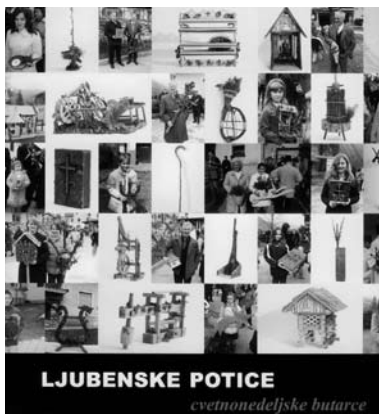
Čeprav je v uvodnem nagovoru napovedana dimenzija spola – spol naj bi poleg starosti pri konzumiranju alkohola odigral najpomembnejšo vlogo – je ta upoštevana le v nekaterih prispevkih (Bahovec, posredno Žižek in Šorn). Bralka in bralec bi si na koncu zbornika želela tudi skupni sklep, ki bi opozoril na paralele oziroma morda celo vrzeli.

Zbornik predstavlja novost in prinaša bogat ter pester izbor različnih virov za preučevanje alkoholizma in protialkoholnega gibanja na Slovenskem. Za etnologe in antropologe je relevantna knjiga, ki ne spregovori le o napisanih pravilih, temveč opozarja tudi na prepad med zapisanim in doživetim, na pomanjkljivosti priporočil in dileme ljudi, kako pravila in priporočila realizirati v vsakdanjem življenju. Vsekakor je zborniku uspelo več kot obljublja uvodni nagovor: ni le zapolnil bele lise, odprl je tudi nova vprašanja in s tem nakazal nove teme, ki bi jih bilo smiselno še nadalje raziskovati. Raziskovanje problematike alkohola in tobaka bi bilo smiselno razširiti tudi v sodobnejši čas, predvsem pa ga povezati še z drugimi socialnimi temami, kot je na primer vprašanje spola, odnosov in nasilja v družini, ipd.

MARIJA MAKAROVIČ: Obleka predela človeka; Študentska založba Litera, Maribor 2008; 460 str.

Marija Makarovič tukaj nadaljuje že leta 1971 začeto serijo raziskav in iz njih izhajajočih monografij o značilnostih oblačilne kulture slovenskih regij in pokrajin. Posebno pozornost namenja kmečkemu okolju na severu in jugovzhodu Štajerske od 18. do 20. stoletja. Med drugim ugotavlja, da se na tem območju srečujemo z nošo dveh poglavitnih krojnih in barvnih tipov: z belo panonsko in s črno alpsko nošo. Do konca 19. stoletja sta ti noši ločevali prebivalce posameznih štajerskih zemljepisnih območij, predvsem v Halozah in Slovenskih goricah pa sta se ponekod pojavljali obe, kar priča o prepletenosti osnovnih oblačilnih tipov. Že sredi 18. stoletja se je začela pojavljati oblačilna individualnost, kar je omajalo »mitsko« predstavo o uniformiranem oblačenju kmečkega prebivalstva tudi na Štajerskem. Bogatemu izboru dokumentarnih fotografij so dodane še rekonstrukcijske risbe noš, delo Anite Bowen in Jane Dolenc.

TANJA ROŽENBERGAR ŠEGA (UR.): Ljubenske potice – cvetnonedeljske butarice; Muzej novejšje zgodovine Celje, Celje 2009; 36 str.

Razstavo o ljubenskih »poticah«, edinstvenih cvetnonedeljskih butarah iz Ljubnega ob Savinji in bližnje okolice, ki jo je na letošnjo cvetno nedeljo pripravil Muzej novejšje zgodovine Celje, je pospremil tudi lepo oblikovan katalog z reprezentativnim slikovnim gradivom z razstave in iz arhivov. Publikacijo je uredila direktorica muzeja mag. Tanja Roženberger Šega, ki je s Sebastjanom Webrom tudi avtorica razstave. V barvite ljubenske figuralne butare so, kot pravi v uvodu, poleg zgodb, ki jih prinaša spomin na življenje v preteklosti, vpletene novitete sodobnega časa, ujete podobe živega in neživega, sakralnega in posvetnega. Uvodno besedo – Blagoslov narave, gospodarskega prizadevanja in duhovne ustvarjalnosti – je prispeval dr. Janez Bogataj.

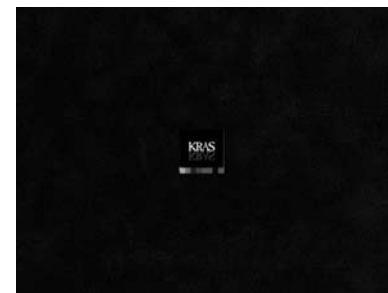
Pesem slovenske dežele: prenovljena izdaja zvočnih zapisov iz leta 1976; Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana 2009; zgoščenka

Nedavni simpozij s temo »Kam bi s to folkloro«, s katerim je Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU zaznamoval svojo 75-letnico, so prireditelji posvetili spominu lani umrle ugledne sodelavke dr. Zmage Kumer. Jubilej so med drugim pospremili z izdajo zgoščenke Pesem slovenske dežele, ki pomeni ponovno srečanje s posnetki, s katerimi je Kumerjeva pred petintridesetimi leti pospremila natis enega svojih najpomembnejših znanstvenih del. V knjigi *Pesem slovenske dežele* je objavila 537 notnih in besedilnih zapisov ljudskih pesmi s celotnega slovenskega etničnega prostora, zvočno podobo pa je bralcu posredovala s posnetki 25 pesmi na gramofonskih ploščah – kar je omogočala tedanja tehnologija. Izbor na novi zgoščenki je nekoliko spremenjen, a sledi avtoričini vsebinski delitvi in poglavjem v knjigi. Izčrpnješi so spremni podatki k pesmim, nekateri posnetki pa so tudi tehnično izboljšani. Arhivsko zvočno gradivo so izbrali Drago Kunej, Marko Terseglav, ki je napisal tudi spremno besedo v priloženi brošuri, in Mojca Kavčič, tudi avtorica etnomuzikoloških komentarjev.

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@dzs.si

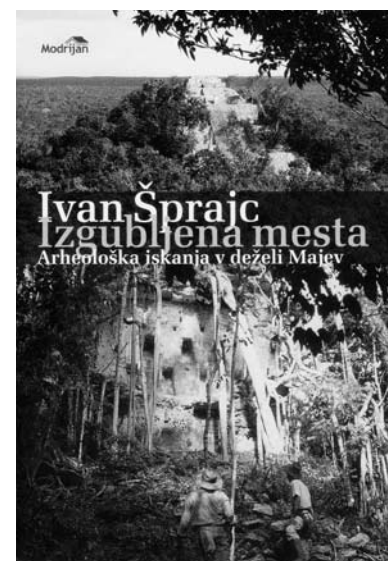
VEČ AVTORJEV: Kras – trajnostni razvoj kraške pokrajine; Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2009; 338 str.

Pogled na Kras se v tej monografiji razlikuje od večine prejšnjih sorodnih izdaj. Iz prispevkov več deset avtorjev, ki so z raziskavami in s primerjavami segli še v Vipavsko dolino, Brkine in tudi čez meje Slovenije, namesto navduševanja nad lepotami in izjemnostjo veje zaskrbljenost nad degradacijo temeljnih prvin kraške pokrajine. Vsi opozarjajo na očitne in še nevarnejše bolj prikrita posledice nesmotnega ravnanje z naravno in s kulturno dediščino. Z dognanji svojih strok ponujajo bralcu iztočnice za razmišljanje, načrtovalcem razvoja pa svetujejo, da skrbno pretehtajo vsak poseg v ta enkratni konec sveta. V osmih razdelkih s fotografijami, kartami in preglednicami obravnavajo tako naravne danosti Krasa kot »človeški faktor«, zlasti ahitekturno dediščino, turizem in rabo energije. Čeprav gre, kot pravita v uvodu Oto Luthar in Helena Dobrovoljc, po protokolu za strogo akademsko delo, so v njem poleg strokovnih vsebin v ospredju tudi nastavki za večplastno strategijo razvoja ranljive kraške pokrajine.

IVAN ŠPRAJC: Izgubljena mesta – arheološka iskanja v deželi Majev; Založba Modrijan, Ljubljana 2009; 176 str.

Arheolog in etnolog Ivan Šprajc, predstojnik Inštituta za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU, se je uveljavil kot raziskovalec na Nacionalnem inštitutu za antropologijo in zgodovino v Mexicu, kjer je leta 1997 tudi doktoriral. V tem času je vodil sedem odprav, v zadnjih letih tudi s sodelavci iz Ljubljane, med katerimi je v osrčju Jukatana odkril blizu osemdeset zaraščenih majevskih naselij in zgradb. Njihovo natančno dokumentiranje je dragoceno za raziskovalce in pomembno tudi v boju s tihotapci, ki na črnem trgu ponujajo predmete iz izropanih svetišč in palač. V *Izgubljenih mestih* Šprajc ne govori le o doživetjih med odpravami, temveč podaja tudi zgodovinski pregled razvoja Majev, za katere so novejša odkritja pokazala, da se v ničemer niso bistveno razlikovali od drugih ljudstev na podobni stopnji razvoja. A presenečen je zdaleč ni konec. Tudi ruševine mogočne aguade Clarín, ki so bile med v pričujoči knjigi opisano odpravo že čisto blizu, bodo morale počakati na drugo priložnost.

ANDREJ RAHTEN (UR.): Nova slovenska biografija; Založba ZRC, Inštitut za kulturno zgodovino ZRC SAZU, Ljubljana 2009; 184 str.

Aktualnost biografskih leksikonov in osebnih gesel v enciklopedijah, zlasti v večzvezkovnih izdajah, pogosto zaostane za časom prej, preden izide celota, njihovo vsebino pa krojita tudi politika in ideologija. Slovenski biografski leksikon je izhajal kar 66 let – sestavljale so ga vsaj tri generacije literarnih zgodovinarjev in poznavalcev drugih področij umetnosti in znanosti. Tudi napovedana digitalizacija njegove vsebine ne bo spremenila dejstva, da je v veliki meri »dotrajal«. Ti razlogi za nov začetek in nove pristope, ki jih omogočajo sodobne tehnologije, so leta 2004 pripeljali do ustanovitve Inštituta za kulturno zgodovino ZRC SAZU, ki je nadgradil delo Inštituta za biografiko in bibliografijo, izdajatelja zbirke *Življenje in dela*. Njen četrti zvezek, zbornik *Nova slovenska biografija*, vzorčno predstavlja 14 osebnosti, ki v prvem *SBL* iz različnih razlogov niso bile celovito obdelane ali vanj niso bile uvrščene. Zasnovo izdaje je predlagal ddr. Igor Grdina, ki je tudi avtor največjega števila biografij. *SBL 2* bo imel že od začetka poleg periodično izhajajoče knjižne verzije tudi spletno različico.

Vojaški stražarski stolp v Vrtojbi.
Foto: Pavšič Zavadlav, 2008

Muzej meje na kolodvoru v Novi Gorici.
Foto: Pavšič Zavadlav, 2008

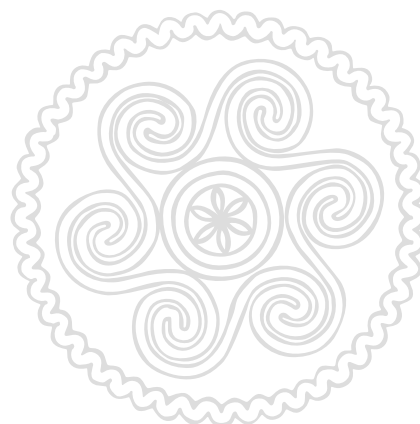
RAZSTAVE O ŽIVLJENJU OB MEJI IN ZGODOVINSKA UČNA POT Od Vrtojbe do Nove Gorice

Vojaški stražarski stolp, ki ga je v Vrtojbi tik ob nekdanji italijansko-jugoslovanski državni meji leta 1948 postavila jugoslovanska vojska in ga vse do leta 1991 uporabljala za nadzor meje, je Goriški muzej leta 2006 spremenil v majhen spominski muzej (avtor razstave: zgodovinar mag. Jakob Marušič, oblikovanje Boris Blažko), Občina Šempeter-Vrtojba pa je vojaški stražarski stolp razglasila za kulturni spomenik lokalnega pomena in ga zaščitila pred propadom.

Muzej je postavljen v opomin vsem nam. Zato da se ohrani spomin na težko zgodovinsko izkušnjo, da se bodo lahko v Evropi prihodnji rodovi poučili, kako so nekoč državne meje in nesmiselne politične konfrontacije razjedale mir in sožitje evropskih narodov. V njem je na ogled razstava o življenju ob novi državni meji, ki je 15. septembra 1947 razdelila do takrat enotno kulturno, socialno, gospodarsko in politično ozemlje Goriške na dva dela. Del je pripadel Italiji, del Jugoslaviji (sedaj pripada Sloveniji). Zaradi politične konfrontacije med socializmom in kapitalizmom, blokvske delitve sveta ter hladne vojne je bila državna meja strogo nadzorovana. Razstava govori o kulturnem šoku, ki so ga doživeli ljudje, ko je na Goriškem nova državna meja čez noč presekala življenje ljudi, ločila družine in razdvojila prijatelje. Življenje ob strogo varovani meji ni bilo prijetno. Vojaki so odšli z meje šele ob osamosvojitvi Slovenije leta 1991, a šele z vstopom Slovenije v Evropsko unijo leta 2004 se je življenje ob državni meji med Slovenijo in Italijo na Goriškem začelo dokončno normalizirati.

Po vstopu Slovenije v »šengensko« območje je začel Goriški muzej urejati posebno zgodovinsko učno pot (itinerarij) ob kolesarski poti, ki se sedaj vije tik ob slovensko-italijanski državni meji na relaciji med Vrtojbo in Novo Gorico. Večji del itinerarija poteka po nekdanjih vojaških stražarskih stezah. Ob kolesarski poti sta že dva muzeja, v katerih je Goriški muzej postavil razstavi, ki govorita o življenju ob meji. Prvi je že omenjeni stra-

žarski stolp v Vrtojbi, drugi muzej, urejen leta 2005 (avtor razstave: zgodovinar Drago Sedmak, oblikovanje Boris Blažko), pa se nahaja v stavbi železniške postaje v Novi Gorici. V njem so predstavljene zastave in uniforme vojakov, carinikov in policajev različnih evropskih držav, ki so med letoma 1945 in 2004 nadzirali državno mejo in številne mejne prehode. Pred železniško postajo je trg, ki si ga delita Gorica in Nova Gorica (Italija in Slovenija), in kjer je Slovenija leta 2004 skupaj z Italijo proslavila vstop Slovenije v Evropsko unijo. Na maloobmejnem prehodu na Pristavi (predel Nove Gorice) pa Goriški muzej načrtuje še postavitev muzeja o tihotapstvu na Goriškem, ki bo vse tri muzeje povezal v zanimiv zgodovinski itinerarij. Vsi trije muzeji se bodo med seboj smiselno dopolnjevali. Ob kolesarski poti, ki se tik ob državni meji vije skozi dve državi in skozi somestje Gorice, Šempetra in Nove Gorice, si bo mogoče na razdalji petih kilometrov ogledati tri različne razstave o življenju ob meji in uživati ob opazovanju goriške pokrajine ter mesta.

* Andrej Malnič, univ. dipl. etnol., muzejski svetovalec, trenutno direktor Goriškega muzeja, 5000 Nova Gorica, Grad Kromberk, Grajska 1, E-naslov: andrejmalnic@goriskimuzej.si

Montaža visečih panojev na razstavi Sudanska misija 1848–1858.
Foto: Marko Freljih, SEM Ljubljana, maj 2009

Pogled na razstavo Sudanska misija 1848–1858.
Foto: Marko Freljih, SEM Ljubljana, maj 2009

MED LJUDSTVI JUŽNEGA SUDANA

Razstava v Slovenskem etnografskem muzeju, 14. 5. 2009–10. 1. 2010

Sredi poletja leta 1850 so se vrata ljubljanskega semenišča odprla za obiskovalce prve razstave afriških predmetov na Slovenskem. Nekaj čez tristo predmetov je iz južnega Sudana v Ljubljano pripeljal misijonar dr. Ignacij Knoblehar. Podobno kot njegov veliki vzornik, misijonar Friderik Baraga, ki je leta 1837 Deželnemu muzeju podaril zbirko predmetov severnoameriških ljudstev, je tudi Knoblehar prinesel predmete v domovino z namenom, da pokaže rojakom, kaj v vsakdanjem življenju uporabljajo ljudje, med katerimi širi krščansko vero. Knobleharjeva ideja o velikem misijonu v porečju Belega Nila je bila zastavljena zelo ambiciozno in je potrebovala podporo na najvišji ravni. Osebnostno je prepričal mladega avstrijskega cesarja Franca Jožefa, suvereno pa je s svojimi načrti stopil tudi pred papeža Pija IX. Oba poglavarja posvetne in cerkvene oblasti sta Knobleharja podprla, saj se je v njegovi viziji ponujala edinstvena priložnost, da Avstrija pridobi kolonialne pravice nad južnim Sudanom in nad poganskimi ljudstvi, ki bi jih misijonarji prevzgojili v pravoverne kristjane.

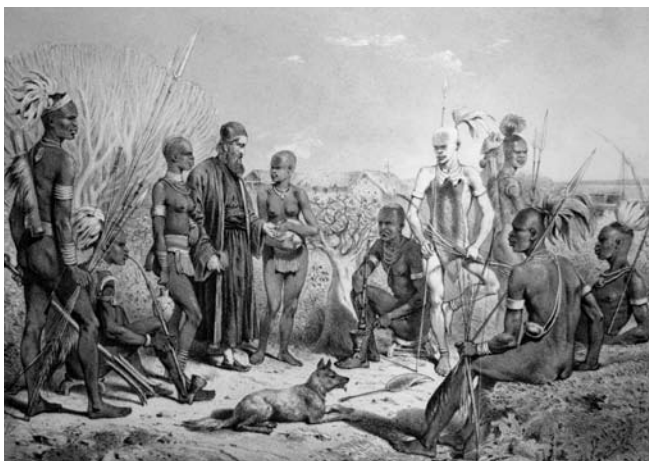
Čeprav so ga podpirali največji dostojanstveniki, pa je Knoblehar prošnjo za pomoč izrekel tudi svojim rojakom. Z vseh koncev dežele Kranjske sta se v Ljubljano stekali finančna in materialna podpora, prav tako pa se je za delo v sudanskem misijonu javilo veliko duhovnikov, obrtnikov in drugih prostovoljcev. Pri tem je imel veliko zaslug časopis *Zgodnja Danica*, ki ga je urejal Luka Jeran. Časopis je skoraj slabo desetletje kontinuirano poročal o razmerah v misijonu. Knoblehar in njegovi sodelavci so na uredništvo redno pošiljali pisma, ki jih je Jeran v prirejeni obliki sproti objavljaj. Skrbno je bedel tudi nad vsebino pisem, saj je objavil samo tista, ki so bila usklajena z misijonskim poslanstvom, kritične zapise o misijonu pa je zavrzel. Čeprav so se Knoblehar in njegovi sodelavci zelo trudili, da bi uresničili zastavljene cilje, so neznosne bivalne razmere in številne bolezni postopoma razblinile idejo o velikem misijonu. Neizproсна malarija je vzela življenje številnim mladim fantom in vse več ljudi se je začelo

spraševati o smiselnosti takšnega početja. Tudi domačini so bili zelo nenaklonjeni pokristjanjevanju, saj jim je šlo bolj za fizično eksistenco, ki jo je na eni strani ogrožala lakota, na drugi pa lovci na sužnje. Knoblehar pa je kljub vsemu vztrajal in ko je pozno jeseni leta 1857 bolan odpotoval v Evropo, je svojemu namestniku zagotovil, da se bo kmalu vrnil nazaj v Kartum. Sredi poti je omagal in se izkrcal v Neaplju, kjer je 13. aprila 1858 umrl v starosti 38 let.

Afriška avantura slovenskega misijonarja je bila kratkotrajna, vendar zelo intenzivna na različnih področjih. Knoblehar je zapustil neizbrisen pečat v zgodovini misijonarstva, pustil je sledi v avstrijski politični zgodovini, Slovincem je približal Afriko, Afričanom ob Belem Nilu pa je prinesel evropske navade. Njegov čas je zaznamoval še en nenavaden dogodek: prihod prve večje skupine afriških otrok v Ljubljano, Škofjo Loko, Celje in Maribor. Otroke, ki so jih misijonarji kupili na trgu s sužnji v Kairu in Kartumu, so pripeljali v Evropo z namenom, da jih bodo vzgojili v krščanskem duhu in jih nato poslali nazaj domov. Odrasli fantje naj bi kot duhovniki in dekleta kot nune med svojim ljudstvom širili krščanstvo po vzoru evropskih misijonarjev. Mrzle zime so prinesle pljučnico, ki so ji afriški otroci hitro podlegli. En za drugim so umirali in Cerkev je takoj ukrepala ter misijonarjem svetovala, naj otroke zadržijo v Afriki.

Knoblehar je v širši javnosti znan predvsem kot misijonar, manj pa je znano, da je bil med prvimi, ki je sistematično pristopil k raziskavam porečja Belega Nila. Geografsko društvo na Dunaju mu je priskrbelo najmoderneje merilne instrumente in Knoblehar je s sodelavci načrtno zbiral meteorološke, hidrološke, geološke in druge podatke o veliki afriški reki. Postal je eden od najboljših poznavalcev Belega Nila in o njegovih odkritjih so pisali povsod po Evropi, popularen pa je bil tudi v Ameriki. Že leta 1854 je bila izpod peresa Bayarda Taylorja v New Yorku objavljena knjiga, v kateri je tudi posebno poglavje o Knobleharjevih potovanjih po

* Dr. Marko Freljih, univ. dipl. arheolog, kustos, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: marko.freljih@etno-muzej.si

Wilhelm von Harnier: Tirolski misijonar Franz Morlang med Barijci v Gondokorju. V ozadju je misijonska postaja, ki jo je dal Knoblehar postaviti leta 1854.

Vir: Wilhelm von Harnier, *Reise am oberen Nil*. Nach dessen hinterlassenen Tagebüchern herausgegeben von Adolf v. Harnier. Darmstadt-Leipzig 1866

Belem Nilu. Razdaljo okoli 1.600 kilometrov, ki je ločila Kartum od misijonske postaje Gondokoro (danes Juba), je Knoblehar večkrat prepotoval z ladjo *Stella Matutina*. Na ladji je imel vse merilne inštrumente in arhiv zapiskov z različnimi skicami. Po njegovi smrti je večina arhivskega gradiva izginila.

Knobleharjevo kratko a zelo bogato življenje samo po sebi ponuja dobro izhodišče za pripravo razstave o tem slavnem misijonarju. Toda ob širokem spektru njegovih aktivnosti sem se zavedal, da znotraj načrtovane občasne razstave vsega ne bo mogoče zajeti. Zato sem se osredotočil na prikaz Knobleharjevega bivanja v Afriki, naslov *Sudanska misija 1848–1858* pa mi je dopuščal, da nisem govoril samo o misijonskem delu, ampak sem pokazal na raznolikost njegovih dejavnosti v Afriki in posredno tudi v Evropi. Razstavo sem si zamislil kot potovanje po Belem Nilu skozi čas in prostor. Časovna zgodba se začne s prihodom v Kartum leta 1848 in se nato nadaljuje vse do leta 1858. Ko sledimo različnim dogodkom in vsakem letu posebej, hkrati potujemo tudi skozi prostor, ki ga označujejo stopinje severne zemljepisne širine, od severa proti jugu. Vsako stopinjo spremlja prirejeno besedilo iz Knobleharjevega ladijskega dnevnika. Na koncu nas potovanje skozi razstavo pripelje do četrte stopinje severne širine, do najjužnejše točke, ki jo je dosegel Knoblehar, in do tistega usodnega dne leta 1858, ko se je končala življenjska pot mladega misijonarja.

Tekstovni del razstave sem opremil z izbranimi ilustracijami, ki so v veliko pomoč pri razumevanju okoliščin, v katerih je sredi 19. stoletja deloval Knoblehar. Potovanje skozi Egipt proti Kartumu je zelo dobro dokumentiral Jakob Šašel, ki je samo nekaj mesecev preživel v misijonu, nato pa se je vrnil v domovino. Šašel je leta 1863 napisal spomine na bivanje v Afriki. Rokopis je opremil z lastnimi barvnimi risbami, ki prikazujejo predvsem različne kraje v Egiptu, med njimi tudi znana arheološka nahajališča (Gize, Memfis, Tebe, Abu Simbel). Šašlov rokopis je danes shranjen v Mestnem muzeju v Karlovcu. Na razstavi so slovenski javnosti prvič predstavljene risbe nemškega slikarja Wilhelma von Harnierja, ki je kmalu po Knobleharjevi smrti odpotoval v južni Sudan. Harnier je v natančni risbi ohranil edinstven spomin na misijonski postaji Sv. Križ in Gondokoro. Predvsem so

Jakob Šašel: Kairo.

Vir: Jakob Schaschel, *Bilder aus dem Oriente aufgenommen während einer Reise nach Aegypten, Nubien, Sudan in den Jahren 1853 und 1854*. Karlstadt 1863

dragocene njegove upodobitve ljudstev ob Belem Nilu. Za nas ima največji pomen slika, ki prikazuje Knobleharjevega prijatelja in duhovnika Franza Morlanga, ki se sproščeno pogovarja z domačini pred cerkvijo v Gondokorju. Ljudje, ki pripadajo ljudstvu Bari, so na sliki upodobljeni z bogatim izborom različnega okrasja, orožja in drugih uporabnih predmetov (tobačne pipe, stolček, itd.). Podobne predmete, ki jih je Harnier skrbno narisal leta 1860 v Gondokorju, prepoznamo tudi v Knobleharjevi zbirki.

Zbirka predmetov iz južnega Sudana danes šteje 232 predmetov, prvotno pa se je njeno število gibalo okoli 250. To so predmeti, ki jih je Knoblehar leta 1850 pustil v Ljubljani, vsaj 60 pa jih je odpeljal na Dunaj. Tam so se predmeti znašli v zasebni lasti in šele leta 1925 jih je odkupil dunajski Etnografski muzej.

Na razstavi *Sudanska misija 1848–1858* je prikazan izbor predmetov, ki kaže na raznolikost Knobleharjeve »zbiralne politike«. Okrasje, orožje, uporabni predmeti in naravna barvila so del materialnega sveta različnih ljudstev ob Belem Nilu (Šiluki, Barijci, Kiki). Knobleharja so najbolj navdušili kovači, ki so s preprostim kamnitim orodjem izdelovali prave mojstrovine. Misijonarjevo navdušenje postane razumljivo ob pogledu na ženski predpasnik, izdelan iz sešitih železnih obročkov. Izjemno obrtniško delo so tudi sulice, med njimi še posebno tiste, ki so ljudem določale družbeni status (npr. čarovnikova sulica z dvojno ostjo).

Knobleharjeva zgodba je na razstavi prikazana na visečih panojih, ki si v polkrožnih linijah sledijo skozi tri razstavne prostore v pritličju Slovenskega etnografskega muzeja. Prostorska postavitve panojev je nastala po načrtih mag. Lidije Dragišić, univ. dipl. inž. arhitekture, grafično oblikovanje panojev pa je prevzel Vladan Srđić, univ. dipl. oblikovalec, oba iz Studia 360 d. o. o. Med panojski prikaz potovanja po Nilu je vključen tudi krajši videoposnetek rečnega obrežja. Posnetek sem naredil leta 2006 med plovbo iz Asuana proti Luksorju.

Ob razstavi je izšla tudi knjiga z naslovom *Sudanska misija 1848–1858: Ignacij Knoblehar – misijonar, raziskovalec Belega Nila in zbiralec afriških predmetov*. Izid slovensko-angleške publikacije in postavitve razstave je omogočilo Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.

Tomaž Kržišnik pri ustvarjanju v Keramiki Novo mesto.
Foto: Bojan Radovič, 1986

Detajl razstave z deli Tomaža Kržišnika.
Foto: Ivica Križ, oktober 2009

RAZSTAVA »KERAMIKA NOVO MESTO« IN UMETNIKI: POGLED AVTORICE

Dolenjski muzej Novo mesto, 1. junij–11. oktober 2009

Razstava »Keramika Novo mesto« in umetniki v Dolenjskem muzeju v Novem mestu je bila ena od spremljajočih razstav projekta 1. Mednarodnega trienala keramike UNICUM 09, ki sta ga organizirala Zveza društev slovenskih likovnih umetnikov in Narodni muzej Slovenije. Nastala je na pobudo in povabilo umetnice Dragice Čadež Lapajne, predsednice organizacijskega odbora UNICUM 09. Dragica Čadež Lapajne je izrazil željo, da se na razstavi med drugim nakaže tudi industrijski način izdelave keramike in da se kot pomembnega ustvarjalca v keramiki predstavi umetnika Tomaža Kržišnika, ki je večji del svojega opusa v keramiki ustvaril prav v Novem mestu.

Razstava je bila zato zasnovana bipolarno: en del je prikazoval izbor predvojnih izdelkov Keramike J. Klemenčič Novo mesto z ugotovljenim avtorstvom, drugi del pa izbor keramičnih del umetnika Tomaža Kržišnika, ustvarjenih med letoma 1985–1993. Prvi skupni imenovalec razstave je tovarna Keramika Novo mesto, okrajšano ime podjetja, ki se je uporabljalo v vseh obdobjih delovanja tovarne, drugi skupni imenovalec pa so umetniki, ki so s tovarno sodelovali kot oblikovalci. Iz tega smo izhajali tudi pri izboru imena za razstavo. Ekspozate v vitrinah in na steni so dopolnjevali besedila in fotografije na panojih, repliciranje izdelkov pa smo z nekaj pretehtano izbranimi mavčnimi kalupi ter lesenimi šablonami za predvojne izdelke tovarne Keramika samo nakazali.

Kržišnikovo ustvarjanje v Novem mestu je tako navdušilo novomeškega fotografa Bojana Radoviča, da je posnel fotografski cikel Kržišnikovih del v keramiki z naslovom Bajke. Skupaj sta nato leta 1987 razstavljala v avli Pionirjeve stavbe in galeriji Feniks v Ljubljani. Radovič je tudi fotografsko dokumentiral umetnika pri delu v novomeški Keramiki in nam za razstavo ljubezno odstopil nekaj dokumentarnih posnetkov. Dve njegovi fotografiji iz cikla Bajke pa smo vključili v razstavo. Ob razstavi smo želeli obiskovalcem predvajati tudi dokumentarni film o ustvarjanju

Tomaža Kržišnika v keramiki režiserja Tomaža Kralja, vendar nam ga v arhivu RTV SLO ni uspelo dobiti. Ob razstavi je izšel katalog z besedili Ivice Križ, Barbare Rupel in Tomaža Kržišnika. Razstavo in katalog je oblikoval Jurij Kocuvan.

Pri tokratni razstavi sta bila navezovanje stikov in izposoja predmetov za obdobje med obema vojnima nekoliko lažja, ker sem gradivo na terenu evidentirala že za razstavo Pečarska in keramična industrija v Novem mestu in po njej.¹ Hkrati pa smo po tej razstavi v muzejsko zbirko pridobili kar nekaj izdelkov predvojne keramične produkcije tovarne Keramika Josip Klemenčič. Ker pa kot avtorica nisem želela, da bi bila pričujoča razstava le nekakšna ponovitev prejšnje razstave, sem ji želela dodati tudi nova spoznanja in eksponate, zato sem se posvetila vnovičnemu pregledovanju pisnih, tiskanih in fotografskih virov ter povezovanju podatkov in hkrati iskanju novih ustnih virov in evidentiranju dodatnih predmetov na terenu.

Dr. Nadja Zgonik in dr. Bogo Zupančič sta me opozorila na nekaj pglavitnih virov za umetnike, predvsem v predvojnem revialnem tisku in v fondu Zbornice za trgovino, obrt in industrijo v Arhivu Republike Slovenije, ki jih pri razstavi Pečarska in keramična industrija nisem poznala, hkrati pa je v tem obdobju Zgonikova temeljito raziskala in osvetlila delo Dane Pajničeve in delno tudi Srečka Kotarja.

Za predstavitev obsežnega keramičnega opusa Tomaža Kržišnika je bilo treba umetnine najprej evidentirati na terenu. Kot temeljna orientacija nam je rabila odlična monografija Staneta Bernika o Tomažu Kržišniku. S podatki sta nam pomagala tudi umetnik Tomaž Kržišnik in njegova žena Maja Kržišnik. Ker je Kržišnikovo delo v keramiki pogosto povezano s celostno podobo opreme posameznih javnih objektov oziroma je del notranje opreme

¹ Razstava je bila v Galeriji Dolenjskega muzeja Novo mesto od 9. decembra 2005 do 29. oktobra 2006.

zasebnih stanovanj ali javnih objektov, smo lahko predstavili le fotografije na panojih. Kržišnikovo unikatno keramično plastiko pa smo si za razstavo sposodili od njega in od zasebnih lastnikov na območju Dolenjske.

Razstavi je bil namenjen prostor Male dvorane Dolenjskega muzeja, uporabili pa smo že obstoječo muzejsko opremo. Tako so prostor in tudi finančna sredstva določali omejen izbor del tako pri predvojnih avtorjih kot pri Kržišnikovih delih v keramiki. Že ob sprejetju predloga za razstavo sem se zavedala, da sama kot etnologinja ne bom zmogla umetnostnozgodovinske analize Kržišnikovega ustvarjanja, zato je muzej kot zunanjo sodelavko k razstavi povabil kustodinjko za umetnostno zgodovino Barbaro Rupel iz Galerije Božidar Jakac v Kostanjevici, ki je z besedilom v katalogu predstavila in opozorila na pomen ustvarjanja Tomaža Kržišnika v keramiki.

Kratka zgodovina razvoja pečarske obrti v podjetje

Keramika Novo mesto

- 1892: Brata Ivan in Valentin Appe, po rodu Gorenjca, v Kandiji odpreta prvo pečarsko delavnico v Novem mestu.
- 1905: Po Valentinovi smrti vodstvo delavnice prevzame Ivan Appe.
- 1909: Josip Klemenčič zaradi bolezni Ivana Appeja prevzame vodenje delavnice.
- 1919: Josip Klemenčič in Valentin Appe ml. skupaj odpreta Pečarsko delavnico na novi lokaciji v nekdanji usnjarni ob mestnem mlinu.
- 1920: Po smrti Valentina ml. delavnico vodi Josip Klemenčič.
- 1923: Josip Klemenčič ustanovi prvo družabniško podjetje na Dolenjskem Keramika, tovarna peči, štedilnikov, kamenine in šamotnih izdelkov J. Klemenčič, družba z o. z. Novo mesto, in preseli proizvodnjo v novozgrajena poslopja v bližini železniške postaje v Bršljinu.
- 1931: Podjetje Keramika J. Klemenčič nanovo ustanovi keramični oddelek za izdelavo okrasnih in uporabnih predmetov.
- 1939: Ukinejo keramični oddelek tovarne.
- 1941: Po smrti Josipa Klemenčiča vodstvo podjetja prevzame žena Marija Klemenčič.
- 1945: Tovarno nacionalizirajo.
- 1981: Prej samostojna tovarna Keramika postane eden od TOZD-ov GIP Pionir Novo mesto.
- 1995: Po denacionalizaciji se spremeni lastništvo podjetja in ime v Peči – keramika d. o. o.
- 1998: Podjetje Peči – keramika d. o. o. začne proizvodnjo na novi lokaciji v novozgrajenem objektu na Cikavi v Novem mestu.

Ustanovitev keramičnega oddelka pri tovarni Keramika Josip Klemenčič

Josip Klemenčič je leta 1931 ustanovil nov keramični oddelek tovarne za izdelavo okrasnih in uporabnih predmetov iz bele prsti, ker je menil, da bo prodaja tovrstnih izdelkov v obdobju gospodarske krize tovarni prinašala dodaten zaslužek. Poleg pečnic, ki so bile njihova osnovna proizvodnja, so že pred letom 1931 izdelovali tudi nekaj okrasnih masivnih predmetov iz bele prsti, ki so bili narejeni po enakem postopku kot pečnice, z vtiskovanjem v mavčni model, preostali uporabni in okrasni

predmeti iz bele prsti pa so se v mavčne kalupe ulivali. Josip Klemenčič je jeseni leta 1931 zaposlil strokovnjaka, keramika Hansa Gerolda, ki je pred tem vodil obrat beloprstene keramike v Gotovljah pri Žalcu.

Pri novomeški tovarni so zgradili prizidek za keramični oddelek, posebno peč za žganje keramičnih izdelkov ter priskrbeli tudi vso potrebno opremo, orodje ter surovine za tovrstno proizvodnjo. Potrebovali so še strokovno usposobljen kader, saj so bili v tovarni zaposleni le izučeni pečarji. Zato so poleg Gerolda malo pozneje za poslikavo keramičnih izdelkov zaposlili tudi Lidijo Brodšnajder. Na keramičnem oddelku tovarne so delali bodisi kot zaposleni bodisi kot zunanji sodelavci tudi nekateri keramiki, na primer Ferdo Foltyn in slovenski umetniki Dana Pajnič, Julij Papič in Srečko Kotar.

Čeprav so keramični oddelek zaradi prevelikih izgub leta 1939 uradno ukinili, so se z beloprstnimi izdelki predstavljali še pozneje, med drugim leta 1941 na Ljubljanskem velesejmu. Po drugi svetovni vojni so poskušali znova obuditi proizvodnjo keramičnih predmetov iz bele prsti, in sicer najprej v drugi polovici 40. in nato spet v 50. letih 20. stoletja, vendar brez večjega uspeha. Predmete so večinoma izdelovali še po predvojnih mavčnih kalupih. Izbor okrasnih in uporabnih predmetov iz bele prsti, ki jih je izdelovala Keramika Novo mesto, je kar pester: samostojne figurine v obliki človeških ali živalskih figur, vaze, okrasni lonci za rože, svečniki, kropilniki, stojala oziroma oporniki za knjige, pepelniki, doze za cigarete, doze za pecivo, skleda za sadje, jedilni, kavni in čajni servisi, okrasni krožniki, vrčki, vrči oziroma ročke, poslikane v stilu majolik, vrtni palčki, nabožne figure, ipd. Tudi tehnike okraševanja so bile različne – od podglazurne do nadglazurne poslikave in reliefne aplikacije. Njihovi izdelki so v zelo živahnih in kontrastnih barvah, kar je značilnost sloga dekorativne umetnosti 20. in 30. let 20. stoletja.

Keramični izdelki novomeške Keramike so precej težki, ker so bili večinoma masivno uliti. Ker so ročno poslikani, so skoraj vsi unikatni – vsi predmeti se namreč v končni obliki razlikujejo v barvah glazure, načinu poslikave in aplikacijah, čeprav so bili izdelani v identičnih kalupih. Nekateri predmeti so bili izdelani le kot unikatni izdelki. Predmeti nimajo vtisnjenih ali žigosanih oznak tovarne, zaščitni znak v obliki papirnate srebrne ali zlate nalepke z napisom KERAMIKA J. KLEMENČIČ NOVO MESTO so na predmete samo nalepili. Na nekaterih izdelkih je na dnu vtisnjena številka izdelka, na nekaterih poslikanih okrasnih krožnikih pa je na zadnji strani napis Keramika Novo mesto in letnica izdelave.

V svojih reklamnih oglasih iz 30. let 20. stoletja se je tovarna Keramika hvalila, da se pri oblikovanju svojih izdelkov opira na domače umetnike. Dejansko se je Keramika poleg na Hansa Gerolda, izkušenega keramika, ki ga je seveda nujno potrebovala za tehnični zagon keramičnega oddelka tovarne, pri oblikovanju svoje dekorativne in uporabne keramike opirala izključno na mlado generacijo slovenskih umetnikov.

Keramika Novo mesto in umetniki

Keramik HANS GEROLD je pred prihodom v Novo mesto vodil keramični obrat izdelave beloprstene keramike v Gotovljah pri Žalcu. V Novem mestu je začel delati jeseni leta 1931, prenehal pa sredi leta 1934. Po njegovih načrtih je bila zgrajena nova peč za žganje keramičnih izdelkov, verjetno pa je s seboj prinesel tudi nekaj orodja in modelov.

Srečko Kotar leta 1945 v svojem ljubljanskem ateljeju.
Foto: Leon Jere, iz fonda Foto Slovenije, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana

DANA PAJNIČ (1906, Ljubljana–1970, Ljubljana) si je znanje v umetnosti nabirala že kot dijakinja, ko je nekaj časa obiskovala umetniško šolo Probuda in menda tudi šolo za dekorativno umetnost v Dresdnu. Na keramičnem oddelku Tehnične srednje šole se je v drugi polovici 20. let 20. stoletja učila modeliranja, kompozicije in poslikavanja okrasne in uporabne keramike pri profesorju Francetu Kralju; veljala je za eno njegovih najbolj nadarjenih in obetavnih učenk. V zgodnjem obdobju se je ukvarjala z dekorativno uporabno keramiko, potem je prešla na figuralno plastiko in nato na monumentalno dekorativno kiparstvo v žgani glini in umetnem kamnu. V tridesetih letih je začela sodelovati s slovensko keramično industrijo Liboje, Dekor in Keramiko v Novem mestu. Po drugi vojni se je posvetila unikatnemu in industrijskemu oblikovanju v lesu, kovini in steklu ter tudi stenskem slikarstvu. Zelo dejavna je bila tudi v Društvu slovenskih upodabljalajočih umetnikov in Društvu za dekorativno umetnost. Z novomeško Keramiko J. Klemenčič je gotovo sodelovala v 30. letih 20. stoletja, ne vemo pa natančno, kdaj.

Na razstavi smo predstavili njeno figurino Črnka z otrokom, eno od najpriljubljenejših izdelkov tovarne Keramika. Na razstavi smo predstavili tudi negativni mavčni kalup zanjo in tokrat prvič tudi mavčni pozitiv – jedro za to plastiko. Poleg črnke so bile razstavljene še tri nanovo odkrite plastike iz njenega zgodnjega obdobja: Ženska glava, Ženski akt in Klečeča ženska, ki jih je za razstavo posredovala Seta Mušič, njeni mami pa jih je podarila Dana osebno, ker sta bili prijateljci od otroških let. Predstavljen je bil tudi rumen, trikotno oblikovan servis za kavo, ki ga dr. Zgonikova pripisuje prav Dani Pajnič.

JULIJ PAPIČ (1912, Metlika–1990, Zagreb) se je do leta 1929 kot učenec Franceta Kralja šolal na keramičnem oddelku Srednje tehnične šole v Ljubljani, leta 1933 pa je diplomiral na oddelkih za kiparstvo in keramiko na Visoki umetniško-industrijski šoli v Pragi. Po odhodu Hansa Gerolda se je leta 1934 zaposlil na keramičnem oddelku v Keramiki Josipa Klemenčiča v Novem mestu, kjer je ostal do jeseni 1936, nato pa se je preselil v Zagreb, kjer se je posvečal samo kiparstvu, le med letoma 1955 in 1972 je delal kot likovni pedagog. Kot kipar je izdeloval figuralne kompozicije manjših dimenzij v terakoti, bronu in kamnu, portrete,

Dana Pajnič in njena glazirana beloprstna keramika iz 30. let 20. st., Črnka z otrokom.
Fotografija Dane Pajnič je last družine Mušič, kipec pa je fotografiral Borut Križ

reliefe in plakete ter porcelanaste krožnike. Po letu 1958 se je posvetil zgolj mali plastiki, izdelani iz obarvane terakote. Papič je tudi avtor nekaterih spomenikov, med drugim doprsnega portreta Alojza Gangla in kipa Belokranjski partizan, ki stojita v parku pred metliškim gradom, sedežem Belokranjskega muzeja. Na razstavi smo predstavili štiri šahovske figure in opornika za knjige z ženskim aktom, ki smo ju prav tako pripisali njemu.

SREČKO KOTAR (1900, Ljubljana–ni podatka) je prav tako do leta 1933 obiskoval keramični oddelak Srednje tehniške šole v Ljubljani. Leta 1945 se je vpisal na ljubljansko Akademijo upodabljalajočih umetnosti, kjer je leta 1949 diplomiral, pozneje pa se je izpopolnjeval v Pragi. V 50. letih je poučeval keramiko na Šoli za oblikovanje v Ljubljani, nato je bil zaposlen v Umetniški zadrugi, pozneje je poučeval likovni pouk na več osnovnih šolah po Sloveniji. Ukvarjal se je predvsem z malo plastiko, njegove miniature s slovenskimi ljudskimi motivi so bile zelo priljubljene med našimi izseljenci v Združenih državah Amerike. Njegovo najbolj znano delo je relief Krakovski ribiči nad vhodom v ribarnico pod Plečnikovimi arkadami na ljubljanski tržnici, vzidan leta 1942. Kotar je bil z novomeško Keramiko povezan v letih 1937 in 1938; z njegovim prihodom je Keramika začela izdelovati keramične plastike s folklorno motiviko. Na razstavi smo predstavili tri njegove plastike: Naborniki, Koledniki in Par v narodni noši ter mavčni model Nabornikov.

LIDIJA BRODŠNAJDER (1915, Šentjanž–1943, Novo mesto) je začela delati na keramičnem oddelku Keramike že v času Hansa Gerolda, pri katerem naj bi se naučila poslikave keramičnih izdelkov. S tovarno je bila povezana do leta 1941.

ALMA VALANTIČ (1919, Gorica–1943, Novo mesto) se je v Keramiki začela učiti leta 1936 in je ostala le krajši čas. Obe sta bili bližnji sosedi Klemenčičeve družine na Grmu. Lidijin oče je bil poštar, Almin pa je imel soboslikarsko obrt. Valantiči so se s Primorske po prvi vojni priselili v Novo mesto. Obe dekleti povezuje tudi žalostna usoda, saj sta obe umrli mladi, celo istega leta, Lidija za tuberkulozo (sorodniki domnevajo, da tudi zaradi posledic dela s strupenimi oksidi v tovarni), Almo pa naj bi skupaj s preostalimi člani družine ubili pripadniki črne roke.

FERDO FOLTYN, keramik (1911, Gabela v Hercegovini–ni podatka) je leta 1930 končal šolanje na keramičnem oddelku Srednje tehnične šole v Ljubljani. Njegovo ime se je v Klemenčičevih poslovnih knjigah prvič pojavilo avgusta 1935, delal pa je do vključno leta 1939, ko so uradno zaprli keramični oddelek tovarne. Zanimivo je, da so nekateri njegovi izdelki signirani. Razstavili smo vazo z njegovo reliefno dekoracijo, figuro ženske z rožnim vencem in skledo za sadje, poleg tega pa mavčni model – negativ za vazo in leseno šablono za izdelavo mavčnega kalupa na lončarskem kolesu za prav to vazo.

Poleg uporabne in dekorativne keramike pa smo z izborom devetih pečnic iz obdobja od konca 19. stoletja do začetka 21. stoletja in dvema mavčnima kalupoma za pečnici nakazali osnovno dejavnost Keramike Novo mesto, to je izdelavo pečnic. Posamezne predloge za pečnice pa so v različnih obdobjih izdelovali oblikovalski ateljeji in jih prodajali pečarskim podjetjem, zato lahko srečamo istovrstne motive pri različnih proizvajalcih peči.

Razstava je predstavila le en segment proizvodnje beloprstene keramike na Slovenskem, zato številna vprašanja ostajajo še odprta. Verjetno pa bo nanje lažje odgovoriti, ko bo preučena in predstavljena istovrstna proizvodnja v preostalih sočasnih keramičnih obratih v Libojah, Kamniku in Ljubljani.

Tomaž Kržišnik

Akademski slikar Tomaž Kržišnik (1943, Žiri) se je šolal na varšavski likovni akademiji, kjer je leta 1968 opravil tudi magisterij s področja knjižne ilustracije. Vse do danes ustvarja na različnih področjih. Ob klasičnem slikarskem delu s poudarkom na risbi se posveča tudi knjižni ilustraciji, grafičnemu oblikovanju, gledališki scenografiji, oblikovanju lutk, unikatnemu oblikovanju v steklu, kamnu in keramiki.

Na pričujoči razstavi se je predstavil samo s svojimi deli v keramiki, ki jih je ustvaril v Novem mestu v sodelovanju s podjetjem Pionir TOZD Keramika od srede osemdesetih let do leta 1993. Njegov prispevek je pomemben predvsem zaradi svojstvenega kreativnega pristopa pri oblikovanju unikatnih keramičnih izdelkov in njihove likovne interpretacije. Pri tem je treba posebej izpostaviti njegova večja dela, kot so likovne interpretacije različno zasnovanih peči, mozaičnih stenskih kompozicij in likovno funkcionalne opreme arhitekturnih ambientov.

Temeljni namen tokratne razstave je bil opozoriti javnost na pomembnost keramičnega opusa Tomaža Kržišnika, ki je bil glede na svoje dosežke na drugih ustvarjalnih področjih nekoliko pozabljen in prezrt. Smiselno se mi zdi, da bi se v prihodnje predstavil s samostojno razstavo, ki bi celostno predstavila njegov prispevek v zgodovini likovne ustvarjalnosti na Slovenskem (Rupel 2009: 32, 35).

Samo Novo mesto je postalo bogatejše za dve monumentalni Kržišnikovi deli v keramiki, eno je vertikalna stenska kompozici-

cija v stavbi nekdanje SDK v Kandiji, ki jo je umetnik posvetil Trdinovim *Bajkam in povestim o Gorjancih*, druga pa je v obliki horizontalne stenske kompozicije v avli nekdanje upravne stavbe gradbenega podjetja Pionir v Bršljinu.

V omenjenem obdobju je tovarna Keramika v svojo ponudbo vključila tudi umetniški program s Kržišnikovimi pečnicami. Žal se to obdobje ni več ponovilo. Sijajno bi bilo, če bi sedanje podjetje Peči – keramika poskusilo pri oblikovanju svojih izdelkov ponovno sodelovati s slovenskimi umetniki in tako tržišču ponuditi čim bolj kakovostne izdelke.

Viri in literatura

- BERNIK, Stane: *Tomaž Kržišnik: izrisane podobe sveta in oblik*. Ljubljana: Mestna galerija, 1994.
- BRANCELJ, Andreja: Julij Papič – sedemdesetletnik. *Dolenjski razgledi* 4(8), 1982, 126.
- BRANCELJ, Andreja: *Julij Papič: kiparska razstava ob 70-letnici rojstva akademskega kiparja prof. Julija Papiča*. Metlika: Belokranjski muzej, 1983 (katalog razstave, Belokranjski muzej Metlika, 22. oktober–24. november 1982; Dolenjski muzej Novo mesto, 26. november 1982–5. januar).
- ČADEŽ LAPAJNE, Dragica in Marja Lorenčak (ur.), *Keramika v Sloveniji 1964–2004*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2004 (katalog razstave, Grad Podsreda, 1. 9.–10. 10. 2004, Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 18. 10. 2004–11. 10. 2004).
- KOS, Mateja: *Beloprstena keramika v Sloveniji: Gradivo za materialno kulturo Slovencev 4: zbirka Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005.
- KOS, Mateja: Majolika na Slovenskem, *Argo* 49(2), 2006, 25–30.
- KOS, Mateja: Pečarska in keramična industrija v Novem mestu (ocena), *Argo* 49(2), 2006, 57–60.
- KRIŽ, Ivica: *Pečarska in keramična industrija v Novem mestu*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2005 (katalog razstave, Dolenjski muzej, 9. december 2005–29. oktober 2006).
- KRIŽ, Ivica, Barbara Rupel in Tomaž Kržišnik: *Keramika Novo mesto in umetniki*. Novo mesto: Dolenjski muzej, 2009 (Katalog razstave, Dolenjski muzej Novo mesto, 1. junij–11. oktober 2009).
- VESEL, Jana: *Bajke: Bojan Radovič, fotografija: Tomaž Kržišnik, keramika*. Novo mesto: Pionir 1987 (katalog razstave, Ljubljana: Galerija Feniks, 5.–16. februar 1987, Novo mesto: Pionir, marec 1987).
- ZGONIK, Nadja: Dana Pajnič in dekorativno keramično kiparstvo tridesetih let. V: *Zbornik za Špelco Čopič*. Ljubljana: Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2006 (posebna publikacija Zbornika za umetnostno zgodovino), 107–135.
- ZGONIK, Nadja: Dana Pajnič (1906–1970): keramična kiparka in oblikovalka, ki je v slovensko umetnost vnesla vitalizem in glamur. V: *Pozabljena polovica: portreti žensk 19. in 20. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: SAZU, 2007, 432–435.
- ZGONIK, Nadja: Dana Pajnič 1906–1970. V: *Sedem slovenskih kipark 1918–1945*. Kamnik: Medobčinski muzej, 2008, 26–28.

Fotogram iz filma »Vedra – Pustna prireditev na Ženiku«. Snemalka: Jelka Pšajd, 2007

Podelitev plakete Nika Kureta. Foto: Marko Zaplatil, Ljubljana, 22. 5. 2009

DNEVI ETNOGRAFSKEGA FILMA – DEF 2009

Ljubljana, 18.–22. 5. 2009

Mednarodni festival Dnevi etnografskega filma sta ob osrednjem organizatorju, to je Slovenskem etnološkem društvu, pomagala pripraviti Slovenski etnografski muzej in Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Glavni podporniki Dnevov etnografskega filma, ki so potekali med 18. in 22. majem 2009, so bili Ministrstvo za kulturo RS, Kinodvor, Mednarodna ustanova Forum slovanskih kultur in Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Letošnji festival je potekal na dveh krajih, Gradiva s komentarjem in tri večerne projekcije rednega programa v Slovenskem etnografskem muzeju na Metelkovi 2, glavni del programa skupaj s posebnim program pa v Kinodvoru na Kolodvorski 13.

Na razpis festivala, ki je bil objavljen na spletnih straneh Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU in Slovenskega etnološkega društva, na strani VANEASA in Visualanthropologynet, je do 15. februarja 2009 prispelo 99 filmov. Seleksijska komisija v sestavi Naško Križnar, Vesna Moličnik, Miha Peče, Nadja Valentinčič Furlan in Nena Židov je med prispelimi filmi izbrala dela, ki se najbolj približujejo konceptom sodobne vizualne etnografije in najbolj ustrezajo festivalskim ciljem.

Festival se je po tradiciji začel s sekcijo Gradiva s komentarjem, v kateri raziskovalci sami predstavljajo svoje aktualne vizualne produkcije. V njem je sodelovalo deset raziskovalcev s svojimi gradivi (Inja Smerdel, Marko Smole, Jelka Pšajd, Nadja Valentinčič Furlan, Andrej Dular, Nena Židov, Polona Rigler Grm, Daniela Vavrova, Urša Šivic in Naško Križnar). Festival se je nadaljeval s sekcijo Študentski film. Predstavljenih je bilo šest filmov, med njimi en domač iz produkcije Poletne šole vizualnega. Sledil je Glavni program izbranih filmov, ki je štel 31 filmov in prav toliko avtorjev. Domače barve sta zastopala filma RTV SLO in film Barbare Turk Niskač. Hrbtenico festivalskega programa so predstavljali znani avtorji etnografskih filmov, na primer David MacDougall, Michael York, Ulrike Franke in Mi-

chael Loeken, Hans Haldimann, Rolf Husmann, Michele Trentini, Andy Lawrenc in Rosella Schillaci, katerih dela so bila v Sloveniji prvič predstavljena.

Poseben program je bil tokrat posvečen ruskemu etnografskemu filmu, ki sta ga predstavila dr. Evgeny V. Aleksandrov in dr. Elena Danilko z Univerze Lomonosov v Moskvi. Evgeny Aleksandrov, predstojnik Centra za vizualno antropologijo, je predstavil rusko vizualno antropologijo in delo centra, Elena Danilko pa je komentirala prikazane filme, ki so pretežno obravnavali pojav staroverstva v Rusiji.

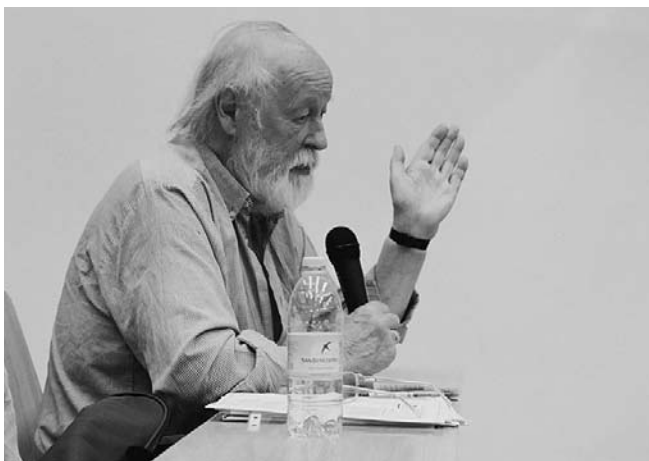
Slovensko etnološko društvo je 21. maja 2009 v Kinodvoru podelilo letošnjo plaketo Nika Kureta za etnografski film. Posthumno jo je prejel akad. dr. Andrej O. Župančič, sprejela pa njegova vdova Naka Župančič. Svečane podelitve sta se s spominskimi besedami o nagrajencu udeležila tudi predsednik SAZU, akademik Jože Trontelj, in akademik Janez Sketelj. Po podelitvi plakete je bil prikazan izbor nagrajenčevih filmov.

Poleg omenjenih slovenskih raziskovalcev z vizualnimi gradivi in ruskih kolegov so se festivala udeležili še naslednji avtorji: Asen Balikci, Hans Haldimann, Rolf Husmann, Judith Kurutac, Ivo Kuzmanič, Anna Maria Schefer, John Thomas in Michele Trentini.

Ob festivalu je izšel bogat katalog, o festivalu pa so poročali: *Delo*, Radio Slovenija 1 in 3, Radio Slovenija 1, TV Slovenija 1 in Kinodvor v svojih rednih tedenskih najavah sporeda.

Obisk festivalskih prireditev je bil pod pričakovanjem. Ker Dnevi etnografskega filma s svojim programom zapolnjujejo popolnoma nepokrito ponudbo medijske produkcije v Sloveniji, bi kakovosten program po mnenju organizatorjev moral pritegniti več pozornosti med etnologi, antropologi in drugimi raziskovalci kulture, zlasti med člani Slovenskega etnološkega društva in študenti humanistike ter družboslovja.

* Doc. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnol. in arheol., višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: nasko@zrc-sazi.si

Colin Young.
Foto: Daniela Vavrova, Koper, september 2009

Festivalski razgovori.
Foto: Daniela Vavrova, Koper, september 2009

VIZUALNA ANTROPOLOGIJA V RAZNOLIKI EVROPI – NAFA 2009

Koper, 7.–11. 9. 2009

Mednarodna konferenca Vizualna antropologija v raznoliki Evropi je potekala na Fakulteti za humanistične študije v Koprju. Pripravila sta jo Nordijska zveza za antropološki film NAFA in Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem Koper. V njenem imenu sva bila za organizacijo odgovorna Peter Crawford in avtor pričujočega prispevka. Konferenca je bila razdeljena na dva dogodka: prvi je bil Simpozij o poučevanju vizualne antropologije v Evropi in širše, drugi pa Festival etnografskega filma. Konference in festivala so se poleg članov NAFA udeležili raziskovalci iz enajstih evropskih držav in Irana. Simpozij je bil posvečen dvajsetletnici izdaje zbornika *Poučevanje vizualne antropologije*, ki je leta 1989 v uredništvu Paola Chiozzija izšel v Italiji in utrl pot hitro razvijajoči se vizualni antropologiji. Danes je položaj močno spremenjen zlasti zaradi tehnoloških sprememb tako pri produkciji vizualnih dokumentov kot pri poučevanju z njimi povezanih veščin. Čeprav število programov vizualne etnografije na univerzah narašča, pa se sprašujemo, ali spremenjene okoliščine povzročajo tudi metodološke spremembe pri poučevanju vizualne antropologije in kakšne so te spremembe? To je eno od vprašanj, ki so si jih zastavili tudi udeleženci konference.

Prvi je spregovoril Paolo Chiozzi, ki se je ozrl na nekdanje poučevanje vizualne antropologije v Firencah in ga komentiral z današnjega stališča. Glavni govornik na konferenci je bil Colin Young, upokojeni direktor National Film and Television School iz Beaconsfielda v Veliki Britaniji in izumitelj sintagme *observational cinema*. V svojem prispevku je tematiziral vprašanje, ali sta si antropologija in dokumentarni film kot mož in žena ali kot tujca v postelji? Allison Jablonko je analizirala svoje izkušnje pri poučevanju vizualne antropologije na primeru svoje dolgoletne udeležbe na Poletni šoli vizualnega v Novi Gorici. S svojim prispevkom na mednarodni ravni je več kot simpatično opozorila na

našo poletno šolo. Drugi govorniki, kot na primer Torsten Näser, Paul Henley, Rogers Canals, Rolf Husmann in Lisbet Holtedahh so predstavili programe svojih ustanov (Univerza v Göttingenu, Granada Centre for visual anthropology v Manchesteru) ali svoje izkušnje pri poučevanju v drugih okoljih.

Na festivalu je bilo predvajanih trinajdeset filmov. Filmom je sledil pogovor z nekaterimi prisotnimi avtorji. Posebna programa festivala sta bila posvečena iranskemu dokumentarnemu filmu in vizualni etnografiji v Sloveniji. Predstavil sem jo spodaj podpisani, govoril sem zlasti o univerzitetnem izobraževanju in Poletni šoli vizualnega v Novi Gorici. Predstavili smo tudi novi film Centra za vizualno etnografijo Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem, »Delo v solinah«, mladega avtorja Damjana Muhiča. Z referati sta slovensko vizualno antropologijo zastopali še Nadja Valentinčič Furlan s predstavitvijo vizualnega programa v stalni muzejski zbirki Slovenskega etnografskega muzeja in Daniela Vavrova, ki je predstavila tudi svoj film o Enet Yapai, ambonwarski deklici.

V uvodnem govoru na mednarodni konferenci sem spodaj podpisani poudaril zlasti pomen univerzitetnega izobraževanja vizualne antropologije. Problem vidim v neodzivanju antropologov. Običajno se pretvarjajo, da vedo o vizualnem več kot vizualni antropolog in vse se konča v prikazovanju televizijskih dokumentarcev v univerzitetnih učilnicah. Upam, da bo mednarodna konferenca pokazala našemu akademskemu okolju, kako pomembno je poučevanje vizualne antropologije na univerzitetni ravni. Po številnih naporih v tej smeri zaslužimo tudi v Sloveniji univerzitetni program vizualne antropologije, ne samo univerzitetni predmet. To je možno le v sodelovanju med domačimi in tujimi učitelji. Ni skrivnost, da je vizualna antropologija v Sloveniji starejša od neodvisne države.

* Doc. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnol. in arheol., višji znanstveni sodelavec na Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: nasko@zrc-sazi.si

Razstavní prostori Rudarske muzejske zbirke v kulturnem domu Svoboda v Grižah.

Foto: Fototeka Etnološkega društva Srečno, 2007

Rudarska četa Zabukovica-Liboje.

Foto: Fototeka Etnološkega društva Srečno, 2007

SREČANJE Z DEDIŠČINO RUDARSKEGA REVIRJA ZABUKOVICA-LIBOJE

Etnološko društvo Srečno s sedežem v Migojnicah pri Žalcu skrbi za ohranjanje naravne, rudarske in kulturne dediščine nekdanjega rudarskega revirja Zabukovica-Liboje (1788–1972). Neguje rudarska izročila in krajevne etnološke posebnosti, ki jih je izoblikovalo skoraj dvestoletno rudarjenje. Zabukovška in libojska premogovna kadunja¹ se nahajata v osrednjem delu Slovenije, na obrobju Spodnje Savinjske doline pod severnim Posavskim hribovjem. Tu so začeli kopati rjavi premog že ob koncu 18. stoletja. Premogovnik Zabukovica je deloval do leta 1966 in je bil zaradi železniškega transporta premoga povezan z Žalcem, libojski rudnik pa so zaprli leta 1972. Rudnika sta bila po letu 1948 povezana s tri kilometre dolgo površinsko žičnico nihajko, s katero so prevažali libojski premog na separacijo v Zabukovico.

Društvo Srečno, ki aktivno sodeluje tudi v Delovni skupini za ljubitelje etnologije pri Slovenskem etnološkem društvu, nas je v soboto, 30. maja 2009, prijazno povabilo na ogled svoje muzejske zbirke in obeležij rudarske dediščine na terenu ter na srečanje z nekdanjimi rudarji na tem območju. Čeprav nam vreme ni bilo naklonjeno in se v Savinjsko dolino ni podalo prav veliko etnologov, pa je rajža zaradi skrbne organizacije potekala v izredno prijetnem vzdušju. Pridružil se nam je celo angleški zakonski par, ki je pred leti v Grižah kupil hišo in je nad okoljem tako navdušen, da se namerava tu v kratkem za stalno naseliti. Sprejel in vodil nas je predsednik Etnološkega društva Srečno in član Slovenskega etnološkega društva, dr. Jože Hribar. Po uvodnem pozdravu smo si najprej v kulturnem domu Svoboda v Grižah ogledali muzejsko zbirko Rudarski muzej o nekdanjem rudarjenju na tem območju.

Začetnik zbiranja gradiva rudarske dediščine na območju Zabukovice, Liboj in Griž je bil kvalificirani ključavničar Rafael

Krošel (1928–2006), zaposlen v Rudniku Zabukovica-Liboje. Vneto je zbiral predvsem rudarsko orodje, fotografije in pisno gradivo. Leta 1972 je imel že lepo zbirko, ki jo je hranil kar doma. Del zbirke je prodal Osnovni šoli Nade Cilenšek v Grižah, kjer je bila med letoma 1988 do 2000 stalno na ogled, nato pa so zanj prenehali skrbeti in je začela propadati. Velikega pomena zbirke so se leta 2004 spomnili člani Turističnega društva Griže, ko so ustanavljali Rudarski muzej Zabukovica-Liboje. Društvo je v te namene uredilo društvene in razstavne prostore v prvem nadstropju Doma kulture v Migojnicah. Tu se odvijajo skoraj vse krajevne prireditve, poleg tega imajo tu svoje prostore tudi KUD Svoboda Griže, krajevna skupnost, knjižnica in pošta. Nanovo dopolnjeno in preurejeno zbirko je 24. avgusta 2004 slovesno odprl prav Rafael Krošel. Na njegovem pogrebu dve leti pozneje se mu je rudarska četa poklonila tako, kot veleva rudarska čast: s častno rudarsko stražo in z godbo.

Prostori za muzejsko dejavnost obsegajo predverje, tri razstavne prostore, predstavitevno sobo za avdio in video predstavitve in informacijsko pisarno društva. Zbirka je izhodiščna točka za strokovno vodene ogledne tudi na bližnjih lokacijah nekdanjih rudarskih objektov. V predverju zbirke obiskovalec začuti prijazno dobrodošlico. Pred vhodnimi vrati je izdelan vhod v rudniški rov s pravim jamskim vozičkom, zraven pa so razstavljeni tudi izdelki rudarskih žena – vezenine in čipke. V zbirki hranijo okoli 500 predmetov, fotografij in arhivskega gradiva z lokalnega območja. V razstavnem ambientu v stilu podzemnega rudniškega prostora – jame si lahko ogledamo delovno orodje, razvoj rudarskih svetilk, jamske reševalne aparate, razne merilne instrumente, osebna zaščitna sredstva, delovne obleke, ipd. V posebni sobi je urejena rudniška obratna pisarna – jamomernica za delo geologov in jamomercev. Najdragocenejši dokument tega dela je jamomerska knjiga z merskimi podatki in izračuni iz različnih obdobj delovanja rudnika. Pri urejanju zbirke je društvu strokovno svetovala kolegica etnologinja Alenka Čas, takrat kusto-

¹ Kadunja = premogonosno območje.

sinja v Muzeju novejšje zgodovine Celje, ki je zbirko v projektu Slovenskega etnološkega društva Evidentiranje oziroma terenska topografija etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo zunaj pristojnih muzejev na slovenskem etničnem ozemlju, tudi evidentirala (Vprašalnik SED 2004). Ob ogledu zbirke in filma Srečno knapi smo izvedeli, da gospod Hribar zelo intenzivno sodeluje tudi z drugimi slovenskimi muzeji. Del igranega filma so posneli v sodelovanju z Zasavskim muzejem Trbovlje.

V muzejski zbirki, ki si jo je mogoče ogledati ob torkih popoldne in nedeljah dopoldne, je trenutno razstavljena polovica gradiva, društvo pa še naprej zbira, čuva in celo proučuje gradivo. Finančno pomoč za delovanje zbirke deloma prispeva Občina Žalec, sicer pa so v društvu odvisni tudi od uspešnega prijavljanja na razne razpise.

Med publikacijami in drugimi edicijami, s katerimi nam lahko postreže Etnološko društvo Srečno, so monografija *Griže* (Ježovnik in Veber 2003), gledališka igra – komedija *Med knapi ali Jakec se ženi* (Goršek 2008), dokumentarno-igrani film *Srečno knapi* in knjižna zbirka *Izviri naše dediščine* (Hribar in Veber 2007).

Našo rajžo smo nadaljevali na terenu. S pomočjo društvenega podmladka, ki je svojo vlogo turističnega vodiča vzel povsem zares, smo si ogledali tri lokacije, na katerih je društvo postavilo rudarska obeležja: lesene skulpture in rudarske hunte (jamske vozičke). Te opomnike spomina so postavili v Grižah in Libojah pred osnovno šolo, v Zabukovici pa v bližini nekdanjih rudniških objektov. Sami jih imenujejo muzej na prostem. Za urejenost parka okoli njih skrbijo »mladi knapi«, kar je izjemnega pomena za prenašanje pripadnosti krajevni tradiciji. Na omenjenih treh lokacijah se vsako leto ob določenih obletnicah (predvsem 3. julija, ko se tradicionalno zberejo vsi slovenski rudarji, in 4.

decembra, ko goduje sv. Barbara, zavetnice rudarjev) s svojimi prapori zbere rudarska četa rudarskih veteranov, ki so še pred štirimi desetletji delali v rudnikih v Zabukovici in Libojah. Četa je organizirana pri Društvu upokojencev Zabukovica-Griže kot posebna sekcija uniformiranih rudarjev, vsi pa so tudi častni člani Etnološkega društva Srečno. Na proslavah so razpoznavni po slavnostni rudarski uniformi, kakršno so nosili sredi 18. stoletja. Na pokopališču v Grižah smo si ogledali še spomenik žrtvam rudniške nesreče v Zabukovici, ki je leta 1946 zahtevala življenja kar 17 rudarjev.

Naše srečanje smo sklenili na priljubljeni izletniški točki Hom, od koder je lep razgled na Spodnjo Savinjsko dolino in severno Posavsko hribovje. Ob zvokih dua Ubrane strune smo se pošteno najedli in naplesali ter pogovorili z upokojenimi knapi in njihovimi ženami, ki so se nam pridružili in pripovedovali o nekdanjem knapovskem življenju. Še vedno jih povezuje zelo trdna stanovska zavest ter občutek za skupnost in tradicijo, ki je posledica večstoletnega rudarjenja. Njihov kamerad, predsednik društva, nima nobenih težav z organizacijo in nagovarjanjem k sodelovanju v posameznih projektih in akcijah.

Viri in literatura

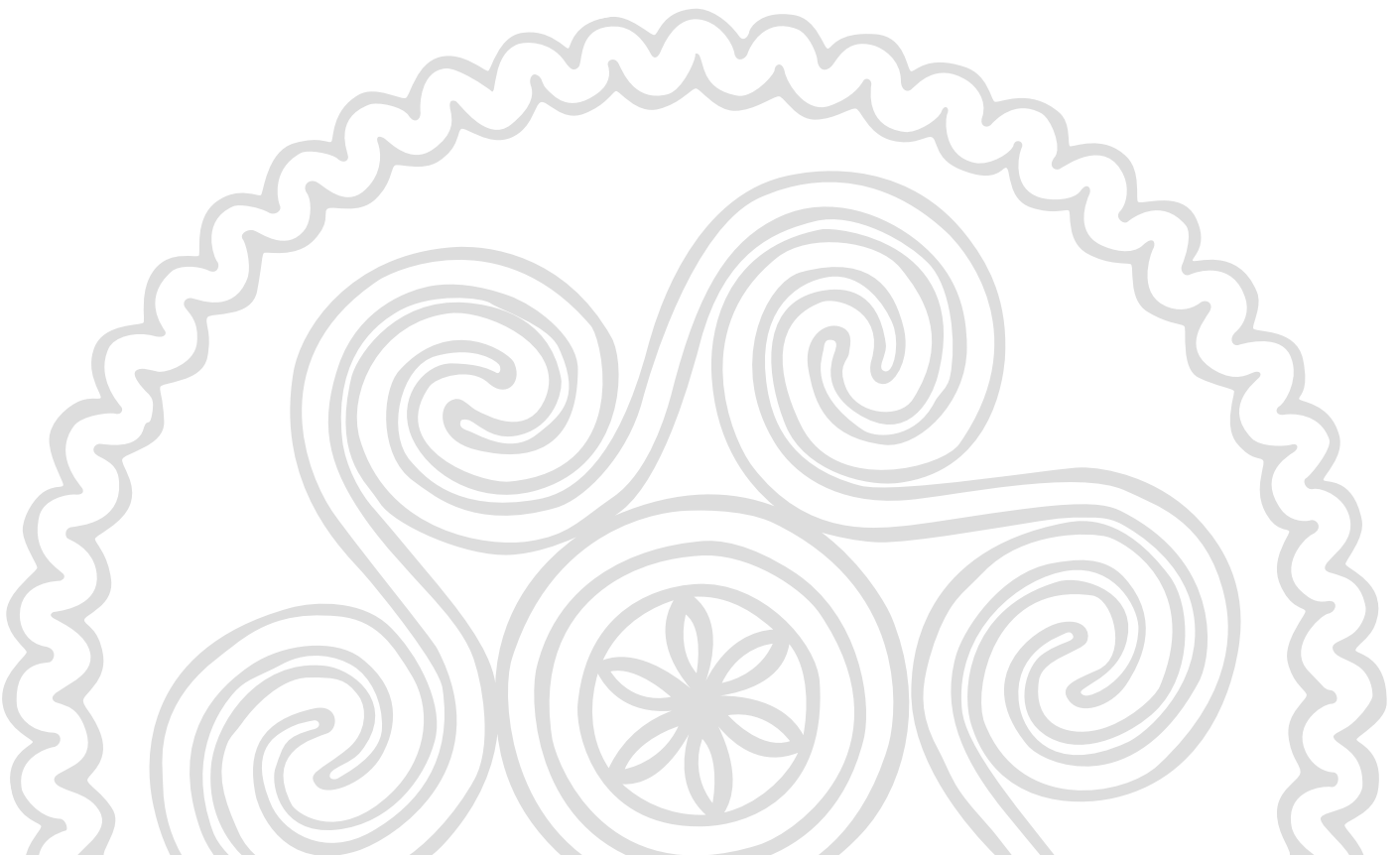
ARHIV SED, Vprašalnik za evidentiranje zasebnih zbirk, 2004.

GORŠEK, Martin: *Med knapi ali Jakec se ženi*. Griže: samozaložba, 2008, 77 str.

HRIBAR, Jože in Breda Veber: *Rudarska dediščina Zabukovica-Liboj*. Griže: Etnološko društvo Srečno, 2007, 48 str.

JEŽOVNIK Magda in Breda Veber: *Griže*. Griže: Kud Svoboda Griže, 2003, 271 str.

SREČNO KNAPI. Etnološko društvo Griže, 2008. Griže, Migojnice, Zabukovica, 2008. Scenarij: Jože Hribar in Robert Gaber; snemalec: Robert Gaber; DVD, 33 min, dokumentarno-igrani film.

Dr. Marija Kozar-Mukič, dobitnica Murkove nagrade.
Foto: Marijan Petek, Ptuj, 12. 11. 2009

Dr. Jerneja Ferlež, dobitnica Murkovega priznanja.
Foto: Marijan Petek, Ptuj, 12. 11. 2009

23. PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, 12. november 2009

Prejšnja leta se je Komisija za Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in listino (v nadaljnjem Komisija) večkrat znašla v zadregi, saj za posamezna priznanja ni dobila dovolj predlogov, čeprav bi si marsikateri etnolog priznanje zaslužil. Letos pa je bila Komisija spet v zadregi, tokrat v prijetni, saj je na njen naslov prispelo devet predlogov (dva za Murkovo listino, trije za Murkovo priznanje in trije za Murkovo nagrado, en predlog pa je bil že takoj zavrnjen). Zato je imela Komisija težko delo zlasti pri odločitvi za Murkovo nagrado. Ker smo lansko leto po nemarnem skoparili z Murkovimi priznanji, smo letos IO SED zanje predlagali več kandidatov. Tu pa se je stvar zapletla, saj nas je IO SED upravičeno opozoril na formalnopravne pomanjkljivosti nekaterih predlogov oziroma utemeljitev, zato je Komisija na dopisni seji sprejela ugovor IO SED in izločila napačno utemeljene predloge. Pri tem pa ne gre toliko za napako Komisije ali za neutemeljen formalizem IO, saj moramo vsi upoštevati določila Pravilnika o Murkovih nagradah, če se hočemo pri podeljevanju nagrad izogniti morebitnim tudi upravičenim očitkom o preveč domačnostnem delu Komisije.

Ker so se tovrstni zapleti v preteklosti že pojavili, bi opozoril bodoče predlagatelje, da tudi sami upoštevajo Pravilnik, saj se včasih srečujemo s predlogi, iz katerih ni jasno, za katero vrsto priznanja (nagrado ali priznanje) je kandidat predlagan, ali pa je napačno predlagan in v nasprotju z obrazložitvijo. Komisija je dolžna nejasne predloge izločiti, čeprav ji je resnično žal, da priznanja ali nagrade ne more podeliti marsikomu, ki si jo je tudi zaslužil, a je ostal pred vrati zaradi napake predlagatelja. S tem predlagatelji zaradi formalne površnosti sami delajo krivico predlaganim kandidatom, saj jih po nepotrebnem izpostavijo morebitni izločitvi Komisije. Zato zelo preseneča, da predlagatelji ne upoštevajo Pravilnika in njegove dikcije, čeprav je ta v izvlečku objavljen ob vsakokratnem letnem razpisu za Murkovo nagrado ...

Poudariti je treba, da Komisija nima pravice po svoji lastni presoji prevrščati priznanj iz ene skupine v drugo, čeprav so predlogi le napačno naslovljeni oziroma zaradi nepozornosti predlagatelja uvrščeni v nepravo kategorijo. Komisija tudi ne more sprejeti »odprtih« predlogov, ki pridejo kar po elektronski poti in še to na napačen naslov. Odklonitev nepopolnega predloga ni pikolovski formalizem Komisije ali IO SED, ampak gre za nujno upoštevanje pravil, saj bi drugače nastal vtis, da Komisija nagrade privatizira in jih podeljuje po domačnostno-poznanstvenih kriterijih, česar si Komisija ne sme in ne more privoščiti. Zato bodočim predlagateljem tale informacija: letos bi Komisija lahko podelila vsaj tri Murkova priznanja (in jih je tudi želela), a je morala zaradi formalnih nepravilnosti tri predloge izločiti.

Komisija je na svoji redni seji sprejela sklep, da Murkovo nagrado za izjemne dosežke v etnologiji na Slovenskem prejme Marija Kozar-Mukič, in sicer za ves etnološki opus in sistematično raziskovanje Porabja, saj je s svojim delom, z znanstvenimi razpravami in s knjigami dosegla, da je ta pokrajina postala etnološko najbolj celovito in enakomerno preučena.

Utemeljitev:

Bibliografija Marije Kozar-Mukič obsega 200 bibliografskih enot, med katerimi je treba poudariti zlasti topografsko raziskavo *Slovensko Porabje* (1984), monografijo *Gornji Senik* (1988) in *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem* (1996). V naslednjih letih sta sledili še dve monografiji *Felsőszölnök* (2000) in *Doljni Senik* (2001). Njene razprave in monografije so dvojezične, s čimer je dosegla širši krog bralcev in omogočila izmenjavo podatkov in raziskovalnih dosežkov med slovenskimi in madžarskimi strokovnjaki.

* Prof. dr. Marko Terseglav, prof. slov. in prim. knj., Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: marko.terseglav@zrc.sazu.si

Dejana Baša, predsednica Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, dobitnika Murkove listine.
Foto: Marijan Petek, Ptuj, 12. 11. 2009

Pri vrednotenju etnološkega dela nagrajenke ne smemo prezreti njenega osrednjega – muzeološkega dela, kot je na primer postavitev stalne razstave Slovinci v okolici Monoštra v Muzeju Avgusta Pavla v Monoštru, ob tem pa še številne občasne razstave. Nagrajenka se je v zadnjem letu skupaj s porabskimi kolegi z vso zavzetostjo borila, da edini slovenski muzej v Monoštru še naprej ostane muzej slovenske manjšine na Madžarskem, njene zgodovine in kulture.

Etnologija za nagrajenko ni le poklicno delo, je njen način življenja, ki se najbolj kaže v njenem nenehnem stiku s porabskimi informatorji. Marija Kozar-Mukič namreč sodi v tisto generacijo etnologin in etnologov, ki jim je terensko delo temeljni in primarni način pridobivanja informacij pri preučevanju določene raziskovane teme.

Vidno težo v njenem poslanstvu ima tudi uredniško delo, saj je uredila pet zvezkov *Etnologije Slovencev na Madžarskem* kakor tudi publikacijo *Slovenska kuhinja ob Rabi* (2000), poleg tega je še sodelavka Radia Monošter in časopisa *Porabje* in se aktivno vključuje v ohranjanje slovenske identitete na Madžarskem. Kot je sama zapisala, nima »etnološko prizadevanje le znanstvenega značaja, ampak bi z izdanimi publikacijami o in v Porabju rada krepila slovensko identiteto in koristila praktičnim potrebam slovenske manjšine na Madžarskem«.

Na Madžarskem je nagrajenka za svoje delo prejela več visokih nagrad in priznanj, njeno načrtno raziskovalno delo počasi dobiva jasnejšo podobo tudi med Slovenci v matični domovini, kjer je leta 2005 za izjemne dosežke na področju zbiranja in ohranjanja porabske kulturne dediščine prejela Štrekljevo nagrado. Z Murkovo nagrado smo tudi slovenski etnologi pokazali, da je njeno delo visoko cenjeno tudi v strokovnem okviru.

Komisija je Murkovo priznanje prisodila Jerneji Ferlež za knjigo »Stanovati v Mariboru: etnološki oris« in za druge dosežke v slovenski etnologiji v letu 2008/09.

Utemeljitev:

V svoji tretji knjigi, posvečeni Mariboru, je Jerneja Ferlež opisala stavbe in stanovanja, predvsem pa njihove notranje prostore. Za vse, ki smo spremljali njeno delo, je bil to skoraj neizbežen korak

Letošnje nagrajenke.
Foto: Marijan Petek, Ptuj, 12. 11. 2009

po njeni knjigi o mariborskih dvoriščih. Dragocenost njene najnovejše knjige je vsebovana v postopku, s katerim je opisala zgodovino in življenje posameznih stavb, ki jih je lahko predstavila z dokumenti in s pričevanji več generacij ljudi, ki so v njih živeli ali še živijo. Knjiga je zato sestavljena iz niza človeških zgodb, ki so se odvijale v njih. Pogosto gre za generacijsko zaporedje. Del teh zgodb so bile tudi prenove stavb. Vse to pa je avtorica dopolnila s sistematičnimi kriteriji izbora stavb iz različnih mestnih predelov in z izborom tako vil kot delavskih kolonij. Ker je Jerneja Ferlež končala svoj etnološki študij z diplomom o fotografiranju v Mariboru, o katerem je tudi izdala knjigo, ni presenetljivo, da imajo fotografije pomembno mesto tudi v nagrajeni knjigi.

Za letošnje leto je treba omeniti še knjigo o Josipu Hutterju, ki je zaradi spleta okoliščin izšla celo pred nagrajeno knjigo *Stanovati v Mariboru*, a se je z njo zgodil presežek, ki je razveselil vse raziskovalce in poznavalce. Za knjigo o Josipu Hutterju je Jernejo Ferlež nagradil Maribor sam, za znanstveno zastavljeno in izpeljano knjigo o bivalni kulturi Maribora pa jo nagrajuje etnološka stroka.

Murkovo listino za leto 2008/09 prejme Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink iz Prvačine za pomembno vlogo pri zbiranju, ohranjanju in predstavljanju kulturne dediščine aleksandrink.

Utemeljitev:

Društvo je bilo ustanovljeno leta 2005 in se je takoj lotilo popisovanja materialne dediščine aleksandrink na njihovih domovih, s ciljem predstaviti vsaj del tega gradiva širši javnosti preko lokalne muzejske zbirke. Društvo pod predsedstvom gospe Dejana Baša je začelo delovati v času, ko tema aleksandrink še ni bila močno prisotna v slovenski zavesti. Delo, ki ga je Društvo opravilo v preteklih letih, se je pokazalo pri zbiranju, ohranjanju in predstavitvah ter pri organiziranju strokovnih razprav, hkrati pa je imelo svoj velik odmev tudi v širšem socialnem okolju in življenju. Postavilo je že sedem razstav, organiziralo postavitev spominske plošče aleksandrinkam v Egiptu ter vodi spletne strani v slovenskem, angleškem in italijanskem jeziku. Društvo sodeluje z Goriškimi in s Slovenskimi etnografskimi muzeji.

SPOMIN IN OPOMIN

Slavnostni govor ob Murkovanju 2009

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, 12. november 2009

Ko sem lansko jesen prejel Murkovo nagrado, me je najprej prešinila misel, kaj bom pa jaz modrega povedal kolegom naslednje leto. Ustaljena praksa, da nagrajenec ob letu obsorej nagovori kolege, je velika čast in odgovornost. Izkoriščam priložnost, da bom, tako kot je lani kolega Damjan Ovsec, sebi v čast spregovoril o težavah ohranjanja dediščine v Ljubljani, še z nekoliko drugega zornega kota pa tudi o vprašanih varstva, ki so pomembna tudi za ohranjanje identitete slovenskega etnosa in narodnostnih skupnosti, ki živijo na ozemlju Republike Slovenije in zunaj nje. A najprej k nagrajenki!

Letošnja prejemnica Murkove nagrade prihaja iz okolja, ki ga poznamo pod imenom slovensko Porabje. Nagrajenko poznam še iz študentskih let, ko je vsaj nam, domorodnim študentom, delovala zelo resnobno in se je s prof. Novakom pogovarjala o kulturi za nas oddaljenega Prekmurja in še bolj oddaljenega Porabja. In vendar smo iz teh pogovorov pridobivali prva znanja o pokrajini, ki me je v poznejših obiskih vedno prevzela zaradi posebnosti materialne kulture, prijetnih ljudi in njihovega narečja, zapisov na pokopaliških nagrobnikih in tudi zaradi gospodarske in politične drugačnosti. Življenje za železno zaveso je pustilo posledice tudi v gmotnem položaju v Porabju živečih Slovencev, ki so jih oblastniki z vsem mogočim nadzorniškim aparatom omejevali v stikih s sorodniki, prijatelji in z znanci onkraj meje. Kako temeljit je bil dejansko ta nadzor, smo se etnologi prepričali ob zadnjem obisku Porabja, 11. oktobra 2009, ko nas je po pokrajini izvrstno vodila dr. Katalin Munda Hirnök. Med drugim smo si v Števanovcih ogledali nekdanjo karavlo in tam razstavljeno muzejsko zbirko z vso tehnično opremo nekdanje obmejne madžarske vojske. Zbirka z muzeološkega vidika sicer še potrebuje temeljito nego, a je že sama po sebi dovolj zgovorna priča, kako se je pred padcem berlinskega zidu živelo v Porabju. Kljub dvajsetletnemu življenju v demokratični družbi pa naši rojaki še vedno nimajo enakih možnosti, kot jih ima madžarska manjšina v Prekmurju. Ob zadnjem obisku predsednika madžarske vlade smo namreč v časopisu zasledili uradni podatek, da Slovenija prispeva za madžarsko manjšino v Prekmurju dvajsetkrat več kot madžarska za Slovence v Porabju. Ta razkorak seveda ni odsev nesorazmernega gmotnega položaja prebivalstva obeh držav, ampak preprostega dejstva, da madžarska vlada že od nekdaj namenja za slovensko manjšino odločno premalo sredstev in ji v primerjavi z madžarsko manjšino v Sloveniji tudi ne omogoča recipročnega razvoja tiskanih in elektronskih medijev. K sreči pa je slovenska skupnost, ki šteje nekaj čez 4.500 članov in jo že leta uspešno vodita Jože Hirnök, predsednik Zveze Slovencev na Madžarskem, in Martin Ropoš, predsednik Državne slovenske samouprave, mnogo manj razdvojena, kot je slovenska manjšina na avstrijskem Koroškem, kjer jo hromita še vedno živa vindišarska teorija in njena kronična politična razklanost, ki se vleče skoraj vse obdobje po drugi svetovni vojni. Zdi se, da

se »folklor« politične razdvojenosti v matični domovini »uspešno« prenaša še v pokrajine ob Zilji in Dravi. To, kar se zadnje čase dogaja med manjšino na Koroškem, gotovo ni v čast njenemu političnemu, še manj pa kulturnemu ugledu. Ko sem leta 1974 prvič kot študent izstopil iz vlaka v Celovcu, nas je potnike iz »Juge« na postaji pričakala skupina dam s klobučki na glavi in nas poučila o ogroženosti nemškega naroda zato, ker so v Sloveniji izdali nov zemljevid z dvojezičnimi imeni koroških krajev. In če se sedaj nekateri predstavniki manjšine v smislu multikulturalnosti povezujejo s takšnimi takratnimi in poznejšimi »krvniki« manjšine, potem bodo statistiki še naprej ugotavljali drastično zmanjšanje števila za slovenstvo opredeljenih Korošcev. Od sedanjih 14.000 na 10.000, 5.000 in končno le še na nekaj družin visoko v hribih, dokler tudi njih ne bo disciplinirala asimilacijska in multikulturalna ovratnica. Prav nič nimam proti medkulturnemu dialogu, a pod pogojem, da je dialog o kulturi in etnosu strpen in poteka na ravni enakopravnosti in enakovrednosti.

Lansko leto je bila v govoru ob slovesni podelitvi Murkovih nagrad, priznanj in listin predstavljena problematika ohranjanja identitet, še posebej mesta Ljubljane. Dovolite, da tudi sam izrečem nekaj misli na temo varstva dediščine, ki se je v zadnjih letih razvilo v precej neprepoznavno dejavnost z vse manj ugleda in možnosti uveljavljanja strokovnih argumentov.

Današnja shema varstvene dejavnosti temelji na strogem hierarhičnem delovanju, kjer se vse bolj krepi že zdavnaj zastareli model t. i. plastne teorije in bojazen pred nepoklicanimi izjavami, zato v javnosti lahko nastopajo le dvorni piarovci, ki se edini razumejo na vse. In vse bolj se iz neposrednega odločanja o oblikah varstvenih ukrepov izločajo konservatorji, med drugim tudi etnologi – konservatorji. Eden najbolj izrazitih kazalcev izločanja je preusmeritev izdelave ključnih varstvenih dokumentov, tj. konservatorskih programov, na trg, in v zvezi s tem favoriziranje vse bolj privilegiranih »državnih« ustanov, kot sta Restavratski center in Center za preventivno arheologijo, ki tudi zaradi neljalne konkurenčnosti drugim (delno se financirata iz proračuna) prevzemata večino najpomembnejših spomeniškovarstvenih akcij. Denar je vabljev, zato so sedanji programski nosilci razvoja varstvene dejavnosti podlegli političnim in drugim pritiskom ter dopustili, da se tudi na tem področju uveljavljajo privilegiji in ga razjedajo prefinjene oblike neoliberalizma, o čemer nas je še pred kratkim podučeval Mičo Mrkaič.

Če bo sedanje vodstvo spomeniške službe še nadaljevalo s takšno nekonsistentno prakso razkrajanja strokovnih vrednot znotraj konservatorske dejavnosti, potem lahko tudi drugod po Sloveniji pričakujemo še več razvojnih prenov v maniri Plečnikovega stadiona, Ljubljanske tržnice, Ljubljanskega gradu in drugih podobnih ustvarjalnih izzivov za projektante in investitorje. Moč denarja in ekonomskih koristi že prevladuje nad močjo strokovnih argumentov. In če bi konservatorji smeli aktivno sodelovati

* Izr. prof. dr. Vito Hazler, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., izredni profesor na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: vito.hazler@gmail.com

Slavnostni govornik, Murkov nagrajenec 2007, dr. Vito Hazler.

Foto: Marijan Petek, Ptuj, 12. 11. 2009

pri raziskavah dediščine, kar je med drugim tudi priprava ključnih varstvenih dokumentov in vodenje akcij, potem res ne vem, kdo bo tisti, ki bo znal strokovno ovrednotiti ta ali oni varstveni poseg. Razmere so zelo dramatične in se razvijajo v smeri, ki jo lahko primerjamo s položajem, ki bi nastal, če bi kustosom v muzejih odvzeli pravico do raziskav dediščine in izdelave scenarijev ter postavitve stalnih ali občasnih razstav!

Kakor slišim, pa bodo konservatorjem za uteho ponudili računalniško obdelano tehnično dokumentacijo objektov nepremične kulturne dediščine z možnostjo ogledov v 3D projekciji, ki jo bodo seveda za velike denarje pripravili strokovnjaki s trga. Konservatorji bodo lahko objekte opazovali v navidezni resničnosti in objekte prevračali sem in tja po ekranu kakor otroci v vrtcu. S tem bodo privarčevali na materialnih terenskih stroških, saj bodo »3D igrala« omogočala varstveno odločanje neposredno iz kabineta. Kako se v praksi uresničujejo takšni in podobni varstveni ukrepi in kaj pomenijo računalniško podprte varstvene analize, sem se leta 2008 na kratko, pa vendarle dovolj, poučil na primeru Bolnice Franje. Veliko papirja in previdnih ocen so pripravili strokovnjaki našega Centra, in zdi se, da njihova dokumentacija bolj odseva strah pred zastavljeno nalogo kot pa strokovno trdnost in samozavest. Med drugim sem preletel tudi prve predračune za obnovo bolnice. Dragi kolegi, šlo je za zneske, ki ti vzamejo sapo. Pozneje so cene sicer nekoliko omilili, a še vedno gre za tako kričeče zaslužkarstvo, ki bi mu moral odločen ukrep ministra ali ministrice narediti konec.

Te in podobne astronomske predračune in obračune za obnovo Bolnice Franje človek res težko poveže s skromnostjo, z neizmerno ustvarjalnostjo in domiselnostjo uporniškega Cerkljanskega med drugo svetovno vojno, kjer so znali domačini v soteski Pasice s preprostimi orodji, z lesom, s kovino, papirjem in steklom ustvariti spomenik humanosti in ustvarjalnosti. Obnova je sicer stekla, a v soteski vidimo izvedbe, ki jih medvojni uporniki niso poznali, zato utegne biti prihodnja kritika opravljenih del ponovno tako boleča kot ob zadnjem obisku ocenjevalca Johanssona, ki je »prvokategorne spomeniškovarstvene strokovnjake« v slogu zdrave kmečke pameti opozoril, da partizani menda še niso poznali niti akrilnih barv niti francoskega okenskega okovja in ne drugih podobnih Merkurjevih artiklov.

Slišim, da so seznanili t. i. »nepremične kulturne dediščine« bolj ali manj končani, da je evidenca popolna in da je približno

33.000 enot dediščine povsem dovolj za ohranjanje statusa kulturno ozaveščene družbe. Številka res ni zanemarljiva, a to je le 0,5 odstotka vsega stavbnega fonda v Sloveniji, kar nazorno kaže, da imamo še veliko belih lis, torej nepregledanih območij. Danes očitno tudi ni več interesa za prepotrebne teoretične razprave, kaj vse je lahko kulturna dediščina in kaj spomenik je in kaj ni, kaj je celostno varstvo in kako se interdisciplinarno lotevamo obnovitvenih akcij. Danes varstvena politika spominja na »one woman, one band« in posledice takšnega samoljubja se nam bodo kmalu maščevale, saj ni priložnosti za izdelavo strategije varstva, ki bi se morala oblikovati in razvijati med dejanskimi nosilci institucionalnega varstva dediščine, torej med terenskimi konservatorji.

Dokaj klavrna podoba varstvene politike se namreč razkrije že po nekaj minutah pregledovanja seznamov kulturne dediščine na internetnih straneh Ministrstva za kulturo. Radovednež kmalu ugotovi, da je naletel na visoko oviro nekonsistentnih klasifikacij dediščine, ki so jo uradniki razdelili na spomenike v državni lasti, spomenike državnega pomena, spomenike lokalnega pomena in na ostanek, ki se ji reče zgolj nepremična kulturna dediščina, za nekatere tudi »nebodigatreba«. In če je iskalec še nekoliko bolj vztrajen, bo iz seznamov razbral, da je na primer Kavčnikova dimnica, ki je prepoznana kot najjužneje ohranjena alpska dimnica v Evropi, zgolj spomenik lokalnega pomena, kar pomeni, da gre za spomenik nižje kategorije, za katerega skrbi predvsem občina. Ves svet nam jo zavida, Avstrijci so take stoletne arhaične stavbe pospravili v muzeje na prostem, mi pa jo še hranimo v njenem naravnem, a obenem zelo ranljivem okolju. Bog ne daj, da se ji kaj pripeti!

Dosedanja spomeniškovarstvena doktrina je terenskim konservatorjem omogočala strokovno rast in pridobivanje znanj o dediščini, njenih pojavnih oblikah in tudi o poznavanje naravnih gradiv. To znanje je nujno za njeno kakovostno fizično obnovo, zelo uporabno pa je lahko tudi v načrtovanju sodobnih bivališč, čemur se zadnja leta posveča vse več naravoslovno-matematičnih, tehniških in biotehniških ved. Tudi etnologi in še posebej etnologe – konservatorji se lahko pridružimo takšnim razvojnim prizadevanjem in omenjenim strokam predstavimo podatke o znanju in veččinah obdelav naravnih gradiv, starih tehnologijah, obrtniških znanjih in drugih nesnovnih sestavinah dediščine, ki sodobnega človeka vse bolj zanimajo. Izkoristiti je treba dana-

šnje zanimanje za gradnjo lesenih, ilovnatih in tudi kamnitih bivališč, ki jih ljudje vse raje gradijo, pa ne zaradi revščine in pomanjkanja, ampak zaradi želje po izboljšanju kakovosti bivanja. Na našem ozemlju imamo namreč nahajališča in rastišča vseh ključnih vrst omenjenih naravnih gradiv, ki v postopkih obdelave in priprave na gradnjo porabijo zelo malo energije. Izračuni so pokazali, da se je gradbena industrija razvila v največjega onesnaževalca ozračja s toplogrednimi plini. Večina ljudi in celo politični vrh se tega vse premalo zavedajo, saj so gradbeniški, naftni in drugi ljubijo še vedno dobrega zdravja, v tujino pa naši največji gozdarji izvozijo vse več hlodovine. A zadeve se le spre-

minjajo in zanimanje za naravo in življenje v naravnem okolju ima vse večji pomen. In od tu je le še korak k izboljšanju naše krajinske in poselitvene podobe, a ne na podlagi oziranja v romantično 19. stoletje, temveč na podlagi srečevanj z dediščino znanj, veščin, saj le tako lahko vzpostavimo stik med preteklostjo in sodobnostjo. In v te izzive se res splača investirati, tudi zaradi možnih novih zaposlovanj etnologov in uveljavljanja položaja etnologije v sodobni slovenski družbi.

SKLEPI, PREDLOGI IN USMERITVE, OBLIKOVANI NA MEDNARODNI KONFERENCI SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA ŽIVETI Z DEDIŠČINO LIVING WITH CULTURAL HERITAGE

Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, 13.–14. november 2009

Mednarodna konferenca Živeti z dediščino / Living with Cultural Heritage, ki jo je pripravilo Slovensko etnološko društvo v sodelovanju s Slovensko nacionalno komisijo za UNESCO, je potekala v okviru štirih tematskih sklopov, in sicer Kulturna dediščina in socialno zgodovinski spomin, Vzgoja za dediščino, Kulturna dediščina kot dejavnik razvoja in Nesnovna kulturna dediščina v luči Konvencije UNESCO. Referate je predstavilo 30 referentov in referentk, ob koncu pa je bila organizirana še okrogla miza na obravnavano temo, ki jo je vodil prof. dr. Janez Bogataj. V nadaljevanju objavljamo sklepe, predloge in usmeritve, ki so jih udeleženci konference sprejeli po temeljitih in plodnih razpravah in jih je Slovensko etnološko društvo v strnjeni obliki naslovlilo na Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, nekaterim poslancem v Državnem zboru RS, Komisiji DZ za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu, razvojnim agencijam in lokalnim skupnostim.

Sklepi prvega sklopa: Kulturna dediščina in socialno zgodovinski spomin (moderatorica mag. Zvezda Delak Koželj)

1. Ohranjanje kulturne dediščine zahteva tudi v prihodnje kar najbolj dosledno izdelan sistemski pristop.
2. Na področju dokumentacije kulturne dediščine moramo v prihodnje veliko bolj dosledno upoštevati tudi kulturno dediščino Slovencev v zamejstvu in po svetu. Zato opozarjamo vladne predstavnike, da v prihodnje vključujejo v ustrezne meddržavne dokumente in sporazume tudi pričujočo vsebino. Pri tem bodo etnologi – strokovnjaki za področje kulturne dediščine – s svojim znanjem na voljo in v korist morebitni novi strategiji odnosov med matično državo in zunaj meja RS živečimi narodnostnimi skupnostmi in izseljenci.
3. Skrb za dokumentiranje kulturne dediščine mora biti ena od temeljnih nalog lokalnih skupnosti. Ob tem je seveda treba izhajati iz temeljnega izhodišča, da se mora etnološka veda veliko bolj povezati z lokalnimi skupnostmi tako v Slove-

niji kot v zamejstvu ter s Slovenci in njihovimi potomci po svetu.

Sklepi drugega sklopa: Vzgoja za dediščino (moderatorica Helena Rožman)

4. Vzgoja za kulturno dediščino in o dediščini je eno od najpomembnejših polj delovanja. Žal se danes še vedno kaže dokaj podrejen položaj vede. Vzroke za tako stanje lahko iščemo tudi znotraj vede same.
5. Na področju vzgoje in izobraževanja naj bi v prihodnje v veliko večji meri v pripravo kurikulumov vključevali tudi etnologe. To velja tako za predšolsko in osnovno- kot srednješolsko raven. Skednja je še posebej problematična, saj je predstopnja samega študija etnologije.
6. Pisanje in recenziranje učbenikov ali le nekaterih njihovih poglavij z etnološkimi vsebinami mora v prihodnje postati izključna domena etnologov. Analiza učbeniških vsebin, povezanih s kulturno dediščino, je pokazala, da je v njih prikazana vsebina s tega področja popolnoma zastarela.
7. Etnološka veda se mora v veliko večji meri povezovati in razvijati izobraževalne vsebine ter oblike za različna družbeno okolja in skupine.

Sklepi tretjega sklopa: Kulturna dediščina kot dejavnik razvoja (moderator dr. Aleš Gačnik)

8. Etnološko delovanje naj bo v prihodnje izrazito razvojno naravnano. Razvojna tematika naj bo vodilna tematika vede. Predstavniki etnološke vede smo nosilci in poznavalci številnih znanj, ki pa jih pogosto ne znamo posredovati na ustrezne forume.
9. Etnološka stroka se mora vključiti v strateška razvojna partnerstva. To velja za različna družbena področja (npr. turizem).
10. Raziskave so pokazale, da se eksperti s področja turizma in kulturne dediščine pogosto »ne slišijo« (!), zato potrebujemo

Marie Paul Roudil, vodja UNESCO-ve regionalne pisarne za znanost in kulturo v Evropi s sedežem v Benetkah.
Foto: Marijan Petek, Ptuj, 13. 11. 2009

Mag. Maria Walcher (druga z leve), predstavnica Avstrijske nacionalne agencije za nesovno dediščino.
Foto: Marijan Petek, Ptuj, 14. 11. 2009

dobro izobraževalne oblike in programe ter izobraževanje humanistov za področja marketinga, managementa in razvoja, ob tem pa tudi programe za izobraževanje ekonomistov, marketinških strokovnjakov in managerjev za številna področja kulturne dediščine.

11. Kakovost raznih razvojnih in oblikovalskih projektov, študij in elaboratov lahko zagotovimo le s sistematičnim in z doslednim vključevanjem etnologov.
12. Etnologi morajo biti v prihodnje stalno prisotni v delu in razvojnih programih regionalnih razvojnih agencij.
13. Slovensko etnološko društvo naj že v naslednjem letu organizira privlačno »borzo etnoloških priložnosti« za bodoče, torej mlade etnologue, ki si strokovno znanje nabirajo na univerzah v Ljubljani, Kopru, Novi Gorici in Mariboru.

Sklepi četrtega sklopa: Nesovna kulturna dediščina v luči Konvencije UNESCO (moderatorja izr. prof. dr. Naško Križnar in Marjutka Hafner)

14. Posebna pozornost slovenske etnološke vede mora biti v celoti namenjena evidentiranju, dokumentiranju in ohranjanju nesovne / žive kulturne dediščine. Projekt vzpostavitve registra žive dediščine na Slovenskem je izrednega pomena za celotno etnološko vedo, kakor tudi za vse etnologue, ki s svojim znanjem in z delom delujejo na področju nesovne / žive kulturne dediščine. Kot tak kliče k vključevanju celotne etnološke vede.
15. Podobno kot snovna kulturna dediščina je tudi nesovna / živa dediščina sestavni del etnološke vede. Zato je možnost za vzpostavitev njenega registra ne le velika priložnost za slovensko etnologijo, temveč tudi strokovna obveznost. Torej bi moralo biti to področje razvojna prioriteta vseh ustanov, kjer delujejo etnologi, in hkrati velika priložnost za njihovo delovanje v okviru lokalnih skupnosti.
16. Pred vpisom sestavin žive dediščine v nacionalni register je treba opraviti širok pregled omenjenih sestavin in pojavov (možnosti oziroma potencialnih kandidatov), zaradi česar z vnosom vsebin v register ni dobro hiteti.
17. Nesovno dediščino moramo čim prej in predvsem dosledno vključevati tudi v regionalne prostorske načrte. (Samo

primer: del te dediščine je tudi industrijska dediščina, ki se nahaja v posameznih slovenskih regijah in ki naj z industrijskimi znanji postane del stalnega registra nesovne kulturne dediščine.)

18. Poleg lokalnih in regionalnih okvirov pri registru žive dediščine je treba upoštevati tudi dediščino, ki je in še nastaja med Slovenci zunaj državnih meja, tako v zamejstvu kot izseljenstvu.
19. Nesovno kulturno dediščino je treba v prihodnje povezati z vprašanji regionalnega razvoja, izobraževanja in gospodarstva.
20. Glede na dejstvo, da se slovenska etnološka veda zaveda velike strokovne odgovornosti pri evidentiranju nesovne dediščine, je za njegovo izvajanje logično, da je in bo v skladu z vsemi UNESCO-vimi in drugimi evropskimi ter svetovnimi konvencijami, ki jih je Slovenija v preteklosti že ratificirala. Iz primerjav z vsebinami referatov strokovnjakov iz drugih evropskih držav smo ugotovili, da obstajajo specifičnosti za registracijo žive dediščine po posameznih državah, da pa kljub temu ostajajo skupna odprta vprašanja, na katere našteje konvencije ne dajejo odgovora. Pokazalo se je, da enotnega koncepta glede nesovne kulturne dediščine ni, hkrati pa je samo v evropskem prostoru veliko skupnih vprašanj.
21. Analiza posameznih področij nesovne dediščine je pokazala, da so nekatere dejavnosti in znanja, skladni s Konvencijo o nesovni dediščini, zaradi zakonodaje Evropske unije ogroženi. Zato predlagamo predstavnikom Slovenije v EU, da sprožijo ustrezne spremembe in izjeme, ki bodo omogočile posameznim sestavinam nesovne dediščine tudi prihodnji obstoj in razvoj.
22. Pri izvajanju projekta je potrebno izredno dobro medsebojno strokovno komuniciranje vseh že in še sodelujočih ustanov in posameznikov. Brez dobre strokovne komunikacije bo delo na registru nepopolno, kar bi bilo v škodo stroki, saj ima projekt dolgoročne perspektive v nadaljnjem razvoju etnološkega evidentiranja in raziskovanja nesovne / žive dediščine.
23. Izražena je bila želja, da naj Slovensko etnološko društvo v prihodnje ustanovi strokovno delovno skupino za nesovno kulturno dediščino.

24. Slovensko etnološko društvo naj v letu 2010 pripravi posvetovanje le o nesnovni kulturni dediščini, njenem dokumentiranju, ohranjanju, predvsem pa o izvajanju Projekta registra žive dediščine ter o vseh vprašanih, povezanih s tem projektom, ki so ostala odprta tudi po končani mednarodni konferenci.

Drugi sklepi:

25. Slovensko etnološko društvo v prihodnje pričakuje večje vključevanje etnologov v društvene programe.

26. Ob koncu konference ugotavljamo, da je Slovensko etnološko društvo v marsičem ali v celoti močno presešlo model siceršnjih društvenih programov. To je povezano tudi z novimi in predvsem drugačnimi oblikami delovanja etnološke vede v prihodnje. Zato predlagamo, da se čim prej razmisli o ustanovitvi nove, operativne in povezovalne organizacije, neke

vrste Slovenske etnološke organizacije, ki naj bi ob delovanju Slovenskega etnološkega društva kot oblike stanovskega povezovanja v prihodnje prevzela naloge koordiniranja in organiziranja programov, posvetov, tudi kandidiranja za finančne projekte, idr.

Slovensko etnološko društvo je Mednarodno konferenco izvedlo s finančno pomočjo Ministrstva za kulturo RS, Agencije RS za raziskovalno dejavnost ter ob sponzorski pomoči Mestne občine Ptuj, Knjižnice Ivana Potrča Ptuj in Park hotela Ptuj (1513). V Slovenskem etnološkem društvu smo zadovoljni, ker je konferenca pritegnila številne kolege etnologe ter tudi zaposlene v drugih zavodih, ki delujejo na področju kulture in šolstva, ter delavce iz upravnih služb. Še posebej pa bi radi opozorili na udeležbo gospe Marie Paule Roudil, vodjo UNESCO-ve regionalne pisarne za znanost in kulturo v Evropi, ki ima svoj sedež v Benetkah.

KJE SMO MLADI? Udeležba na konferenci kot priložnost za mlade

Najstarejše slovensko mesto, Ptuj, je 13. in 14. novembra 2009 gostilo Mednarodno konferenco Živeti z dediščino, ki jo je v sodelovanju s Slovensko nacionalno komisijo za UNESCO organiziralo Slovensko etnološko društvo. V okviru splošne teme so se obravnavali štirje različni sklopi: Kulturna dediščina in socialno-zgodovinski spomin, Vzgoja za dediščino, Kulturna dediščina kot dejavnik razvoja ter Nesnovna kulturna dediščina v luči konvencije UNESCO.

Konferenca je priložnost oziroma dogodek, ko se na enem mestu zberejo ne le predstavniki različnih institucij in strokovnjaki, temveč tudi laiki. Za referente je odlična priložnost za predstavitev svojega dela zainteresirani javnosti, poslušalcev pa omogoča vpogled v delo na področju dediščine. Z aktivnim sodelovanjem se tako lahko vsak vključi v debato in poda svoje mnenje ter tako na svoj način oblikuje smer in tek pogovora. Prav iz vrst poslušalcev večkrat pridejo različne pobude ter ideje, ki skupaj z ugotovitvami referentov in moderatorjev oblikujejo sklepna sporočila konference.

Omenjenega mednarodnega dogodka sva se udeležili tudi sami, vendar pa nas je bilo študentov kljub velikemu številu udeležencev zelo malo. Ob tem se nama je zastavilo vprašanje: zakaj je to tako? Teme so bile namreč zelo aktualne, referenti strokovnjaki na svojih področjih in program pester ter zanimiv. Verjetno tovrstna tematika ne privlači vseh, se pa na splošno gledano prisostvovanje na kakršnikoli konferenci prej ko slej obrestuje. Naj samo opomniva na vseživljenjsko učenje, saj se učimo na vsakem koraku ter znanja ne pridobivamo le na obveznih predavanjih in ob prebiranju obvezne literature. Tovrstni dogodek je tudi izjemna priložnost za pridobivanje izkušenj ter sklepanje novih poznanstev. Kako bi mlade navdušili za večji obisk tovr-

stnih dogodkov, ne bova razpravljali, predstavili pa bova nekatere prednosti in priložnosti, ki jih take in podobne konference ter posveti ponujajo nam mladim.

Konference Živeti z dediščino so se udeležili številni izkušeni strokovnjaki, tako iz Slovenije kot tujine. V vsebinsko raznolikih referatih so predstavili svoje delo, hkrati pa navzoče vzpodbudili k razmišljanju o določenih temah. Tako so na primer besede tekle o družbenem pomenu dediščine in ohranjanju njenih »različnih vrst«, tako snovne, nesnovne kot premične in nepremične. Med konferenco so bili podani tudi prvi podatki in izhodišča o Registru žive dediščine v Sloveniji, ki izhaja iz Konvencije UNESCO o varstvu nesnovne dediščine in Zakona o varstvu kulturne dediščine iz leta 2008. Kot dejavnik razvoja je bila dediščina predstavljena v povezavi s kulturnim turizmom, tako v mestu kot na podeželju, ter z različnimi mednarodnimi projekti. Ker ima v okolju, ki je zunaj meja Slovenije, kulturna dediščina drugačen pomen in značilnosti kot v večinskem, so se na konferenci odprle tudi pomembne teme o težavah v zamejskem prostoru, kulturnem razvoju manjšine in vprašanih dediščine med slovenskimi izseljenci.

Verjetno je bil eden pomembnejših sklopov konference sklop na temo vzgoje za dediščino, v katerem so sodelujoči opozorili na neprimerno predstavljene etnološke vsebine v šolskih učbenikih. Pri omenjenem sklopu so sodelovale tudi predstavnice Ministrstva za kulturo ter Ministrstva za šolstvo in šport RS. Verjetno vsi upamo, da bodo omenjene predale naše pripombe, predloge in zamisli pristojnim ter tako pripomogle k boljšemu poznavanju etnologije in njenemu podajanju skozi šolski kurikulum. Najbolj problematično je podajanje nepravilnih informacij in napačno predstavljane dogodkov, najbolj »zloglasen« pa nostalgичno-romantični odnos do dediščine.

* Ana Beno, absolventka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1230 Domžale, Brejčeva 8, E-naslov: ana.beno@gmail.com; Ana Bezek, študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1352 Preserje, Rakitna 100, E-naslov: ana.bezek@gmail.com

Med udeleženci je bilo le malo študentov.
Foto: Marijan Petek, Ptuj, 14. 11. 2009

Že samo ob poslušanju omenjenih predstavitev pridobimo boljši vpogled v samo stroko ter spoznamo številne etnologe in etnologinje ter njihovo delo, kar lahko nam, mladim, pomaga pri našem študijskem in raziskovalnem delu. Prav tako spoznamo ljudi, na katere se lahko obrnemo z določenimi vprašanji v povezavi z njihovim in našim raziskovanjem. Ob predstavitvi različnih institucij,¹ iz katerih so prihajali referenti, mladi spoznavamo »kje in kako« se lahko udeležujemo oziroma zaposlimo po koncu našega študija. Z udeležbo na takšnih dogodkih pridobimo veliko informacij, ne samo o preteklih, temveč tudi o aktualnih projektih, ki se izvajajo tako v slovenskem kot mednarodnem prostoru. Ob tako pestrem seznamu hkrati spoznavamo področja in institucije, v katerih lahko delujemo, ter priložnosti za številna povezovanja različnih strok – na primer etnologije in turizma, managementa in podobno.

Referenti so odkrito spregovorili tudi o izkušnjah in težavah, s katerimi se srečujejo ob svojem delu. V svojih referatih so predstavili primere dobrih in slabih praks, hkrati pa opozorili tudi na napake, ki lahko nastanejo oziroma so jih sami naredili pri svojem delu. Mladi se ob tem lahko učimo na napakah drugih in se seznanimo s težavami, s katerimi se bomo morda v prihodnje srečevali. Ob tem se naučimo kritično presojati stvari, s katerimi se srečujemo oziroma se bomo srečevali med našim raziskovalnim delom, ob delu na projektih in drugih izzivih.

1 Referenti so bili predstavniki Slovenskega etnografskega muzeja, Muzeja novejšje zgodovine Celje, Koroškega pokrajinskega muzeja – enote Ravne na Koroškem, Pokrajinskega muzeja Ptuj; Slovenskega etnološkega društva; Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo; Slovenske nacionalne komisije za UNESCO; predstavnica UNESCO-ve pisarne v Benetkah, Ministrstva za kulturo RS, Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo RS; Ministrstva za kmetijstvo, gospodarstvo in prehrano RS; Ministrstva za šolstvo in šport RS; Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU; Univerzitetne knjižnice Maribor, Znanstveno-raziskovalnega središča Bistra Ptuj; Višje strokovne šole za gostinstvo in turizem Bled; Inštituta za narodnostna vprašanja; Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije; Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik iz Celovca ter predstavniki hrvaškega Ministrstva za kulturo; bolgarske Akademije znanosti; Etnografskega muzeja v Beogradu ter Avstrijske nacionalne agencije za nesnovno dediščino.

Priložnosti za pogovor ni manjkalo; avtorici članka s predsednico (levo) in tajnico Društva.
Foto: Naško Križnar, Ptuj, 14. 11. 2009

Naj omeniva tudi, da je ozračje na tovrstnih dogodkih nabito s posebno vrsto energije, ki spodbuja našo ustvarjalnost, ideje, predloge, misli, ipd. Ob poslušanju in debatiranju se nam utrne marsikakšna zamisel, ki jo lahko koristno uporabimo bodisi za seminarske, celo diplomske naloge ali jih izkoristimo kot naš novi prihodnji izziv.

Med predstavitvijo so se odpirala različna vprašanja, dileme in razprave, o katerih bi bilo dobro slišati tudi mnenja in predloge mlajše generacije. S svojim drugačnim pogledom in načinom razmišljanja bi na tako lahko s konkretnimi primeri in predlogi sooblikovali sporočilo in sklepe konference.

Nenazadnje pa ne smeva pozabiti, da tovrstne posvete spremljajo tudi družabni dogodki. V sproščenem vzdušju je namreč veliko lažje vzpostaviti stik z mentorji in ljudmi iz stroke. Spoznaš jih v drugačni, bolj osebni luči, in z njimi pokramljaš, ne le zgolj o strokovnih, temveč tudi o povsem vsakdanjih stvareh. S tem pridobiš na tako imenovanem socialnem kapitalu, saj ti poznanstva, sklenjena ob dobri hrani in pijači, lahko še velikokrat pridejo prav tako pri raziskovalnem delu kot tudi v življenju samem.

V pričujočem prispevku omenjava le nekaj prednosti, ki nam jih ponujajo taki in podobni strokovni dogodki, ter priložnosti, ki jih ne smemo zamuditi. Vsak, ki bi se konference udeležil, bi gotovo našel kaj, kar mu je pisano na kožo. Če seštejeva vse misli, poznanstva in znanje, pridobljeno na konferenci, ugotavljava, da jih lahko koristno uporabiva na različnih področjih svojega udejstvovanja. Tovrstni posveti so namreč odlična priložnost za predstavitev našega dela, oziroma priložnost, da z aktivno vključitvijo v debato podamo svoje misli in mnenja o določeni temi, hkrati pa širimo svoje znanje in splošno razgledanost. Ker se na konferencah, še posebej na mednarodnih, zbere veliko število ljudi, strokovnjakov za določene teme, so tovrstni dogodki odlična priložnost za pridobivanje informacij in seznanjanje s trenutnim dogajanjem v stroki.

Zaradi vsega zgoraj naštetega je torej udeleževanje na kakršnihkoli konferencah in posvetih priporočljivo, seveda pa izbiramo tiste, ki so blizu nam in temam, ki nas zanimajo. Udeležujmo se jih!

V PRLEKIJI IN PREKMURJU TER PRI PORABSKIH SLOVENCIH

Dvodnevno strokovno ekskurzijo Slovenskega enološkega društva smo začeli na desnem bregu Mure v Veržeju. Tam deluje Zavod Marianum in od maja 2007¹ tudi Center DUO (Center za domače in umetnostne obrti). Njegov namen je, da se v učnih delavnicah (zaenkrat je za te potrebe postavljena kovaška delavnica) s praktičnimi izkušnjami omogoči zainteresiranim posameznikom pridobiti nacionalne poklicne kvalifikacije. Poleg izobraževanja se Center ukvarja z ohranjanjem, dokumentiranjem in oživljanjem rokodelske dediščine v Pomurju in Podravju. V Centru že najdemo rokodelske izdelke pomurskih in podravske izdelovalcev, ki jih obiskovalci lahko tudi kupijo. Naša kolegica Tatjana Vokić in Ivan Kuhar pa sta nam predstavila tudi evropski projekt Rokodelska akademija, ki skrbi prav za rokodelce, v njem pa sodeluje deset slovenskih in madžarskih partnerjev.

Nato smo se odpravili na prekmursko stran k Ciganom v naselje Kamenci v občini Črenšovci. Tam nam je vaški poglavar Ludvik Levačič predstavil romski muzej in pripovedoval o življenju Romov v Črenšovcih ter projektih, ki se odvijajo v njihovem naselju (Evropska pot romske kulture in dediščine, tradicionalni tabori v naselju Kamenci za Rome in Nerome).

Naslednja ogledna točka je bila občina Velika Polana, evropska vas štorkelj² (čeprav v tem času nismo videli prav nobenega *štrka* več), kjer smo si najprej ogledali domačijo Miška Kranjca, ki nam jo je predstavila Melita Kranjec. Domačija oziroma hiša je kombinacija spominske sobe – pisateljve delovne sobe s knjižnico, galerije s pisateljevimi oljnimi platni in fotografijami ter sobe, ki nam pove več o Veliki Polani. Leta 1934 se je Miško Kranjec kot priznan pisatelj vrnil v Veliko Polano in med letoma 1934 in 1935 tu urejal časopis *Ljudska pravica*.

V sosednji vasi deluje Podeželsko razvojno jedro Pomelaj,³ zadruga za razvoj podeželja, ki na eni strani povezuje interese podeželskega prebivalstva, na drugi pa iniciative in možnosti lokalnih skupnosti, razvojnih inštitucij in drugih nosilcev razvoja. Osnovna dejavnost zadruge je ustvarjanje podpornega okolja za zagotavljanje boljših pogojev posameznikom na podeželju, ki so se znašli zunaj gospodarskih tokov. Zadruga deluje po principu inkubatorja, ki omogoča vključenim posameznikom pomoč v vseh fazah podjetniškega procesa – od informiranja in motiviranja, usposabljanja, pomoči pri ustvarjanju pogojev za registracijo

dejavnosti do trženja in zagona dejavnost – in to v dejavnostih, ki jih razvija zadruga. Prva dejavnost, ki jo je zadruga začela razvijati, je dejavnost domačih obrti – predvsem pletenje izdelkov iz koruznega ličja in rogoza ter lončarstvo. Pri snovanju izdelkov se zgledujejo po tradiciji, vendar pa vsak izdelek tudi posodobijo. Druga dejavnost, ki je že uvedena, je dejavnost peke peciva in kruha po tradicionalnih recepturah, zadruga pa je že pridobila tudi certifikat za ekološko peko. Zadruga zaposluje tri osebe, poleg direktorice še dve mentorici – eno za pletenje izdelkov iz naravnih materialov, drugo pa za peko peciva in kruha, pogodbeno pa je za izvajanje določenih aktivnosti povezana z zunanjimi izvajalci (izobraževalci, etnologi, oblikovalci, marketingom). Z zadrugo pa je s pogodbami o odkupu izdelkov povezanih 60 kooperantov, poleg socialnih podjetnikov – teh je 48, še drugih članov zadruge s statusom osebnega dopolnilnega dela, dopolnilne dejavnosti na kmetiji, samostojnih podjetnikov (mlinar, medicar, izdelovalec izdelkov iz lesa ...).

V občini Turnišče smo se ustavili na dveh lokacijah. Najprej smo si ogledali Ancovo galerijo, bogato etnološko zbirko predmetov, ki sta jih leta 1994 začela zbirati Boris Kučko in Gorazd Bence ter jo leta 2008 odprla za javnost. Zbirka je v hiši Kučkovih, kjer v spodnjem prostoru lahko vidimo že skoraj meščansko jedilnico in salon turniškega organista in učitelja. V zgornjih prostorih so razstavljeni predmeti rokodelskih dejavnosti, čevljarstva delavnica, kmečko orodje, kuhinjsko lončeno posodje, pohištvo, vinarstveni predmeti, predmeti o sezonskem delu ter ambientalno postavljen del gostilne (šank) in stara »farovška« kuhinja iz domačega župnišča. Zbirko nam je predstavil Gorazd Bence.

Preko ceste stoji Kovačeva domačija, ki sta nam jo predstavili Suzana Kučko in Tončka Gjerkeš. Gre za panonski tip cimprače iz leta 1877, ki združuje stavbno dediščino panonske ravnice in zgodovinski spomin, saj se je v njej rodil narodni heroj Štefan Kovač, ki so ga oktobra leta 1941 ustrelili madžarski orožniki in je bil prijatelj in somišljenik Miška Kranjca. Po madžarski okupaciji Prekmurja je kot ilegalec začel organiziran upor proti fašistični okupaciji. Domačija je v zasebni lasti družine Kovač, ki zanjo tudi skrbi in je bila leta 2000 tudi obnovljena. Na domačiji potekajo različne delavnice in prireditve, lastniki pa želijo, da je čim bolj vpeta v domače okolje in da z njim tudi živi.

Ob koncu dneva smo se odpravili še v Lončarsko vas v Filovce, ki je bila leta 2005 ustanovljena kot zavod. Njena zgodovina sega v čas, ko je v vasi lončarila skoraj vsaka tretja hiša, ustanovljena pa je bila z namenom, da nadaljuje bogato izročilo prednikov ter ohrani spomin na lončarsko dejavnost (v 20. stoletju je v vasi lončarilo 74 lončarjev!). Še posebej pomembno je, da si Lončarska vas Filovci prizadeva rekonstruirati in ohraniti ter rešiti pred propadom poslednje cimprane hiše. Vas nam je predstavil Tomi Bojnec s poudarkom na črnem oziroma redukcijskem žganju, z bogračem pa nas je pogostila družina Bojnec, ki ga je za nas v črni kuhinji v eni izmed cimpranih hiš skuhal njen lastnik Alojz Bojnec. Lončarska vas Filovci je bila prejemnica Murkove listi-

1 Zаметki centra segajo do dveh domačinov, Antona Puščenjaka in dr. Franca Kovačiča, ki sta v začetku 20. stoletja želela, da bi se v Veržeju oblikovala ponudba vzgoje in izobraževanja zlasti za kmečko-delavsko mladino.

2 Število belih štorkelj v celotnem naselitvenem območju nezadržno upada. Iz nekaterih srednje- in zahodnoevropskih držav je ta ptica že povsem izginila. V rdečem seznamu ogroženih ptic gnezdilic Slovenije je bela štorcklja – *štrk* uvrščena v kategorijo močno ogroženih vrst, v Evropi pa v skupino ranljivih vrst SPEC 2.

3 *Pomelaj* v prekmurščini pomeni tistega, ki je v mlinu nosil mlet žito oziroma tisti, ki je v mlinu mlet svoje žito.

* Jelka Pšajd, univ. dipl. soc. kult. in etnol. in kult. antrop., višja kustodinja, Pokrajinski muzej Murska Sobota, 9000 Murska Sobota, Trubarjev drevored 4, E-naslov: jelka.psjaid@guest.arnes.si; Dr. Katalin Munda Hirnök, univ. dipl. etnol. in prof. slov. jezika s književnostjo, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za narodnostna vprašanja, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, E-naslov: katalin.hirnok@guest.arnes.si

Kovačeva domačija – rojstna hiša narodnega heroja Štefana Kovača.
Foto: Irena Destovnik, Nedelica, 10. 10. 2009

Srečanje s ciganskim poglavarjem v naselju Kamenci.
Foto: Vito Hazler, 10. 10. 2009

ne v letu 2008. Že v temi smo se odpravili preko Goričkega in mejnega prehoda Martinje v Porabje.

Novice v slovenskih medijih o slovenski manjšini v Porabju so bile do nedavnega prej negativne kot pozitivne. Laična in strokovna javnost je v začetku leta z zaskrbljenostjo spremljala na primer novico o možnem zaprtju edinega slovenskega muzeja na Madžarskem, Muzeja Avgusta Pavla v Monoštru. Strokovna ekskurzija, t. i. »rajža«, nas je po sedmih letih⁴ ponovno popeljala v Porabje. Vse, kar smo videli, slišali in doživeli med Slovenci onstran Srebrnega brega nas je prepričalo, da se razmere (tudi) na muzejskem področju izboljšujejo, razvijajo in da si manjšinske strukture in posamezniki v spremenjenih političnih okoliščinah po vstopu Madžarske in Slovenije v Evropsko unijo in po uvedbi šengenskega območja s svojo vitalnostjo uspešno utirajo pot.

Naše porabsko popotovanje smo začeli z obiskom na Generalnem konzulatu Republike Slovenije, ki ima od odprtja leta 1998 pomembno vlogo ne le pri vsestranskem medsebojnem povezovanju obeh držav, temveč tudi pri povezovanju slovenske manjšine z državo matičnega naroda. Program smo nadaljevali v Slovenskem domu,⁵ kjer sta nas že čakala Marijana Sukič, glavna in odgovorna urednica časopisa *Porabje*, in Jože Hirnök, predsednik Zveze Slovencev na Madžarskem. Po predstavitvi bogatega delovanja Slovenskega doma smo si ogledali dokumentarni film »Porabje nekoč in danes« s komentarji in prevodi narečnih besedil Marijane Sukič. Film nas je v prvem delu seznanil z zgodovino, gospodarstvom, demografijo, novo parkovno ureditvijo območja (Porabje je del Narodnega parka Őrség in trideželnega parka Goričko-Raab-Őrség). Drugi del dokumentarnega filma pa

se osredotoča na predstavitev Monoštra in vseh sedmih slovenskih vasi s poudarki na elementih prepoznavnosti posameznega kraja (prisotnost pomembnejših kulturnih in etnoloških objektov, manjšinskih organizacij, kulturnih skupin; predstavitev duhovnikov, domačih piscev ter ljudskih šeg in običajev). Naslednja točka programa je bil ogled Muzeja Avgusta Pavla. Muzej od leta 1983 domuje v t. i. »Štajerski hiši«, ki obiskovalcem in mimoidočim že od daleč pade v oči tudi zaradi prelepih pelargonij. Micka Svetec, skrbnica muzeja, nam je na kratko predstavila prekmurskega rojaka Avgusta Pavla, po katerem je bil muzej leta 1986 poimenovan, in Karla Gašparja, katerega podarjena zbirka iz slovenskih vasi (blizu 500 predmetov) danes sestavlja osnovni fond muzeja. V muzeju so na ogled tri stalne razstave (Slovenci v okolici Monoštra, Lončarstvo v jugozahodnem Prekodonavju, Najdbe iz monoštrskih grobov) in občasna razstava o ženskih rutah in predpisaniku, ki je bila postavljena ob 25-letnici ustanovitve muzeja. Kot novost je treba omeniti ogledni depo,⁶ ki so ga junija 2009 odprli s finančno podporo madžarskega Ministrstva za šolstvo in kulturo. Med 1.400 predmeti iz muzejske zbirke je razstavljenih 200, 1.200 predmetov pa je shranjenih v depozitu in so od poletja dosegljivi ne le za raziskovalce, temveč tudi za obiskovalce. Kot pomemben podatek za nadaljnji razvoj muzeja je treba omeniti projekt Doživetje prostora,⁷ pri katerem kot partnerji sodelujejo Muzej Avgusta Pavla, Pokrajinski muzej Murska Sobota in lendavski muzej. To so strnjeni podatki o muzeju, ki jih je za naš obisk v pisмени obliki pripravila etnologinja Marija Kozar-Mukič.

Nato smo se sprehodili do baročne cerkve, ki je kulturni simbol mesta, in gledališke dvorane. V cerkvi, ki so jo v letih 1748–1764 zgradili po načrtih Franza Antona Pilgrama, so freske slikarjev Stephana Dorffmeistera st. in Stephana Dorffmeistera ml. z motivom znamenite monoštrske bitke iz leta 1664. Gledališka dvorana je pomembno središče tako domačih kot mednarodnih

4 Slovenski etnologi so nazadnje v organizirani obliki obiskali Porabje leta 2002, ko je v Monoštru v organizaciji Slovenskega etnološkega društva in v soorganizaciji manjšinskih struktur na Madžarskem potekal posvet Etnološko delo med porabskimi Slovenci s poudarkom na muzejskih zbirkah. Omenjeni posvet je bil drugi v nizu šestih posvetov v zamejskem prostoru.

5 Odprtje Slovenskega kulturnega in informacijskega centra, t. i. Slovenskega doma leta 1998 je še posebej pomembno za slovensko manjšino. V objektu so poleg konferenčne dvorane, restavracije in razstavnega prostora še sedež Zveze Slovencev na Madžarskem, uredništvo časopisa *Porabje*, Radio Monošter in manjša knjižnica s kabinetom za svetovalca za slovenski jezik.

6 V oglednem depozitu so predmeti razvrščeni po skupinah. Največja je Gašparjeva zbirka keramične posode, številčna je zbirka sodarskih orodij monoštrske dinastije Fénusz in zbirka kovaških orodij, ki jo je muzeju podaril Endre Máthé. Večje tematske skupine so označene z dvojezičnim, madžarsko-slovenskim napisom.

7 Projekt je bil odobren v okviru Operativnega programa Slovenija–Madžarska 2007–2013.

Zbirka o železni zavesi oziroma »soudački muzej«.
Foto: Vito Hazler, Števanovci, 11. 10. 2009

kulturnih in tudi znanstvenih dogodkov. Kot primer naj omenim, da je med 1. in 3. oktobrom prav v tej dvorani potekal 20. slavišni kongres z naslovom Slovenski mikrokozmosi – medetnični in medkulturni odnosi.

Iz Monoštra smo pot nadaljevali v južni del Porabja. V Števanovcih smo si ogledali muzejsko zbirko o železni zavesi oziroma »soudački muzej«, kot ga imenujejo domačini. Muzejsko zbirko so odprli 1. decembra 2007 v obnovljeni stražnici, kjer so predstavljeni predmeti iz življenja vojakov, ki so varovali mejo madžarske države. Muzejska zbirka »na prepričljiv način ponazarja takratno življenje ob meji, ki so ga preživljali mladi madžarski vojaki v času služenja vojaškega roka ter hkrati govori tudi o neprehodni ločnici med ljudmi ob meji, s katero so bile nasilno pretrgane družinske in prijateljske vezi. Zastrazena in neprehodna meja je vplivala tudi na popolno ločitev slovenske in madžarske manjšine od matičnega naroda ... Z letom 2007 smo mejno kontrolo dokončno odpravili, spet lahko pešočimo in tudi kolesarimo ob meji brez strahu, da nas bo prestregel stražar iz zasede«, lahko beremo na spletni strani Krajinskega parka Goričko. Gospod Merkli, skrbnik muzejske zbirke in nekdanji graničar, nas je s prve roke seznanil s funkcijo bodeče žice in o incidentih na meji v času železne zaves, ki so se nemalokrat končali tragično. V kontekstu življenja ob železni zavesi je treba omeniti pomemben dogodek, povezan z literarnim ustvarjanjem porabskih Slovencev, in sicer prvi porabski roman z naslovom *Črnošolec*,⁸ ki je pripovedna rekonstrukcija grozljivega in do danes nepojasnjenega umora gornjeseniškega mladeniča Marcija Lončarja v času Informbiroja.

Besedila v muzejski zbirki o železni zavesi so zaenkrat le v madžarskem jeziku. Med cilji projekta Sosed k sosedu v okviru Programa čezmejnega sodelovanja Slovenija–Madžarska 2007–2013, v katerem kot partner sodeluje Razvojna agencija Slovenska krajina / Szlovén-vidék Gazdaságfejlesztő Kft, je tudi prevod besedil v slovenski jezik; podatki namreč kažejo, da je sedemdeset odstotkov obiskovalcev iz Slovenije. Iz Števanovcev smo se odpeljali na Verico, kjer nam je vnuk Karla Dončeca,

8 Avtor romana je Francek Mukič. Roman je izšel pri založbi Franc-Franc v Murski Soboti leta 2005 v porabski inačici (*Garanoncijaš*), 2007 v knjižni slovenščini (*Črnošolec*) in 2008 v madžarsščini (*A garabonciás*).

Udeleženci rajže pred Malim Triglavom v Andovcih.
Foto: Karel Holec, 11. 10. 2009

pokojnega lončarja, mojstra ljudske obrti, razkazal spominsko sobo in lončarsko delavnico.

Zadnja postaja naše ekskurzije je bila najmanjša slovenska vas v Porabju, Andovci. Podatki kažejo, da so imeli Andovci pred stoletjem 350 prebivalcev, leta 2000 pa jih je bilo le še 58. Takrat so vaščani postavili svojevrsten in pomenljiv Spomenik živim in vanj vklesali imena takratnih prebivalcev. Razveseljivo je, da se je število Andovčanov od takrat do danes povečalo. Po ogledu spomenika smo se napotili na tako imenovano Porabsko domačijo, 150 let staro porabsko hišo z lončeno pečjo, ki so jo Andovčani uredili v muzej na prostem. V njej je tudi sedež Porabskega kulturnega in turističnega društva Andovci. Predsednik omenjenega društva Karel Holec⁹ je za nas pripravil porabsko »pálinko« in porabske dobrote, ki so nas čakale v skednju stare domačije. Na dvorišču domačije poleg Malega Triglava,¹⁰ ki je še ena andovska znamenitost, nas je Karel Holec seznanil z delom društva in nam v andovskem narečju prebral zgodbo *Smrt iz Andovskih zgodb / Andovskih prpovejsti*. Za Holčevo narečno pisanje je značilno, da teme za svoje zgodbe črpa iz vaškega okolja, fokusira pa se na njegove posebnosti in na v njih živeče posebnosti. Ko je sonce začelo zahajati za Mali Triglav, smo se poslovili od gostitelja in se čez nekdanji mejni prehod Verica-Čepinci napotili proti Ljubljani.

Vtise s strokovne ekskurzije bi sklenila z naslovom zbirke esejev *Tudi to je slovensko Porabje*.¹¹ Porabje se spreminja, dejstvo pa je, da je obisk Porabja in njegovih prebivalcev naredil močan vtis na člane Slovenskega etnološkega društva in Društva slovensko-avstrijskega prijateljstva, ki so se nam pridružili.

9 Karel Holec je fotograf, pisec časnikarskih in krajših leposlovnih del. Je avtor publikacije *Andovske zgodbe/Andovske prpovejsti*, ki je izšla leta 2003 v knjižni zbirki Med Rabo in Muro. V zadnjih letih se na razstavah na Madžarskem in v Sloveniji uveljavlja kot umetniški fotograf.

10 Mali Triglav je skala, ki jo je vasi podaril Triglavski narodni park. V postavku skale so vzdani manjši kamni iz vseh sedmih porabskih vasi in tudi iz treh večjih mestnih jeder (Szombathely/Sombotel, Budimpešta, Mosonmagyaróvár) zunaj območja avtohtone poselitve, kjer živijo Slovenci.

11 Valerija Perger, *Tudi to je slovensko Porabje/Ezek mind ti vagytok – Rába-vidéki szlovének* (Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem, 1995), 90 str.

PISMO OB IZIDU KNJIGE JERNEJE FERLEŽ »STANOVATI V MARIBORU«

Spoštovana Irena, kot urednica si me, Mariborčana, ki ima rad svoje mesto in njegove ljudi, in kot kolega iz sorodne stroke povabila k pisanju recenzije ene od knjig dr. Jerneje Ferlež *Stanovati v Mariboru* za vaš etnološki društveni *Glasnik*. In z veseljem sem sprejel povabilo, saj je knjiga tako zelo dobra in tako pomembna, da si ob svoji vsebini gotovo zasluži čim več predstavitev in premislekov. Po premisleku pa ti namesto recenzije, ki naj vendarle ostane domena osrednjih strokovnih presojevalcev (in bolj domišljene, kot je ocena prof. dr. Vita Hazlerja na koncu knjige, se niti ne da napisati), pošiljam pismo (reciva temu »pismo bralca« vaše revije), pismo, v katerega bom skušal ujeti vsaj nekaj misli in občutij, ki so se mi (in se mi še zmeraj) sprožajo ob tej novi Jernejini knjigi. Jernejina knjiga sproža misli! In obuja občutja! In ustvarja odnos do preteklosti ter vrača v bralce vse preveč izgubljen zgodovinski spomin. Da bi se iz preteklosti kaj naučili ali vsaj kaj znova premislili! Da knjiga to dosega, pa je veliko, zelo veliko! No, pa se vrniva nazaj v letošnjo pomlad ...

Bilo je v maju, ko me je Primož Premzl povabil na predstavitev svojega novega založniškega podviga, knjige Jerneje Ferlež *Stanovati v Mariboru*. Čisto posebna predstavitev bo to, se je zdelo, saj se bo odvijala, kot je v vabilu zapisal Primož, »v temeljito prenavljanem meščanskem stanovanju iz leta 1911, na naslednji postaji v stanovanjski karieri založnika knjige«.

V Maribor sem tistega dne prišel že opoldne, saj sem ravno takrat pisal članek o zamolčanih in pozabljenih mariborskih arhitektih Fritzu Friedrigerju in Maxu Czeikeju, pa sem želel v boljši svetlobi kot prejšnjokrat ponovno fotografirati nekaj njunih hiš. Pa – ni bilo več kaj fotografirati! Hišo, ki jo je Czeike načrtoval za svojega pomočnika, legendarnega mariborskega gradbenika in svetovalca spomeniških varstvenikov, pokojnega Jožeta Požauka, sem našel sredi dvomljive prenove kričeče rumene barve, dve Friedrigerjevi vili ob Mladinski ulici sta bili ob sveži prenovi olupljeni vseh štukaturnih okrasij, dobesedno »sterilizirani«, njegova domača Vila Transilvanija me je pričakala z do peke odbitimi ometi v celotni notranjščini (kar je za zmeraj onemogočilo, da bi izpod kasnejših beležev znova odkrili nekdanje sobne ornamentalne poslikave, ki jih je arhitekt načrtoval sam), ob secesijski Friedrigerjevi »baronični hiši« na oglu Smetanove in Prežihove ulice je zrasla neka ogromna brezoblična črna gmota, nov umotvor mariborske sodobne arhitekture, ki je staro stavbno sosedo tako izničil, da je zdaj lahko samo še vprašanje časa, kdaj bo porušena (in gotovo je to že v tistem načrtu). Pa saj ni mogoče, sem si rekel!

Pa je! V Mariboru je marsikaj mogoče! Sprehod naprej po Smetanovi ulici do Strossmayerjeve in potem nazaj po Koroški cesti je bil še hujši udarec in je to potrdil! Koliko starih hiš z dvorišči, ki so bile dobre in v prostor vraščene arhitekture svojih časov, se je v zadnjih letih moralo umakniti nečemu, čemur bi tudi najbolj prizanesljivi težko rekli kaj drugega kot slaboumen plod objestnosti kapitala in od njega kupljenih arhitektov. Gre za stavbe in njihove tvorce, ki se v svoji objestnosti ne ozirajo ne na levo ne na desno od sebe, da bi morda pomislili na ustvarjalno in spo-

štljivo sožitje s hišami, ki so tam že od prej, gre za novogradnje, ki jim ni mar za ustvarjanje ulic, dvorišč in vsega tistega, kar ustvarja mesto in omogoča prijetno življenje v njem. Nazadnje sem šel še čez Slomškov trg do Gospejne ulice, ki sem jo že od otroštva čutil kot enega najbolj skrivnostnih kotičkov mesta. Namenjen sem bil znova fotografirati tisto v vrt pomaknjeno hišo z rahlo valovito zaključenima pročeljem in nadstreškom portala, z ograjo in vhodnim portonom, ki je tako zelo značilen za eno najbolj ustvarjalnih obdobij Czeikejeve arhitekture. Predvsem pa sem želel ujeti dobro svetlobo na že dolga leta propadajočem, prav tako zelo značilno Czeikejevem mnogokotnem apsidalnem zaključku, v katerega se na severu izteka hiša ob ulici. Majhna, a zelo mestotvorna arhitektura je to, z večkrat zalomljenim ostentjem in ovalnimi slepimi okni, ki se je nadaljevala v razgibano in značilno mehko usločeno, na sredi zalomljeno in vzvalovljeno paviljonsko strešico. Pravzaprav – je bila ... Ko sem dospel, sem lahko le še ostrmel – hiša ob ulici je izginila, njenega romantičnega zaključka tudi ni bilo več, ograje tudi ne, dvorišče pa se je spremenilo v s peskom posuto parkirišče, na koncu katerega je stal, iztrgan iz vsega in ne da bi mogel še kamorkoli voditi, v posmeh vsemu, kar se dogaja z Mariborom, le še tisti stari Czeikejev dvoriščni porton. Le kak mesec ali dva je moralo biti od teh rušitev in počutil sem se kot na kraju, kjer se je pravkar zgodil umor. Potem sem se zavedel, da je tako pravzaprav vsakič, ko se vrnem v svoje mesto.

V takem razpoloženju sem pod večer prišel v mariborski park, na začetek promenade, kjer se je v eni tistih mogočnih meščanskih najemniških hiš imel odviti dogodek, ki me je privabil v Maribor. Potem sem vstopil skozi težka vhodna vrata v vežo in se povzpel po nekaj stopnicah do stanovanja, v katerega nas je na predstavitev nove knjige povabil založnik. V od pravkar potekajočih zidarskih del malone razsuti notranjščini, kjer se je med vonj po svežih ometih mešal vonj, kakršen ostaja za instalaterji, ki režejo in varijo cevi, se je zbrala velika družba povabljenih meščanov. Bila je pisana v vseh pogledih, nenazadnje po starosti, saj je bilo med najmlajšim in najstarejšim gostom vsaj šest ali pa celo sedem desetletij življenjskih izkušenj in spominov nanje, ki so se zarisovali v njihove obraze. Izjemno dobra energija je bila v zraku v tistem velikem, le rahlo osvetljenem prostoru sredi gradbišča. Zdelo se je, kot bi se zbrala skupina, v kateri se morda vsi ne poznajo prav dobro med seboj, družijo pa jih enako občutje in odnos do mesta in meščanov. Prišli so mnogi meščani, ki so Jerneji za knjigo pripovedovali zgodbe o hišah in svojem življenju v njih, prišli smo Suzana, Eva, Irena, Polona, Marjeta in drugi kolegice in kolegi iz etnološke, zgodovinske, umetnostnozgodovinske in sorodnih strok, ki delujemo v različnih strokovnih okoljih (le iz mariborskega Pokrajinskega muzeja, kako značilno, ni bilo nikogar!), prišli so mnogi mladi in stari Mariborčani, ki imajo preprosto radi svoje mesto in jim ni vseeno, kaj se dogaja z njim.

Knjigo je najprej predstavil založnik Primož, za njim je njeno vsebino slikovito in z vsem žarom orisala avtorica Jerneja in na koncu jo je kot nov, velik raziskovalni dosežek v etnološki stroki

* Janez Lombergar, univ. dipl. umetnostni zgodovinar, RTV SLO. 1000 Ljubljana, Kolodvorska 2, E-naslov: janez.lombergar@rtvslo.si

in širše ovrednotil Vito, Jernejin mentor pri doktorski disertaciji, po kateri je knjiga nastala. Ob koncu so sledili stiski rok in šopki avtorici. Kot se ob takih priložnostih pač spodobi in ker je tako tudi prav, sem pristopil do Jerneje še sam in ji podal v roke lesen kolutič črnega sukanca z nalepko – »Hutter – domači proizvod Milena«. Pri pri nas doma je bil v mamini šatulji s šivalnimi potrebščinami že vsaj sedemdeset let. Čisto posebno moč imajo ti drobni predmeti iz nekdanjih dni ... – včasih so pravi mediji, ki povezujejo občutja časov med seboj!

Tudi zdaj, že hip za tem, ko sem pravkar zapisal besedi sukanec in Hutter, se je v meni prebudil spomin na otroštvo tam v petdesetih, ko sem poslušal in pil vase pogovore odraslih. Moj stari oče je imel v Mariboru konfekcijo perila in s Hutterjem sta drugovala in trgovala, njuni otroci so se poznali med seboj. Že kot otrok sem vedel za povojne usode vseh članov njegove družine, tako kot že takrat vedel tudi za žalostni konec arhitekta Maxa Czeikeja, ki je kot svojo zadnjo stvaritev postavil prav družinsko hišo, v kateri smo v Mariboru stanovali. So zgodbe in so – zgodbe. Ob nekaterih se v Mariboru še vedno sprenevedajo in pozabljaajo, da obstajajo tudi tisti, ki – vedo. Vedo, kako je bilo v resnici s Hutterjem in povojno oblastjo, vedo, kdo je Czeikeja postavil na spisek za povojne poboje in zakaj, vedo, kdo se je prvi vselil v njegovo vilo ob Mladinski ulici in kdo in kam je ob odhodu odpeljal iz hiše tudi vse imetje, vključno z arhitektovimi risbami, načrti in dokumenti, za katere velja »da se ne ve, kje so«. Temeljiti je pa bil ta povojni »čistilec spomina«, saj danes ni mogoče najti v nobenem mariborskem arhivu niti ene fotografije tega človeka, ki je s svojimi gradnjami tako močno zaznamoval mesto. Kako je že zapisala Jerneja v svoji knjigi o Hutterju? »Presenetilo me je,« pravi, »da kljub več kot pol stoletja starim, a izredno živim spominom meščanov na Josipa Hutterja v nobeni mestni instituciji ni mogoče najti portreta tega mariborskega tekstilnega industrialca.« A Jerneja je našla fotografije, našla je pot do njih, ker jih je hotela najti! Zato – hvala, Jerneja, za to dragoceno knjižico!

Knjiga Jerneje Ferlež *Stanovati v Mariboru* je izjemno zanimivo branje tudi za tiste, ki se s preučevanjem življenjskih navad med nekdanj in danes ne ukvarjajo na strokovno-poklicni ravni. Nastala je iz nešteti zgodb pripovedovalcev, metodološko analiziranih in potem strnjjenih v obsežno znanstveno delo. A ta iz zgodb nastala knjiga je napisana tako, da v bralcu poraja – nove zgodbe. V starejših prebuja čutni spomin in vzbuja misli na spremembe načinov vsakdanjega življenja skozi čas, v mlajšem bralcu pa prebuja tisto žlahtno raziskovalno radovednost, vedoželjnost, ki najprej vzbudi željo po spraševanju staršev in starih staršev, potem pa, ob bogato potešeni radovednosti, tudi tako zelo potreben premislek o tem, kam in v kaj drvimo in kako bi lahko bilo življenje v današnjem času boljše.

Obenem pa je knjiga napisana tako, da bralca neustavljivo zamika lastno »pustolovsko« raziskovanje, tako, o katerem piše Jerneja v uvodu k svojim *Mariborskim dvoriščem*: »Vstopala sem na dvorišča sosednjih hiš, si ogledovala odprte prostore za hišami in pri tem ves čas občutila strah, da počnem nekaj nedovoljenega. Bala sem se, da me bodo pri nenavadnih sprehodih zalotili. A kar sem našla za hišami, me je tako pritegnilo, da sem to počela vedno pogosteje in vedno dlje od domače hiše.«

Iz knjige je na vsakem koraku skozi njeno besedilo čutiti, da ima avtorica rada ljudi, ki so ji pripovedovali zgodbe, da jih spoštuje. Iz vsega predhodnega vedenja ter metodološkega znanja, po-

trebnega za etnološke raziskave na terenu in sporazumevanje z vanje vpetimi ljudmi, se je izoblikovalo tisto, kar je nenazadnje zmeraj temeljni pogoj, da se ti ljudje odprejo, da se v njih prebudijo spomini, ki jih pripovedujejo – odnos. Odnos do ljudi in do svojega mesta. Nikomur ne moreš biti zanimiv v svoji pripovedi, če nimaš do vsebine, o kateri govoriš, do ljudi, s katerimi in o katerih govoriš, ter do ljudi, ki jim sporočaš svoje misli in občutja – odnosa. Če nisi oseben, si lahko le splošen in kot tak ne moreš biti nikomur zanimiv, kaj šele privlačen. Biti oseben nikakor ne pomeni (ali bi vsaj ne smelo pomeniti), da nisi dovolj »strokoven« in enako velja za pripovedovanje zgodb, za sporočanje skozi zgodbe. To dragoceno lastnost »pisanja z odnosom« in »pripovedovanja skozi zgodbe« imajo vse dosedanje knjige etnologinje Jerneje Ferlež v zadnjem desetletju: *Mariborska dvorišča: etnološki oris*, *Fotografiranje v Mariboru* in *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*. Prav nič presenetljivega ni, da je kolega, režiser Bojan Labovič, začutil v knjigi ta naboj in skupaj z Jernejo pred leti posnel odličen dokumentarec o mariborskih dvoriščih. Gotovo to ne bo zadnja taka televizijska upodobitev tem, ki jih vse te knjige ponujajo v obilju. Kako dragoceno je tudi (ali pa predvsem) v taki obliki ohraniti žive pripovedi, občutja in – zgodbe!

Naj si mi bo dovoljeno sposoditi ob tej priložnosti citat, ki ga je v predgovor svoje knjige *Stanovati v Ljubljani* pred poldrugim desetletjem vključil zgodovinar Andrej Studen, ko je zapisal, da se v svoji raziskavi podaja na ekspedicijo v svet, ki ga je nemški pesnik in pisatelj Wilhelm Raabe v eni svojih zgodnejših novel *Die Chronik der Sperlingsgasse* leta 1856 predstavil takole:

»Zgodovina neke hiše je
zgodovina njenih stanovalcev,
zgodovina njenih stanovalcev je
zgodovina časa, v katerem
so živeli in živijo,
zgodovina časov je
zgodovina človeštva ...«

In če bi besedo zgodovina zamenjali z besedo zgodba, bi se pomen sporočila v ničemer ne spremenil, le pridobil bi vse čutne razsežnosti.

Vse omenjene Jernejine knjige so polne izjemno zgovornih fotografij iz življenja nekdanjih in sedanjih Mariborčanov, toda tudi če bi ne imele na svojih straneh nobene fotografije ali druge ilustracije, so napisane tako slikovito in z občutkom, da bralec orisana okolja in ljudi preprosto začuti, vidi jih, sliši in (naj se morda še tako neobičajno sliši) dobesečno zavonja in okuša. In kako drugačen vonj in okus imajo meščanska stanovanja od predmestnih barak! V bralcu se začnejo skozi knjige odvijati prave filmske zgodbe.

Prepričan sem, da so stare fotografije, ob Jernejinem obisku spet potegnjene na svetlo iz skorajda že pozabljenih predalov, odigrale veliko vlogo tudi pri njenih pogovorih z meščani, saj tudi v etnoloških raziskavah gotovo velja, kar nedvomno velja pri ustvarjanju dokumentarnih filmov. Vsak predmet, še posebej pa stara fotografija, ima prav magično moč prebujanja čutnega spomina in obujanja davnih zgodb, ki so jih vsakodnevne nove in nove misli, skrbi in občutja že davno porinile nekam globoko v nas. In ko potem pripoved steče, jo je treba le še spoštljivo in z občutkom usmerjati, da se ne izgubi v kak stranski rokav spominov. Toda s predmeti, ki pričajo o nekdanjih časih, ljudeh, življenju

Mentor Vito Hazler, avtorica Jerneja Ferlež in založnik Primož Premzl.
Foto: Branimir Ritonja, Maribor, 21. 5. 2009

Avtorica z založnikom.
Foto: Branimir Ritonja, Maribor, 21. 5. 2009

in navadah, in ki lahko pomembno dopolnijo izsledke etnoloških raziskav, je bil in je še na Slovenskem poseben križ. Šele ko zares kaj potrebuješ, se zaveš, kako malo teh predmetov je preživelo v naš čas. Še posebej to velja za tiste drobne ali pa včasih velike (in tu in tam kar prevelike) predmete, ki jih zaradi njihove samoumevnosti v vsakdanjem življenju nihče ni posebej hranil in ki so bili, ko so odslužili, brez vsake denarne vrednosti in le še v napoto. Bili so zavrženi med smeti, odnešeni med staro šaro ali odpeljani na odpad. Če pa so se že ohranili v kaki pozabljeni kleti ali na podstrešjih, je bilo to zgolj po naključju ... Pa vendar – ti po naključju preživeli »okruški časa« nam danes pripovedujejo o resničnem vsakdanjem življenju ljudi mnogo bolj zgovorno in bolj iskreno od vseh velikih in pomembnih muzealij, ki so že od nekdaj varno shranjene v muzejskih zbirkah in depojih.

Spominjam se prvega organiziranega »kosovnega odpada«, kot se temu pravi, v Mariboru v začetku sedemdesetih let. Celo mesto je bilo kot en velik brezkončen razsut muzej! In ker vemo, kaj se je dogajalo in zgodilo z mariborskim meščanstvom med zadnjo vojno in predvsem po njej, si lahko danes zlahka predstavljamo, kaj vse je ob njihovem odhodu kam drugam na tem svetu ali pa kar na oni svet ostalo od njihovih stanovanj na podstrešjih in kletih starih meščanskih hiš, saj kaj veliko s seboj niso mogli vzeti. In takrat, dve desetletji po vojni, so novi prebivalci hiš znesli s podstrešij in iz kleti na cesto vse, kar je še ostalo za predniki in kar, vsaj na videz, ni imelo zanje prav nobene vrednosti. Le redki, ki so razumeli, kaj se dogaja, so takrat uspeli rešiti kaj s teh kupov, vse drugo je odpeljal v nepovrat »Dinos«.

Veliko se je spremenilo v zavesti muzealcev v zadnjih letih, in danes je razumevanje pojma »muzealija« na srečo zelo drugačno od polpretekle dobe. In veliko se je spremenilo v etnologiji sami. Toda eno so premiki v strokovnih videnjih in spoznanjih stroke, drugo pa seveda vsakodnevna praksa muzealcev na tem področju. Predmeti iz vsakdanjega življenja polpreteklega časa se le redko, če sploh kdaj, pojavijo v starinarnicah, pogosteje zaidejo le na take ali drugačne boljše sejme. Toda, lej ga zlomka – tja muzealce, razen redkih izjem, preprosto nikdar ni! Pojasnjevanje o težavah z izvedbo takih nakupov je kljub vsemu bolj ali manj le izgovor. Z donacijami ali neposrednimi ponudbami muzejem je pa tako, kot je – nihče ne bo tja prinesel stvari, v katerih še

sam ne prepozna nobenega pomena in vrednosti, še posebno, če so prevelike in jih ni mogoče prinesiti v vrečki ali pod roko.

In spet mi spomini uhajajo skoraj četrto stoletja nazaj ... Toda – ali je zdaj čisto zares kaj drugače? Bilo je v osemdesetih, ko sem, ves opojen od knjig Fernanda Braudela s študijami »struktur vsakdanjega življenja« in nešteti izjemnih knjig s teh področij, ki so se takrat kar vsule iz evropskih založb, zasnoval televizijsko serijo enournih oddaj o tistih najbolj vsakdanjih področjih našega bivanja skozi čas: o straniščih in kopalnicah, čevljih in dežnikih, frizurah in pokrivalih, pohištvu in vratih ter drugem pohišju, pa o nagrobnikih in še mnogih takih čisto življenjskih stvarih. Tudi za slovenske razmere je bilo mogoče že takrat najti v strokovnih revijah kar nekaj študij in mnogi kolegi zgodovinarji, etnologi pa umetnostni in tehnični zgodovinarji so z veseljem sodelovali pri pripravah oddaj. Toda – kaj pokazati v sliki? Kaj uporabiti pri igranih rekonstrukcijah posameznih prizorov? Samo s starimi fotografijami in z upodobitvami iz tedanjih prodajnih katalogov ali priročnikov za to in ono se nikakor ne bi izšlo, s snemanjem slik v muzejih in s presnemavanjem reprodukcij iz knjig pa tudi ne bi prišli daleč. Še sreča, da sta v mariborskem Pokrajinskem muzeju vsaj za bogato zbirko izvornih oblek, čevljev, dežnikov in drugih modnih dodatkov ter uniform tako strokovno in s tako ljubeznijo poskrbela Sergej Vrišer in za njim Andreja! In še sreča, da je takrat v ljubljanskem Mestnem muzeju še stala lepo kronološko urejena zbirka pohištva, ki jo je iz gradiva Narodnega muzeja tja postavil še legendarni Josip Mal. Kaj pa s stranišči in kopalnicami, da o takih ali drugačnih tipih peči in vsem, kar spada k ogrevanju bivališč, niti ne govorimo? Za stranišča je bilo mogoče najti v slovenskih muzejih le nekaj različnih nočnih posod in kako v stol vgrajeno »sobno stranišče«, v starih hišah je bilo na zunanjih hodnikih najti še kar nekaj stranišč, tudi še take »na štrbunk«, potem se je pa nehalo. Treba se je bilo podati v dunajske muzeje, kjer je bilo na razpolago nešteto tipov in oblik različnih kovinskih in okrašenih porcelanastih straniščnih školjk in vseh mogočih straniščnih in kopalniških tehničnih izumov, ki so skozi čas pripeljali do sodobnega »angleškega« splakovalnega stranišča ter današnjih kadi z grelci vode. Na koncu smo s snehalno ekipo pristali še v muzeju starodavne tovarne keramike v Gmundu, kjer je bilo vseh teh straniščnih muzealij toliko, da bi

Predstavitve knjige »v temeljito prenavljanem meščanskem stanovanju iz leta 1911, naslednji postaji v stanovanjski karieri založnika knjige« ...
Foto: Branimir Ritonja, Maribor, 21. 5. 2009

lahko nastala kar serija oddaj. Pri nas na Slovenskem pa – nič! Podobno je bilo s starimi kopalnimi kadmami in z drugo kopalnično opremo. Le nekje v depoju, globoko pod kupi druge šare, se je v (takrat še »po starem« urejenem) ljubljanskem Mestnem muzeju našel en sam primerek čisto navadne sobne kopalne pločevinaste kadi, kakršna je bila nepogrešljiv sestavni del poldruega stoletja življenja v meščanskih hišah.

Od tu naprej pa spet – nič! Nekoliko lažje je šlo pri gospodinjskih kuhinjskih pripomočkih, saj jih je mogoče najti vsaj še v kaki stari »špajzi«, s štedilniki in hladilniki in drugimi nekoliko večjimi »stroji« pa spet ni šlo. Pa bi bil za nazoren prikaz življenja dovolj že en sam lesen meščanski hladilnik z notranjščino iz pocinkane pločevine, ki je hladil »na ledene ploščice«. In naključje je hotelo, da jo je prav med snemanjem oddaje o frizurah v mariborskem muzeju, kjer so prijazne kolegice prinesle iz depoja tisti dve lobanji betnavskih plemkinj, na katerih sta se še po poltretjem stoletju ohranili urejeni pričeski z vpletenimi čipkami vred, primahal po grajskih arkadah etnolog Tone s prav takim hladilnikom v rokah. Ves vzradoščen nad novo najdbo jo je postavil na tla, kolegicam se je pa tisti hip izvil vzdih: »Ah, ja, kam smo prišli, če je že to muzealija!«

Potem se je, res počasi, začelo muzejsko »pomladno prebujenje«, vendar ne povsod hkrati in zelo počasi je šlo. Šele poldrugo desetletje pozneje so se prebudili kolegi v velenjskem in pozneje še celjskem muzeju in postavili res dobre zbirke s področja vsakdanjega življenja, za njimi počasi še drugi, najprej v manjših krajevnih muzejih in potem še v »tavelikih« muzejskih hišah. Medtem pa so predmeti izginjali na odpade in se razkropili v zbirke veliko prej osveščenih ljubiteljev. No, pa saj bodo tudi te zanimive in pomembne zasebne zbirke, tako kot je to širom po svetu, tudi pri nas prej ko slej kot donacije pristale v muzejih (le upati je, da ne, kot se to pri nas vse vse prevečkrat zgodi, le – v depojih!)

Brez predmetov pač ne gre, ne v muzejih ne v knjigah ne na razstavah in ne v televizijskih oddajah. In ker so za prikaz življenja v posameznih obdobjih res najbolj zgovorni tisti najbolj običajni predmeti, se zmeraj znova zatakne. Spomnim se, kako je bilo pred leti, ko so v ljubljanskem Mestnem muzeju pripravljali razstavo o življenju v Ljubljani tik po koncu druge svetovne vojne,

Friedrigerjeva Vila Transilvanija – muzej urbane bivalne kulture?
Foto: Jerneja Ferlež, Maribor, 24. 11. 2009

težko najti en sam UNRA paket, eno samo navadno kartonsko škatlo, ki pa ima danes že kar simbolični pomen in ob kateri bi se vsakemu od starejših obiskovalcev zbudil čutni spomin na značilne okuse njegove vsebine.

Bi se danes dalo postaviti privlačne muzejske razstavne postavitve značilnih različnih bivalnih prostorov izpred 150 ali 100 let ali celo le izpred pol stoletja? Imamo vrsto izjemno dobro napisanih strokovnih knjig in zmeraj več jih je, imamo torej veliko vedenja (in zmeraj več ga je), imamo zapisane in posnete zgodbe pripovedovalcev – kaj pa predmeti? Kako bi bilo danes, če bi se namenili poiskati v muzejskih etnoloških zbirkah ali v depojih stare hladilnike in štedilnike, kopalne kadi in tiste peči, s katerimi smo v kopalnicah nekdaj ogrevali vodo, kako bi bilo s straniščinami školjkami in kotlički, kako s pohištvenimi kosi iz revnih stanovanj, ki nimajo prav nobene visoke obrtne ali umetnostne vrednosti. Imamo popise, kje je še kaj ohranjenega na terenu in – ali smo pozorni, da ob rušenju hiš vse to ne bo razbito in odpeljano na odpad? Se je že kdaj zgodilo, da bi zavarovali kak izvorni bivalni ambient, ga varovali ter pomagali lastnikom, da ga ohranijo? No, še vedno nam ostane možnost, da, ko bo vse izgubljeno, za razstave izdelujemo kopije po starih fotografijah, toda – ali je to to?

A vrtno se k predstavitvi Jernejine knjige. Ko smo, vsak zapoljen v svoje misli, počasi prihajali nazaj na promenado, nas je pred hišo pozdravila velika belo pogrnjena miza z jagodami in s penino, ki je vabila na pogovor! Za hip se mi je zazdelo, kot da sem v nekem drugem času mojega mesta in prevzelo me je prijetno občutje želje po druženju – zunaj, pod milim nebom, sredi parka. Mariborska promenada arhitekta Ljuba Humeka (le dve leti sem mlajši od nje), ki je tako lepa in ustvarjena tako po meri človeka, da se lahko primerja z najlepšimi vrstnicami v evropskih mestih, je postala stičišče misli in občutij. In mimoidoči sprehajalci so se ustavljali in se vpletli v pogovore. Počasi je padal mrak in znočilo se je v trdo temo, ko smo bili vsi še zmeraj tam in nikomur ni bilo, da bi se poslovil in odšel.

Takrat, maja letos, je na začetku promenade še stalo mogočno starodavno drevo, ki je le nekaj mesecev za tem »pri živem telesu« doživelo predelavo v podobe različnih domačih in divjih živali in tako postalo pravi simbol vsega, kar se zadnje čase do-

gaja v Mariborom. Bravo, Primož, za tvojo razglednico, ki je razgalila to sveto preproščino širom po deželi in onstran meja! Zelo pozno je že bilo, ko sem se ponoči, obogaten z novim lepim doživetjem ob predstavitvi Jernejine knjige, vračal nazaj v Ljubljano. In poln obujenih občutij spotoma razmišljal o svojem mestu nekdanj in danes, o vseh tistih kotičkih, ki so za vedno izginiti. Pa tudi o »mojem« muzeju, ki ga ni več ... Tudi tega so novi ljudje žrtvovali na oltar novim časom. Pred menoj so se vrstile podobe: spomin na starega gospoda Franja Baša, na katerega me je s spoštovanjem opozorila mama, če sva ga srečala na cesti, na drobnega čokatega profesorja Boga Teplyja, ki me je na naši ulici zmeraj ogovoril s »fantek, poslušaj ...« in mi pripovedoval zgodbe o mestu, na magistra Josefa Minarika, ki sem ga vsak dan srečeval na poti v šolo, pa na Sergeja Vrišerja, v katerega muzeju nisem od otroštva zamudil nobenega nedeljskega vodstva po zbirkah in razstavah in ki je pozneje postal moj profesor in še kasneje spoštovani kolega, na Marjetico Šetinc in arheologa Stanka Pahiča, pa na vse druge, ki so ustvarjali Pokrajinski muzej v Mariboru, ki sem jih poslušal in občudoval in brez katerih bi morda v življenju izbral kak drug študij in poklic. Danes mariborski muzej ni več »moj« muzej in ni mi vseeno, kaj se dogaja z njim. Že kar nekaj časa je, odkar sem ga zadnjič obiskal in le upam lahko, da je sploh še kaj ostalo tako, kot je bilo. Pritličje z arheološko zbirko v starih vitrinah ter etnološko zbirko z vsemi tistimi lesenimi maketami, v kateri je bilo še tako zelo čutiti duh in roko starega Franja Baša, bi vsak razumen muzealec ohranil kot »muzej muzejstva« in Vito Hazler mi je tistega večera na promenadi povedal, da je bilo tudi mišljeno tako, a ...

In spomin mi je uhajal v tista otroška petdeseta leta, ko sva z mamom hodila po nakupih v Gosposko ulico in šla potem na toplo hrenovko v nekdanjo »Benkotovo mesarijo« na stiku ulice z Glavnim trgom, potem pa še na punčevo torto k »Ilichu«. Za vse trgovine in vse slaščičarne in pekarnice smo uporabljali še poldrugo desetletje po zadnji vojni njihova stara imena: še kar naprej se je hodilo po kruh in pecivo k Scherbaumu, Čebokliju in Rakuši, šlo se je k Buedefeldu, Pinter-Lenardu in k »Železnemu možu« in po šolske potrebščine in take reči k Zlati Brišnik, Weixlu in Saxu, pa po blago k Lahu v takrat še zmeraj najmodernejšo blagovnico v Jurčičevi ulici – bilo je, kot bi se čas ustavil tam nekje v dobi, ko je Maribor še bil mesto s svojim meščanstvom, z meščanskim življenjem in meščansko kulturo.

Pa ob vsej nostalgiji, ki jo prebujajo spomini in ob vsej ljubezni do časov, ki jih ni več, nikakor ne gre za romantično zasanjanost v preteklost in s tem odtujenost času, ki ga živimo. Bilo bi le prav, da Maribor spet dobi meščane, ki bodo dihali s svojim mestom, ki ga bodo spoštovali in imeli radi in ki bodo, vsak po svoje, ustvarjali mestno življenje v njem. Po vseh pretresih, ki jih je mesto prestalo v zadnjem stoletju, si to gotovo zasluži, kot si zasluži drugačne mestne očete, ki ga bodo gradili, ne pa izničevali v imenu ozkih političnih ambicij ter brezkompromisnega služenja kapitalu in popolnoma napak razumljenega napredka. Iz poznavanja in razumevanja preteklosti se da marsikaj naučiti za naš čas! Na tej poti pa lahko naredijo prav knjige, kakršne piše Jerneja Ferlež in kakršne izdaja Primož Premzl, izjemno velik in pomemben korak naprej tudi pri osveščanju meščanov v odnosu do svojega mesta.

Saj res, skoraj bi pozabil vprašati – zakaj že ni Jerneja Ferlež zaposlena v mariborskem Pokrajinskem muzeju? Morda bi potem prav Maribor lahko dobil muzejsko zbirko bivalne kulture

in vsakdanjega življenja v zadnjih sto letih ali morda poldrugem stoletju! Morda bi jo lahko zasnovala in z dobrim timom sodelavk in sodelavcev uresničila prav Jerneja Ferlež – tako, kot je to pred desetletji uspelo Sergeju Vrišerju, ko je v mariborskem muzeju ustvaril izjemno kostumsko zbirko. Da se, vse se da, če imaš znanje, sposobnost in voljo! In če imaš priložnost! Priložnost ti morajo dati pa drugi – tisti, ki vodijo mestne kulturne ustanove, in seveda mestni očetje!

Je prehudo nerealno pomisliti, da bi bila v muzej stanovanjske kulture lahko spremenjena izjemna Friedrigerjeva Vila Transilvanija, ki zdaj po več neuspehlih poskusih prodaje žalostno sameva in prazna propada v enem najlepših predelov Maribora tik ob robu mestnega jedra? Je tistih 800.000 evrov, kolikršna je, če sem zadnjič v pogovoru na promenadi prav razumel, njena sedanja prodajna cena, res tako zelo preveč za podvig in dosežek, ki bi zelo obogatil kulturno ponudbo mesta? To bi bil lahko najsodobnejše zasnovan in urejen muzej, ki bi zbiral, ohranjal, preučeval in predstavljal dediščino s področja bivalne kulture. In obenem študijski center za vse tiste, ki jim je skrbeti za razvoj mesta v pravo smer! Lahko bi bil to muzej, ki bi imel stalne in občasne postavitve rekonstrukcij različnih mestnih bivalnih okoliš z izvornim gradivom, ki bi z gradivi iz svojih depojev prirejal neštete tematske razstave, podprte z vsem tistim, kar omogoča z ohranjenim gradivom in s pričevanji razmeroma bližnja doba in kar ponujajo današnje tehnološke, avdiovizualne in multimedijske izrazne možnosti. In zasnovan predvsem tako, kot narekujejo principi sodobne muzeologije z vsemi vzgojnimi in osveščevalnimi vlogami. Prepričan sem, da bi šlo! In predvsem temu zadnjemu odstavku je bilo pravzaprav namenjeno vse moje pismo, ki ti ga pošiljam!

Ko spet pridem v Maribor, bom obiskal Primoža (morda je pa medtem že dokončal stanovanje) in Jernejo v študijski knjižnici, in če bo imela čas, bova šla skupaj na obisk h gospe Sonji Maister, saj mi bo lahko Jerneja veliko pomagala pri skupnem obujanju spominov na nekdanj slovito mariborsko tovarno čokolade »Mirim«, ki jo je ustanovil Sonjin oče Karl Zalokar in ki jo je tako uspešno vodila njena mama Ema. Le še nekaj zgodb in podatkov mi manjka za knjižico *Špageti s čokolado*, ki pripoveduje zgodbe naših slovenskih tovarnarjev živil iz časa med obema vojnama, ki so s svojo izjemno sposobnostjo takorekoč iz nič ustvarili pomembne tovarne in postavili temelje naši živilski industriji – potem pa po vojni izgubili vse. Je treba kaj narediti in – Jernejine knjige so nam vsem v spodbudo! Rad bi spoznal gospo Sonjo! Pred vojno je veljala za eno najlepših in najbolj omikanih Mariborčank in gotovo je zdaj, ko se je v njen obraz žlahtno zarisal čas, še lepša.

In – kako je že napisal naš dragi Sergej v svojih spomilih *Maribor v barvah mojega časa*? »Na Prešernovi sta bili še dve zanimivosti. Nekaj časa je tam delovala tovarna čokolade Mirim v lasti družine Zalokar. Otroci smo si naivno predstavljali, da se Boris in Sonja Zalokar lahko vsak dan bašeta s čokolado.« Pa končajva to pismo pri slastnih Zalokarjevih »Mirim – kraljicah čokolad«: Mlekiti, Kaviti, Masliti in Grenkiti! Nekje je pač treba nehat in čisto dobro je, če je konec nekoliko slajši! (In le mimogrede: uspelo mi je najti ovitke vseh teh in še drugih čokolad!) Hvala za potrpljenje z branjem, Irena in – ob prvi priliki vabim na kavu in pogovor!

REGISTER ŽIVE KULTURNE DEDIŠČINE

Vabilo k sodelovanju

Vabimo članice in člane Slovenskega etnološkega društva, da se vključite v nastajanje Registra žive kulturne dediščine. Po Zakonu o varstvu kulturne dediščine za Register skrbita Koordinator varstva žive kulturne dediščine in Direktorat za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo RS. Javno službo koordiniranja trenutno opravlja Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Na spletni strani: www.ziva-dediscina.si boste našli pojasnila o slovenskem registru žive dediščine in dokumente, ki jih potrebujete za prijavo.

Priporočamo, da si najprej ogledate **Zgibanko** o delovanju Koordinatorja, nato pa še spisek **Zvrsti in podzvrsti** žive dediščine, **Merila** in **Prijavni obrazec**.

Omenjene dokumente najdete tudi na spletni strani SED: <http://www.sed-drustvo.si/>

Priporočamo, da prijavnico izpolnite v sodelovanju z nosilcem dediščine, ki mu predhodno s pomočjo priložene zgibanke pojasnite pomen in sistem Registra žive dediščine.

Izpolnjene prijavnice pošljite najpozneje do 15. marca 2010 na naslov:

KOORDINATOR VARSTVA ŽIVE DEDIŠČINE

Inštitut za slovensko narodopisje

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti

Novi trg 2, p. p. 306, 1001 Ljubljana, Slovenija

T. 01 470 63 43, F. 01 425 77 52, M. 041 761 743

ali na elektronski naslov: koordinator@ziva-dediscina.si

Na istem naslovu dobite odgovore na vsa vprašanja v zvezi z Registrom žive dediščine, po želji vam lahko dokumente pošljemo tudi v elektronski obliki.

Prispele prijave bo ocenila strokovna delovna skupina. Koordinator bo preveril in dopolnil podatke v prijavnih obrazcih, navezal stik z nosilcem dediščine in ustvaril manjkajočo dokumentacijo.

Zahvaljujemo se vam za sodelovanje pri zanimivem in, zlasti za kulturno dediščino in Slovensko etnološko društvo, pomembnem projektu.

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne antropologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila:

Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslov glavne urednice: irena.destovnik@siol.net, tipkopise s svojimi podatki pa na naslov Uredništva Glasnika SED, Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana.

Znanstveni in strokovni prispevki za rubriko Razglabljanja naj bodo dolgi od 30.000 do 45.000 znakov, poročila naj ne presegajo polovice avtorske pole, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov pa ne treh strani. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, z običajnim (enojnim) razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Znanstveni in strokovni prispevki naj vsebujejo **izvleček** (od pet do deset vrstic) in **povzetek** vsebine (cca pol strani) ter **ključne besede**. Na koncu prispevka pripišite svoje podatke (ime, priimek, izobrazba, strokovni oz. znanstveni naziv oz. poklic, službeni ali domači ter e-naslov).

Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov / del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani, (<http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija-21.11.2002.pdf>); tipologija se določi na podlagi predgovor avtorja, recenzenta in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Fotografij, skic in risb v elektronski obliki – skeniranih v formatu JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi – ne vstavite med besedilo, temveč jih pošljite ločeno; vsako od naštetih prilog opremite z naslednjimi podatki: naslov, avtor, kraj in datum nastanka oz. s podatki o njenem lastništvu. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih knjig in revij priložite pisno dovoljenje založnika.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in prevode povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC MED BESEDILOM:

(Priimek leto izida: stran)

Primer: (Hailbrainer 2003: 41)

NAVODILO ZA NAVAJANJE REFERENC V OPOMBAH:

Samostojne publikacije:

Ime Priimek, Naslov (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka; št.), strani.

Primer: Heimo Halbrainer, Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici (Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003; Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

Ime Priimek, Naslov. Ime publikacije št. (leto izida), strani.

Primer: Polona Bajda, Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnici na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* 44/1 (2004), 40–46.

Zborniki:

Ime Priimek, Naslov. V: Ime Priimek (ur.), Naslov (Kraj izida: Založba, leto izida; Zbirka; št.), strani.

Primer: Martina Piko-Rustia, Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji (Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003; Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Filmografija:

Naslov, leto izdelave, avtor, format, trajanje.

Primer: Leto oračev, 2006, Naško Križnar, DVD, 38 min.

Arhivski viri:

Ime arhiva, ime in signatura arhivskega fonda, arhivska enota, ime in/ali sig-

natura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332 (Pismo 3. 8. 1788).

Elektronski viri:

Naslov članka, naslov spletne strani, datum.

Primer: Vabilo na posvet Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev, <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

NAVODILO ZA PISANJE SEZNAMA VIROV IN LITERATURE:

Na koncu prispevka v poglavju Viri in literatura po abecednem vrstnem redu napišite vse uporabljene vire in literaturo.

Samostojne publikacije:

PRIMEK, Ime: Naslov. Kraj izida: Založba, leto izida (Naslov zbirke; št.), strani.

Primer: HALBRAINER, Heimo: Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

PRIMEK, Ime: Naslov. Ime publikacije št., leto izida, strani.

Primer: BAJDA, Polona: Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnici na slovenski farmi v Namibiji. *Glasnik SED* 44/1, 2004, 40–46.

Zborniki:

PRIMEK, Ime: Naslov. V: Ime Priimek (ur.), Naslov. Kraj izida: Založba, leto izida (Zbirka; št.), strani.

Primer: PIKO-RUSTIA, Martina: Uvodne misli. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Več avtorjev ločite z vejicami, dva povežite s slovenskim in, pri več kot treh pa seznam končajte z idr. Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite, npr.: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Filmografija:

NASLOV. Producent, leto izdelave. Kraj(i) snemanja, leto snemanja. Scenarij; strokovno vodstvo; snemalec; montaža; glasba; komentar; režija. Format, trajanje, tip enote.

Primer: LETO ORAČEV. Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2006. Veliki in Mali Okič, Gruškovje, Videm pri Ptuj, Ljubljana in razni drugi kraji, 2005. Scenarij in strokovno vodstvo: Naško Križnar, Beno Vidovič; snemalci: Naško Križnar, Miha Peče, Marijan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj; asistent: Sašo Kuharič; montaža: Miha Peče; režija: Naško Križnar. Mini DVD, 38 min., etnografski film.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda, Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

Elektronski viri:

Naslov spletne strani, datum.

Primer: <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

Cena posameznega izvoda | Price per Copy: 5 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d., Mestna hranilnica

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

ULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>

RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)

<http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>

CAB Abstract <http://www.cabi.org>

Revija subvencionirata Javna agencija za knjigo RS in Ministrstvo za kulturo RS. Prispevke svojih sodelavcev subvencionira tudi Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Book Agency and the Slovene Ministry of Culture. Articles of its contributors are also subsidized by the Faculty of Arts Scientific Institute. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Front Cover:

Karel Dončec iz vasi Verica-Ritkarovci v slovenskem Porabju; fotografijo je 16. aprila 2008 posnel Karel Holec. / Karel Dončec from the village of Verica-Ritkarovci in Porabje.

The photograph was taken by Karel Holecz on April 16, 2008.

Izšlo | Published:

Trboje, december 2009

SLOVENSKO *Ĕ*tnološko DRUŠTVO
SLOVENE *Ĕ*thnological SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

